

नमो बुद्धाय ।

पालिभाषा-प्रवेश

PĀLIBHĀSHĀ-PRAVESHĀ

(Being a Graduated Course of Pāli for Beginners)

लेखक

नारायण वासुदेव तुंगार, कान्यतीर्थ, पाण्डीचेरि संस्कृत-विश्वविद्यालय
पाली व संस्कृत या भाषांचे अध्यापक, न्यू इंग्लिश स्कूल, पुणे,
'जातकसंग्रह' व 'पाली सदरुपावलि' या पुस्तकांचे कर्ते

[किंमत रु. १-२-०]

नमो बुद्धाय ।

पालिभाषा-प्रवेश

PĀLIBHĀSHĀ-PRAVESHĀ

(Being a Graduated Course of Pāli for Beginners)

लेखक

भारायण वामुदेव तुंगार, काव्यतीर्थ, पालितीर्थ ३

पाली व सख्त या भाषांचे अध्यापक, न्यू इंग्लिश स्कूल, पुण;

' जातकसंग्रह ' व ' पाली-संज्ञावलि ' या पुस्तकांचे कर्ते

१९३९

किंमत रु. १-२-०

प्रकाशक :

ना. धा. तुंगार,

४०८ नारायण पेठ,

मुजाम्बचा बौळ, पुणे २

[सर्व हक्क लेखकाचे स्वाधीन]

पुस्तकें मिळण्याचा पत्ता —

लेखक अगर पूना ओरिएण्टल बुक एजन्सी,
१५ शुक्रवार, पुणे व इतर प्रसिद्ध बुकसेल्स यांचेकडे

मुद्रक :

स. रा. मरदेशाई, बी. ए., एल्एल. बी.,
नवीन समर्थ विद्यालयाचा ' समर्थ भारत ' छापाखाना

४१ बुधवार, पुणे

पुरस्कार

मुम्बई विद्यापीठात वौद्धाच्या पालीभाषेच्या अभ्ययन अध्यापनाला मुक्यात होऊन सुमारे २५ वर्षे होऊन गेलीं. एवढ्या काळात अनेक अडचणीतून वाट काढीत ह्या भाषेनें मुम्बई विद्यापीठाच्या निरनिराळ्या परीक्षांकरिता नेमलेल्या, दुस्यम म्हणून गणलेल्या, अभिजात वाङ्मयाच्या प्राचीन भाषामधील आपलें स्थान टिकविलें आहे एवढेंच नव्हे, तर जनांचे धर्मग्रथ अर्धमागधी वगैरेसारख्या ज्या प्राचीन प्राकृत भाषांमधून प्रथित केलेले आहेत त्या भाषांच्या अभ्यासालाहि विद्यापीठात स्थान मिळवून देण्याला कारणीभूत झाली आहे आद्य बौद्धधर्माचे यथार्थ ज्ञान करून देणारे, उपलब्ध असलेले, सर्वात प्राचीन वाङ्मय जर कोठे असेल तर तें पाली-भाषेतच आढळतें, तेव्हा बौद्धधर्माचा सपूर्णपण अभ्यास करू इच्छिणाऱ्यांस ह्या भाषेच्या अभ्यासार्चा जरूरी आहे एवढेंच नव्हे, तर बौद्धधर्माचा हिंदुस्थानांतील जनतेवर काय परिणाम झाला व त्यामुळे सवध हिंदी धार्मिक करपनावर व सस्कृतीवर कोणते परिणाम झाले हें जाणणान्यांसहि पालीभाषेच्या शानाची आवश्यकता आहे. तसेंच समाजशास्त्राच्या अभ्यासकांस व हिंदुस्थानात हल्ली प्रचलित असलेल्या जायंभाषांच्या अभ्यासकांनाहि ह्या भाषेचें महत्त्व विसरून चालणार नाही.

बैदिक भाषेला सर्वात जवळ असलेली अशी कोणची प्राकृतभाषा असेल तर ती पालीभाषा होय. आर्य व अनार्य ह्यांच्या परस्पर संघट्टनामुळे उत्पन्न झालेल्या परिस्थितीत आर्यांच्या बैदिकभाषेला इ० स० पूर्वीच्या सातव्या शतकाच्या सुमारास जें प्रथम अपभ्रष्ट स्वरूप प्राप्त झालें तें स्वरूप, किंवा त्याच्याशी अत्यंत सलग असलेले असे स्वरूप, जर कोठें आढळत असेल तर तें हल्ली 'पाली' ह्या नावानें ओळखल्या जाणण्या भाषेमध्येच आढळतें. 'पाली' हें नांवहि वार

प्रकाशक

ना वा. तुंगार,

४०८ नारायण पेठ,

मुजावाचा ब्रीळ, पुणे २

[सर्व हक लेखकाचे स्वाधीन]

पुस्तकें मिळण्याचा पत्ता —

लेखक अगार पूना जोरिएटल बुक एजन्सी,

१० शुभवार, पुणे व इतर प्रसिद्ध बुकसेल्स याचेरुड

मुद्रक

स रा सरदेसाई, बी, ए, एलएल बी,
नवीन समर्थ विद्यालयाचा ' समर्थ भारत ' छापखाना,

४१ शुभवार, पुणे २

पुरस्कार

मुम्बई विद्यापीठात ऋद्ध्याच्या पालीभाषेच्या अभ्ययन अध्यापनाला मुक्वात होऊन सुमारे २५ वर्षे होऊन गेलीं. एवढ्या काळात अनेक अडचणीतून वाट काढीत ह्या भाषेनें मुम्बई विद्यापीठाच्या निरनिराळ्या परीक्षाकरिता नेमलेल्या, दुस्यम म्हणून गणलेल्या, अभिजात वाङ्मयाच्या प्राचीन भाषामधील आपलें स्थान टिकविलें आहे. एवढेंच नव्हे, तर जनाचे धर्मग्रथ अर्धमागधी वगैरेसारख्या ज्या प्राचीन प्राकृत भाषामधून ग्रथित केलेले आहेत त्या भाषांच्या अभ्यासालाहि विद्यापीठात स्थान मिळवून देण्याला कारणीभूत झाली आहे. आद्य बौद्धधर्माचें यथार्थ ज्ञान कर्म्म देणारे, उपलब्ध असलेले, सर्वात प्राचीन वाङ्मय जर कोठें असेल तर तें पालीभाषेंतच आढळतें. तेव्हा ऋद्धधर्माचा सपूर्णपण अभ्यास करू इच्छिणाऱ्यास ह्या भाषेच्या अभ्यासाची जरूरी आहे. एवढेंच नव्हे, तर बौद्धधर्माचा हिंदुरथानातील जनतेवर काय परिणाम झाला व त्यामुळें सनध हिंदी धार्मिक कल्पनावर व सस्कृतीवर कोणते परिणाम झाले हें जाणणाऱ्यासहि पालीभाषेच्या ज्ञानाची आवश्यकता आहे. तसेंच समाजशास्त्राच्या अभ्यासकांस व हिंदुस्थानात हल्लीं प्रचलित असलेल्या आर्यभाषांच्या अभ्यासकांनाहि ह्या भाषेचें महत्त्व विसरून चालणार नाही.

वैदिक भाषेला सर्वात जवळ असलेली अशी कोणची प्राकृतभाषा असेल तर ती पालीभाषा होय. आर्य व अनार्य ह्यांच्या परस्पर सघट्टनामुळें उत्पन्न झालेल्या परिस्थितीत आर्यांच्या वैदिकभाषेला इ० स० पूर्वाच्या सातव्या शतकाच्या सुमारास जें प्रथम अपभ्रष्ट स्वरूप प्राप्त झालें तें स्वरूप, किंवा त्याच्याशीं अत्यंत सलग्न असलेले असे स्वरूप, जर कोठें आढळत असेल तर तें हल्लीं 'पाली' ह्या नांवानें ओळखल्या जाणाऱ्या भाषेमध्येच आढळतें. 'पाली' हें नावहि पार

प्राचीन नाही इ स ५ व्या शतकात होऊन गेलेलं बुद्धघोष नावाचा एक सुप्रसिद्ध विद्वान् भाष्यकार ह्या भाषेस ' मागधी ' असे म्हणतात

' पाली ' ह्या शब्दाचा मूळ अर्थ पत्ति (ओळ), नंतर क्रमाक्रमाने धर्मग्रथाताल ओळ किंवा उतारा, धर्मग्रथ, धर्मग्रथाची भाषा, असा अर्थ बदलत गला असे दिसते

प्राचीनभाषेच्या अभ्यासनाला आधुनिक पद्धतीने लिहिलेल्या छोट्याशा, सुटसुटात, पण व्यवहारोपयोगी, अशा व्याकरणाची अत्यंत गरज भासत असे पालीभाषा अध्यापक चिं वि जोशी, एम् ए, बडोदा कॉलेज, ह्याचे Manual of Pali हें पुस्तक बरेचसे उपयोगी पडत असे पण अलीकडे मुम्बई विद्यापीठाने मट्टिकच्या परीक्षेत पालीभाषेतील प्रश्न पत्रिकाची उत्तरे प्रचलित प्रातिक भाषातूनहि देण्याची स्वतः टेबल्याने साहजिकच मराठीतून उत्तरे लिहिणाऱ्या विद्यार्थ्यांस उपयुक्त होईल अशा एखाद्या प्राथमिक स्वरूपाच्या ' पालीभाषा प्रवेश ' यासारख्या पुस्तकाची उणीव भासू लागला हेरती आनदाची मोष्ट आहे की ही उणीव लवकरच श्री ना वा तुंगार, काव्यतीर्थ, पालीतीर्थ, सत्कृत व पाली भाषांचे शिक्षक, न्यू इ स्कूल, पुणे, ह्यांनी भहन काढली श्री तुंगार ह्यांनी गेली ६ वर्षे ह्या भाषेचे अध्यापन केलेले आहे, त्यामुळे आलेल्या अनुभवाचा फायदा घेऊन व हें पुस्तक विद्यार्थ्यांस उपयुक्त कसे होईल हें ध्येय ठोऱ्यापुढे ठेवून ह्या पुस्तकाची रचना केली आहे ह्या पुस्तकातील व्याकरणा सर्वांच्या मजकुराबाबतचे पाठाचे अनुक्रमानुसार किंचित मतभेद होण्याचा संभव आहे. श्री तुंगार यांनी ' प्रास्ताविक ' यामध्ये लिहिल्याप्रमाणे पुस्तकात नजरचुकीने, एकदा अशा रीतीचे पुस्तक लिहिण्याचा त्यांचा हा पहिलाच उपक्रम आहे म्हणून, जी प्रमादस्त्रलिते झाली असतील ती घाचकवर्ग व अधिकारीवर्ग त्यांचे नजरेस आणून देईल तर ते पुढील आवृत्तीत दुरुस्त करतील.

१. पण ही मागधी व नतरच्या व्याकरणकारांनी उल्लेखिलेली ' मागधी ' यांत महदतर आहे

ह्या पुस्तकातील एक विशेष जो मला आवडला तो हा की, ह्यात निवडलेले उतारे पालीवाङ्मयातील निरनिराळ्या अथातून घेतलेले असून त्यापैकी बरेचसे समर्पक व चटकदार आहेत त्यामुळे त्यांच्या भाषातरांचे काम कटाळवाणें होण्याची मुळीच भीति नाहीं. हे पुस्तक अभ्यासकापुढें ठेवें जात आहे. सुश वाचक योग्य तो परामर्श घेतीलच.

फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे }
१-८-३९

पुरुषोत्तम विश्वनाथ वापद,
एम.ए., पीएच.डी.
पालीभाषा प्रोफेसर, फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे.

—

पालिभाषा-प्रवेश ।

अनुक्रमणिका

पाठांक	विषय	पृष्ठ
	पालीवर्णमाला,	१-२
	भाषानियम, स्वरपरिवर्तन.	२-४
	भाषानियम, व्यंजनपरिवर्तन.	५
	भाषानियम, संयुक्तव्यंजनपरिवर्तन.	५-११
	क्रियापदपरिचय (काळ व अर्थ, गणार्ची विकारणे, काळाचे व अर्थाचे प्रत्यय).	११-१६
१	विभक्त्याचा अर्थ, प्रयोग. वुद्ध, अम्ह, तुम्ह, शब्द; अकारान्त पुलिंगी शब्द.	१६-२१
२	द्वितीयगण-वर्तमानकाळ. अकारान्त नपुंसकलिंगी शब्द फल.	२२-२७
३	तृतीयगण-प्राज्ञार्थाचा उपयोग. तृतीयेचा उपयोग. इकारान्त व उकारान्त पुलिंगी शब्द. अग्नि, भिक्षु.	२८-३६
४	चतुर्थगण-भूतकाळ. चतुर्थीचा उपयोग. आकारान्त व इकारान्त स्त्रीलिंगी शब्द. पूजा, भूमि.	३६-४६
५	पंचमगण-विध्यर्थाचा उपयोग. पंचमीचा उपयोग. ईकारान्त व उकारान्त पुलिंगी शब्द. दण्डी, पितु, मातु.	४७-५८
६	षष्ठगण-भविष्यकाळाचा उपयोग, षष्ठीचा उपयोग, इ-ईकारान्त स्त्रीलिंगी शब्द. दासी, नदी.	५८-६९

- ७ सप्तमगण-सकेतार्थाचा उपयोग, सप्तमीचा उपयोग,
उकारान्त-ऊकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द, धेनु, वधू. ६९-८०
- ८ अष्टमगण-उपसर्गाचा उपयोग, उकारान्त स्त्रीलिङ्गी
शब्द, मातु, धीतु, मूढकुण्डलिवत्यु. ८१-९१
- ९ नवमगण-इकारान्त स्त्रीलिङ्गी शब्द रत्ति, जाति,
किसागोतमियावत्यु. ९२-१००
- १० दशमगण-विशेषणाचा उपयोग अकारान्त नपुंसकलिङ्गी
शब्द कम्म, मन, ' किं सुपिन नाम ? ' १००-१०८
- ११ अव्यय, इकारान्त व उकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द,
अम्ब्रि, धनु, पुष्टिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, नपुंसकलिङ्गी
'त' शब्द, ' जित्थि अकाले मरण ? ' १०८-११७
- १२ कर्मणि प्रयोग, द्विकर्मक धातु पुष्टिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी,
नपुंसकलिङ्गी 'थ' शब्द, अकारान्त, पुष्टिङ्गी
'भगवन्त', 'भवन्त' शब्द. ११७-१२६
- १३ भावे प्रयोग, सधिनियम, पुष्टिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, नपुंसक-
लिङ्गी 'क' शब्द, 'राज' शब्द गिरिदन्तजातक. १२६-१३६
- १४ 'वर्तमानकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग,' पुष्टिङ्गी,
स्त्रीलिङ्गी, नपुंसकलिङ्गी 'गच्छन्त' शब्द, पु, स्त्री,
न, 'एस' शब्द सीहकोट्टक जातक. १३६-१४८
- १५ 'भविष्यकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग,' उकारान्त
पुष्टिङ्गी 'गुणवन्तु' शब्द, ईकारान्त स्त्रीलिङ्गी 'गुणवती'
शब्द, पु., स्त्री., न, 'इम' शब्द, मित्तामित्तजातक. १४८-१५७
- १६ 'कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग'
पुष्टिङ्गी, स्त्रीलिङ्गी, नपुंसकलिङ्गी, 'अमु' शब्द,
'गो' शब्द. १५७-१६६

- १७ पुष्टिगी, स्त्रीलिङ्गी, नपुंसकलिङ्गी, 'सर्व' शब्द, 'वम'
शब्द 'कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधिताचा उपयोग.'
त्वान्त अव्यय, तुमन्त अव्यय. १६७-१७७
- १८ 'पुम' शब्द, सत्त्वावाचक शब्द. एक, द्वि, ति, चतु,
पंच, छ, सप्त, अष्ट, नव, दस, एकूनवीसति, बीसति. १७७-१९४
- १९ 'सा' (श्रन) अत्त, युव, शब्द. प्रयोजकाचा उपयोग.
नामवातु, इच्छार्थक, तर, तम, अपत्यार्थक, कर्म-
वाचक, यांचा उपयोग. ' तथागतस्य आचरिषा, '
' महाप्रजापति गौतमि या पन्थगजा ' १९४-२०७
- २० ब्रह्म, अरहन्त, अद्द शब्द. समास.-इन्द्र, उगुर्य,
कर्मधारय, द्विगु, नप्ततुल्य, अतुल्यतुल्य, उगद-
तुल्य, यदुर्वादि, मायमदलोपी, अग्ययीमास,
' नमस्मित्था छ दिशा. ' २०७-२२२
- सुधेद यं चिद्धे २२३-२२५
- परिधिष्ट २२६-२२७

शिक्षकांस सूचना

१. प्रथम शिक्षकार्नी विद्यार्थ्यांस 'पालिभाषा-परिचय' व 'पालिभाषा-व्याकरण' ह्या दोन निबंधाच्या साहाय्याने पालिभाषेची माहिती सागावी, म्हणजे विद्यार्थी पालिभाषेच्या अभ्यासाबद्दल उत्सुक होतील.

२. नंतर विद्यार्थ्यांकडून 'पालिभाषानियम' वाचून घेऊन समजून घ्यावेत.

३. प्रत्येक धड्याच्या आरम्भी 'पूर्वतयारी' या सदरात जे शब्द दिलेले असतील ते शब्द तो धडा शिकविण्यापूर्वी विद्यार्थ्यांच्याकडून तोंडपाठ करून घ्यावेत त्यासारखे धड्यातील शब्द बर्गीत चालवून घ्यावेत व दुसऱ्या दिवशी 'गृहपाठ'चे वर्हीत काहीं शब्द घेऊन लिहून आणण्यास सागावे. तद्वत् धातूहि लिहून घेणें. शेवटी धातूचे परिशिष्ट जोडलें आहे त्याप्रमाणें प्रत्येक धातू चालवून घेणें.

४. धडा शिकल्यानंतर त्याचे सकार मनावर विंवावेत म्हणून धड्याच्या शेवटी प्रश्नप्रश्न दिला आहे. तो विद्यार्थ्यांच्याकडून सोडवून घ्यावा.

५. प्रत्येक धड्याच्या शेवटी 'गाथा' दिल्या आहेत. त्या विद्यार्थ्यांकडून तोंडपाठ करून घ्याव्यात.

६. (अ) मराठीची पाली वाक्ये विद्यार्थ्यांच्याकडूनच करवून घ्यावीत. व ती कॉम्पोझिशन (Composition Book) वर्हीत.

पठमो पाठो । दुतियो पाठो । ततियो पाठो । अशीं लिहून घ्यावीत.

(आ) कॉम्पोझिशन वर्हीतव्ये लिहिलेल्या वाक्यांसारखी निराळी ५ वाक्ये विद्यार्थ्यांना गृहपाठांतल्या वर्हीत लिहून आणण्यास सागावें, यामुळे मराठीचीं पालीवाक्ये बनविण्याची विद्यार्थ्यांना सवय होईल.

६. मॅन्युअल ऑफ पाली, प्रो. चि. वि. जोगी कृत (*Manual of Pali* by Prof. C. V. Joshi).

७. दि न्यू पालीकोर्स-ए. पी. बुद्धदत्तथेर कृत (*The New Pali Course* by A. P. Buddhaddattather).

८. 'पालीप्रकाश' (बंगालीत)-महामहोपाध्याय प. विधुशेखर भट्टाचार्य-कृत.

९. 'पालीप्रवेश' (हिंदीत)-पं. आद्यादत्त ठाकूर, एम. ए., काव्यतीर्थ, कृत.

बरील लेखकांनी, इंग्रजी, बंगाली, हिंदी, जाणणाऱ्या लोकांनी पालीभाषा शिकावी या हेतूने जो प्रयत्न केला तो अत्यंत स्तुत्य असा आहे. मराठी भाषेव्यतिरिक्त दुसऱ्या भाषा न जाणणाऱ्या लोकांनी पालिभाषा शिकावी या हेतूने मी 'पालिभाषा प्रवेश' हें पुस्तक प्रथमच मराठीतून प्रसिद्ध केले. यानंतर लवकरच गुजराथी व हिंदी या भाषातून हें पुस्तक प्रसिद्ध करण्याचें ठरविले आहे.

गेडी आठ वर्षे हायस्कूलमध्ये पालि व संस्कृत वा भाषांच्या अध्यापना-मुळे व गेडी दोन वर्षे हायस्कूलमधील पदवीधर ट्रेड शिक्षकासाठी मोफत 'पालिभाषा-वर्ग' चालविल्यामुळे आलेला अनुभव जमेश घरेन पालिवाङ्मयातील अमौलिक रत्नभांडाराची पद्धतशीर माडणी विद्यार्थ्यांच्या पुढे ठेविल्यास त्याचे मनात पालिभाषेच्या अध्ययनाविषयी प्रेम उत्पन्न होईल अशा रीतीने विषयाची माडणी या पुस्तकात केली असून विद्यार्थ्यांचा मार्ग सुलभ व्हावा असा या पुस्तकाचा उद्देश आहे.

प्रत्येक घड्यात ज्याच्या योगाने मनाचा विकास होऊन त्यांत मनुष्याच्या उन्नतीची नीतितत्वे, श्रद्धा, याचे प्रतिबिंब पडेल आणि विया, आई-वडील, गुरु, समाज, यांच्याविषयी आदर वाळगण्याची वृत्ति विद्यार्थ्यांच्या टिकाणी उत्पन्न होईल या हेतूने पाली वाङ्मयातील मूळ उत्कृष्ट उतारे घेतले आहेत. वाक्ये, गाथा, याची निवड मोठ्या काळजीपूर्वक केली आहे.

पुस्तकांतील विदेश - १. पालिभाषेचें महत्त्व व आवश्यकता विद्यार्थ्यांस पटावी व त्याच्या टिकाणी पालिभाषेचें अध्ययन करण्याची इच्छा उत्पन्न व्हावी म्हणून ' पालिभाषा परिचय ' दिला आहे.

२. पालिभाषेचे नियम देताना शक्य तों सस्कृत, पालि, मराठी, या भाषांतील शब्दांचें परस्पर सांभ्य कसे आहे तें दाखवून नियम लक्षात राहिल अशी मांडणी केली आहे.

३. प्रथम कर्ता, कर्म, क्रियापद, याची बरोबर कल्पना याची याकरिता पहिला व दुसरा धडा यांची मांडणी केली आहे. नंतर विभक्ती, गण, निरनिराळे काळ, अर्थ, याचा उपयोग चांगल्या रीतीने करता यावा म्हणून मुद्दाम प्रत्येक विभक्ति, गण, काळ, अर्थ, याचा स्वतंत्र धडा घेतविला आहे. उदाहरण - तिसरा धडा घ्या. यात ३ गण, तृतीया विभक्ति व आशार्थ, याची माहिती दिली आहे आणि ही माहिती विद्यार्थ्यांच्या मनावर बिनावी म्हणून पालीची मराठी वाक्ये व मराठीची पाली वाक्ये याची रचना केली आहे.

४. पालि वाक्यांचें मराठींत भाषांतर करताना किंवा मराठी वाक्यांचें पालींत भाषांतर करताना कंटाळा येऊ नये म्हणून शक्य तों परस्परसमर्थ असलेली वाक्ये दिली आहेत.

५. पाली ग्रंथावैकी धम्मपद, दीघनिकाय, मज्झिमनिकाय, सुत्तनिपात, उदान, मिलिन्दपञ्च, जातक, महावग्ग, पातिमोक्ख, सयुत्तनिकाय, खेरगाथा, धम्मपद अष्टकथा, यातील प्रसंग व साथा टिकटिकाणी दिल्यामुळे भूर्तिमत पालिभाषेचें वातावरण उत्पन्न होऊन अध्यापक व विद्यार्थी रमून जाताल अशी मांडणी केली आहे.

६. व्याकरण व वाक्य पुस्तकांत एकत्र दिल्याने पालिभाषेस विद्यार्थी साहित्यच प्रविष्ट होतील

७. धडा शिकल्यावर त्याचे सस्कार मनावर कायम राहावेत म्हणून प्रत्येक धड्याचे शेवटी प्रश्नसमूह दिला आहे.

आभारप्रदर्शन

(अ) हैं पुस्तक लिहिण्यापूर्वी सस्कृत व पालीभाषाच्या पुस्तकाचा मला प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष उपयोग झाला. म्हणून त्या त्या पुस्तकाच्या लेखकाचा मी पार ऋणी आहे.

(आ) ज्याच्याजवळ मी पालिभाषेचे अध्ययन करून कलकत्तेची ' पालीतीर्थ ' पदवी परीक्षा पास झाले व ज्याच्या प्रोत्साहनानें हैं पुस्तक लिहू शकलों त्या वद्य गुरुवर्य डॉ. पुरुषोत्तम विश्वनाथ बापट, एम्. ए., पीएच. डी., पालीभाषाप्रार्ध्यापक, फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे, यांनी स्वतःची महत्त्वाची कामे असतानाहि ह्या पुस्तकाची मुझे वाचून त्यात दुरुस्त्या करून मजवर पार मोठे उपकार करून ठेविले आहेत. त्याची फेड आभाराने होणार नाही. तथापि व्यावहारिक दृष्ट्या त्यांचे मजबूरील उपकार येथे नमूद करणें हैं मी माझे कर्तव्य समजतो.

(इ) पुस्तक लिहिण्यापूर्वी मी प्रसिद्ध पालिभाषापंडित गु. प्रो. धर्मानंद कोसरी याच्याजवळ पालीभाषेतील ' अभिधम्मसंगह ' नावाचे पुस्तक वाचलें, त्यामुळे पालि-वाङ्मय व व्याकरण यांचे अध्ययन व अध्यापन कसें करावे याची कल्पना आली त्या कल्पनेचा फायदा हें पुस्तक लिहिताना झाला याबद्दल प्रो. कोसरी याचा मी अत्यंत ऋणी आहे.

(ई) तद्वत् जनाचार्य न्यायतीर्थ न्यायविजयजी याच्याजवळ अर्धमागधीचे हेमचंद्रव्याकरण व इतर अर्धमागधीचे ग्रंथ यांचीत प्रस्ताना प्राकृत भाषाचे अध्ययन व अध्यापन कसें करावे ही दृष्टि जाली त्या दृष्टीचा फायदा हें पुस्तक लिहिताना झाला त्याबद्दल गु. न्यायविजयजींचा मी अत्यंत ऋणी आहे.

(उ) या पुस्तकाच्यापूर्वी ज्यांनी माझ्याकडून, पालीभाषेत प्रवेश करू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्याकरिता सोपें असे ' वाचनपुस्तक '— ' जातम्भप्रद ' व ' पालीसदरूपावलि ' लिहून घेऊन स्वतः छापून मला वेळोवेळी प्रोत्साहन दिलें त्या डॉ. नरहर गोपाळ सगदेसाई, व्यवस्थापक ओरिएण्टल बुक एजन्सी, पुणे, यांचा मी अत्यंत ऋणी आहे तद्वत् डॉ. पी. एन्. वैद्य, एम्. ए., पीएच. डी., वाडिया कॉलेज, पुणे,

प्रो. आर. डी. वाडेकर, डॉ. वा. वि. गोखले, पीएच्. डी., फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे, श्री. द. प्र. साडिलकर, काव्यतीर्थ, संस्कृतप्रधानाध्यापक न्यू इंग्लिश स्कूल, पुणे, श्री डी. टी. देशपांडे, एम्. ए., बी. टी., न्यू इ. स्कूल, पुणे, श्री. एस्. व्ही टकार, एम. ए., बी. टी., माजी सुपरिंटेंडेंट, भारत हायस्कूल, पुणे, श्री. एस्. के. एक्रोटे, पुणे, यॉर्नी वेळोवेळीं निरनिराळ्या मूचना देऊन अमूल्य साहाय्य केले याबद्दल त्यांचे आभार मानतो.

(ऊ) माझे पालीभाषेचे विद्यार्थी श्री. खोस्टे, बी. ए., बी. टी., संस्कृत शिक्षक, शिवाजी मराठा हायस्कूल, पुणे, श्री. जी. आर. भिडे, एस्. टी. सी. न्यू इंग्लिश स्कूल, सातारा, श्री. श्री. रा. सातपुते, संस्कृत व पालीभाषाशिक्षक, भारत हायस्कूल, पुणे श्री. स्व. अ. कटे, इंग्लिश स्कूल वर्जंत, श्री. वि. ग. निमकर, 'साहित्यप्राह', पुणे, एस्. गी. सी., यॉर्नी केलेल्या मदतीचा उल्लेख केला पाहिजे, तद्गत माझ्या पालिभाषेच्या विद्यार्थिनी कुमारी गीता गाडगीळ, बी. ए. (ऑनर्स), यॉर्नी या पुस्तकातील शब्दार्थसंग्रहाच्या कामाला यरीच मदत केली याबद्दल त्यांचा मी आभारी आहे.

(क) या पुस्तकाच्यापूर्वी सदावीला पालीभाषेकरिता माझे 'जातकप्रद' या नावाचे पुस्तक आपापल्या हायस्कूलांत लागून मला ऋणी केले याबद्दल श्री. नी. वा. किंकर, एम्. ए., एस्. टी. सी., सुपरिंटेंट, म. ए. सो. हायस्कूल, पुणे, श्री. वि. के. गायनीय, श्री. एजी., एच. टी. सी., असिस्टंट सुपरिंटेंडेंट, म. ए. सो. हायस्कूल, पुणे, श्री. एम्. डी. माऊलकर, एम्. ए., बी. टी., सुपरिंटेंट, पूना इंग्लिश स्कूल, पुणे, श्री. टी. एम्. जोगळेकर, बी. ए., एम्. टी. सी., सुपरिंटेंडेंट, पूना नार्थ हायस्कूल, श्री. टी. ए. कुकर्णी, बी. ए., बी. एस्सी., बी. टी., सुपरिंटेंट भारत हायस्कूल पुणे, यांचे मी आभार मानतो.

(द) विशेषत आमच्या न्यू इंग्लिश स्कूचे सुपरिंटेंडेंट प्रो. वि. ना. कुंभारे, एम्. ए., एम्. टी. सी. डी., यॉर्नी या पुस्तकापूर्वी माझे 'जातकप्रद' नावाचे पुस्तक आमच्या शाळेत सदावीला पालीभाषे-

करिता नेमून तें मला शिकवण्याची मधि देऊन प्रोत्साहन दिलें त्वामुळें माझे हानून प्रस्तुतचें पालीव्याकरणाचें व वाङ्मयाचें मराठीतील पहिलें पुस्तक लिहिलें गेलें याप्रहल प्रो. कुभारे याचा मी अत्यंत ऋणी आहें.

(ए) श्री. स. रा. सरदेसाई, बी. ए., एल्.एल्. डी., व्यवस्थापक, समर्थ भारत प्रेस, पुणे, यांनी पुस्तकाचें छापण्याचें काम सुबक व वेळेवर करून दिलें याबद्दल त्याचे आभार मानतो.

(ऐ) या पुस्तकात चांगले जे गुण असतील त्याचें सर्व श्रेय माझ्या गुरूडे आहे. मात्र दोषाबद्दल मीच जबाबदार आहें. तरी हें पुस्तक शिकविताना येणाऱ्या अडचणी किंवा दोष मला कळविण्यास मी सुधारण्याचा अवश्यमेव प्रयत्न करीन. एवढें सांगून हा 'पालिभाषा-प्रवेश' अध्ययन करणाऱ्यांच्या हार्ती देतो.

४०८ नारायण पेठ, पुणे.
मुजाराचा बोल,
१५ ऑगस्ट १९३९.

नारायण वासुदेव तुंगार.

अभिप्राय

'*Palibhasha Praveshā*' is a manual of both Pālī Grammar and Composition, published by N V Tungar, Palitirtha, of the New English School, Poona. It is written in Marathi and eminently serves the needs of students learning Pālī through the medium of that language.

The exercises in translation are well graded and vocabulary is copious. The book shows the wide knowledge and scholarship of Mr. Tungar.

Sd/-R G Bhadkamkar, M A

Professor of Sanskrit,

Ismail College, Jogeshwart.

Author of Pālī-pāth malā

20th July 1939

Dear Mr. Tungar,

I have gone through the pages of your book and I am glad to assert that your attempt to write a guide to Pālī Translation and Grammar through the medium of Marathi has proved a complete success. The standard to be expected from students of your book will naturally be high. Especially your exercises for translation are very happy and I have no hesitation in recommending the book to the Teachers and pupils who have to work with Marathi as medium. The grammar portion is based on the assumption that Pālī writers are top stricklers to rules of declension and conjugation, but they take too much liberty with rules of grammar. All the same grammarians must be exact and accurate.

Sd/-C V Joshi, M A

12-7-39

Prof of Pālī, Baroda College, Baroda

Author Manual of Pālī

I have read a portion of the 'Palibhasha Pravesh' by Mr N V Tungar, the Pali teacher, Poona, and been much impressed with the useful purpose the book is likely to serve. There was a great want of such a book as it is written in an easy style and is free from dullness.

I congratulate him on his ability in the acquisition of such an excellent publication.

I have nothing but admiration for his production, which, I feel assured will find a wide circulation amongst the Pali students.

Sd/-S K Deshpande, s t c

14 th July 1939

Pali Teacher

The M C High School Baroda

श्री वेङ्कटेश प्रसन्न

ग रा नारायण वामुदेव तुंगार, काव्यतीर्थ व पालीतीर्थ, यांचे 'पालि-भाषा प्रवेश' हे पुस्तक वाचून पाहिले या पुस्तकात संपन्न पालीभाषेचे व्याकरण, पाली शब्दसंग्रह व वाक्यसंग्रह यांची निवड व योजना पालीभाषेत प्रवेश करू इच्छिणाऱ्यां उपयुक्त होईल अशी वेळी आहे या पुस्तकाची दृष्टपरिचय झाला असता पालीभाषेत प्रवेश व प्रगती होईल असे म्हणण्यास हरकत नाही हे पुस्तक मराठात कले असल्यामुळे महाराष्ट्रातील जाणवृद्धांना ते उपयुक्त असे झाले आहे.

इसवी सनापूर्वी पाचशे वर्षांपासून इसवी सनानंतर पाचशे वर्षांपर्यंत सौंदर्याच्या प्रचार भरतखंडात राच होता बुद्धांच्या कथा व धर्मापदेश, अश्वघोषासारखे अभिजात कवी, दिग्नागासारखे दिग्गज विभूत पंडित, अशोकासारखे सम्राट् सृष्टि याच काळात झाले त्यामुळे या काळात धार्मिक, शास्त्रीय व राज्याय दृष्ट्या विशेष महत्त्व जाले या कारणास्तव अर्थाचीन विद्वान या काळाचा धार्मिक, शास्त्रीय व लौकिक इतिहास जाणव्याविषयी विविध प्रयत्न करित आहेत हे त्याचे प्रयत्न सफल हाण्यास

पालीभाषेचें ज्ञान असणें हें विदेश महत्वाचें कारण आहे. अशा वेळीं रा. तुंगार यांनी 'पालिभाषा प्रवेश' हें उपयुक्त पुस्तक प्रसिद्ध करून त्यांनी पालीभाषाजिज्ञासूवर विदेश उपकार केले जाहेत. याबद्दल तज्ज्ञ लोक त्याचे आभार मानतील. रा. तुंगार याजकडून पालीभाषे-संबंधानें अशाच सेवा घडून सर्व पालीवाङ्मय मुलभ होवो, असें आम्ही मनापासून इच्छितों.

रंगाचार्य बाळकृष्णाचार्य रड्डी, 'विद्याभूषण'
'रिटायर्ड शास्त्री', डेक्कन कॉलेज, पुणे.

२३।७।१९३९

काव्यतीर्थ व पालीतीर्थ ना. वा. तुंगार यांनी 'पालिभाषा-प्रवेश' हे पुस्तक लिहून महाराष्ट्रातील पालीभाषा व वाङ्मय यांच्या अभ्ययनास मोठी चालना दिली आहे. आजपर्यंत मराठींत व्यवस्थित व शास्त्रीय शीतीनें पालि व्याकरण नसल्यामुळे पालीभाषा शिकणाराची मोठी चुचकणा झालेली होती. श्री तुंगार यांना संस्कृत व पाली या दोन्ही भाषांचें उत्तम ज्ञान असल्यामुळे व त्यांनी या पुस्तकांत तालनिक दृष्टि सर्वत्र ठेविली असल्यामुळे या पुस्तकाचें महत्त्व पारच वाढलेलें आहे. पुस्तकाची रचना व मांडणी पारच चांगल्या शीतीनें केलेली आहे. त्यात व्याकरण व पालीप्रबंध (Composition) एकरूप असल्यामुळे विद्यार्थ्यांची सोय झाली आहे. पुस्तकातील उदाहरणें तिपिटकानून घेतलीं असल्यामुळे अजायासंच पाली-भाषा व वाङ्मय सहजगत्या विद्यार्थ्यांस मुरोद्वत होण्याला मदत होते. पाठाचे शेवटी प्रश्नप्रश्न दिलेले आहेत. श्री. तुंगार यांचा हा उपक्रम अत्यंत अभिनवनीय होय व ह्यांच्या ह्या कार्यांत मी त्यांना उपरोत्तर भव्य यश चिंतितों, यांच्या पुस्तकानें पालीभाषेचा अभ्यास आमच्या दुय्यम शाळा-तून जोरनें झाल्याशिवाय राहणार नाही.

ना. वे. भागवत, एम. ए.,

ता. २३।७।३९

पालीभाषा-अभ्यासक, सेंट शेवियर कॉलेज, मुंबई.

पेलो मुंबई युनिव्हर्सिटी व ऑनररी सपादक-देवनागरी लिपी,

पाली ग्रंथमाला-मुंबई युनिव्हर्सिटी.

सर्वदर्शनसंग्रह व इतर संस्कृतग्रंथातून बौद्धाच्या तत्त्वज्ञानासमर्थी नेहमी उल्लेख येतात. त्याची बरोबर कल्पना यावी म्हणून बौद्धाचे मूळचे पाली-तील ग्रंथांचे अध्ययन करणेच आवश्यक आहे. यापूर्वी 'पालिभाषा-प्रवेश' यांमार्गे मराठीतून पुस्तक नव्हते. म्हणून जुन्या पद्धतीने संस्कृत शिकणाऱ्यांना पालीभाषेचे अध्ययन करता आले नाही. यापुढे रा. तुंगार यांच्या या पुस्तकामुळे जुन्या पद्धतीचे शास्त्री लोक व नव्या पद्धतीचे लोक पालीभाषेचे जरूर अध्ययन करतात.

नारायणशास्त्री अनंत चाट्टीकर

ता. २५।७।१९३९

'न्यायरत्न', अहमदाबाद.

पालिभाषेच्या वाढत्या प्रसाराकडे लक्ष दिल्यास असे दिसून येईल की, विद्यार्थिदगांचा पालिभाषेकडे बराच ओढा आहे व गेल्या दोनचार वर्षांत प्रवेश परीक्षेला पालि विषय घेऊन बसणाऱ्या मुलांच्या वाढत्या संख्येकडे पाहिले तर असे दिसून येईल की, किती तरी विद्यार्थी पालिभाषेचा मराठीतून अभ्यास करीत आहेत. परंतु त्यांना मार्गदर्शक असे पालिभाषेचे व्याकरण मराठीत नव्हते. ती उणीच थी. तुंगार यांच्या 'पालिभाषा-प्रवेशा'ने भरून काढिली आहे. थी. तुंगार हे पालिभाषा-शिक्षकांचे काम बरेच दिवस करीत असल्याने विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने पुस्तक जास्त उपयुक्त ठरेल. 'पालिभाषा-परिचय' हे प्रकरण देखील पालि-अध्ययनाच्या उपयुक्ततेच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे. ह्या पुस्तकांने पालिभाषा-अध्यापनाचा मार्ग सुगम झाला आहे.

ज. कृ. काटे, बी. ए.,

'पालि-शिक्षक', बडोदे हायस्कुल, बडोदे.

ता. २५।७।१९३९

श्री. तुंगार हे संस्कृत व पाली वाङ्मयाचे उत्तम विद्वान् आहेत. ते गेलीं आठ वर्षे हायस्कुलात पाली व संस्कृत या भाषांच्या अध्यापनाचें कार्य करीत आहेत. याशिवाय त्यांनीं गेलीं दोन वर्षे 'शिक्षकाकरिता मोफत पालीभाषा-धर्म' चालून हायस्कुलातील पचवीस पदवीधर ट्रेड शिक्षकांना पालिभाषा शिकविली. श्री. तुंगाराच्या या अध्यापनाचें फल म्हणजे मराठीतील पहिलें 'पालिभाषा प्रवेश' हें पुस्तक होय. यात विद्यार्थ्यांना पालीभाषेचें अध्ययन चित्ताकर्षक, आनंदानें, शकारहित करिता येईल या दृष्टीनें व्याकरणाचा व वाङ्मयाची, मांडणी केली आहे. इतर भाषेप्रमाणे पाली भाषेच्या अध्ययनाची काय जरूरी आहे, ते 'पालिभाषा परिचय' या प्रकरणात स्पष्ट दारुविलें आहे. या पुस्तकाचे द्वारे सर्वांना पालीभाषेचा अभ्यास करण्याचा मार्ग सुगम होईल यात शक नाही. हायस्कुलात हें पुस्तक चाह् होण्याची शिफारस करण्यात आम्हाला आनंद वाटतो.

सदाशिव मोरेश्वर फडके, बी. ए., एम. टी. सी.,
पालिभाषा शिक्षक, म. ए. सो. हायस्कूल, पुणे.

सदाशिव वऱ्चवंत भागवत, बी. ए., एल्एल्. बी.,
ता. २४।७।३९ 'पालिभाषा शिक्षक', पूना नाट्ट हायस्कूल, पुणे.
पुरुषोत्तम यशवंत जांशी, बी. ए. (ऑनर्स),
'पालिभाषा-शिक्षक', पूना इंग्लिश स्कूल (सरस्वती मंदिर), पुणे.

श्रीशिव. शरणम्

श्रीपुत्र पालीतीर्थ व काव्यतीर्थ नारायण धामुदेव तुंगार हे पालीभाषेचे तज्ज्ञ अमून त्यांनीं 'पालिभाषा प्रवेश' लिहून मराठीत एका उपयुक्त पुस्तकाची भर घातली आहे, याबद्दल ते निःसंशय धन्यवादाई आहेत. मुम्बई विश्वविद्यालयानें इ. स. १९१० पासून प्रवेशपरीक्षा व प्रदील परीक्षा यांसाठीं ध्यावयाच्या ऐच्छिक भाषाविषयामध्ये पालीभाषेचा

समावेश केला आहे. तेव्हा पालीभाषेचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांस मराठीतून पालीभाषेच्या व्याकरणाचे ज्ञान करून देणाऱ्या एखाद्या पुस्तकाची उणीव भासत होती ती या 'प्रवेशाने' दूर होईल. यातील व्याकरणविषय तुलनात्मक पद्धतीने सांगितला आहे. व्याकरणाच्या नियमावरोपरच त्या नियमाना आधारभूत असलेली कच्चायन (काल्यायन) व्याकरणाची सूत्रेहि ठिकठिकाणी दिली असल्यामुळे या पुस्तकाचा दर्जा वाढला आहे.

पालीचे ज्ञान अनेक दृष्टींनी कसे आवश्यक आहे, याचे श्री. तुंगार यांनी 'पालिभाषा-परिचय' या निरघात विवेचन केलेच आहे. तेव्हा स्वतंत्र अभ्यासकासहि हे पुस्तक उपयुक्त होईल.

पालीभाषेच्या अभ्यासकास आवश्यक असा पाली-मराठी कोश तयार करण्याचा श्रेयुत तुंगार यांचा विचार असून त्या दृष्टीने त्याचे प्रयत्नहि चालू आहेत. तुंगाराचा हा उपक्रम सरोस्वर आतिशय प्रशंसनीय असून याहि कार्यात त्यांना पूर्ण यश येवो, अशी ईश्वरचरणीं प्रार्थना करितों.

श्रा. व. १ १८६१ भौमवार }
(त. १-८-१९३९)

पुरुषोत्तमशास्त्री रानडे,
आनंदाश्रम. पुणे.

पण्डित ना. वा. तुंगार, काव्यतीर्थ, पालीतीर्थ, यांच्या 'पालिभाषा-प्रवेश' या पुस्तकाचीं पुके वाचून पाहिलीं. पुस्तकाची रचना चांगली असल्यामुळे तें अभ्यासकाना चांगले उपयुक्त होईल यात संशय नाहीं. अनेक दृष्टींनी जिचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे अशा पालीभाषेचे अध्ययन करण्याकडे नवे व जुने संस्कृत पण्डित वळले नाहींत त्यांची पुढील कारणे आहेत.

१. पालिचीं देवनागरी लिपींत पुस्तके नसणें. २. त्या त्या प्रांतातल्या भाषातून पालीचे शास्त्रशुद्ध असे व्याकरणाचे प्राथमिक पुस्तक नसणें. ३. पालीकोश नसणें. (मि. व्हिस् डेव्हिड व मि. विल्यमस्टेड या युरोपीयन पालीभाषापण्डिताची ७५ व. किंमतीची 'पाली-इंग्लिश डिक्शनरी' आहे.) परंतु गेल्या पाच वर्षांपासून मुंबई युनिव्हर्सिटीने इंग्लिश, सयामी, ब्रह्मी, या लिप्यातून असलेली पालीभाषेची पुस्तके पालीभाषापण्डिताकडून

देवनागरी लिपीत छापण्याचा अभिनव व स्तुत्य असा उपक्रम मुरु केला आहे. तद्वत् श्री. तुंगार यांनी 'पालिभाषा-प्रवेश' हें पुस्तक प्रथमच मराठीतून प्रसिद्ध केल्यामुळे मराठीतून शिकणाऱ्या पालीभाषाजिज्ञासूना ऋणी केले आहे. तद्वत् श्री. तुंगार हे लवकरच गुजराथी, हिंदी, वगैरे मातृभाषा असलेल्या पालीभाषाजिज्ञासूना ऋणी करतील अशी आशा आहे.

लक्ष्मणशास्त्री मोरेश्वर मुर्गुडकर
'व्याकरणरत्न'

६ जुलै १९३९

प्रधान संस्कृतध्यापक,
संस्कृत पाठशाळा, सस्थान इच्छलकरंजी.

श्रीयुत रा. रा. तुंगार, पालीतीर्थ व काव्यतीर्थ, यांनी 'पालिभाषा-प्रवेश' हें पुस्तक लिहून ज्यांना इमजी येत नाही अशा पालीभाषाजिज्ञासूवर फार उपकार केले आहेत. वस्तुतः संस्कृत भाषेच्या अध्ययनावरोधरच पाली, अर्धमागधी, वगैरे भाषांचे आपल्याकडील प्राचीन परंपरेतील लोकानी अध्ययन करावयास पाहिजे होतें. परंतु तें न झाल्यामुळे पाली, वगैरे प्राकृत भाषा जिज्ञासूना इमजी वगैरे परदेशी भाषांच्या द्वारा या भाषांचें ज्ञान संपादावें लागत असे. ही अत्यंत लाजिरवाणी स्थिति होती. ती या पुस्तकानें दूर होईल. त्याचप्रमाणें श्री. तुंगार यांना अशी विनंति आहे कीं, त्यांनीं यानंतर पाली-मराठी कोश तयार करून या भाषेच्या पूर्ण अध्ययनाची सोय करावी. कारण व्याकरण व कोश हीं भाषेच्या अध्ययनाचीं दोन मोठीं साधनें आहेत.

पांडुरंग विठ्ठल देव,

संस्कृत व हिंदी शिक्षक,

महिलाश्रम हायस्कूल, हिंमाणें बुद्रुक, पुणे.

३-८-१९३९

श्री. तुगार यानी रचिलेले 'पालिभाषा-प्रवेश' हें पुस्तक माझ्या मते पालीभाषेच्या अध्ययनास अत्यंत उपकारक होईल यात शका नाही. श्री. तुगार यानी ह पुस्तक मराठीत लिहिल्याने अनेक महाराष्ट्रीय विद्यार्थ्यांचे लक्ष या भाषेच्या अभ्यासाकडे लागेल आणि हें पुस्तक त्यांच्या अध्ययनास साहाय्यक होईल. अभ्यापकासहि याचा उपयोग होईल हें उघड आहे.

या पुस्तकाची रचना श्री. तुगार यानी विचारपूर्वक केली आहे असें दिग्गज येईल. भाषेचे अध्ययन करता करता बुद्ध व त्याचे तत्त्वज्ञान याची मारिती विद्यार्थ्यांस सहजासहजी होईल असा प्रयत्न कर्त्याने केला आहे तो रचित अभिनवनीय आहे, असे कथनीय विशेष कर्त्याच्या परिश्रमाची व चातुर्याची साक्ष देत आहेत.

आपल्या भाषिक शिक्षणाची माडणी जितक्या त्वरेने बदलेल तितके उत्तम. निरनिराळ्या भाषांचे अध्ययन त्या त्या भाषेचा जीवनाशी संपर्क लक्षात घेऊनच ठरविला पाहिजे. कृत्रिमता येथे नको. मल्ल्याच परपरेचा याऊहि नको. आपली मातृभाषा आपल्या जीवनाचा मुख्य आधार होय. म्हणून तिची काळजी प्रथम घेतली पाहिजे. व तिची जागाहि पहिलीच पाहिजे मग हिंदुस्थानी, इंग्रजी, यांचे जसे प्रयोजन तसे अध्ययन आवश्यक केले पाहिजे. याशिवाय आणखी एखादी चालू देशी भाषा आली तरी उत्तम जपानी, चिनी वगैरे पौरात्य भाषांचे अध्ययन आपल्या इकडे अद्यय्य शाळे पाहिजे. युरोपात रशियन भाषेचे महत्त्व सांप्रत वाढत आहे म्हणून तीहि भाषा येथे शिकविली पाहिजे. प्राचीन भाषांत नुसते संस्कृतच तेवढे ठेवून कार्यभाग होणार नाही. प्राकृत भाषांचे अध्ययन अवश्य व्हावयास पाहिजे. याप्रमाणे निरनिराळ्या भाषा शाळातून व संस्कृत पाठशाळातून पाली वगैरे प्राकृत भाषा शिकवल्या व शिकविल्या गेल्या पाहिजेत.

ध्वनिमुद्रिकांच्या साहाय्याने सर्वभारतीय देशी भाषा विद्यार्थ्यांच्या कानावरून तरी जातील अशी व्यवस्था व्हावयास पाहिजे. यामुळे परकीयपणाची भावना सुसह्य व सहकारी रूप धारण करील. पाली वगैरे प्राकृत भाषांचा व विद्यमान देशी भाषांचा संपर्क पार निकट

आहे. (फारसी भाषेचाहि सरुध काहीं मोडा थोडमा नाहीं,) यापुढील पिढींत निरनिराळ्या भाषा जाणणारे असे निदान शकडा चारदोन चारदोन तरी विद्यार्थी सर्व प्रातातून आढळले पाहिजेत. यासाठीं एच पटेल, पण तो अनाठायीं पास जाणार नाहीं. इतर देशाच्या अपेक्षेनें हिंदुस्थानची (पसतीस कोटी जनाची) अवस्था व गरज निराळी आहे, म्हणून आपलें भाषाविषयक घोरण जामूलाग्र बदललें पाहिजे. खोटे अभिमान टाकले पाहिजेत. पुष्कळां शिक्षक भलताच संकुचित दुराग्रह दर्शवितात. त्यामुळें विद्यार्थ्यांस निरनिराळ्या भाषा शिकण्यास प्रोत्साहन देण्याऐवजी ते परावृत्तच करतात. तो काळ बदलत आहे. आणखी बदलला पाहिजे या बदलत्या काळाचें एक शुभ चिन्ह म्हणून श्री. तुंगार मास्तर यांच्या प्रथाचें मी स्वागत करतो.

ता. १-८-१९३९

दत्तो वामन पोतदार,
सेवानिवृत्त प्रोफेसर,
सर परशुरामभाऊ कॉलेज, पुणे,
मुमसिद्ध इतिहाससंशोधक

पालिभाषा-परिचय

पालिभाषा ही अमूल्य अज्ञा प्राचीन वाङ्मयाची एक मोठी साणच आहे म्हणून या भाषेचा अभ्यास (१) भाषाविज्ञान, (२) इतिहाससंशोधन, (३) बौद्धधर्म, (४) सौंदर्यशास्त्र, वगैरे निरनिराळ्या दृष्टींनी सर्व जगास हितावह आहे म्हणूनच पाली वाङ्मय सुधारलेल्या देशास आश्चर्यकारक वाटल्यामुळे युरोपातील अमेरिका वगैरे देशातील नामांकित युनिव्हर्सिटीतून पाली भाषेचा अभ्यास मोठ्या आस्थापूर्वक केला जातो. सिंहल, ब्रह्मदेश, सयाम, कायोज, तिबेट, चीन, जपान, या ठिकाणच्या लोकांनी पाली वाङ्मयाचे अध्ययन, अध्यापन, संशोधन, मोठ्या भक्तीनें मुरू केले.

असें आहे तर महत्त्वपूर्ण अज्ञा पाली भाषेच्या अध्ययन, अध्यापन, संशोधन, वगैरे बाबतींत हिंदुस्थानातील लोकांची उत्सुकता वाढावी हें अगदीं स्वाभाविकच आहे.

(१) भाषाविज्ञान — आपल्या जंत करणातील अभिप्राय दुसऱ्या माणसाला समजून देण्याकरिता उच्चारला जाणारा जो ध्वनि त्याला भाषा असें म्हणतात. भाषा-बोलणे या घातूपासून 'भाषा' हा शब्द बनला. जर ही भाषा नसती तर माणसाला आपल्या जंत करणातील विचार प्रकट करता आले नसते. माणसाप्रमाणें पशुपक्ष्यादिकांचीहि भाषा आहे.

इली मराठीचे १ पुणेरी, २ कोंकणी, ३ चित्पावनी, ४ वहाडी, ५ नागपुरी, ६ रानदेशी, ७ कारवारी वगैरे जसे प्रकार आहेत. तसेच पूर्वी प्राकृत भाषेचे — १ महाराष्ट्री, २ शौरसेनी, ३ प्राची, ४ अवती, ५ मागधी (पाली व अर्धमागधी), ६ शाकरी, ७ चाडाली, ८ शारी, ९ आभीरिका, १० टाकी, ११ नागर, १२ पाचड, १३ उपनागर, १४ कैवेयी, १५ पेंशाची, १६ पाचाली, असे सोळा प्रकार होते. मागधी भाषेंत बौद्धधर्माचे सर्व ग्रंथ लिहिलेले आहेत. मागधी भाषेस बुद्ध-घोषाचार्यानंतर पाचव्या शतकात 'पाली' हें नाव द्यालें आहे.

(पाली, पालि, असा ऱ्हस्व व दीर्घ शब्द आहे.) या भाषेचा काळ इसवी सनापूर्वी तिसरें शतक होय.

संस्कृत भाषा व हर्लींच्या देसाी भाषा वाना जोडणाऱ्या दुव्यापेकी एक दुवा पाली भाषा आहे, जसे:—

संस्कृत	पाली	मराठी	हिंदी
(१) चक्र	चक्क	चाक	+
(२) कर्म	कम्म	काम	+
(३) मूर्त्तिका	मत्तिका	माती	मट्टी
(४) बुद्ध	बुद्ध	+	बुद्धा
(५) कुब्ज	कुब्ज	खुजा	
(६) षोडश	सोळस	सोळा	सोल्ह
(७) पञ्चात्	पञ्जा	+	पीछे
(८) ऊष्ण	उण्ह	ऊन्ह	
(९) मस्तक	माथक	माथे	
(१०) शिक्षा	सिक्खा	शिक्खें	सिखना
(११) पानीय	पानीय	पानी, पाणी	
(१२) नवनीत	नोनीत	लोनी, लोणी	
(१३) शस	सस	घसा	
(१४) केश	कैस	कैस	

(१) त्या वाटेनें काटे पार आहेत, (२) हातास फोट आला आहे, (३) लोभ्याला जखम झाली इत्यादि उदाहरणात वाटेनें, हातास, डोक्याला, ही सर्व अधिकरणे आहेत. तेव्हां अधिकरणाची सप्तमी मानली, तर या सर्व रूपांचा उलगाटा क्या होणार अशी शक्य येते. त्याचें उत्तर मराठी व्याकरणांत समाधानकारक सांपडत नाहीं. ' त्या वाटेनें काटे पार आहेत ' या उदाहरणांत ' वाटेनें ' या तृतीयेचा अर्थ ' वाटेत ' असा अधिकरणाची (सप्तमी) केल्याशिवाय वाक्याचा बोध होत नाहीं. मराठीत सप्तमीच्या अर्था तृतीया जी वापरतात त्याच पालीभाषेच्या व्याकरणाचा पुढीलप्रमाणें आधार सांपडतो, कश्चायन व्याकरणांतील ' विभक्त्या ' (विभक्त्यर्थाः)

या प्रकरणांत 'सप्तम्यत्वे च' अर्थे सूत्र आहे. त्याचा अर्थ 'सप्तम्यत्वे तृतीया विभक्ति होती,' सप्तमीच्या अर्थी तृतीया होते. उदाहरणार्थ—तेन कालेन, (या काळीं,) तेन मागेन सप्ता होति (त्या वाटेत साप आहेत). यावरून पाली, अर्धमागधी बंगरे प्राकृत भाषांच्या व्याकरणातील 'वाक्य-विचार' प्रकरण मराठीच्या वाक्यविचाराला गुरकळ पोपरक होईल.

(२) इतिहाससंशोधन—भगवान् गौतमबुद्धानें बौद्ध धर्माची स्थापना केली व त्याचे शिष्य आनंद, सारिपुत्त, मोगलान, गहल, जीवक, बंगेरेंनी आपल्या शर्तीप्रमाणें बौद्धधर्माचा प्रचार केला. तथापि सम्राट् अशोकान आपल्या कारकीर्दीत बौद्ध धर्माला ज्यंत उत्तेजन दिलें. चौहीकडे धर्माच्या प्रचारासाठी प्रचारकाना द्रव्याची मदत करून त्यांच्याकडून धर्मप्रचार करविला. ठिकठिकाणी बौद्धभिक्षुकरितां विहार (मठ), धर्मशाळा बांधल्या. तेव्हांपामून सिंधल, ब्रह्मदेव, सुयाम, कांजोज, तिरेट, जाव्हा, चीन, जपान, या देशांतील लष्काराची लोक बुद्धधर्माचे अनुयायी बनले. म्हणून बौद्धधर्माच्या इतिहासांत सत्कालीन लोकांची बुद्धि, नीति, आचार, विचार, जीवन, राजकारण, कला, बंगरे गोंष्टीचि चित्र श्टीय पद्दत असल्यामुळे गेल्या अडीच हजार वर्षांत बौद्धधर्मांमुळे मानव जातीची सुधारणा कशी शाली व हिंदु धर्माच्या आचारांत विचारांत बुद्धधर्माची कांही वायर्तांत साप कशी पडली ते बुद्धधर्माच्या इतिहासामुळे कळेल. हा इतिहास कांही संस्कृत व पाली ग्रंथांवरून, कांही शिलालेख, नाणीं, ताम्रपट, जयस्तंभांवरील लेख, लोकांचा आचार यांवरून समजतो. या सर्वोपा उद्देश करणें येथें अशक्य आहे.

(३) बौद्धधर्म—दक्षिण आशियांत (हिंदुस्थानांत) १ हिंदुधर्म, २ जैनधर्म (मत), ३ बौद्धधर्म (मत), ४ शीतधर्म (मत), पूर्वे आशियांत (चीन जप्तान), ५ कानफमूशिअन धर्म, ६ टाओ धर्म (चीनमध्यांत जुना धर्म), ७ शिटीधर्म (जपानचा जुना धर्म); पश्चिम आशियांत (पलेस्टाइन, इराण, अरबस्थान), ८ यहूदीधर्म, ९ शोरास्ट्रीअन (पारसी) धर्म, १० इस्लाम धर्म (मुसलमानी धर्म), ११ गिस्ली धर्म. इतके धर्मा जगांत धर्म आहेत. आत्मोन्नति करून घेणें, बहुजन समाजाची उन्नति करणें हे दोन मुख्य उद्देश

सर्व धर्मांचे सारलेख आहेत. परंतु एकाच रेल्वेने परगावी जाणारी माणसे जरी त्या रेल्वे स्टेशनवर जाण्यासाठी मोटार, बगी, टागा, बैलगाडी, सायकल, इत्यादि निरनिराळी वाहने असतानामुद्धा आपल्या सामर्थ्याप्रमाणे एखाद्या वाहनानून वेतात, त्याप्रमाणे या धर्मांची स्थिति आहे. माणसांनी आत्मोन्नति व समाजोन्नति करताना इतर धर्मांतील लोकाना कोणत्याही रीतीने घास होता कामा नये याविषयी अत्यंत काळजी घेतली पाहिजे.

वैदिक धर्माचे सर्व धर्मग्रंथ वैदिक भाषेतून व सस्कृतानून असल्याने व सस्कृत भाषा बहुजनसमाजाला सहज समजण्यासारखा नसल्याने वैदिक धर्माच्या आशावहून सामान्य लोक अज्ञानी होते. या गोष्टीकडे त्या वेळच्या वर्णगुह ब्राह्मणांचे जावे तसे लक्ष न गेल्याने भगवान् महावीर व भगवान् गौतमबुद्ध यांना सामान्य लोकाना सुशिक्षित करण्याची संधि मिळाली. त्यामुळे त्यांच्या हातून बहुजनसमाजोन्नतीचे कार्य घडले.

(४) बौद्धधर्माची विशेष अंगे—हें जग ईश्वराने केव्हा निर्माण केले, त्या ईश्वराचा साक्षात्कार कोणाला केव्हा कसा होतो, आत्मा अमर कसा आहे, वेद ईश्वराने केले का पुरयाने केले, ब्रह्म सत्य की जग मिथ्या, यज्ञ करून पुढील जन्मांत स्वर्ग मिळतो की मिळत नाही वगैरे गोष्टांविषयी बुद्ध आपल्या बुद्धधर्मांत चर्चा न करिता समाजातील निरनिराळ्या प्रकाराच्या दुःखाच्या प्रसंगांचे चित्र पाहावयास मिळाल्याने दुःखापासून आरंभ करून दुःखनाशाच्या मार्गाचे ज्ञान करून घेण्याच्या शेवटच्या स्थितीपर्यंत भगवान् बुद्धाने आपल्या बुद्धीचा प्रभाव दाखविला आहे.

या जगात प्रत्येकजण कोणत्याही कार्याकडे (शत्रुशी बुद्ध करणे, व्यापार करणे, देणेंघेणें, घर बांधणें, परीक्षा पास हांणे, वगैरे) प्रवृत्त होण्यापूर्वी त्या कार्यांत ज्ञानाचा अडचणी, दुःखाचे निरनिराळे प्रसंग, वसे टाळता येतील यासंबंधीचाच प्रथम विचार करतो आणि शक्य तीं तसा प्रयत्नहि करतो. ही गोष्ट भगवान् बुद्धाने सांगितली.

गूळच्या बौद्धधर्मांत अधप्रदेली जागा नसून मनुष्याच्या बुद्धीला प्राधान्य आहे. बुद्धाने अमुक पद्धतीने माणसाने वागावे असे सांगितले म्हणूनच त्यावर

विश्वास ठेवावा असे नसून मनुष्याच्या बुद्धीला बुद्धाचें सागणें पटेल तर त्यानें तसें वागावें व त्यावर विश्वास ठेवावा

दुःखमोचन (चार आर्यसत्ये) — दुःखापासून मुक्त होणें हेंच बौद्ध-धर्माचें ध्येय आहे. चार आर्य सत्याचा पाली वाङ्मयात अनेक वेळा उल्लेख येतो.

दुःख — दुःख नावाचें पहिलें आर्यसत्य. जन्म, म्हातारपण, मरण, अप्रिय माणसाशी (वस्तूशी) सर्वंध येणें, प्रिय माणसाची ताटाटूट होणें, ज्या वस्तूचा किंवा ज्या गोष्टीची इच्छा करावी ती न मिळणें इत्यादि दुःखकारक होय. थोडक्यात पंच उपादानत्कथ दुःखकारक आहे.

जन्मदुःख जरादुःख नित्यदुःख पुन पुन ।

ससारसागरे दुःख तस्माज्जायहि जायहि ॥

टीका — जन्म अवघा दुःखमूळ । लागती दुःखाचे विंगळ । म्हणोनिया तात्काळ । स्वहित करावें ॥ (धीदासबोध शतक ३, समास ५)

देहेंद्रियमन प्राणैः सुख दुःख यदाप्यते ।

इम आध्यात्मिक ताप विजानीयात् हि देहिनाम् ॥

टीका — देह इन्द्रिये आणि प्राण । योचेनि योगे जाण । सुखदुःखे शिणे जाण । या नाव आध्यात्मिक ॥ सहज, देवी, कोड, धय रोग, हिवताप, हगवण, दमा, लज्जक भरणे, वगर रोग होणे हें आध्यात्मिक-दुःख होय.

सर्वभूतैर्द्रवयोगात्सुख दुःख यदाप्यते ।

द्वितीय त विजानीयात्सताप चाधिभौतिकम् ॥

टीका — सर्वभूताचेनि सयोगे । ताप होता मन भगे । सुखदुःख उपजो लागे । या नाव आधिभौतिक ॥ काटा मोडणे, डास, विषा, देहूण, विंचू, साप, वगैरेनी चावणे, फड्यावहन पडणे, शाडावहन पडणे, हें आधिभौतिक दुःख होय. (दासबोध शतक ७, समास ७)

शुभाशुभेः कर्मभिस्तेर्देहान्ते यमयातना ।

स्वर्नरकादिभौनव्यभिर्दं विद्वयाधिर्दविकम् ॥

टीका—शुभाशुभ कर्मानि जना । देहार्था यमयातना । स्वर्ग नरक भोग नाना । या नाव आधिर्दविक ॥ चोरी पेली असतां शिधा होणें वगरे.

दुःखसमुदाय—'दुःखसमुदाय' नांवाचें दुसरें आर्यसत्य होय. तृणा (अतृति) ही दुःखाची कारण आहे.

कामतृणा, भवतृणा, विभवतृणा, अदी तीन प्रकारची तृणा आहे. चैनीच्या घसृची, सपत्नीची अतृति असणें, ही कामतृणा होय. कामतृण-मुळें नेहमीं भाडणें होतात. भवतृणा म्हणजे जीवित्तृणा. मेव्यावर मुर मिळावें म्हणून उपवास, व्रतवैकल्यें, यज्ञ करणें, वगैरे यावतीं शक्तीच्या वाहें रच करून त्रास करून घेणारे लोक दिसतात. विभवतृणा म्हणजे विनाशतृणा, आत्महत्या करण्याची प्रवृत्ति.

दुःखनिरोध—'दुःखनिरोध' नांवाचें तिसरें आर्यसत्य होय. दुःखनिरोध म्हणजे दुःखाचा नाश. बरील तीन तृणाचा नाश केला म्हणजे दुःखनाश होईल.

दुःखनिरोधगामिनीपटिपदा—'दुःखनिरोधगामिनी पटिपदा' नावाचें चौथें आर्यसत्य होय. दुःखनिरोधगामिनी पटिपदा म्हणजे दुःखाचा नाश करण्याचा उपाय म्हणजेच आर्यअष्टांगिक मार्ग होय.

१. सम्मादिष्टि (सम्यक् दृष्टि)—दुःख, दुःखाचें कारण, दुःखनिरोध, दुःखनाशाचा उपाय, याचें योग्य ज्ञान असणे यास सम्यक्दृष्टि असें म्हणतात. तद्गत ससारात पुष्कळ प्रसंग दुःखमय आहेत. वगैरेचें योग्य ज्ञान असणे.

२. सम्मासकल्प (सम्यक्सकल्प)—गालील तीन सकल्पांना सम्यक्सकल्प असें म्हणतात. नैष्कर्म्यसकल्प—एकातवासात राहण्यापासून मिळणाऱ्या मुरावइल प्रेम. अव्यापादसकल्प—सर्व प्राणिमात्रावर प्रेम. अविहिंसासकल्प—दुसऱ्यांना व स्वतःला त्रास होऊ नये अशी इच्छा.

३. सम्मावाचा (सम्यक्वाचा)—रोटें न बोलणे, चहाडी न करणे, कठोर वाणी न बोलणे, व्यर्थ बडबड न करणे (वाचिक पाप न करणे).

४. सम्माकम्मन्त (सम्यक्कम्मन्ति)—प्राणघात न करणे, चोरी, परस्त्रीगमन न करणे (कायिक पाप न करणे).

५. सम्माआजीव(सम्यक्आजीव)—योग्य मार्गांनीं उपजीविका करणे.

६. सम्मावायाम (सम्यक्व्यायाम):-१ मनात वाईट विचार उत्पन्न होऊ न देणे, जर वाईट विचार मनात येऊ लागले तर त्याचा नाश करणे, २ मुविचार मनात आणणे, ३ मनातील मुविचारांची वाढ करणे, या चार मानसिक प्रयत्नाना सम्यक् व्यायाम म्हणतात.

७ सम्मासति (सम्यक् स्मृति):- पुढील प्रकारांनीं मन जागृत ठेवणे यास सम्यक् स्मृति म्हणतात.

१ शरीर अपवित्र पदार्थांनीं बनले ही दृष्टि असणे.

२ शरिरासमर्थीं सुखदुःखांचें अवलोकन करणे.

३ आपल्या अतःकरणाची स्थिती पाहणे.

८. सम्मासमाधि (सम्यक् समाधि):-सर्व वैषयिक इच्छाचा नाश करून चार ध्याने भिळविणे, याला सम्यक्समाधि असें म्हणतात. (चार ध्यानांचें विस्तारभयास्तव स्पष्टीकरण केले नाही.) यरील अष्टांगिक मार्गांला म यम मार्ग म्हटलें आहे. विषयाच्या उपभोगांनंच सर्व कार्य होते. 'कामेमु काममुत्पत्तिमानुयोगो' हा एक मार्ग आहे, व उपाम, प्रतर्वरुत्थे, देहदडन 'अन्नदिलमथानुयोगो' वर्गांरनीं कार्यसिद्धि होते हा दुसरा मार्ग. पैरिं पहिला मार्ग खेनीचा आहे व दुसरा मार्ग देहदडनाचा. यांच्या मधला मार्ग चार आर्यसत्थे होत.

वरील चार आर्यसत्थे भगवान बुद्धाच्या पूर्वाच्या योगशास्त्राच्या प्रयानून दिसतात—

यथा चिकित्साशास्त्र चतुर्विधम् । रोगो रोगहेतुर्गोच्य भिषज्भिति ।
एवमेवमिदमपि शास्त्र चतुर्विधमेव । तद्यथा सत्तारः समारहेतुमंथो मोथो-
पाय इति । तत्र दुःखबहुलःसत्तारो हेयः, प्रधानदुखयो. सयोगः हेयहेतु-
सयोगास्यात्यन्तिकी निवृत्तिर्दानम् । हानोपायः सत्य सम्यद्रक्षणम् । (योग-
सूत्रभाष्य) बुद्धाने शारीरिक रोगसधधाची चार तत्थे प्राध्यामिक दृष्टया लावून दाखविलीं.

चित्तशुद्धि—उन्नतीला बाधक अशी जर मणुष्यांची मनाची स्थिति असेल तर केवळ बाध आचाराला (दांमिक वृत्तीला) मद्दत देणे ही मोठी

चूक आहे. हल्लीं लोक धाडेरच्या भपक्याला महत्त्व देतात, त्याचा बौद्ध धर्मात निषेध दिसतो.

किं ते जटाहि दुग्धेध ! किं हे अजिनसाटिया ।

अब्भन्तर ते गहन चाहिर परिमग्गसि ॥

(घम्मपद, ब्राह्मणवर्ग, १२ गाथा.)

अर्थ.—हे दुष्टा, जटा दादविल्यानें किंवा वृष्णाजिन पाघरल्यानें तुला काय पायदा आहे ? कारण तुजें जतरग (मन) घाण आहे, मम उर्गाच बाहेरून स्वच्छता ठेवण्यात काय अर्थ आहे ?

अहिंसा—या शब्दाचा अर्थ दुसऱ्यानें तोंडात दिली असता दुसरा गाल पुढें करणें असा नमून, या जगात सर्व प्राणिमात्रांशीं अद्वैतभाव ठेवणें, दुसऱ्याच्या दुःखानें दुःखी होणें, दुसऱ्याच्या सुखानें सुखी होणें, केवळ आपल्याच सुखदुःखाकडे नेहमा न पाहता दुसऱ्याच्या सुखदुःखाची पूर्ण कल्पना असून तसें नेहमींच्या वागण्यात कोणत्याहि गोष्टीसाठीं दुसऱ्याच्या स्वार्थात विघ्न न करणें या वृत्तीला अहिंसा असें म्हणतात.

बौद्धतत्त्वज्ञान—जगात माणसाला सासारिक गोष्टींचा विचार करणें जितकें आवश्यक आहे, त्याहूनहि पारमार्थिक गोष्टींचा विचार करणें अत्यंत आवश्यक आहे. शरिराला झालेल्या जखमा औपधानें वऱ्या करता येतात, परंतु मनुष्याच्या मनाला झालेल्या जखमा मात्र तत्त्वज्ञानरूपी औपधाशिवाय इतर औपधानां वऱ्या करतां येत नाहींत म्हणून तत्त्वज्ञानाचा नेहमीं जगात उदो उदो होत असतो.

वैदिक तत्त्वज्ञानात अतिम साध्य जसा मोक्ष, तद्वत् बौद्ध तत्त्वज्ञानात 'निर्वाण' हें शेषटचें साध्य होय. समुत्तनिकाय नावाच्या पुस्तकातील जजुरादक सुयुत्त यामथ्ये जजुरादक नावाच्या संन्यासानें सारिपुत्राला 'निर्वाण' म्हणजे काय तें विचारलें. तेव्हां सारिपुत्रानें पुढील उत्तर दिले—
यो खो आउसो रागकपयो, दोसकपयो, मोहकपयो इद बुच्चति निब्बाण

ति । लोभ, द्वेष, मोह याच्या पूर्ण नाशाला निर्वाण म्हणतात. याशिवाय अभिघ्नमत्यसंगह नावाच्या पुस्तकात निर्वाणाची व्याख्या आढळते—

पदमञ्चुतमच्चन्त असत्तमनुत्तर ।

निम्बानमिति भासति वानमुत्ता महेस्यो ॥

याच्या वासनेचा नाश झाला असे महर्षि, निर्वाण हे अढळ पद आहे त्याला जत नाही, तें शुद्ध व अलौकिक आहे असे म्हणतात

उपसंहार—भगवान् बुद्धानें, चातुर्वर्ण्यांच्या कडून निर्गन्धामुळें हिंदु तत्त्वज्ञानास पारखे झालेल्या अशा बहुजनसमाजास कळण्यास सोंप्या अशा पाली भाषेच्या द्वार प्रथम उपदेश केला व धीर दिला तीच परंपरा पुढें शानधर, तुकाराम वगैरे साधुयतानी चालू ठेविल्यामुळें संस्कृत न येणारे लोक सतवाख्याच्यामुळें हिंदुतत्त्वज्ञानाचा अमोलिक संदेश ऐकू शकतात

‘ कृष्णन्तो विश्वमार्यम् ’ या उक्तीप्रमाणे बुद्धानें पाली भाषेच्या द्वारें चीन, जपान, स्याम, ब्रह्मदेश वगैरे टिकणी हिंदुसंस्कृतीचा प्रचार करून कोठ्यावधि लोकाना आर्यसंस्कृतीचे भागीदार केलें या भगवान् गौतमबुद्धाच्या कार्याचें समाजानें उतरार्थी व्हावें म्हणून पूर्वजानी बुद्धाची दशावतारात गणना केली जाणि रोजच्या पृथेच्या स्वरूपात ‘ वीडावतारे, रामधेने ’ असा उल्लेख केला अशा पाली भाषेचा परिचय करून घेणें हें अवश्य आहे

पालिभाषा व्याकरण

१. (अ) स्वर, व्यजन व त्याचा उच्चारः—पालीत ८ स्वर व ३२ व्यजनें आहेत. सस्कृतात १३ स्वर व ३३ व्यजनें आहेत. मराठीत १३ स्वर व ३६ व्यजनें आहे. ऋ, ॠ, लृ, ए, औ, ऐ स्वर नाहीत. श, ष, ह्रीं दोन व्यजने नाहीत. (श, ष, बदल 'स' होतो. जसें:—केश—केस. शश—सस. विसर्ग नाही.)

(आ) उच्चारः—मराठीत च, ज, झ, याचा दोन प्रकारां उच्चार होतो. जसें:—चैमचाभर चैहा, चांदण्यात चंद्र. जैरा जीभ ताब्यात टेव. शैगा. (शरा) शिंभा. पालीत च, जे, झे यांचा चैहा, जैभि, शिंभा, झहास यासारखा अनुक्रमे उच्चार करावा.

२. लेखनपद्धतिः—गगा, गङ्गा, पच, पद्म, पदित, पण्डित, अध, अन्ध, लिप, लिम्प.

सस्कृत	पाली
क	क्क क्क
ख	ख, क्ख.
ग	क्क
घ	ठ, ढ
ङ	ङ्ग
च	क्क

३. शब्दः—सस्कृतात स्वरान्त व व्यजनान्त शब्द आहेत, परंतु पालीत सर्व शब्द, स्वरान्त आहेत. जसें:—बुद्ध, अग्नि, भिक्षु, पजा, बंगरे. सस्कृतातील दण्डिन्, इस्तिन्, चन्द्रमस्, बंगरे व्यजनान्त शब्द पालीत पुढीलप्रमाणे स्वरान्त बनतात—दण्डी, इत्थी, चण्दिमा. (व्यजनान्त शब्दांचा उच्चार नीट करता येत नाही म्हणून सर्व शब्द स्वरान्त मानले आहेत.)

(जा) संस्कृतावन पालीत आलेल्या शब्दांचे श्रेकडा ७५ प्रमाण आहे.

(इ) संस्कृतात न आढळणाऱ्या काहीं शब्दांची उदाहरणे — मातु
गाम-पु० स्त्री० नधु-नाक गेन्द्रि-स्त्री० शरीर विजित-न० राज्य
आढाहन-रमशान

(इ) संस्कृतमध्ये मुख्य अर्थाने अप्रसिद्ध परंतु पालीत मुख्य अर्थाने
प्रसिद्ध असे शब्द — संस्कृत-विमान=आकाशयान राजवाडा पाली-
विमान=गजवाण, विमान संस्कृत उच्चार-उच्चारणे विंग, गू पाली
उच्चार-विंग, ग संस्कृत मकड-माकड, वानर फाळी, (किडा)
पाली-फोळी (किडा), माकड, वानर

४ (अ) लिंग - पालीत पुल्लिंग, स्त्रीलिंग व नपुंसकलिंग अशी
तीन लिंग आहेत संस्कृतातील मित्त शब्द पालीत पुल्लिंगी व नपुंसकलिंगी
जाढळतो जसे-वेदात ' तानि धमाणि प्रथमा यासन् ' येथे ' धर्म ' शब्द
नपुंसकलिंगी दिसता तद्वत् पालीतहि एकच शब्द दोन लिंगी असू शकतो
जसे - ' रहु वे सरण यति पत्रतानि वनानि च ।

(जा) काहीं पाली नामाना दाखविलेली व्यक्तिपुरुष किंवा स्त्री,
असूनहि या नामाच लिंग मात्र त्याहून निराळें असतें जसे -गेन्द्रि-शरीर
(लिंग स्त्री०) मातुगाम-स्त्री (लिंग-पु०)

१ शब्द -संस्कृत शब्दांच्या विभक्तीचें रूपांतर पाली शब्दात जेथें दिसतें
तेथें स्पापाली आढवी रघ दिली आहे जस -बुद्धो (स बुद्ध), बुद्धा
(स बुद्धा), बुद्धेन (स बुद्धेन), बुद्धेदि (स बुद्धे), ' बुद्धेभि ' हें रूप
वदिक रूपावरून आलेलें दिसतें जस -अग्नि पूर्वभि कपिभि । किंवा त्वेवो
देवभि-रगतम् ।

६ घचन -पालीत शब्द व त्रियापद याचें एकवचन रहुवचन होतें
द्विवचन होत नाहीं जस -शब्द -बुद्धो बुद्धा प्रथम त्रियापद -नमामि
नमाम वतमान का० प्र पु०

७ विभक्तिगम्य -(अ) पालीत सात विभक्त्या आहेत नृतेक विभ
क्तीचा अर्थ संस्कृतप्रमाणें आहे तिहीं लिंगातल्या दोन दांत तृतीया व पंचमी

याचें बहुवचन सारखें असते. जसं:-बुडेहि, बुडेभिं. पजाहि, पजाभि,
वधूहि, वधूभि. कोहि, कोभि, वगैरे. चतुर्थो व पष्ठी या विभक्ती सारख्या
आहेत. जसं:-

अग्निस्स, अग्निने	अग्निं	च. प.
दण्डिस्स, दण्डिने	दण्डीन	च. प.
पजाय	पजान	च. प.
धेनुया	धेनून	च. प.
कस्स, किस्स	केसु, केसान	च. प.

टीप:- संस्कृतात विभक्तिसाम्य व रूपसाम्य असते तद्दत्त पालींतही दोन्ही
साम्यें असतात. जसं.—फलम् पळे फलानि प्र. द्वि. रूपसाम्य. जसं:-देवा-
म्याम्, तू. च. प द्वि. व. देवा, प्र. द्वि. स. द्वि. व. देवेभ्यः, च.प.व.व.
देवयो. प. स. द्वि. व.

(आ) पालींत खीलिंगी आ-कारान्त, इ (ई)-कारान्त, उ (ऊ)-
कारान्त, शब्दाचे तृतीया ते सप्तमीपर्यंत एकवचन सारखें असतें.
जसं.-पजाय, भूमिवा, रत्तिया, दासिया, धेनुया.

८. (अ) त्रिगणपदपरिचय:- संस्कृतातील बहुतेक धातूंचें रूपांतर
पालिवाङ्मयांत आढळते. जसं:- लञ्छसि हे संस्कृतातील लप्स्यसे या
त्रियापदाचें रूपांतर आहे. पालीच्या नेहमीच्या त्रियापद ननविण्याच्या
नियमाप्रमाणें लम्+इस्ससि=लभिससि. (तू मिलावशील. ' लभ ' धातूचें
भविष्य क्क. द्वि. ए. व.) संस्कृतात एङधातु वन्याच गणांत आढळतो.
जसं:-स्तु ५, ९ ग०. जू. १, ४, ९. पुप् १, ४. वगैरे.

असा प्रकार पालींत कमी आहे.

टीप.-संस्कृतवचन पालींत आलेल्या धातूंची गणना क्षेत्रज्ञ ८०
आहे. बाकीचे धातु पालींतले आहेत.

(आ) गण:-संस्कृतप्रमाणें पालींत धातु ददा गणांत विभागले
आहेत. संस्कृतांत धातु ददा प्रकारात चालतो. पालींत धातु ददा प्रकारांनी
चालतो.

(६) काळ - १ स्वर्तमानकाळ. २ भूतकाळ. ३ भविष्यकाळ. संस्कृतात भूतकाळाचे तीन प्रकार आहेत. पालित भूतकाळाचा एक प्रकार आहे. (काही वेळा काही धातूना ' सि, सिम्ह ' जसे प्रत्यय लागून भूत काळाचे दोन प्रकार होतात.)

संस्कृतात भविष्यकाळाचे दोन प्रकार आहेत. पालित भविष्यकाळाचा एक प्रकार आहे.

(६) पदः-पालिमध्ये संस्कृतप्रमाणे परस्मैपद व आत्मनेपद आहे. पण संस्कृतप्रमाणे निश्चित नसून प्रत्येक धातु परस्मैपदी व आत्मनेपदी चालतो. आत्मनेपदाचा वाङ्मयात पारसा उपयोग जादळत नाही.

(७) संस्कृतात भूतकाळ व सकेतार्थ यांची रूपे वनविताना धातूमागे ' अ ' (धातुस्वरादि असल्यास ' शा ' व व्यजनादि असल्यास ' अ ') जोडला जातो. परंतु पालित भूतकाळ व सकेतार्थ यांची रूपे वनविताना धातूमागे ' अ ' विकल्पाने जोडला जातो. (व्यजनादि धातु असल्यास ' अ '. म्परादि धातूला अ, आ, न लागता मुद्धा मूळ धातूवरून भूतकाळ व सकेतार्थांची रूपे वाङ्मयांत जादळतात.) जसे-भूतकाळ-अनमि अनमिम्ह प्र. पु. किंवा नमि नमिम्ह प्र. पु. सकेतार्थ-अनमिस्स अनमिस्सम्ह प्र. पु. किंवा नमिस्स नमिस्सम्ह प्र. पु.

१. त्वान्त अव्ययः-संस्कृतात उपसर्गयुक्त धातूंचे त्वान्त अव्यय (पूर्वकाल-वाचक धातुसाधित अव्यय) तयार करावयाचे असल्यास त्वान्ताचा ' य ' प्रत्यय लागतो. जसे-आ+गम्, गच्छ-आगम्य, आगम्य. प्र+धिप्-प्रधिष्य. प्र+विष्-प्रविष्य. अभि+च्छ-अभिच्छ. परंतु पालित उपसर्गयुक्त धातूला त्वा, त्वान, तून, य, ह्या त्वान्त प्रत्ययापेकी कोणताहि प्रत्यय लाून त्वान्त अव्यय (पूर्वकालवाचक धातुसाधित अव्यय) बनते. जसे-आ+गम-गच्छ-आगन्वा, आगम्म. येऊन-प+रिप+त्वा=परिगपित्वा, प+रिप+त्वान=परिगपित्वान, प+रिप+तून=परिगपितून, प+रिप+य=परिगप्य-पेकून, टाकून. का-

प्रमाणें—प+विस=पविसित्वा, पविसित्वान, पविसितून, पविस्स-दिस्न
अभि+रुह-अभिरुहित्वा, अभिरुहित्वान, अभिरुहितून, अभिरुह-चटून

१०. तुमन्त-धातूला तु, तवे, ताये, हे प्रत्यय लागून हेत्वर्थक धातु
साधित अव्यय बनते कीळ (कीड्)- कीळितु कीळितवे, कीळिताये
तुमर्थ . . ३।४।९ या पाणिनिस्नाने वेदांत 'तवे' प्रत्यय लागून तुमन्त
अव्यय बनते. जसे.-सूतवे, कर्तवे.

११. सधि -पालीत ऋ, श्रृ, ल, ऐ, औ, हे पाच स्वर, श, प, हीं दोन
व्यजने व विसर्ग नाही. म्हणून याच्यामुळे होणारे संस्कृतातील सधिनियम
पालीत कमी झाले. स्वर्णसधि, गुणसधि, परलोपसधि, पूर्वलोपसधि, इति
सधि, अपिसधि, या सधीचा नेहमी पाली वाङ्मयात उपयोग होतो.

१२. प्रयोग.-कर्तरि-कर्माणि व भावे हे तीन प्रयोग संस्कृतप्रमाणें
होतात. धातूला कर्मणीचा ' य ' जोडण्यापूर्वी धातूच्या अन्त्य स्वराचा लोप
होऊन त्याच्या जागी ' ह्रस्व किंवा दीर्घ ' इ ' हा स्वर विकल्पानें होतो
जसे-नम-नम्+इ (ई) + य + ते=नमियते (नमियति-ते). याचियते,
याचीयते. सादियति, सादीयते. कीळियते, कीळीयते. पा-पीयते. दा-
दीयते घा-घायते.

टीप-आकारान्त धातूच्या अत्यस्वराचा लोप होऊन तेथे दीर्घ ' ई ' हा
स्वर विकल्पानें होतो. द्वण्णागामो वा । क० व्या. ११ सू.

१३. प्रयोजक, नामधातु, इच्छार्थक, वगैरेंचा संस्कृतप्रमाणेंच थोड्या
परकानें उपयोग करतात. तद्वत् समास प्रकरण संस्कृतप्रमाणेंच जाणावें.

१४. सरया मांडण्याची रीत

पालीत आकडे उजवीकडून डावीकडे किंवा डावीकडून उजवीकडे
अधिक मोजावयाचे असतात.

वेदांत डावीकडून उजवीकडे मोजणें — ३६० (विद्वान्) श्रीणि च
शतानि पठिथानूच्यानि यज्ञकामस्य । वर्षाचे ३६० दिवस. श्रीणि च

वै शतानि पष्टिंश सप्तसरस्याहानि । तद्वत् पालीत.—७७०० सूत्रे. सप्त
मुत्तसहस्रानि सप्त मुत्तसतानि च ।

उजवीकडून डावीकडे मोजणे—५५० जातके. अपण्णकजातकादीनि
पञ्जासाधिकानि पच जातकसतानि ।

१०१ एकाधिक सत, एकुत्तर सत, २२८ विद्यार्थी, अष्टवीसति
द्विसत माणवका.

१२७ शिपाई, सप्तवीसति अधिक नवसत (नि) राजपुरिसा. किंवा
सप्तवीसति राजपुरिसनवसत (तानि) ।

१२० योजन, वीसति अधिक सत (तानि) योजनानि. किंवा वीस
योजनसत.

नमो बुद्धाय ।

पालिभाषा-प्रवेश

पालि वर्णमाला

- स्वर ८ -- (१) अ, इ, उ-ह्रस्व स्वर
(२) आ, ई, ऊ-दीर्घ स्वर
(३) ए, ओ-दीर्घ व सयुक्त

संस्कृतमध्ये तेरा स्वर आहेत. त्यापैकी ऋ, ॠ, लृ, ए, औ हे पाच स्वर पालीत नाहीत.

व्यंजने ३२ --

क ^१	ख ^२	ग ^३	घ ^४	ङ ^५	कवर्ग	
च ^६	छ ^७	ज ^८	झ ^९	ञ ^{१०}	चवर्ग	
ट ^{११}	ठ ^{१२}	ड ^{१३}	ढ ^{१४}	ण ^{१५}	टवर्ग	
त ^{१६}	थ ^{१७}	द ^{१८}	ध ^{१९}	न ^{२०}	तवर्ग	
प ^{२१}	फ ^{२२}	ब ^{२३}	भ ^{२४}	म ^{२५}	पवर्ग	
य ^{२६}	र ^{२७}	ल ^{२८}	व ^{२९}	श ^{३०}	ह ^{३१}	ळ ^{३२}

संस्कृतमध्ये ३३ व्यंजने आहेत. श, ष, ह्रीं दोन व्यंजने पालीत नाहीत. ञ, ह्रस्व व्यंजन अलिकडच्या संस्कृतात नाही. ते पालीत अधिक आहे.

वैदिक संस्कृत (वेद ज्या भाषेत आहेत ती भाषा) व रामायण, महाभारत, नाटकें वगैरेमधील संस्कृत असे दोन प्रकार आहेत. पैकी वैदिक संस्कृतात ' ञ ' हें व्यंजन सापडतें. उदाहरण—अग्निमीळि पुरोहितम् ।

भराठीत ३६ व्यंजने आहेत.

क+प+अ=क्ष. ज्ञ+ञ+अ=श.

संस्कृतपेशां थ, ञ, ञ हीं व्यजनें हर्षीं भरार्ठीत अधिक मानतात पालींत विसर्ग नाहीं; मात्र अनुस्वार आहे.

(अ) बरील व्यंजनांचे मृदु व कठोर असे दोन भेद आहेत.

(आ) प्रत्येक वर्गातील शेवटचीं तीन व्यंजनें आणि य, र, ल, ञ व, ह, मिलून एकवीस मृदु व्यंजनें होत.

(इ) प्रत्येक वर्गातील पहिलीं दोन व्यंजनें आणि स अर्शा अर्ध कठोर व्यंजनें आहेत.

भाषा-नियम

(१) स्वरपरिवर्तन

१: (अ) संस्कृतांतील ऋ बदल अ होतो. (१ ऋतोऽत् प्रा. प्र. १. २७)

नृत्य	नच्च	—नाच
कृष्ण	कण्ह	—कान्हा
मृत	मत	—मद
पृथ्वि	पथ्वि	—वाद
घृत	घत	—तूप
कृत	कत	—केलेले
कृषि	कसि	—शेतकी
मृत्तिका	मसिका	—माती-मटी
श्रृंगला	सरला	—शांगळी
हृदय	हदय	—हृदय.

(आ) संस्कृतांतील ऋ बदल इ होते. (इद् ऋभ्यादिषु प्रा. प्र. १. २८)

शृंग	सिंग	—शिंग
कृश	किश	—कुश
ऋण	इण	—कज
ऋषि	इषि	—ऋषि
मृग	मिग	—हरिण

तृण	तिण	—गवत
कृमि	किमि	—किडा
शृगाल	सिगाल	—कोल्हा
कृत्य	किञ्च	—कृत्य

(इ) सस्वृतातील ऋ बदल उ होतो. (उद् ऋत्वादिषु प्रा. प्र. १-२९)

वृष्टि	वुडि	—पाऊस
ऋतु	वतु	—ऋतु
मृदु	मुदु	—मऊ
ऋषभ	उसभ	—वैल
वृद्ध	वड्ड	—बुड्डा (हिंदी)
मृषा	मुसा	—लोट्टे

२. सस्वृतातील अ बदल आ होतो. अल्का आल्का—कुवेरनगरी, ८ ते १० वर्षांची मुलगी. अलिन्द आलिन्द—ओटा. प्रत्यभिन्न पच्चाभिन्न—शत्रु.

३. अ बदल इ होतो. चन्द्रमा चन्दिमा—चंद्र.

४. अ बदल उ होतो. कदाचन कुदाचन—एफदा, केव्हाहि. नवति नवुति—नव्वद. असूया उसूया—मत्सर, निंदा. सय' सञ्जु—ताबडतोव. पृथग्जन पुथुग्जन—सामान्य लोक.

५. आ बदल उ होतो. समार्जेनी सम्मुग्जनी—केरसुणी.

६. अ बदल ए होतो. एकशय्या एकसेय्या—एकबिछाना. फल्गु फेगु—साल. फसु फल्लुननक्षत्र. त्याज्य.

७. इ बदल उ होतो. इषु उसु—बाण. इक्षु उक्षु—ऊस. पिबुमन्द पुचिमन्द—कडुलिंब.

८. इ बदल ए होतो. अममहिपी अममहेसी—पहराणी. निपाद नेसाद—चांडाल, गाण्यांतला ७ वा स्वर. द्विष्टिम द्वेष्टिम—दवडी पिटण्याचें वाद्य.

९. इ बद्द अ होतो. पुष्करिणी पोक्खरणी-कमळानी युक्त होद, तळें. पृथिवी पठवी-पृथ्वी.

१०. इ बद्द ए होतो. विमध्य वेमज्झ-मध्यभाग.

११. उ बद्द अ होतो. गुरु गरु-गुरु, श्रेष्ठ. मुकुल मकुल-कळी (किंचित् उमल्लेली).

१२. उ बद्द इ होते. पुरुष पुरिस-पुरुष. जुगुप्पा जिगुच्चा-किलस.

१३. उ बद्द ओ होतो. प्रामुख्य पामोक्ख-प्रसिद्ध. पुष्करिणी पोक्खरणी-कमळानी युक्त हीद, तळें. शुण्डा सोण्डा-सोंड.

१४. ऐ बद्द ओ होतो. द्वेष दोस-द्वेष.

१५. ओ बद्द उ हांता. होन हुत्त-हवन केलें.

१६. ऐ बद्द ए होतो. (ऐत् एत् १ प्रा. प्र. १-३५). तैल तेल-तैल. शैल सेल-पर्वत. वैर वेर-वैर. वैशाख वेसाख-वैशाख. (महिन्दावें नाव). भैरव भेरव-भयकर. वैमानिक वेमानिक-विमानात् वसणारा. विमान-राजवाडा (देवाचा) विमानवत्यु. राजवाड्यात वसणारा० ऐरावण एरावण-इद्राचा हत्ती. वैशायस वेहास(य)-आकाश.

१७. ऐ बद्द इ होते. ऐश्वर्य इम्सरिय-ऐश्वर्य. सैन्धव सिन्धव-घोडा.

१८. औ बद्द ओ होतो. (औत् औत् प्रा. प्र. १-४१) औपथ ओपथ-औपथ. शौण्ड सोण्ड-हुशार. गौतम गौतम-भगवान गौतम बुद्ध. पौर पौर-नागरिक, शहरसवधी. औडुम्बर ओडुम्बर-उदर, पुष्कळ उवराचा प्रदेश. औपम्य ओपम्म-तुलना, सारलेपणा.

१९. औ बद्द उ होतो. मौत्तिक मुत्तिक-मोती. औत्सुप्प उत्सुक्क-उत्कट इच्छा.

२०. औ बद्द आ होतो. (आच्च गौरवे १-४३) गौरव गारव-आदर; सन्मान.

२१. औ बद्द अ होतो. सौम्य सम्म-मित्रा, अरे.

(२) व्यंजनपरिवर्तन

२२. क बदल र होतो. कील खील-खिळा. इन्द्रकील इन्द्रखील-
इन्द्रकीलस्तभ. कुब्ज खुब्ज-खुजा. शुनक मुनख-कुना.

२३. (अ) ग बदल क होतो. तडाग तळाक-तळें. छागल छाकल-बोरुड.
(आ) घ बदल ह होतो. लघु लहु-लहान.

२४. (अ) ङ बदल ञ होतो. गुड गुळ-गूळ. दाडिम दाळिम-डाळिव.
पोडश सोळस-सोळा. फ्रीडा कीळा-रोळ. तडाग तळाक-तलाव.

(आ) ट बदल ठ होतो. स्फटिक फळिक-स्फटिक.

(इ) द बदल ढ होतो. दोहद दोहळ-डोहाळा.

२५. ढ बदल ञ्ह होतो. आपाढ आसाळ्ह-आपाढ महिना.

२६. प बदल फ होतो. परशु फरसु-उहाड. परुप फरुस-कठोर.
पलित फलित-केस पिकलेला.

२७. म बदल ह होतो. प्रभु पहु-समर्थ. प्रभूत पहुत-पुष्कळ.

२८. य बदल व होतो. आयुष आबुध-आयुध.

२९. र बदल ल होतो. मारुत मालुत-वारा.

३०. ल बदल न होतो. ललाट नलाट-कपाळ. लाङ्गल नगल-नागर.

३१. श, ष, बदल छ होतो. शावरु छापक-छावा, पिल्ल. पष्ट छष्ट-
सहा. पड्विंशति छड्विसति-सव्वीस.

३२. ध बदल ह होतो. ह बदल घ किंवा भ होतो. रुधिर रुहिर-
रक्त. इह इध-येधें. मित्तदुभी-मित्तद्रोही, मित्तद्वेषी.

(३) संयुक्तव्यंजनपरिवर्तन

३३. (अ) सस्कृतांतील दीर्घ स्वरापुढें संयुक्त व्यंजन किंवा अनुस्वार
आल्यास मागील दीर्घ स्वर ह्रस्व होतो. (दीर्घस्य ष्वः संयोगानुस्वा-
रयोः ।) संयुक्त व्यंजनाचीं उदाहरणें.—मार्ग मग्ग-रस्ता. काष्ठ कष्ट-काठी.

माज्जर मज्जार-मांजर. ईश्वर इस्तर-ईश्वर.

पराक्रम परकम-पराक्रम. कूर्म कुम्म-कासव.

अनुस्वाराचीं उदाहरणें.—शालाम्-शाल. नदीम्-नदि.

(आ) ऋस्व स्वरावरीळ अनुस्वाराचा लोप होऊन तो ऋस्व स्वर दीर्घ होतो. सिंद्ही सींद्ही-सिंद्ही, विंशति वींशति-वींश, दंष्ट्रा दांष्ट्रा-दांष्ट्र. संदंष्ट्र संदंष्ट्रास-सादंष्ट्री, चिमट्टा.

(इ) दीर्घ स्वरावर अनुस्वार येऊन तो दीर्घ स्वर ऋस्व होतो. सनातन सनतन-सुना.

(ई) दीर्घ स्वरावर अनुस्वार असला तर तो दीर्घ स्वर ऋस्व होतो. मांस मस-मास, पाशु पंशु-धूल.

(टीपः—पार्लीत काहीं अपवादात्मक शब्दांपैरीज शब्दाच्या आरंभी जोडाक्षर येत नाहीं. स्पलित खलित-चूक होणें.)

३४. आदि प्य बदल झ होतो. ध्यान ज्ञान-ध्यान.

३५. मध्य व अंत्य प्य बदल ज्झ होतो. अध्याशय अज्ज्ञाशय-इच्छा. अध्यापक अज्ज्ञापक-शिक्षक, अध्ययन अज्ज्ञयन-अभ्यास, स्वाध्याय सज्ज्ञाय-अभ्यास.

३६. एक बदल क्क होतो. नमस्कार नमक्कार-नमस्कार, संस्कृत सक्कृत (संपत्त)-संस्कृत.

३७. एक बदल रर होतो. संस्कार संस्सार-संस्कार, संस्कृत संखत-संस्कृत, म्कन्ध र्दध-रादा.

३८. मध्य व अंत्य फ्क बदल क्क होतो. दुष्कर दुष्कर-कण्ठ्याय कटीण, चतुष्क चतुष्क-चौक (चार रत्ने मिळालेले ठिकाण). निष्कृपाय निष्कृपाय-दोषी.

३९. मध्य व अंत्य फ्क बदल क्क होतो. शुक्क शुक्क-सुकलेले. पुष्करिणी पोष्करणी-कमलांनीं युक्त तळें. परिष्कार परिष्कार-तीनवींवर, मिधापाप, वस्तारा, गुर्द, वमरपट्टा यांय धमगपरिष्कार म्हणतात, सामग्री.

४०. व वद्व ष्ट होतो. आश्चर्य अन्ट्टरिम-आश्चर्य, पद्माय पन्ट्टा-नंतर, पृश्चिक विच्छिक-विंचू. निष्पय निष्पय-निधय.

४१. रर बदल प्क होतो. स्पर्स पत्स्य-रपर्स, म्शुष्ट मुक्क-रपर्स मेळे. म्पन्दन पत्तन-चंचल.

४२. एक बद्दल क होतो. स्फुटन फुटन-कुटर्ण, स्फटिक फटिक-स्रटिक, स्फोट-फोट.

४३. एय बद्दल एय होतो. वनस्पति वनस्पति-वनस्पति.

४४. एय बद्दल एय होतो. चतुष्पद चतुष्पद-चार पायांचा प्राणी. चाप्य वप्य-अधु.

४५. एय बद्दल एफ होतो. पुष्प पुष्प-पूळ. शप्प शप्प-कौवळे गवत.

४६. प बद्दल फ होतो. परशु फरसु-कुन्दाड. पलित फलित-केंस पिरुलेला. परप फरसु-कडोर.

४७. अव बद्दल ओ होतो. व्यवहार घोहार-व्यवहार. लवण लोण-मीठ.

४८. व्य बद्दल व होतो. व्यापाम व्यापाम-व्यापाम, प्रयत्न, व्यवस्था ववहा-व्यवस्था. अपवाद-व्यापार-व्यापार. व्याकुल-व्याकुल. व्यंजन-व्यजन.

४९. भ बद्दल ङ्ग होतो. प्रभ पम्ह-प्रभ.

५०. एण बद्दल ण्ह होतो. वृष्णा तण्हा-तहान (अनृषि), कृष्ण कण्ह-कान्हा, काळा. उष्ण उण्ह-ऊन, ऊन्ह. उष्णीय उण्हीस-गोगोटें. वृष्णी वृण्ही-मुकाटवानें. पाष्णि पण्हि-टाच.

५१. (अ) ससृष्ट शब्दाच्या जोडाशरतील पहिल्या वर्णांचा लोप होतो व उरलेला वर्ण द्वित्व पावतो. मुग मुत्त-मुट्टेला, मोप मिळविलेला. सन्कार सक्कार-सक्कार, शब्द सद्-शब्द.

(आ) परसु उरलेला वर्ण आपल्या वर्गातील दुसरा असल्यास द्वित्व केलेल्या वर्णांच्या ऐवजी त्याच्याच वर्गातील पहिला वर्ण होतो, किंवा उरलेला वर्ण चवथा असल्यास द्वित्व केलेल्या वर्णांच्या ऐवजी त्याच्याच वर्गातील तिसरा वर्ण होतो.

अर्थ (अर्थ)-अत्य. दुग्ध (दुग्ध) दुद्द-दूध. अनर्थ (अनर्थ) अनर्थ-अमौलिक.

५२. (अ) सर्व ठिकाणीं समुच्च व्यजनांतील 'र' चा लोप होतो व उरलेला वर्ण द्वित्व पावतो. (सर्वत्र रस्य लोपः ।) कर्ण कर्ण-कन. पर्ण पण्य-पान.

कर्म कम्म-काम, चक्र चक्क-चारु, चर्म चम्म-चामडे, धर्म धम्म-धाम
पत्त पत्त-पात्र, माडे, प्राप्त-(पत्ता), मिळालेले. अपवाद-—शर्करा सक्करा-
सारर, दीर्घ दीघ-दीर्घ, आदर्श आदास-आरसा, गर्दभ गद्रम-गाढव
चन्द्र चन्द-चद्र, शीघ्र सीघ-लवकर, शीर्ष सीस-डोकें,

Give Sanskrit equivalents of —संस्कृत प्रतिशब्द द्याः—
वग, दुब्यल, वण्ण, भद्द, समुद्द, सप्प, धम्म, पुत्त.

(आ) संस्कृत शब्दाच्या आरम्भी 'र' युक्त जोडाक्षर असल्यास त्यातील
'र'चा लोप होतो, परंतु उरलेला वर्ण द्वित्व पावत नाही. ग्राम गाम-गाव,
प्रजा पजा-लोक, ग्रथ गथ-ग्रथ, प्रिय धिय-जावडता, प्रकार पकार-प्रकार,
स्खलित रलित-चूक, अडरलळणें, प्रपञ्च पपञ्च-प्रपञ्च, ससार, अपवाद-द्वार
द्वार-दरवाजा, ब्राह्मण ब्राह्मण-ब्राह्मण, पाली प्रतिशब्द द्या—स्वर,
स्वामि, प्राण, वण.

(इ) अनुस्वारानंतर सयुक्त व्यजनात 'र' आल्यास र चा लोप होतो,
परंतु उरलेला वर्ण द्वित्व पावत नाही, सत्रास सतास-त्रास, मन्त्र मन्त-मत्र,
यन्त्र यन्त-यत्र.

५३. र्य बद्दल रिय होतो व र्य मागील दीर्घ स्वर ऱ्हस्व होतो. भार्या
मरिया-यायको, सूर्य मुरिय-सूर्य, आर्य अरिय-श्रेष्ठ, कदर्य कदरिय-
कृपण, चिक्कू.

Give Pāli equivalents of —पाली प्रतिशब्द द्या—आचार्य,
वीर्य, चर्या.

५४. ए नंतर 'य' आल्यास तो य द्वित्व पावतो, गेयम् गेय्यं-गाण्याजोगे
पेयम् पेय्यं-पिण्याजोगे, पाथेय पाथेय्य-शिदोरी, श्रेयस् सेय्य-चागलें.

५५. जेव्हा म, न, य, व, हीं व्यजनें 'ह' या वर्णास जोडून येतील तेव्हां
त्याचा लोप न होता वर्णविपर्यय होतो. सहा-सग्ह, वहि वग्हि-अग्नि.
अपवाद-—ब्राह्मण-ब्राह्मण, ब्रह्म-ब्रह्म.

५६. आदि (आरम्भीच्या) त्य बद्दल च होतो, त्याग चाग-त्याग.

५७. मध्य व अत्य (शेवटच्या) त्य बद्दल च्च होतो, प्रत्येक पञ्चेक-
प्रत्येक, नृत्य नच्च-नाच, नित्य निच्च-नेहर्मी.

Give Sanskrit equivalents of —संस्कृत प्रतिशब्द शाः—

अन्वैत, सन्ध.

५८. आदि व बदल ज होतो. श्रुति जूति—कृति.

५९. अत्य (दोबट्या) व बदल वज होतो. मश मज्ज—दाम. अश अज्ज—आज. वैद्य वेज्ज—वैद्य. वरा वज्ज—निध. दायाद्य दायज्ज—मिठ्-कृतीचा वाटा. अपवाद—उग्रान उग्र्यान—वाग.

Give Pali equivalents of —पाली प्रतिशब्द शा —विद्यु, विद्या, सय.

६०. सयुक्त ध्यजनातील व चा व होतो. पर्वतपन्थन—पर्वत. सर्वं सव्य—सर्वं, हिंदी सर. काव्य कम्भ—काव्य. पूर्व पुव्व—प्रथम. अपवाद—यौवन योव्यन—तारुण्य.

६१. आदि ध बदल र होतो. क्षीर रीर—दूध. क्षेत्र रेतत—गेतीवाडी. क्षय लय—नाम. क्षत्रिय र्त्तत्रिय—क्षत्रिय. मन्ति—आन्ति. संस्कृत प्रतिशब्द शा —रिण्य, रण, रीण.

६२. मय्य व अत्य ध बदल क्य होतो. निक्षेप निक्खेप—डेरा. भिक्षा भिक्खया—भीक. भिक्षाचारी भिक्खयाचारी—भिकारी. पक्ष पक्क्य—पंथ. शिक्षा सिक्खया—शिक्षण, सीखना. (हिंदी). चक्षु चक्खु—दोळा. अपवाद—तापरिण्य तवखिला—गांधार देशातील एका प्राचीन विद्यापीठाचे नांव. लाभा लाभा—लाल.

Give Pali equivalents of —पाली प्रतिशब्द शाः—अरण्य, विचक्षण, लक्षण, गोरक्षण, बुभुक्षित, यथ.

६३. आदि ध बदल छ होतो. क्षमा छमा—शुभा क्षण छण—क्षण.

६४. अत्य ध बदल ष्ट होतो. इक्षु उक्खु—ऊस.

६५. म्य बदल ष्ट होतो. रम्या रच्छा—रम्या. तय तष्ट—मते.

६६. थ बदल ष्ट होतो. आश्चर्य अच्छरिय—आश्चर्य. पश्चिम पच्छिम—हिंदी पच्छे. निश्चय निच्छय—निश्चय.

६७. मय्य व अत्य ल बदल ष्ट होतो. उत्सव उत्सव—मोदी. स्वप्न स्वप्प—वर्ष. वल्ल वल्ल—वांछ, विद्, मूढ. निकिमा विकिप्पा—रोगप्रतिकार, नियमन. वीमल वीमल—किळसाणें, निध.

६८. मध्य व अत्य ष्य बहुल ञ्छ होतो. अप्सरा अञ्जरा-दिव्यांगना, सुदरी, चुटकी, जुगुप्सा जिगुञ्छा-किल्ल.

६९. आदि न्य बहुल ज होतो. न्याय व्याय-न्याय. अपवादः—न्यप्रोध निप्रोध-वड.

७०. मध्य किंवा अत्य न्य बहुल झ्न होतो. कन्या कञ्जा-मुल्गी. अन्य अञ्ज-दुसरा. धान्य घञ्ज-धान्य.

पाली प्रतिशब्द द्या—शून्य, वन्य, सामान्य.

७१. अत्य ष्य बहुल झ्न होतो. अरण्य अरञ्ज-जगल. हिरण्य हिरञ्ज-शोनें. श्रामण्य सामञ्ज-श्रमणपणा, सन्यासधर्म.

संस्कृत प्रतिशब्द द्या.—कारञ्ज, तारञ्ज

७२. आदि ज बहुल ज होतो. ज्ञान व्याण-ज्ञान. ज्ञाति व्याति-जात, नातेवाईक.

७३. (अ) मध्य किंवा अत्य ज बहुल ज्ञ्न होतो विशान-विञ्जाण. प्रतिज्ञा पटिञ्जा-प्रतिज्ञा. प्रज्ञा पञ्जा-बुद्धि. सज्ञा सञ्जा-सज्ञा, रूण. अभिज्ञा अभिञ्जा-रूण, अलौकिक शक्ति मनोज्ञ मनुञ्ज-सुदर.

(आ) अत्य ज बहुल कार्ही ठिकाणीं ञ्जु होतो. कृतज्ञता कतञ्जुता-कृतशता. कृतज्ञ कतञ्जु-कृतज्ञ. विज्ञ विञ्जु-सहाणा. अपवादः—आशा आणा-आशा.

७४. आदि स्त बहुल य होतो. स्तन थन-स्तन. स्तंभ थंभ-नांग. स्तोक थोक-थोडे. स्तूप थूप-बाँड स्तूप. स्तुति थुति-स्तुति.

७५. मध्य व अत्य र्त बहुल त्य होतो. हस्त हत्य-हात. मस्तक मत्यक-माथें, ओकें. स्वरित सौरिथ-वल्याण.

७६. आदि रथ बहुल ठ होतो. स्थान ठान-ठिकाण. स्थाली ठाली-घाळी.

७७. मध्य व अत्य रथ बहुल ढ होतो. प्रमादस्थान पमादहान-जुर्गिचें ठिकाण. गृहस्थ गृहट्ट-प्रापचिक मनुष्य, जग्गि अद्धि-हाड.

७८. मध्य व अत्य ष्ट बहुल ष्ट होतो. षष्टि षट्ठि-गाठ. ष्ट षट्ट-लड. षष्टि षट्ठि-मूठ. दष्ट दट्ट-जाबलेरा. दष्ट दिट्ट-पादिहेळें.

Give Sanskrit equivalents of—संस्कृत प्रतिशब्द द्या—
पदुह, बुद्धि, अह, अवसिह, तुद्धि, दुद्ध.

७९. मध्य व अत्य ह बहल ह होतो. कोष्ठागार कोट्टागार—कोठार.
काष्ठ कट्टु—काठी. श्रेष्ठ सेट्टु—श्रेष्ठ. प्रतिष्ठा पतिट्टा—प्रतिष्ठा.

पाली प्रतिशब्द द्या —ओष्ठ, ज्येष्ठ, कनिष्ठ.

८०. शब्दाच्या शेवटीं म, न, य, व आल्यास त्याचा लोप होतो व उरलेला वर्ण द्वित्व पावतो. (म न य वा ना अन्त्याना लोपः द्वित्व शोपादेशयोः) युग्म युग्मा—जोडी. नग्न नग्ना—नागडा. सौम्य सम्म—मिथा. रम्य रम्म—सुंदर, रमणीय. मनुष्य—मनुस्त. अश्व अस्स—घोडा. विश्व विस्स—जग. पार्श्वे पस्स—बाजू.

पाली प्रतिशब्द द्या —चाणक्य, निन्न, पक्क, महत्त्व, राज्य, शक्य, सत्त्व, शस्य, शल्य, आढ्य.

८१. इम, धम, एम बहल म्ह होतो. अश्म जग्ह—दागड. प्रीष्म गिग्ह—प्रीष्मकतु. श्लेष्म (न्) सेम्ह—कफ. अपवाद.—रश्मि रसि—किरण.

८२. अपवादात्मक शब्दः—क्लेश किलेश—वास. म्लान मिलान—आजारी. म्लान मिलान—म्लान. धी सिरी—धी. ही हिरी—लाज. ज्या जिया—घनुष्याची दोरी. चैत्य चैतिय—देऊळ. ह्यस् हिश्यो—काल.

पठमो पाठो

पूर्वतयारी —बुद्ध, अग्ह, तुग्ह हे शब्द पाठ करणे.

क्रियापदपरिचय (तिङन्त)

पालीमध्ये सर्वतप्रमाणे परस्मैपद व आत्मनेपद आहेत. पण सर्वतप्रमाणे निश्चित नसून प्रत्येक धातु विकल्पे कश्चन उभयपदी असू शकतो. तसेच आत्मनेपदाचा उपयोग क्वचित् आढळतो. ज्या क्रियेचे फल परस्मै म्हणजे दुसऱ्याकरिता असते ते क्रियापद परस्मैपदी, ज्या क्रियेचे फल आत्मने म्हणजे स्वतःकरिता असते ते क्रियापद आत्मनेपदी. परंतु ही स्थिति सर्वतांत दिसत नाही, तद्दत्त पालींतहि दिसून येत नाही. संस्कृतप्रमाणे पालींत धातु दहा गणांत विभागलेले आहेत. संस्कृतमध्ये धातु दहा प्रकारांत चालतो.

उदाहरणार्थः—१ वर्तमानकाळ, २ अनद्यतन भूतकाळ, ३ परोक्षभूत; ४ सामान्यभूत (एद्), ५ सामान्यभविष्य (लद्), ६ अनद्यतन भविष्य (एद्) असे सहा काळ आणि ७ आशार्थ (लोद्), ८ विध्यर्थ (विधिलिद्), ९ क्रियातिपत्यर्थ (लद्); १० आशीर्वादार्थ (आशीर्लिद्) असे चार अर्थ आहेत, पालीत भविष्यकाळाचा एकच प्रकार आहे. तद्वत् संस्कृतातील भूतकाळाच्या तीन प्रकारांपैकी पालीत प्रथम किंवा तृतीय भूतकाळाचा नेहमी उपयोग करतात. द्वितीय भूतकाळाचा उपयोग षचित्त आढळतो.

गण (conjugation)

विकरण (sign)

प्रथम गण

अ

द्वितीय गण

अ (लोप)

तृतीय गण

अ (लोप)

चतुर्थ गण

य

पचम गण

नो (णो) ना (णा)

षष्ठ गण

अ

सप्तम गण

निगाहित (अनुस्वार) किंवा अनुनासिक

अष्टम गण

ओ

नवम गण

ना

दशम गण

अय, ए

प्रत्यय Terminations

(१) वर्तमानकाळ Present Tense

परस्मैपद

आत्मनेपद

ए व.

व. व.

ए. व.

व. व.

मि

म

प्रथम पुरुष

ए

मि

सि

थ

द्वितीय पुरुष

से

सि

ति

अन्ति

तृतीय पुरुष

ते

अन्ते

(२) आज्ञार्थं Imperative (पाली-पञ्चमी)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
मि	म	प्र. पु.	ए	आमसे
हि	थ	द्वि. पु.	स्सु	व्हो
तु	अन्तु	तृ. पु.	त	अन्त

भूतकाल Past Tense (पाली-हीन्यत्तनी)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
इ	इम्ह	प्र. पु.	इ	इहेसे
इ	हत्थ	द्वि. पु.	से	व्हे
इ	इस्सु, उ	तृ. पु.	इत्थ	उ

विष्यर्थं Potential (पाली-सत्तमी)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
एय्यामि	एय्याम	प्र. पु.	एय्य, ए	एय्याग्हे
एय्यासि	एय्याथ	द्वि. पु.	एथो	एय्यव्हो
ए, एय्य	एय्यु	तृ. पु.	एथ	एर

भविष्यकाल Future Tense (पाली-भविस्सन्ती)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
इस्सामि	इस्साम	प्र. पु.	इस्स	इस्सग्हे
इस्ससि	इस्सथ	द्वि. पु.	इस्ससे	इस्सव्हे
इस्सति	इस्सन्ति	तृ. पु.	इस्सते	इस्सन्ते

सकेतार्थं Conditional (पाली-कालातिपत्ति)

परस्मैपद		आत्मनेपद		
इस्स	इस्सग्ह	प्र. पु.	इस्स	इस्सग्हेसे
इस्स	इत्थथ	द्वि. पु.	इस्ससे	इस्सव्हे
इस्स	इस्ससु	तृ. पु.	इस्सथ	इस्सिसु

वरील काली व अर्धी लागणारे पुरुषवाचक प्रत्यय परस्मैपदी व आत्मनेपदी असे दोन प्रकारचे आहेत. संस्कृतप्रमाणे पालीत उभयपदी

धातू आहेत. (कोणताहि धातु परमपदी व आमनेपदी चालतो.) तद्वत सर्वं गणांचे प्रत्यय सारभेच आहेत.

संस्कृतमध्ये १, ४, ६, १० या गणांचा एक गट व २, ३, ५, ७, ८, ९ या गणांचा दुसरा गट आहे. त्यांमुळे प्रत्ययादि निराळे आहेत.

(१) या गणातील धातूंना अ हे विकरण लागून त्यांचें अग वसतें. धातू व प्रत्यय यांच्यामध्ये विकरण लागतें.

(२) कांहीं धातूंना विशिष्ट आदेश होतात.

जसे:—गम (गच्छ); पा (पिव).

(३) प्रत्ययाच्या आरम्भी 'म' आल्यास धातूतील अ चा आ होतो.

(४) प्रत्ययाच्या आरम्भी स्वर आल्यास धातूतील शेषटच्या अ चा लोप होतो. (पळ्यावर लिहिणें व समजून देणें.)

गण	धातु	विकरण	वर्तमान काळ प्र. पु. ए. व. प्रत्यय
१	नम	अ	मि.

'नम' हा धातू पाहिल्या गणातील असल्यामुळे त्याला 'अ' विकरण लागतें.

(टीप.—संस्कृतमध्ये खरेच धातु व्यजनान्त असतात.)

जसे:—नम्, पत्, रक्ष वगैरे. परंतु पालीत सर्व धातु खरान्त असतात जसें—नम, पत्, रक्ष म्हणून विकरण जोडण्यापूर्वी एकापेक्षा अधिक स्वर असणाऱ्या धातूंच्या अत्य खराचा लोप होतो. नम + अ = नम् + अ = नम. आता आपल्याला वर्तमानकाळाचें प्रथम पुरुषाचें एकवचनावचें रूप तयार करावयाचें आहे आणि त्याचा प्रत्यय मि असा आहे.

नम + मि. नियम हीन प्रमाणें नमामि असें रूप तयार झालें, तद्वत् नम् + अ = नम + म = नमाम.

नम् + अ = नम + सि = नमसि. नम् + अ = नम + थ = नमथ, नम् + अ = नम + ति = नमति, नम् + अ = नम - नम् + अन्ति = नियम चार प्रमाणें नमन्ति.

प्रथमगण

वर्तमानकाळ

नम-नमस्कार करणे.

कर्ता	ए. व.	कर्ता	ब. व.
अह (मी)	नमामि	मयं किवा अग्हे(आग्ही)	नमाम प्र. पु.
त्व (तू)	नमसि	तुग्हे (तुग्ही)	नमथ द्वि. पु.
सो (तो), सा (ती)	नमति	ते (ते), ता (त्या),	नमन्ति तृ. पु.
पुत्तो(मुलगा), कञ्जा(मुलगी)		पुत्ता (मुलगे), कञ्जायो मुली	

ओ + वद्-उपदेश करणे.

(अह) ओवदामि	(अग्हे) ओवदाम प्र. पु.
(त्व) ओवदसि	(तुग्हे) ओवदथ द्वि. पु.
(बुद्धो) ओवदति	(पण्डिता) ओवदन्ति तृ. पु.

दिस (दृश्)-पाहणे

दिस या धातूला पस्स, दिस्स, दक्ख, असे आदेश विकल्पानें होतात. ' दिसस्स पस्स दिस्स दक्खा वा ' दिस इच्चेतस्स भातुस्स पस्स दिस्स दक्ख इच्चेते आदेशा होन्ति वा ।

दिससति, पस्सति दक्खति । [कच्चायन न्याकरण, आख्यातकप्प, ततियकण्ड मू. १४.]

द्विकर्मकधातुः—पुढील धातु द्विकर्मक आहेत. दोन कर्में ज्यांना लागतात ते धातु द्विकर्मक होत. याच १ ग०—मागणे, पच १ ग०—शिजविणे.

दण्ड १० ग०—शिक्षा करणे. पुच्छ (प्रच्छ-पृच्छ) ६ ग०—विचारणे. चि ९ ग०—गोळा करणे. मू २ ग०—बोलणे.

नी (नय) १ ग०—नेणे. हर (हृ हर्) १ ग०—हरण करणे. वह १ ग०—वाहून नेणे. हे धातु व या अर्थांचे दुसरे धातु द्विकर्मक होत.

उदाहरणः—(१) मनुस्सो भूप धन याचति । मनुष्य राजाजवळ द्रव्य मागतो.

(२) आचरियो माणवक पण्ड पुच्छति । शिक्षक विद्यार्थ्याला प्रश्न विचारतो.

(३) बुद्धो मनुस्स धम्म इति । बुद्ध मनुष्याला धर्म सांगतो.

(४) कस्सको गोण गाम नयति । शेतरुनी पैल गावाला नेतो.

(५) चोर धन घर वहन्ति । चोर घरीं द्रव्य वाहून नेतात.

विभक्तिरूपे

१. नामें, विशेषणें, सर्वनामें, सख्यावाचक याची विभक्तिरूपे नीट समजावित म्हणून विशेषणाकरिता, सर्वनामाकरिता, सख्यावाचकाकरिता पुढें स्वतः धडे दिले आहेत

२. पालींत मराठीप्रमाणें पुल्लिंग, स्त्रीलिंग, नपुंसकलिंग, अशीं तीन लिंगे आहेत वचनें मात्र एकवचन आणि बहुवचन अशीं दोन आहेत, एकापेक्षा अधिक व्यक्ति, पदार्थ, वगैरे दाखवावयाचे असल्यास बहुवचनाचा उपयोग करावा लागतो

३. पालींत खालीलप्रमाणें सात विभक्त्या आहेत

विभक्त्या

अर्थ

पठमा (प्रथमा) Nominative — कर्ता The subject

दुतिया (द्वितीया) Accusative — कर्म The Object

ततिया (तृतीया) Instrumental कारण, साधन The person or thing with or by whom something is performed

चतुर्थी (चतुर्थी) Dative — उपदान ज्याला दावयाचें तो उपदान.

The person to whom or for whom something is given

पचमी Ablative — अपादान ज्याच्यापासून वियोग होतो किंवा क्रिया घडते तें अपादान Shows the starting point

छट्ठी (षष्ठी) Genitive — सप्रथ Stands for the possessive in English

सप्तमी (सप्तमी) Locative — अधिकरण, क्रियेची जागा. Shows the place in, on, upon, at etc

आल्पन (संबोधन) Vocative — ज्याला हाक मारावयाची तो. Is used to address persons

पाली-विभक्तिरूपांचें मराठी व इंग्रजी भाषांतर—

	पाली एक व०	मराठी	इंग्रजी
प्रथमा	बुद्धो	बुद्ध	Buddha
द्वितीया	बुद्ध	बुद्धास, बुद्धाला, बुद्धाप्रत.	to Buddha
तृतीया	बुद्धेन	बुद्धानें, बुद्धामुळें, बुद्धाकडून, बुद्धाच्या द्वारे	{ by, with, through Buddha
चतुर्थी	बुद्धाय	बुद्धास, बुद्धाला, बुद्धासाठीं, -करिता-स्तव.	{ to, for Buddha
पचमी	बुद्धा-स्मा-म्हा	बुद्धाहून-पेक्षा-पामून- कडून.	{ from, than, Buddha
षष्ठी	बुद्धस्स	बुद्धाच्या-सुरधीं- विषयीं-पैकीं.	{ Buddha's of out of Buddha
सप्तमी	बुद्धे-स्मि-ग्धि	बुद्धात-मध्ये-ठायीं- पैकीं-ठिकाणीं-वर.	{ in, on, upon at, Buddha
सवोधन	बुद्ध	हे बुद्धा ।	O Buddha

प्रयोग—पालीत १ कर्तृप्रयोग, २ कर्मणिप्रयोग, ३ भावेप्रयोग असे तीन प्रयोग आहेत कर्मणि व भावे या प्रयोगाची माहिती पुढें १२ व्या घड्यात आहे.

१. कर्तृप्रयोग.—कर्तृप्रयोगात प्रथमान्त कर्ता, द्वितीयान्त कर्म, आणि कर्त्याच्या पुरुष वचनाप्रमाणें त्रियापदांचें पुरुष-वचन असतें.

मराठीत कर्त्याच्या लिंग-वचन-पुरुषाप्रमाणें त्रियापदांचीं रूपें पालटतात, कर्त्याच्या लिंगाप्रमाणें त्रियापदात बदल होणें हें मराठीतच आहे त्याप्रमाणें संस्कृतात व पालीत होत नाहीत.

उदाहरण—बुद्ध जातो, यशोधरा जात्ये.

परंतु पालीत—बुद्धो गच्छति । यशोधरा गच्छति ।

पा. प्र. २

येथे बुद्ध व यशोधरा हे भिन्नलिंगी कर्ते असून 'गच्छति' हे क्रियापद कायमच राहते. तेव्हा पालीत मराठीप्रमाणे क्रियापदाला लिंग नाही.

२. कर्तरिप्रयोगात निरनिराळे पुरुष दर्शविणारे असे अनेक कर्ते असले तर प्रथमपुरुषाचे बहुवचनी क्रियापद होते. जसे-तू, मी आणि शिक्षक गावाला जाऊ-त्वं अह आचरियो च गाम गच्छाम ।

अकारान्त पुलिगी शब्दाचे प्रत्यय

एकवचन	बहुवचन	
ओ	आ	प्रथमा
म्	ए	द्वितीया
एन	एहि, एभि	तृतीया
आय, स्स	न	चतुर्थी
आ, स्सा, म्हा	एहि, एभि	पंचमी
स्स	न	षष्ठी
ए, स्मि, म्हि	एसु	सप्तमी
अ, आ	आ	अशोडन

१. अकारान्तो पुलिङ्गो बुद्ध सद्दो ।

एकवचन	बहुवचन	
<u>बुद्धो</u>	बुद्धा	पठमा
बुद्ध	बुद्धे	द्वितीया
<u>बुद्धेन</u>	<u>बुद्धेहि</u> , बुद्धेभि	तृतीया
<u>बुद्धाय</u> , बुद्धस्स	बुद्धान	चतुर्थी
<u>बुद्धा</u> , बुद्धस्सा, बुद्धग्हा	बुद्धेहि, बुद्धेभि	पंचमी
<u>बुद्धस्स</u>	बुद्धान	षष्ठी
<u>बुद्धे</u> , बुद्धस्मि, बुद्धग्हि	<u>बुद्धेसु</u>	सप्तमी
<u>बुद्ध</u> , बुद्धा	बुद्धा	अशोडन

१ ष्व किंकर, आषाट, पुत्त (पुत्र), वक्व (वृष), पञ्च (प्रश्न), घम्मराज (धर्मराज), महाराज, नर, अस्स (अश्व), आचगिय (आचार्य), ह्वच्चादयो अकारन्ता पुल्लिङ्गा ।

२. टीपः—बरोल शब्दात्तव्या रूपांच्या पालीं रेष आहे तीं रूपे संस्कृताच्या रूपावरून आली आहेत. जसं:—बुद्धो (स. बुद्धः), बुद्धा (स. बुद्धाः), बुद्धेन (स. बुद्धेन), बुद्धाय (स. बुद्धाय), बुद्धेहि (स. बुद्धेः), बुद्धस्य (स. बुद्धस्य), बुद्धान (स. बुद्धानाम्), बुद्धा (स. बुद्धात्), बुद्धे (स. बुद्धे), बुद्धेसु (स. बुद्धेषु), बुद्ध (हे बुद्ध). बुद्धेभि हे रूप वैदिक रूपावरून आले. जसं:—अग्निः पूर्वभिर्ऋषीभिः । किंवा देवो देवेभिरागतम् ।

२. लिङ्गत्तये समो अग्ह (अस्मद्) सहो ।

अह	मय, अग्हे	पठमा
मं, मम	अग्हाक, अग्हे, नो	द्वितीया
मया, मे	अग्हेहि, अग्हेभि	तृतीया
मम, मग्ह, अग्ह, } मम, मे	अग्हाक, अस्माक, नो	चतुर्थी
मया	अग्हेहि, अग्हेभि	पञ्चमी
मम, मग्ह, अग्ह, } मम, मे	अग्हाक, अस्माक, नो	छट्ठी
मयि	अग्हेसु	सप्तमी

३. लिङ्गत्तये समो तुग्ह (युष्मद्) सहो ।

त्व, तुव	तुग्हे	पठमा
त्व, तुव, त, तव	तुग्हे, वो	द्वितीया
तया, त्वया, ते	तुग्हेहि, तुग्हेभि	तृतीया
तव, तुग्ह, तुग्हं, ते	तुग्हाक, वो	चतुर्थी
तया, त्वया, ते	तुग्हेहि, तुग्हेभि	पञ्चमी
तव, तुग्ह, तुग्ह, ते	तुग्हाक, वो	छट्ठी
त्वयि, तयि	तुग्हेसु	सप्तमी

नामों (पुष्टिगी)

बुद्ध-बुद्ध.	सघ-सघ,
आचरिय (आचार्य)-गुरु, शिक्षक.	धम्म (धर्म)-धर्म.
पुत्त (पुत्र)-मुलगा.	सरण (शरण)-दि० आश्रय देणारा-
मुरिय (सूर्य)-सूर्य.	री-रें, शरण.
गाम (ग्राम)-गाव.	मनुस्स (मनुष्य)-माणूस.
पञ्च (प्रश्न)-प्रश्न.	भूप-राजा.
	पञ्चामित्त (प्रत्यमित्त)-शत्रु.

धातु प्रथमगण

नम -नमस्कार करणें.	गम (गच्छ)-जाणें.
ओ+वद-उपदेश करणें.	पुच्छ (पुच्छ, पृच्छ)-६ ग०
दिस, पस्स, दिक्ख-पाहणें.	विचारणें.
	नी (नयति, नेति) नेणें.

खालील वाक्यांचें मराठींत भाषांतर करा—

१. अहं बुद्ध नमामि । २. मयं (जम्हे) आचरिय नमाम ।
३. त्वं पुत्त ओपदसि । ४. तुम्हे मुरिय पस्सथ । ५. सो गाम गच्छति ।
६. सा आचरिय पञ्च पुच्छति । ७. ते पुत्त सघ नयन्ति ।
८. ता धम्म सरण गच्छन्ति । ९. मनुस्सो धम्म अनुसरति ।
१०. भूपा पञ्चामित्त जयन्ति ।

शब्दार्थसंग्रह

- चद्र-चन्द्र, उल्लुराज, ससक (शशाङ्क) पु०
 सिंह-सींह (सिंह), मिग्गिन्द (मृगेन्द्र) पु०
 वाघ-व्यगध (व्याघ्र) पु०
 विद्यायी-माणवक, अन्तेवासिक, पु०
 झाड-झन्ज (वृक्ष), दुम (दुम), महीरुह, अग, कुज, पु०
 चढणें-आनन्द-आरुहति, ग०
 हात-हत्थ (हस्त), कर, पु०
 धुणें-धोव १ग० धुतात धोवन्ति.

शेतकरी—कस्कर (कृषक), सेताजीव. पु०

बैल—गोण, उसभ (वृषभ), बलीवद् (बलीवर्द), बुस. पु०

गाढव—गर्भ (गर्दभ), रर. पु०

खालील वाक्यांचें पालीत भाषांतर करा.—

१. मी चंद्राला नमस्कार करतो.	२. आम्ही सूर्याला नमस्कार करतो.
३. तू सिद्ध पाहतोस.	४. तुम्ही बाघाना पाहता.
५. तो विद्यार्थ्याला प्रश्न विचारतो	६. ती गांवाला जाते.
७. ते झाडावर (रुख) चढतात.	८. त्या हात धुतात.
९. शेतकरी शेतावर (सेत) बैल नेतो	१०. गाढव ओझीं नेतात.

प्रश्नसंग्रह ?

१. पालीत सस्कृतातील कोणते स्वर व कोणती व्यंजनं नाहीत ?
२. पालीत काळ व अर्थ किती आहेत ?
३. सर्व गणांची विकरणे लिहा.
५. धातूला विकरण केव्हा लागते ?
५. द्विकर्मक धातु म्हणजे काय तें सांगून त्याचीं दोन उदाहरणे द्या
६. मि, म, हे प्रत्यय धातूला लावण्यापूर्वी काय परक होतो ?
७. वाक्यात भिन्न पुरुषी करों असल्यास क्रियापद वसें असावे तें लिहून एक उदाहरण द्या.
८. पालीभाषेचें व्याकरण व सस्कृतभाषेचें व्याकरण यांची पधरा ते वीस ओळीत तुलना करा.

९. खालील वाक्यें शुद्ध करा.—

- १ ख बुद्ध नमति । २ मय आचरियं नमथ । ३ अहं सुरियं पस्ससि ।
- ४ तुम्हे गामं गच्छाम । ५ सो आचरियं नमामि ।

दुतियो पाठो

पूर्वतयारीः—फल शब्द व दुसऱ्या गणातील धातूचा अर्थ पाठ;करणे.

द्वितीयगण

या गणातील धातूना 'अ' हें विकरण लागते व त्याचा लोप होते.

ध्रू-२ ग० बोलणें.

सुप (स्वप्)-२ ग० निजणें.

उ + ठा, तिष्ठ (उद् + स्था + तिष्ठ)-१ ग० उठणें.

आ + चर-१ ग० करणें, आचरणे.

धोव-१ ग० घुणें.

पा पिब-१ ग० पिणे.

सिना, न्हा (स्ना)-२ ग० स्नान करणें.

पठ (पठ्)-१ ग० शिकणें, पढणें.

हन (हन्)-२ ग० ठार करणें.

वद (वद्)-१ ग० बोलणे.

अस (अस्)-२ ग० होणें, असणें.

सी (शी)-२ ग० निजणें, शोषणें.

इ (इ)-२ ग० जाणें.

प + वा (प्र + धा)-२ ग० वाहणें (वारा वाहणें).

या (या)-२ ग० जाणें.

रुद (रुद्)-२ ग० रडणें.

जागर (जागृ)-२ ग० जागणें.

वर्तमानकाल ध्रू-बोलणें

ए. व.	व. व.		ए. व.	य. व.
ब्रवीमि	ब्रवीम	प्र. पु.	ब्रूमि	ब्रूम
ब्रवीसि	ब्रवीथ	द्वि. पु.	ब्रूसि	ब्रूथ
ब्रवीति	ब्रुवन्ति	तृ. पु.	ब्रूति	ब्रुवन्ति

सुप (स्वप्) - झोपणें.		सिना (स्ना) - स्नान करणें.		
सुपामि	सुपाम	प्र. पु.	सिनामि	सिनाम
सुपसि	सुपथ	द्वि. पु.	सिनासि	सिनाथ
सुपति	सुपन्ति	तृ. पु.	सिनाति	सिनान्ति

हन (हन्) - ठार मारणें.		अस (अस्) - होणें, असणें.		
हनामि	हनाम	प्र. पु.	अस्मि, अग्निह	अस्म, अग्ने
हनसि	हनथ	द्वि. पु.	असि	अथ
हनति, हन्ति	हनन्ति	तृ. पु.	*अथि	सन्ति

सी (शी) - झोपणें.		इ - जाणें		
सेमि	सेम	प्र. पु.	एमि	एम
सेसि	सेथ	द्वि. पु.	एसि	एथ
सेति	सेन्ति	तृ. पु.	एति	एन्ति (यन्ति)

धा - वाहणें.		हृद - रडणें.		
वामि	वाम	प्र. पु.	रोदामि	रोदाम
वासि	वाथ	द्वि. पु.	रोदसि	रोदथ
वाति	वन्ति (वान्ति)	तृ. पु.	रोदति	रोदन्ति

याप्रमाणें या - जाणें हा धातु चालवा.

अकारन्तो नपुसकलिङ्गो पल सद्दो ।

<u>पल</u>	पला, <u>पलानि</u>	पठमा
<u>पल</u>	पले, <u>पलानि</u>	दुतिया
<u>पलेन</u>	<u>पलेहि</u> , पलेभि	ततिया
<u>पलाय</u> , पलस्स	<u>पलान</u>	चतुथी
पला, पलस्मा, पलम्हा	पलेहि, पलेभि	पञ्चमी

* पालात स्वत ची मालका दर्शक नामें बहुवचनी असली तरी त्रियापद मात्र एकवचनी आढळलें. जसें - पुतामऽत्यि धन मतिव । माझे मुलगे आहेत, माझे द्रव्य आहे. धम्मपद गाथा ६२.

फलस्सफलान

छट्ठी

फले, फलस्सिं, फलग्गिहफलेसु

सत्तमी

फल

फला, फलानि

आल्पन

एव रूप, रज्ज (राज्य), उय्यान (उद्यान), जल, चित्त, पण्ण (पर्ण), पदुम, (पद्म), पाप, पुण्ण (पुण्य), पोत्थक (पुस्तक), पुप्फ, (पुष्प), सीस (शीर्ष) इच्चादयो अकार-ता ननुसकलिङ्गा.

शब्दार्थसंग्रह

सच्च (सत्य) —न० खरें.

असच्च (असत्य) —न० खोटें.

रत्ति (रात्रि) —स्त्री० रात्र

दिवा —*अ० दिवसा.

निच्च (नित्य) —न० नेहमीं.

पच्चूसकाल (प्रत्यूषकाल) —पु० पहाट.

पच्चूस (प्रत्यूष) —पु० पहाट.

सरीरवलजन —न० शौचमुखमार्ज

नादि शरीरशुद्धता

दुद्ध (दुग्ध) —न० दूध

पाठ —पु० धडा.

पाण (प्राण) —पु० प्राण, जीव

मुसावाद (मृषावाद) —पु० खोटें

बोलणे.

मज्ज (मद्य) —न० दारु

मतक (भूतक) —पु० सेवक.

केरसच्चि (कस्यचित्) —अ० कोणा-
चाहि.

किस (कृश) —वि० लुकडा

दुव्वण्ण (दुर्वर्ण) —फिकट.

सन्तिक —सन्तिके अ० जबळ.

कुच्छिविकार (कुक्षिविकार) —पु०

पोटदुखी

जाबाध —पु० रोग.

कुक्षिविकाराबाध —पु० पोटदुखीचा

रोगी.

समण (धमण) —पु० बुद्धमिक्षु.

सरु (स्वरु) —पु० स्वतचे

मुत्त (मूत्र) —न० मूत्र, लघवी

करीस (करीप) —न० विष्ठा.

महाराज —पु० महाराज

आतक (ज्ञातक) —पु० नातेवाईक.

अज्ज (अद्य) —अ० आज.

* ज्याला लिंग, घचन, विभक्ति लागत नाही त्यास अव्यय असे म्हणतात.

१ 'कि' सर्वनामाच्या कोणत्याही रूपाला 'चि' (चित्), चन, अपि, ही अव्ययें जोडल्या असता 'कोणा एक', 'काही एक', 'मुद्धा' अशा अर्थां अव्ययें होतात कोचि, काचि, कोऽपि, काऽपि

उय्यान (उद्यान)-न० वाग.
किं-अ० काय.

मन्ते-अ० महाराज.

कोचि-अ० कार्ही.

उपद्व (उपद्रव)-पु० प्रास, पीडा.

एत्य अ०-येथे.

पुष्पगन्ध (पुष्पगन्ध)-पु० फुलाचा
वास.

पटिवात (प्रतिवात)-पु० वाऱ्याची
उलट बाजू; उलटा धारा.

तगर-पु० तगरीचें झाड.

मल्लिका-स्त्री० जाई, बुई, मोगरी.

सत-संज्ञनाचा, मुन्त शब्द पट्टी व.व.

दिशा (दिशा)-स्त्री० दिशा.

सत्पुरिस (सत्पुरीस)-पु० संज्ञन.

खालील वाक्याचें मराठींत भाषांतर करा —

१. अह सच्च ब्रवीमि (हूमि) । २. मय (अग्ने) असच्च न ब्रवीमि (हूम) . ३. अग्ने रति न जागराम, दिवा *च न सुपाम । ४. माणवका निच्च पञ्चूतकाले उचिह्वनि (उह्वन्ति), सरीरवहनेन आचरन्ति, मुत्र च धोवन्ति, दुद्व च पिबन्ति, सिनति (सिनन्ति), पाठे च पठन्ति । ५. अग्ने पाण न ह्नाम, सुतावाद न वदाम, मग्ज न पिवाम । ६. नाह मतकोऽस्मि कस्तचि । ७. किक्षे त्व असि दुष्यण्णो सन्तिके मरण राव । (नेरजरा नदीच्या काठी तपश्चर्यमुळे खगळेच्या जुडाला उद्देशून मदन म्हणतो-प्रधानमुत मुत्तनिपात). ८. कुच्छिबिकाराशधो समणो मके भुषे वरीसे च सेति । ९. अरिथ पन ते महाराज जातका । १०. अह अज्ज तव (तुम्ह) उय्यान पमि । ११. किं मन्ते, अरिथ कोचि उपद्वो एत्य तुम्हाक, नरिथ अग्हाक कोचि उपद्वो ।

गाथा

न पुष्पगन्धो पटिवातमेति न चदन तगरमल्लिका वा ।

सत च गन्धो पटिवातमेति सन्ना दिशा सत्पुरिसो पत्राति ॥ २ ॥

(धम्मपद, पुष्पवग्ग, गाथा ५४)

* च किंवा वा हा अव्ययें ज्या नामाचा संयोग होतो त्यातून प्रत्येकाच्या पुढें किंवा एकदाच म्हणजे सर्व शब्दांच्या शेषटा लावतात

† प्रभार्यक वाक्य विचारावयाच असता वाक्याच्या आरम्भा कि, अर्थ, किंवा क्रियापद घालतात.

ततियो पाठो

पूर्वतयारी:—अग्न्य, भिस्वु शब्द पाठ करणे.

तृतीयगण

१. या गणातील धातूंना 'अ' हें विकरण लागून त्यांचा लोप होतो; आणि प्रत्यय लागताना धातूंचें द्वित्व होतें.

२. द्वित्वाचे नियम:—द्वित्व म्हणजे दोनदा उच्चार. जसें:—दा-दा, हा-हा, हु-हु. धातूंचें द्वित्व केलें असता त्यांच्या पहिल्या भागाला अभ्यास म्हणतात.

उदाहरण:—दादा येथें पहिला दा हा अभ्यास होय; हाहा, हुहु, इत्यादि अभ्यास होय.

३. अभ्यासातल्या क वर्गातील व्यजनावद्दल क्रमानें च वर्गातील व्यजन होतें. ह वद्दल झ वर्ण होतो.

उदाहरण:—हाहा येथें अभ्यासातील हा वद्दल झा वर्ण झाला म्हणून शाहा असें झालें.

४. अभ्यासातील व्यजन, पाच वर्गांपैकी कोणत्याहि वर्गातील दुसरे व्यजन असेल तर त्या व्यजनावद्दल त्याच वर्गातील पहिलें व्यजन होतें, चवथें असेल तर तिसरें होतें.

उदाहरण:—शाहा येथें अभ्यासातील व्यजन 'शा' आहे आणि तें च वर्गातील चवथें व्यजन असल्यामुळें त्याच्या जागी 'ज' हें तिसरें व्यजन झालें.

म्हणून जाहा असें झालें.

५. दा-दणे, हा-टाकणे, यांच्या अभ्यासाच्या वर्णातील 'आ' चा अ होतो, जसें-दादा-ददा, जाहा-जहा,

आज्ञार्थ The Imperative

परस्मैपद		प्रत्यय	आत्मनेपद	
ए. व.	व. व.		ए. व.	व. व.
मि	म	प्र. पु.	ए	आमसे
हि	थ	द्वि. पु.	स्सु	व्हो
तु	अन्तु	तृ. पु.	त	अन्त

(पञ्चावर लिहून समजावून देणें)

धातु	विकरण	आज्ञार्थ प्र. पु. ए. व. प्रत्यय
दा	अ	मि
	ददा+मि=ददामि	ददा+म=ददाम प्र. पु.
	ददा+हि=ददाहि	ददा+थ=ददाथ द्वि. पु.
	ददा+तु=ददातु	ददा+अन्तु=ददन्तु तृ. पु.

(१) आज्ञार्थांचा द्वितीय पुरुषाचा 'हि' प्रत्यय विकल्पाने लागतो. जेव्हा ' हि ' प्रत्यय लागतो तेव्हा मागील न्हस्व स्वर दीर्घ होतो. पस्स+हि=पस्साहि, नम+हि=नमाहि. 'हि' प्रत्यय न लागलेलीं हपें पस्स, नम.

(२) प्रत्ययाच्या आरम्भी स्वर आल्यास धातूतील शेवटच्या स्वराचा लोप होतो. ददा-दद्+अन्तु=ददन्तु.

आत्मनेपद

ए. व.	व. व.	
ददे	ददामसे	प्र. पु.
ददस्सु	ददव्हो	द्वि. पु.
ददत	ददन्त	तृ. पु.

आत्मनेपदी आज्ञार्थांचें उदाहरणः—त्व पि समण कसस्सु च वपस्सु च कसित्वा वपित्वा च भुजस्सु । (कसिभारद्वाजसुत्त, सुत्तनिपात.)

हा—टाकणें.		हु—यस करणें.	
ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
जहामि	जहाम	प्र. पु. जुहोमि	जुहोम
जह, जहाहि	जहाथ	द्वि. पु. जुहो, जुहोहि	जुहोथ
जहातु	जहन्तु	तृ. पु. जुहोतु	जुहोन्तु.

आज्ञार्थांचा उपयोग.

(१) आज्ञा (order)—त्व गाम गच्छाहि । तुम्हे सदै पठथ ।

(२) अनुज्ञा (Permission)—किं करो भारं नयतु ।

- (३) इच्छा (Wish)—मनुस्सा बहुजनहिताय चरन्तु ।
 (४) विनति (Request)—तुम्हे आसने उपविसथ ।
 (५) प्रार्थना (Prayer)—अधिवासेतु भगवा भत्त । भगवानाने
 भोजनाला समती थावी
 (६) आशीर्वाद (Blessing)—त्व चिर जीव ।
 (७) उपदेश (Advice)—तुम्हे आचरियान मातापितुन्न च वचन
 पालयथ ।
 (८) सूचना दर्शविणे (Proposal)—सम्म उय्यान पविसाम ।

१ टीप —भूतकालाच्या पूर्वी ' मा ' हें अव्यय लाविले असता आश-
 र्याचा अर्थ होतो उदाहरण—त्व मा गच्छि । तू जाऊ नकोस.

१ पुलिगी इकारान्त व उकारान्त शब्दाचे प्रत्यय

—	ओ	प्रथमा, सरोधन
म्	ओ	द्वितीया
ना	हि, मि	तृतीया
स्स, नो	न	चतुर्थी
ना, स्मा, म्हा	हि, मि	पंचमी
स्स, नो	न	षष्ठी
रिम, गिह	सु	सप्तमी

२ इकारान्तो पुलिङ्गो अग्गि सशो ।

<u>अग्गि</u>	अग्गी, <u>अग्गयो</u>	पठमा
<u>अग्गि</u>	अग्गी, अग्गयो	द्वितीया
<u>अग्गिना</u>	<u>अग्गीहि</u> , <u>अग्गीभि</u>	तृतीया
अग्गिस्स, अग्गिनो	<u>अग्गान</u>	चतुर्थी
अग्गिना, अग्गिस्मा, } अग्गिम्हा }	अग्गीहि, अग्गीभि	पंचमी
अग्गिस्स, अग्गिनो	<u>अग्गान</u>	छष्ठी

अग्निर्हिं, अग्निर्हि	अग्निः, अग्नी	सप्तमी
अग्नि	अग्नी, अग्नीयो	आलपनं
एव राशि (राशि), कवि, इति (ऋषि), इच्छादयो दकारन्ता		पुष्टिज्ञा ।

३. उकारन्तो पुष्टिज्ञो भिक्षु (भिक्षु) सहो ।

भिक्षु	भिक्षू, भिक्षवो	पठमा
भिक्षु	भिक्षू, भिक्षवो	दुतिया
भिक्षुना	भिक्षुहि, भिक्षुभि	ततिया
भिक्षुस्स, भिक्षुनो	भिक्षुन	चतुर्थी
भिक्षुना, भिक्षुस्सा, } भिक्षुम्हा }	भिक्षुहि, भिक्षुहि	पंचमी
भिक्षुस्स, भिक्षुनो	भिक्षून	छट्टी
भिक्षुर्हिं, भिक्षुर्हि	भिक्षुसु, भिक्षुसु	सप्तमी
भिक्षु	भिक्षू, भिक्षवो, भिक्षुके	आलपन

एव उच्छु (श्शु), सतु (शत्रु), सेतु, वन्धु, पमु (पशु), मच्छु (मृशु), परमु (परशु), इच्छादयो उकारन्ता पुष्टिज्ञा ।

तृतीयेचा उपयोग

तृतीया—ही विभक्ति १ कर्ता, २ करण (साधन), ३ हेतु (कारण, उद्देश), ४ विशिष्टस्थितिदर्शकचिन्ह, ५ कालावधि, हे अर्थ दाखविते.

(१) कर्मणि व भावे प्रयोगात् कर्त्यात् तृतीया लागते.

(२) करणः—चक्रेहि रथो गच्छति । चाकार्णी रथ जातो.

(३) हेतुः—सो अज्झयनेन वसति । तो अध्ययनासाठी राहतो. तव कम्मना सन्तुट्ठोऽग्नि । तुझ्या कामामुळे मी सतुष्ट झालों.

(४) विशिष्टस्थितिदर्शक चिन्हः—कासाववत्थेन मुण्डनेन च एसो बुद्धभिक्षु अत्थि । पिबळ्या वस्त्रावहन व मुडणावहन हा बुद्ध भिक्षु आहे.

(५) कालावधिः—एपाद्या त्रियेची सिद्धि अमुक काळांत झाली हें दाखवावयाचें असल्यास कालावधिदर्शक नामाची तृतीया होते. ब्राह्मणो एकेन सवच्छरेण राध पशुणं कत्वा बोधिसत्त आहे । ब्राह्मणानें एक वर्षभर राधा पाठ केली व बोधिसत्त्वाला म्हणाला.

(६) सह, सहिं (बरोबर), सम-सारता, सदिस (सदृश) सारता या अर्थीच्या शब्दाना तृतीया लागते. १२, १३ वाक्यात यांचा उपयोग आहे.

(७) कि, अत्थ, गुण याच्याशी संबंध असणाऱ्या नामाला तृतीया लागते. न मय्ह दानेन गुणेन च अत्थो । किं राजपुत्त भच्चेहि ।

(८) न्यूनत्वः—व्यक्तीचा शरीराच्या अवयवार्ताल कमीपणा दाखवावयाचा असल्यास त्या अवयववाचक शब्दाची तृतीया योजतात.

जसेः—अकिप्पना काणो ।

शब्दार्थसंग्रह

नेत्त—(नेत्र) न० डोळा.

नत्थु—स्त्री० नासा, स्त्री० नाक.

घा (घ्रा)—१, १० गण, हुगणें,
वास घेणें, घायति.

रथ—पु० रथ.

कासाव (कापाय)—वि० पिबळें वस्त्र.

विरिय (वीर्य)—न० प्रयत्न.

जीवित्त—न० प्राण.

देव—पु० महाराज.

रज्ज (राज्य)—न० राज्य.

सुभ(शुभ्)—१ग० शोभणें. सोभति.

त्तय (त्तर)—अ० तेंथें.

न—अ० नाहीं.

समण(भ्रमण)—पु० बुद्धभिधु, सन्यासी.

पट्टम (पद्म)—न० कमळ.

गन्ध—पु० वास.

चक्क (चक्र)—न० चाक.

भिक्षु (भिधु)—पु० भिक्षु.

चीवर—न० वस्त्र.

पञ्चामित्त (प्रत्यमित्त)—पु० शत्रु.

मे—मला, माझा.

पुत्त (पुत्र)—पु० मुलगा.

पिलन्धन—न० अलंकार, दागिना.

हत्य (हस्त)—पु० हात.

व्हे—१ ग० आ+व्हे (व्हा)—अव्हे-
यति, अव्हेति बोलावणें.

मुण्डक—पु० मुडण केलेला, हजामत
केलेला.

तात—पु० बाबा, याळा.

दुल्लभमनुस्सत्त (दुर्लभमनुप्यत्वम्)
मिळण्यास कठीण असा मनुष्य
जन्म.

दान—न० दान

शील (शील)—न० शील, वर्तन.

उपोसथकम्म—बुद्ध धर्मानुयायी लोक अष्टमी, चतुर्दशी (शुद्ध व वद्य),
पौर्णिमा, अमावास्या या दिवशीं प्रतस्थ राहून विहारांत जमून धार्मिक
चर्चेत काल घालवितात.

कर-करोहि, कर धातु आशार्थ द्वि.
पु. ए. व.

विहार-पु० मड.

उदेन-पु० एका राजाचें नाव.

सम-वि० सारता.

हत्थिवाहनसपन्न-वि० व्याख्याजबळ
पुष्कळ हत्ती आहेत असा.

अञ्ज-(अन्य) वि० दुसरा-री-रें.
चारिका-स्त्री० फिरती.

बहुजनहित-न० बहुजनांचे कल्याण.

लोकानुकम्पा-स्त्री० लोकावर दया
करणे.

अथ-पु० फायदा.

शालील वाक्याचें मराठींत भाषांतर कराः—

१. अह नेत्तेहि पदुम पत्तामि । २. अग्ने, नासाय (नथुना) गन्ध
घायाम । ३. चक्षेभि रथो गच्छति । ४. तुम्हे भिक्खूना कासावानि चीवरानि
ददाथ । ५. सो विरियेन पच्चामित्त जयतु । ६. जीवित मे देहि ।
७. देव, पुत्तस्स मे रज्ज देथ । ८. सा पिलन्धनेहि सोमति । ९. ते म
हत्येभि तथ जब्हेन्ति । १०. न मुण्डकेन समणो होति । ११. तात,
तथा (त्वया) दुल्लभमनुस्सत्त लड, दान देहि, सील रक्ख, उपोसथक्कम
कर । १२. माणवका आचरियेहि सद्धि (सह) विहार गच्छन्तु ।
१३. उद्वेनेन समो हत्थिवाहनसपन्नो जब्जो भूपो नत्थि । १४. चरथ
भिक्खवे चारिक बहुजनहिताय, बहुजनमुखाय, लोकानुकम्पाय, अत्थाय,
हिताय, सुत्ताय, देवमनुस्सान ।

नहि वेरेन वेरानि सम्मन्तीथ कुदाचन ।

अवेरेन च सम्मन्ति एस धम्मो सनतनो ॥ २ ॥

(धम्मपद, यमक्खग्ग, गाथा ५)

टीपः—वाक्यात 'दा' धातूचा उपयोग करताना ज्याला दावयाचे त्याची
चतुर्था होते. वरील ४, ६, ७ हीं वाक्यें या नियमाची उदाहरणें होत.

शब्दार्थसंग्रह

- पर्वत-पर्वत, मेल (शैल), नग,
 अचल, अदि (अद्रि), सिट्ट-
 च्चय (शिलोच्चय). पु०
 वारा-वात, माहत्त (माहत्त),
 पवन, वायु, अनिल, समीर,
 गन्धवाह. पु०
 हलणें-स+ईर, १ ग० समीरति,
 नार्ही-न. ज०
 लोऊ-जन, लोक. पु०
 मुख-सात, मुख. न०
 जगणें-जीव, १ ग० जीवति,
 शेतकरी-कस्सक (कपक), खेता-
 जीव. पु०
 नागर-नङ्गल (लङ्गल), हळ
 (हल). पु०
 शेत-शैत्त (क्षेत्र), केदार. न०
 नागरणें-कस (कृप्). १ ग० कसति.
 धान्य-घञ्ज. न०
 व-व. ज०
 पेरणें-वप, ग० १ वपति,
 रोहूत (रोहूवात राहणारे)-
 जानपद. पु०
 हात-हत्थ (हस्त), कर, पाणि. पु०
 कापुस-कप्पास (कार्पास). पु०
 पिजणें-कन्त. १ ग० कन्तति,
 आणि-च. ज०
 मूत-मुत्त (मूत्र). न०
 मूत काटणे-कन्त १ ग० मूत
 काढोत-तन्नुवायं करोन्तु,
 तुम्ही-तुम्है. तुम्ह शब्द प्र. व. व.
 ऊस-उच्छु (श्लु). पु०
 आणणें-आ + नि = नय १ ग०
 जानयति, आनेति.
 कपि-दसि. पु०
 पाय-पाद, चरण. पु०
 विहार-विहार. पु०
 जाणें-गम गच्छ. १ ग० गच्छति,
 गडी-किंर. पु०
 कुहाड-परसु (परशु). पु०
 लाकूड-कूड (काष्ठ). न०
 तोडणें-छिद. ७ ग० छिन्दति. .
 तळें-तळाक (तडाग). पु०
 कम्मळ-पद्म (पद्म), उप्पळ
 (उत्पल). न०
 शोभणें-सुम (शुम्). १ ग० सोभति
 वाघ-व्यग्य (व्याघ्र). पु०
 मास-मस (मास). न०
 राहणें, वाचणें, जगणें-जीव, १ ग०
 जीवति.
 नोकर-विंकर, दास. पु०
 मालक-सामी (स्वामिन्). पु०
 बरोबर-सद, सद्धि, ज०
 गाव-ग्राम (ग्राम). पु०
 कवि-कवि. पु०

प्रशसा करणें-प+सस (प्र+शस्).

१ ग० पससति.

जग्नि-अग्नि. पु०

घर-घर, गेह, न०

जळण-दह. १ ग० दहति.

आचारी-भक्तकारक (भक्तकारक).

मूपकार, सूद, ओदनिक, रसक. पु०

सर्पण-इन्धन. न०

भात-भक्त (भक्त), ओदन. पु०

आमटी-मूप. पु०

शिजविणें-पच, १ ग० पचति.

शाड-द्वय (वृक्ष). पु०

फूल-जुप (पुष्प), कुसुम. न०

फळ-फल. न०

माणूस-मनुस्स (मनुष्य.), मानुस,

मानव. पु०

आरोग्य-आरोग्य न०

जगणें-जीव १ ग० जगतात-

जीवन्ति.

पार्लोत भापोतर कराः—

१ पर्वत धान्यानं हलत नाहीं. २ लोक सुरानं जगोत. ३ शेतकरी नागराने शेत नागरतो व धान्य पेरतो. ४ खेडूत हातानं कापूस पिजेत जाणि मूत काटोत. ५ तुम्ही ऊस आणा आणि जाम्हाला द्या. ६ ऋषी पायानीं विहाराकडे (विहार) जावोत. ७ गडी कु हाडीनं लाकडें तोडोत. ८ तळीं कमळानीं शोभतात ९ बाघ मासावर (नें) (मसेन), राहतात (जगतात). १० नोकर मालकाधरोवर गावाला जावोत. ११ बघी बुडाची (बुद्ध) प्रशसा करतात. १२ अग्नीमुळें घर जळतें. १३ आचारी सर्पणामुळें भात व आमटी शिजवितो, १४ शाडें फुलानीं व फळानीं शोभतात. १५ माणसं आरोग्यामुळें जगतात.

प्रश्नसंग्रह ३

- १ तिसऱ्या गणाचें विकरण सागून द्वित्व म्हणजे काय तें सोदाहरण सागा.
- २ आज्ञार्थाचे आत्मनेपदी प्रत्यय लिहा.
- ३ आज्ञार्थाचे उपयोग सागून त्याच्यापैकीं कोणत्याहि चारार्ची उदाहरणें द्या.
- ४ भूतकाळाचा आज्ञार्थी केव्हा उपयोग करतात.
- ५ तृतीयेचे उपयोग सागून त्याच्यापैकीं कोणत्याहि चारार्ची उदाहरणें द्या.

६ वाक्यात् 'दा' धातूचा उपयोग करावयाचा असल्यास कोणती विभक्ति योजतात तें सागा व एक उदाहरण द्या.

७ माहिती लिहा.—उपोसथ.

८ खालील वाक्यांचें सस्वृतात रूपांतर कराः—

१ मनुस्सा शीलेन सोभन्ते । २ किं करो परसुना कट्टानि छिन्दति ।

चतुर्थो पाठो

पूर्वतयारी --पजा, भूमि शब्द पाठ करणें.

चतुर्थ गण

कुप (कुप)—कुप—रागावणें, कुञ्जति, कुपति.

मुह—मोह पाडणें, मूर्छित होणे, वेडें होणें, मुह्यति.

जन (जा)—उत्पन्न होणें, जायति. विद (विद्) असणें; विज्जति.

उपननह—मनात ठेवणे, खूण गाठ बाधणें. उपनह्यति.

सम (शम् शाम्)—शात होणें, थड होणें. सम्मति.

सम (श्म श्राम्)—यकणें, दमणें. सम्मति.

नत (नृत्)—नाचणें, नच्चति.

नस् (नश्)—नाश होणें, नस्सति.

वुस (तुप्)—धतुघ्न होणें, खूप होणें, वृत्त होणें. वुस्सति.

सुस (शुप्)—वाळणें, सुकणें. सुस्सति.

युध (युध्)—लढणें. युज्जति.

लुम (लुम्)—लोभ धरणें. लुम्भति.

मद (मद् माद्)—चूक करणें. मज्जति.

सिब—शस्त्र शिवणें. सिब्वति.

दिव—जुगार खेळणें. दिव्वति.

बुध—जाणणें. बुज्जति.

१ या शणांतील धातूना ' य ' हें विकरण लागतें. धातूला विकरण जोडण्यापूर्वी धातूच्या शेवटच्या स्वराचा लोप होतो.

कुध्+य=कुध् (भाषेचा नियम ३५ प्रमाणें ध्य चा ष्छ होतो).
कुज्जति=कुज्जति.

तद्वत् युष्+य=युष्य=युञ्ज+ति=युञ्जति.

विशिष्टरूप जन+जाय=जायति, विद्+य=विद्य (भाषेचा नियम ५९ प्रमाणें 'य'चा 'ज्ज' होतो), विज्ज + ति = विज्जति, मद् + य = मय + ति = मयति. उप + नद् + य = (भाषानियम ५५ प्रमाणें नद् असें न होता 'नद्' असा वर्णविपर्यय होतो.) उपनद् + ति = उपनदति, सम् + य = सम्य (भाषानियम ८० प्रमाणें ' य ' चा लोप होतो). सम् + ति = सम्मति, सुस सुसति, तुस तुसति, नस नसति, लुभ + य = लुभ्य + ति = लुभ्यति (भाषानियम ८० व ५१ आ प्रमाणें) लुभ्यति.

भूतकाळ (Past tense) प्रत्यय

परस्मैपद		आत्मनेपद	
ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
इ	इम्ह	प्र. पु.	इम्हसे
इ	इत्थ	द्वि. पु.	इम्हे
इ	इसु, उ	तृ. पु.	उ

२ कोणत्याहि धातूला भूतकाळाचे प्रत्यय लावण्यापूर्वी धातूच्या मार्गे 'अ' विकल्पानें लागतो, एकदां धातूमार्गे 'अ' जोडून किंवा 'अ' न जोडता भूतकाळाचीं ह्रस्वें देण्यापेक्षा 'अ' आणि धातु यांच्यामध्ये—अशी आडवी रेष.

'अ'ची विकल्पदर्शक रूण लिहितात, जसे—अ - कुञ्जि, अ - युञ्जि.

३ स्वरादि प्रत्यय धातूला जोडण्यापूर्वी धातूच्या अत्य स्वराचा लोप होतो, कुय, कुञ्ज-अकुञ्ज + इ = अकुञ्जि किंवा कुञ्जि, अकुञ्ज + इम्ह = अकुञ्जिम्ह किंवा कुञ्जिम्ह, अकुञ्ज + इ = अकुञ्जि किंवा कुञ्जि.

अकुञ्ज + इत्थ = अकुञ्जित्य किंवा कुञ्जित्य,

अकुञ्ज + इ = अकुञ्जि किंवा कुञ्जि.

अकुञ्ज + इसु = अकुञ्जिसु किंवा कुञ्जिसु.

अकुञ्ज + उ = अकुञ्जु किंवा कुञ्जु.

(सूचना:—तालील मजकूर फळ्यावर लिहून समजून देणें.)

धातु	विकरण	भूतकाळ परस्मै. प्र. पु.	एतवचनी प्रत्यय
विद	य	इ	

‘विद्’ हा धातु चतुर्थ गणातील असल्यामुळे त्याला ‘य’ विकरण लागते. आता आपल्याला भूतकाळाचे परस्मैपदाचे प्रथम पुरुषाचे एकवचनाचे रूप तयार करावयाचे आहे आणि त्याचा प्रत्यय ‘इ’ असा आहे.

विद्+य=विद्य (भाषानियम ५९ प्रमाणे ज्ञ होतो) विज्ज.

वरील नियम १ प्रमाणे ‘अविज्ज् + इ = अविज्जिज्. याप्रमाणे उरलेली रूपे बनवा.

भूतकाळ

कुच—रागावणे

(अह) ज-कुञ्जिह (मय किंवा अग्हे) अ-कुञ्जिह प्र. पु.
 (त्य) अ-कुञ्जिह (तुम्हे) अ-कुञ्जिह्य द्वि. पु.
 (पुत्तो किंवा कज्जा) अ-कुञ्जिह (पुत्ता किंवा कज्जायो).
 ज-कुञ्जिह्यु, अ-कुञ्ज्यु. वृ. पु.

मुह—मांहा पारणे.

जन—उत्पन्न होणे.

अ-मुहिह्	अ-मुहिह्ग्	प्र. पु.	ज-जायि	अ-जायिग्
ज-मुहिह्	अ-मुहिह्थ	द्वि. पु.	अ-जायि	अ-जायिथ
अ-मुहिह्	अ-मुहिह्यु, अ-मुह्यु	वृ. पु.	अ-जायि	अ-जायियु, अजायु
	विद्—अरणे		मुष—स्पर्शणे	
अ-विज्जिज	अ-विज्जिज्ग्	प्र. पु.	अ-मुञ्जिह	अ-मुञ्जिहग्
अ-विज्जिज	अ-विज्जिज्थ	द्वि. पु.	अ-मुञ्जिह	अ-मुञ्जिहथ
अ-विज्जिज	अ-विज्जिज्यु, अविज्जिज्	वृ. पु.	अ-मुञ्जिह	अ-मुञ्जिह्यु, अ-मुञ्ज्यु

३ नमो (नमस्)-नमस्कार करणे. सोत्थि (स्वस्ति)-कल्याण. हित-हितकारक. सुर-सुरकारक. याच्याशीं सप्त येणाऱ्या नामाला चतुर्थी लागते. नमो-नमो बुद्धाय । नमो आचरियाय । नमो पितुस्त । नमो मानुया ।

सोत्थि-पञ्चान सोत्थि । हित-मनुस्मान जाण हित ।

४ रुच (रुच) जाण्डणें या अर्थाचे धातु वापरताना ज्याला आवडतें त्या व्यक्तीला दर्शविणाऱ्या नामाला चतुर्थी लागते. मय् दुद्ध रोचति । माणवकान कीळा रोचते ।

५ कुध (कुध्)-रागावणें, दुह् (दुह्)-द्रोह करणें, इस् (ईर्ष्य)-हेवा करणे, असूय (असूय्)-दोष काढणें या अर्थाच्या धातूचा वाक्यात उपयोग करावयाचा असल्यास ज्यावर राग आहे किंवा ज्याचा हेवा करावयाचा किंवा ज्याचा दोष काढावयाचा त्याची चतुर्थी होते. रागावणें-अह तुय् न असुयिंश । द्रोह करणें-दुहा सन्ताय (सज्जनाचा) दुश्न्ति-इस्सन्ति च ।

आकारान्त स्त्रीलिंगी शब्दाचे प्रत्यय. इकारान्त स्त्रीलिंगी शब्दाचे प्रत्यय.

ए. व.	व. व.		ए. व.	व. व.
—	— यो	प्रथमा	—	— यो
म्	— यो	द्वितीया	म्	— यो
य	हि, मि	तृतीया	या	हि, मि
य	न	चतुर्थी	या	न
य	हि, मि	पंचमी	या	हि, मि
य	न	षष्ठी	या	न
य, य	सु	सप्तमी	या, य	सु
ए	— यो	अष्टमी	—	— यो

आकारान्तो इति लिङ्गो पञ्चा (प्रजा) सद्दो ।

पञ्चा	पञ्चा, पञ्चायो	षष्ठमा
पञ्च	पञ्चा, पञ्चायो	द्वितीया
पञ्चाय	पञ्चाहि, पञ्चाभि	तृतीया
पञ्चाय	पञ्चान	चतुर्थी

पजाय	पजाहिं, पजाभि	पञ्चमी
पजाय	<u>पजान</u>	छठी
पजाय, पजाय	<u>पजामु</u>	सप्तमी
पजे	पजा, पजायो	आह्वपन

एव साला (शाला), गीवा (ग्रीवा), भरिया (भार्या), साखा (शाखा), माला, विग्जा, (विद्या), मिक्ता (मिक्षा), कञ्जा (कन्या), पञ्जा (प्रज्ञा), गाथा, दिसा, नासा, नावा, इच्चादयो इत्थिलिङ्गा ।

इकारन्तो इत्थिलिङ्गो भूमि सद्यो ।

भूमि	भूमी, भूमियो	पठमा
<u>भूमिं</u>	भूमी, भूमियो	द्वितीया
भूमिया	भूमीहि, <u>भूमीभि</u>	तृतीया
भूमिया	भूमीन	चतुर्थी
भूमिया	भूमीहि, भूमीभि	पञ्चमी
भूमिया	<u>भूमीन</u>	छठी
भूमिया, भूमिय	भूमिसु, <u>भूमीसु</u>	सप्तमी
भूमि	भूमी, भूमियो	आह्वपन

एव पीति (ग्रीति), पकति (प्रकृति), कन्ति (कान्ति), तुष्टि (तुष्टि), वृत्ति (वृत्ति), इच्चादयो इकारन्ता इत्थिलिङ्गा ।

शब्दार्थसंग्रह

द्विय्यो (द्वस्)-अ० काल, आजच्या	तण्डुल-पु० तादुळ.
पूर्वाचा दिवस.	कुट-कोट्ट १ ग० कुरणें, कोट्टेति.
शाला (शाला)-स्त्री० शाळा.	दुद्ध (दुग्ध)-न० दूध.
आत्मनाम गच्छ-येणें. १ ग०	अजा-स्त्री० शेळी, मेंढी.
जागच्छति.	पुस (पुप्)-४ ग० १ ग.
कन्या-कञ्जा (कन्या) स्त्री० मुलगी.	पोसेति, ४ ग० पुरसति. पोसणं.
मुसल-न० मुसळ,	रहुजनहित-पुष्कळ लोकाचें कल्याण

गौतम (गौतम)-पु० भगवान् गौतम
बुद्ध.

किल्म (किल्म)-१ ग० त्रास
सोसर्णे. किल्मति.

आचरिय (आचार्य)-पु० गुरु,
शिक्षक.

माणवक-पु० विद्यार्थी.

कुष (कुष्)-४ ग० रागावर्णे,
कुञ्क्षति.

नेगम-वि० शहरात् राहणारे.

जानपद-वि० रोड्ढुत्, रोड्ढात्
राहणारे.

वत्थ (वत्थ)-न० वत्थ, कापड.

कप्पास (कार्पास)-पु० कापूस.

कन्त-१ ग० पिञ्जे, कातणे.
कन्तति.

कम्बल-न० कात्रळें, धोंगडें.

उण्णा (ऊर्णा)-स्त्री० खोकर.

ओल्लिर-६ ग० विणणे.

ओल्लिरति.

मूळह (मूढ)-पु० मूर्ख.

सुरा-स्त्री० दारु.

मुह (मुद्)-४ ग० वेडें होणे,
मूर्च्छित होणे. मुहति (मुह्यति).

यसोधरा (यशोधरा)-गौतम-
बुद्धाच्या पत्नीचें नाव.

राहूल-पु० गौतमबुद्धाच्या मुलाचें
नाव.

वि+जन, जाय-४ ग० जन्म देणे,
प्रसविणे.

एक-सर्वनाम० एक.

मच्च (मर्त्य)-पु० मनुष्य.

अति+इ-२ ग० जाणे, मरणे,
अच्चेति.

जम-जा (जन् जा)-४ ग० उत्पन्न
होणे, जन्मणे, जायति.

इत्थि (स्त्री)-स्त्री० स्त्री, बाई.

सज्जाय (स्वाध्याय)-पु० अभ्यास,
अध्ययन.

शाला (शाला)-स्त्री० शाळा.

आण (जान)-न० ज्ञान.

लभ (लभ्)-१ ग० मिळविणे,
लभति.

द्विय्यो (द्वय्)-अ० काल.

इन्धन-न० सर्पण, जळण.

सद्धि-अ० सह, यरोवर.

पर्वत (पर्वत)-पु० डोंगर, पहाड,
पर्वत.

यथा-अ० जसे, ज्याप्रमाणे.

अपि-अ० ही, देखील, मुद्दा.

दुक्क (दु.रत्)-न० दु.रत्.

विद (विद्)-४ ग० असणे. विज्जते,
विज्जति.

सुर-न० सुर.

नाम-अ० नावाचा.

उण्ढ (उण्)-वि० ऊन.

परीट-रजक, पु०	इकडेतिकडे-इतोचितोच, इतो+च+ इतो+च.
गाढव-गाढम, पु०	हिंडणें-चर. १ ग० चरति, हिंडलें- अचरिं किवा चरिं.
सिंहाचें कातडें-सीहचम्म, न०	बडील-जनक, पु०
पांघरणें-पा+घु (प्र+वृ) १ ग०	विहीर-वापी, स्त्री०
पारुपति, पाघरलें-पारुपि,	रणणें-रण. १ ग० रणति, खणल्या-अरणि,
शेत-खेत, न०	भिधु-भिक्खु, पु०
सोडणें-वि + सज, (वि + सुज्)	ब्राह्मण-ब्राह्मण, पु०
४ ग० विस्सज्जेति, सोडलें- विस्सज्जि,	गरीव-अनाथ, पु०
शिपाई-रत्तपुरिस, पु०	दान-दान, न०
चोर-चोर, पु०	देणें-दा. ३ ग० ददाति, देति दिली-अदासि, अददि. भू. का. वृ. पु. ए व.
पकडणे-धर १ ग० धरति,	पूर्वी-अतीति,
आणि-च, अ०	तथशिला-तथसिला, स्त्री.
तुरुग-कारणघर, न०	पापक-पापक, पु०
टाकणें-प+रिप ४, ६ ग० पक्खिपति,	नावाचा-नाम
सुनळीं-घातो (प्रात'). अ०	विद्यार्थी-माणवरु, अन्तेवासिक, पु०
भिक्षा-भिक्षा, पिण्ड, भिक्षेकरिता- भिक्षाय, पिण्डाय,	होणें-हु. १ ग० होति, होता- अहोसि. भू. का. वृ. पु. ए व.
राजगृह-राजगृह, न० मगधदेशाची राजधानी,	पाप्या-पापक, पु०
शिरणें-प+विस (प्र+विश) ६ ग०	ये-एहि.
पविसति, शिरला-पाविसि,	जाणें-या, गम-गच्छ, याति, गच्छति, जा-यादि, गच्छ.
काल-हिय्यो (ह्य.). अ०	अहें-इति, अ०
उशिरो-दिवातर, अ०	लोक-मनुस्स, पु०
उटणें-उट + टा-तिट्ठ, उसिट्ठति, उट्ठाति, उटलें-उत्तिट्ठिं, उट्ठिं.	
गेलें नाहीं-न जगच्छिं, नागभिं,	

म्हणजे—वृ. प्रवीति, -वृति.

म्हणत—आहसु, अत्रबिसु,
अबोच.

एकदा—अथ, अ०

तो—सो. 'त' शब्द प्र. ए. व.

गुरु—जाचरिय पु०

जवळ जाणें—उप+स+कम—१ ग०

उपसक्रमति. जवळ गेला—उप-

सक्रमि. भू. का. वृ. पु. ए. व

म्हणाला—अबोच, आह.

महाराज—महाराज. पु०

माझे—मव्ह.

नाव—नाम.

अमगल—अमङ्गल, अवमगल. वि०

म्हणून—इति, अ०

दुसरें—अञ्ज. सर्वनाम.

बदलणें—परि+वत १ ग० परिवर्तति.

बदला—परिवर्तय.

नतर—अथ, ततो, अ०

चोहोंकडे—सव्यत्य (सर्वत्र).

हिंडणे—चर, चरति. हिंडला—अचरि

भू. का. वृ. पु. ए. व.

हिंड—चर, चराहि आशार्थ द्वि. पु.

ए. व.

उत्तम—मङ्गल, उत्तम. वि०

पसत करणें—रुच, १ ग० पसत
कर—रोचोहि.

मला—म, मम, अम्ह शब्द द्वि. ए. व.
किंवा मव्ह, च. ए.

म्हणजे—ततो, अ०

बदलणें—परि+वत १ ग० परिवर्तति.

नतर—अथ, अ०

नावाविषयी—नामे.

उदासीन—अतिमञ्जत. पु०

जीवरु—जीवरु. पु०

नावाचा—नाम.

मनुष्य—मनुस्स. पु०

मरणे—मर, ६ ग० मरति.

पन्थक—पन्थक, पु० वाटाड्या.

रस्ता खुण्णारा—मगामूळ्ह. पु०

धनपार्ली—धनपाली. स्त्री०

बाई—इत्थी. स्त्री० मातुगाम. पु०

दिसते—दिस्सति.

नाव—नाम.

खुणेकरिता—पण्णतिमत्तं, सञ्जाय,

म्हणून—इति.

दुसऱ्या—अञ्ज. न० अञ्जेन.

नावाची—नामेन.

मला—मव्ह.

जरूरी—अत्य. पु०

नाहीं—नस्सि. न+अस्सि.

पालीत भाषांतर करा --

१ उदेनाने शत्रूचा (पश्वामित्ते) पाटलाग वेला. २ दाणी व्यापाराकरिता रावेरघात (रावेरुद्ध) गेले व द्रव्य मिळविते झाले ३ परगने (रत्ना) गाढवाला सिंहाचे कातडे पाधरले व शेतात सोडले ४ शिपायानी (रात्रुरिसा) चौराना पकडले आणि तुरुगात (चोरगेहे) टाकले. ५ बुद्ध सकाळी भिक्षेकरिता राजगृहात (राजगृह) गिरला. ६ मी काल उशिरा उठलो, शाळेत (शाळ) गेलो नाही, इकडे तिकडे हिंडलो म्हणून माझ्यावर बडील रामावले ८ अशोकाने (असोको) पाण्याकरिता विहिरी रणल्या. भिक्षूना, ब्राह्मणाना, गरिबाना दाने दिली ७ पूर्वी तक्षशिलेत (तक्षशिलाय) ' पापक ' नावाचा विद्यार्थी होता, त्याला 'पाप्या ये', 'पाप्या जा', असे लोक म्हणत होते एकदा तो गुरूकडे गेला आणि म्हणाला की—'महाराज ! माझे नाव अमंगल आहे म्हणून दुसरे नाव बदला' ९ नंतर पापकाला गुरू म्हणाला—'बाळा, चोहोंकडे हिंड, उत्तम नाव पसत कर, आणि मला संग म्हणणे मी नाव बदलीन' १० नंतर पापक चोहोंकडे हिंडला व नावाविषयी उदासीन झाला आणि गुरूला म्हणाला—'जीवक नावाचा मनुष्य मरतो, पन्थक नावाचा मनुष्य रस्ता चुकतो, धनपाली नावाची बाई गरीब दिसते तेव्हा नाव हे खुणेकरिता असते म्हणून दुसऱ्या नावाची मला जस्ती नाही'

प्रश्नसंग्रह ४

१. भूतफळाच्या वेळी घातूची स्थिति कशी असते ?
२. वाक्यात उपयोग करा --नमो, रुच, कुध, हित
३. रूपे ओळखा --पत्ता, पजाय, पजाभि, भूमियो, भूमीन
४. द्वितीया व पद्यी या --नाया, बुडि, तुग्द, अग्द.
५. माहिती या --गांतमबुद्ध, धम्मपद
६. पालीत रूपांतर करा --१ जाचार्य धर्म उपदिशति । २ मार्जाराय दुग्ध रोचते । ३ ज्ञानेन जज्ञान नश्यति । ४ अग्नि जलेन क्षाम्यति ।

पंचमो पाठो

पूर्वतयारीः—दण्डी, पितु शब्द पाठ करणें.

पंचम गण

पंचम गणातील धातूना ना (णा) किंवा नो (णो) विवरणे सांगतात.

प+आप (प्र+आप्)—मिळविणें, प्राप्त करणें. पप्नोति, पापुणाति.

सु (धु)—ऐरुणें, सुणोति, सुणाति.

सरु (शक्)—समर्थ असणें, शकणें. सक्नोति, सकुणाति.

हि—जाणें. हिणोति, हिणाति.

वृ (वृ)—पसत करणें, शाकणें. वृणोति, वृणाति.

विध्यर्थाचे प्रत्यय

परस्मैपद		आत्मनेपद	
ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
एय्यामि	एय्याम प्र. पु.	एय्य	एय्याग्हे
एय्यासि	एय्याथ द्वि पु.	एथो	एय्यव्हो
ए, एय्य	एय्यु तृ. उ.	एथ	एर

पठ्यावर लिहून समजून देणें.

धातु	विकरण	विध्यर्थ परस्मै. प्र. पु. ए. व.
प+आप	उणा	एय्यामि

प+आप=पाप्+उण्=पापुण्+एय्यामि=पापुणेय्यामि.

पापुण्+एय्याम=पापुणेय्याम. पापुण्+एय्यासि=पापुणेय्यासि.

पापुण्+एय्याथ=पापुणेय्याथ. पापुण्+ए=पापुणे. किंवा पापुण्+एय्य=

पापुणेय्य. पापुण्+एय्यु=पापुणेय्यु.

नियम १—धातूला विध्यर्थाचे प्रत्यय लावण्यापूर्वी धातूच्या शेवटच्या स्वराचा लोप होतो. जसें:—पापुणा पापुण्+एय्यामि=पापुणेय्यामि.

प०-आप-मिळविणे

परस्मैपद

आत्मनेपद

ए. व

व. व.

ए. व व. व.

(अह) पापुणेय्यामि (मय) पापुणेय्याम प्र. पु. पापुणेय्य पापुणेय्याम्हे
 (त्व) पापुणेय्यासि (तुम्हे) पापुणेय्याथ द्वि. पु. पापुणेथो पापुणेय्य्व्हो
 (पुत्तो) पापुणे, पापुणेय्य (पुत्ता) पापुणेय्यु तृ. पु. पापुणेथ पापुणेर
 सु (ध्रु)-ऐकणे. सकृ (शक्)-शकणें.

ए. व.

व. व.

ए. व.

व. व.

सुणेय्यामि सुणेय्याम प्र. पु. सकृणेय्यामि सकृणेय्याम
 सुणेय्यासि सुणेय्याथ द्वि. पु. सकृणेय्यासि सकृणेय्याथ
 सुणे, सुणेय्य सुणेय्यु तृ. पु. सकृणे, सकृणेय्य सकृणेय्यु

विध्यर्थांचा उपयोग

विध्यर्थः—^१विधि (आज्ञा), ^२संभव, ^३शक्यता. इत्यादि अर्थी विध्य-
 र्थांची रूपें योजतात.

^१विधि—सच्च भणेय्य । पाण न हनेय्य । मुसावाद न वदे ।
 सील रकसेय्य ।

^२संभवः—भम पिता इदानि सेत्ते सिया । मासा वाप आता
 शेतात असेल.

^३शक्यता—धुट्टिया घर पते—पावसामुळें घर पडेल.

पंचमीचा उपयोग

(१) एग्याद्या वस्तूचा वियोग (दूर होणे) होतो हें दाख-
 वावयाचें असल्यास पंचमीचा उपयोग करतात. (अपादाने पञ्चमी ।)
 जसैंः—रुक्मस्मा फलानि पतन्ति ।

(२) अंतर, अवधिः—ज्या ठिकाणापासून किंवा कालापासून अंतर
 किंवा अवधि मोजला जातो त्या ठिकाणाची व त्या कालाची पंचमी
 (सप्तमी) योजतात. जसैंः—अंतर—अरञ्जस्मा गाभो कोस (कोसे) अत्थि ।
 अरण्यापासून गाव कोसभर आहे. घरा नदी कोस अत्थि । घरा-

पासून नदी कोसभर आहे. अंधाधि-पुणिमाय अहमी अहमे दिवसे अस्थि । पाणिमेपासून अहमी आठव्या दिवशी आहे.

(३) भीति, रक्षण, निवारण, उत्पत्ति, लपणं, परावृत्त होणं. विद्या-ग्रहण करणं ह्या अर्थांच्या नामांची पंचमी होते.

१ भीति:—व्यग्धा (व्यग्धस्मा-ग्हा) चतुःपदा भावन्ति ।

२ रक्षण:—चोरोद्दि राजपुरिसा धन रक्षितम् । चोरापासून शिपायानीं द्रव्य राखलें,

३ निवारण:—पापा चित्त निवारये । पापकर्मापासून मनार्चे निवारण करावें.

४ उत्पत्ति:—उच्छुस्मा गुळो च सक्करा च होति । उसापासून गूळ व साखर होते. दुग्धा तक्क च दधि च नोनीत च भवति । दुधापासून ताक, दही, लोणी होतें.

५ लपणं:—आचरिया माणवको निलीयति । विद्यार्थी शिक्षकापासून लपून बसतो.

६ परावृत्त होणं:—बहवो माणवका सज्जायम्मा पराजयन्ति । पुष्कळ विद्यार्थी अभ्यासापासून परावृत्त होतात.

७ विद्या ग्रहण करणं:—गुहस्मा सिक्कन्ति । गुरुपासून शिकतो.

(४) आधिक्य, न्यूनता:—दोहोमध्यं एकापेक्षा दुसऱ्याचें आधिक्य किंवा -न्यूनता सांगताना पहिल्याची पंचमी योजतात. जसें.—

१ सत्पुरिसान मनानि पुष्पग्हा अपि मुदूनि होन्ति । सत्पुरिशाचीं मनें पुलापेक्षाही मऊ असतात.

२ बल्स्मा अपि पञ्जा सेद्दा । सामर्थ्यापेक्षा मुढां बुद्धी भेट्ट होय.

(५) कारण, अनुमान:—कारण व अनुमान दर्शविणाऱ्या नामाची पंचमी होते. जसें:—

१ सुदाय अग्दे किल्लमाम । मुकेमुळें आग्ही त्रासलें.

२ मुण्डनग्हा कासाववत्थस्मा च हमे बुद्धभिक्षवो सिधु । मुढण केल्यामुळें व पिबळीं बस्त्रे धारण केल्यामुळें हे बुद्ध भिक्षु असतील.

पा. म. ४

(६) विना-वाचून, शिवाय. या अव्ययादीं संबंध येणाऱ्या नामास द्वितीया, तृतीया, पंचमी लागते—

सीहो मसं किंवा मंसेन किंवा मसस्मा विना अञ्चं किञ्चि न रादति ।

ईकारन्तो पुल्लिङ्गो दण्डी (दण्डिन्) सद्दो ।

दण्डी	दण्डी, दण्डिनो	पठमा
दण्डि, दण्डिन	दण्डी, दण्डिनो	द्वितीया
दण्डिना	दण्डीहि, दण्डिभि	तृतीया
दण्डिस्स, दण्डिनो	दण्डीन	चतुर्थी
दण्डिना, दण्डिस्मा, दण्डिमहा	दण्डीहि, दण्डीभि	पञ्चमी
दण्डिस्स, दण्डिनो	दण्डीन	छट्ठी
दण्डिनि, दण्डिस्मिं, दण्डिग्धि	दण्डिसु, दण्डीसु	सप्तमी
दण्डि	दण्डि, दण्डिनो	आलपन

एवं हत्थी, बहुभाणी, पुञ्जकारी (पुण्यकारिन्), पक्खी, छत्ती (छविन्), सामी (स्वामिन्),

सखी, सुखी, पापकारी (पापकारिन्), शायी (ध्यायिन्), इच्छादयो ईकारन्ता पुल्लिङ्गा ।

उकारन्तो पुल्लिङ्गो (पितृ) पितु सद्दो ।

पिता	पितरो	पठमा
पितर	पितरो	द्वितीया
पितरा, पितुना	{ पितरोहि, पितरोभि, पितुहि, पितुभि	तृतीया
पितु, पितुस्स, पितुनो	{ पितरानं, पितान, पितूनं, पितुन्न	चतुर्थी

पितरा	{ पितरेहि, पितरेभि,	
	{ पितृहि, पितृभि	पञ्चमी
<u>पितु</u> , पितुस्स, पितुनो	{ पितरान, पितान,	
	{ पितून, <u>पितुन्न</u>	उर्द्धा
<u>पितरि</u>	पितरेसु, पितुसु, पितृसु	सप्तमी
<u>पिता</u>	पितरो	जाल्पन

पिता (स पिता), पितरो (स. पितर), पितर (स. पितरम्),
 पितरा (स. पित्रा), पितरेभि (स. पितृभि), पितु (स पितु),
 पितुन्न (स. पितृणाम्), पितरि (स. पितरि), पितुसु (स. पितृषु).

उकारन्तो दुद्धिङ्गो भत्तु (भर्तु) सद्दो ।

<u>भत्ता</u>	भत्ता, भत्तारो	षष्ठमा
<u>भत्तार</u>	भत्ता, भत्तारो	दुतिया
भत्तारा, भत्तुना	{ भत्तारेहि, भत्तारेभि,	
	{ भत्तृहि, भत्तृभि	ततिया
भत्तु, भत्तस्स, भत्तुनो	भत्तरान, भत्तान, भत्तून चतुर्थी	
भत्तारा, भत्तुना	{ भत्तारेहि, भत्तारेभि,	
	{ भत्तृहि, भत्तृभि	पञ्चमी
<u>भत्तु</u> , भत्तुस्स, भत्तुनो	भत्तान	उर्द्धा
भत्तुनि	भत्तारेसु, भत्तुसु, भत्तृसु	सप्तमी
भत्त	भत्ता, भत्तारो	जाल्पन

एव सत्थु (शात्थु), नेतु (नेतु), छेतु (छेतु), दातु (दातु),
 धातु (धातु), सोतु (थोतु), जेतु (जेतु), नत्तु (नत्तु), भातु
 (भ्रातु), सदान रूपानि होन्ति ।

शब्दार्थसंग्रह

- अनुपाय-पु० वाईट उपाय, वाईट
साधन.
धन-न० द्रव्य.
वड्ढि (वृद्धि)-स्त्री० भरभराट, वाद.
इच्छन्त-पु० इच्छिणारा, इच्छा
करणारा.
सामी (स्वामी)-पु० मालक.
पाणातिपात (प्राणातिपात)-पु०
प्राण घेणें, हिंसा करणें.
बेरमणी-स्त्री० निवृत्त होणें, अलित्त
होणें,
सिक्खापद (शिक्षापद)-न० व्रत,
नियम, दीक्षा,
समादियामि-घेतो, स+आ+दा-चे
अपवादात्मक वर्त. प्र. पु. ए. व.
धम्मचारी-पु० धर्मानें वागणारा,
ब्रह्मचारी-पु० ब्रह्मचारी.
सच्चवादी-वि० ररें बोलणारा-री-रें.
परमरणा-मरणानंतर.
मुगति-स्त्री० चागली स्थिति, सद्गति.
दुरसील (दु.शील)-पु० वाईट
वर्तनाचा मनुष्य.
जीवित्त-न० जगणें, जीवन.
झायी-पु० ध्यानधारणा करणारा,
शीली (शीलिन)-पु० शीलवान्,
चागल्या वर्तनाचा मनुष्य.
एकाह (एक+अहं)-एक दिवस.
सेस्यो (भेष्यः)-वि. उत्तम, भर-
भराटीचा.
याव (यावत्)-त्रि० वि० जोंपर्यंत.
आगमन-न० येणें.
एत्थेव (एत्थ+एव) येथेंच, एत्थ
(अत्र) अ. एव. अ.
किं (किम्) अ० प्रश्नार्थक सर्वनाम,
काय.
पन-अ० पण.
उदर-न० पोटा.
पच्चज्जि-तू सन्यास घेतलास,
पन+वज (परि+वज्)-पच्चजति.
पच्चज्जि १ गण, भूतकाळ द्वि.तृ.
पु. ए. व.
रिप्य (क्षिप्र)-अ० लवकर.
पटि+नि+थत् (प्रति+नि+थत्)
-परतणें, परत फिरणें, पटि
निवृत्तति, १ ग०
निच्च (नित्य)-वि० नेहमी.
कामगवेसी (कामगवेपिन्)-वि०
विषय शोधणारा-नी-रें.
सुत्त-न० सुत्त.
यावजीव-जन्मभर.
मित्त (मित्र)-पु० मित्र.
आचरिय (आचार्य)-पु० शिक्षक,
आति (ज्ञाति)-स्त्री० नातेवाईक.
भरिया (भार्या)-स्त्री० बायको, पत्नी.

- पाप-न० पाप,
 पारगामी (पारगामिन)-पु० पत्कर-
 रलेलें काम पार पाडणारा,
 मनुस्स (मनुष्य)-पु० माणूस,
 अण्पक (अल्पक)-वि० थोडें,
 दशरथ महाराज (दशरथ महाराज)
 -पु० महाराजा दशरथ,
 रामपण्डित-पु० दशरथाच्या मुलाचें
 नाव,
 इध (इह)-अ० येथें,
 वसन्त-पु० राहणारा,
 अन्तराय-पु० विघ्न,
 अरन्ध्र (अरण्य)-न० अरण्य, वन,
 सामन्तराज्य (सामन्तराज्य) न०
 माडल्ल्याचें राज्य, जवळचें
 (सीमेवरचें) राज्य,
 लक्ष्मण (लक्ष्मण)-पु० दशरथाचा
 पुत्र,
 सीता-पाली वाङ्मयात सीता ही
 राम व लक्ष्मण यांची वहीण
 आहे (दशरथजातरु),
 प्रासाद (प्रासाद)-पु० राजवाडा,
 ओन्तर (अवन्तृ तर)-उतरणें,
 १ गण, ओतरति,
 अभ्यर्चन (आभ्यर्चन)-पु०
 आभ्याचें श्राद्ध,
 आन्वृ-चटणें, आन्वृ-मी
 चदेन, १ ग०
- यावदर्थ-अ० पोटभर, पुरेसें,
 अम्बफल-न० आग,
 उच्छन्न (उत्सन्न)-पु०ओचा,मांडी,
 पूर-भरणें, १,१० ग० पूरेस्य-मी
 भरीन,
 पण्डित-पु० शहाणा मनुष्य,
 अप्रिय (अप्रिय) वि०अप्रिय, वाईट,
 वाचा-स्त्री० वाणी,
 न-अ० नाहीं,
 वद (वद्)-१ ग० बोलणें, वदेयु-
 बोलतील,
 यदा-अ० जेव्हा,
 पिपासित-वि० तहान लागलेला
 ली-लें,
 भू, भव-१ ग० होणें, असणें,
 मवेय्याथ-तुम्ही व्हाल,
 तदा-अ० तेव्हा,
 तळाक (तडाग)-पु० तळें,
 रण (खन्)-१ ग० रणणें,
 रणेय्याथ-तुम्ही रणाल,
 नहि-अ० नाहीं,
 मन्ते-अ० महाराज,
 भज (भज्)-१ ग० पूजा करणें,
 सगत धरणें,
 न भजे-सगत घरू नये,
 पापक-पु० पापी,
 मित्त-पु० न० मित्र,
 पुरिसाधम (पुरुषाधम)-नीच मनुष्य,

कल्याण-ने० दु० कल्याण, कल्याण-
कारक
पुरिसुत्तम (पुरुषोत्तम)-पु० उत्तम
मनुष्य
अक्रोध (अक्रोध)-पु० न रागावणं,
जिने-जिक्कवें. जि जय धातुचे
विध्यर्थं वृ. पु. ए. व.
क्रोध (क्रोध)-पु० राग, प्रोध,
असाधु-पु० दुर्जन, वाईट.
साधु-पु० चागला, चागलेपणा.
कदरिय (कदर्य)-पु० कृपण, चिककू.

दान-न० दान.
सच्च (सत्थ)-न० सत्तं.
अलिकवादि (अलिकवादिन्)-पु०
सोटें बोलणारा.
काम-पु० विषय. कामभोगेच्छा.
जन-४ ग० उपत्र होणें. जायते-
उत्पन्न होतो.
सोक (शोक)-पु० शोक, दुःख.
विप्पमुत्त (विप्रमुत्त)-वि० मुक्त
शालेला ली-लें.

१ अनुपायेन धनं च वड्ढिं च इच्छन्तो सानी महानास पापुणेय्य ।
२ पाणात्तिपाता वेरमणां सिकरापद समादियामि । ३ धम्मचारिनो, ब्रह्म-
चारिनो, सच्चवादिनो च परमरणा मुगतिं पापुणेय्यु । ४ दुरसीलस्स
जीवितस्सा शायिनो सीलिनो च एकाह जीवितं सेव्थो । ५ याव मम
आगमना तुम्हे एत्थेव होथ । ६ किं पनं न्व उदरस्स कारणा पव्वजिज्ज ।
७ किं कारणस्सा मम पुत्तो त्तिाप पटिनिवत्तति । ८ निच्च कामगवेस्सिनो
मुत्तं न पापुणन्ति (पप्पोन्ति) । ९ भावजीव जम्हे पितुस्स, सामिस्स, मातुया,
मित्तान, आचरियान, आतीन, भरियाय च पापं न जस्सोर्निंत्तु । १० पार-
गामिनो मनुष्सा अपक्का होन्ति । ११ दसरथमहाराजा आह—रामपण्डित,
इध वसन्तानं तुम्हाकं जन्तरायो भत्रेय्य, तुम्हे अरुज्ज वा सामन्तरुज्ज वा
गच्छथ । अथ पितुस्स वचनं रामपण्डितो, लभस्सणो, सीता च असोसु
पितरं दसरथं च वन्दिसु पामादा च ओत्तंस्सिं । १२ जदं अम्परुक्कं
आह्वेय्यं यावद्वधं च अम्परुक्कानि ग्गाहेय्य, उच्छन्नं च पुरेय्यउत्ति ।
१३ पण्डिता अपिपथं वाचं न वदेय्युत्ति । १४ यदा तुम्हे पिपासिता
भवेय्याथ, तदा तुम्हे तल्लानं व्यण्णय्याथ, नहि भन्तं ।

न भजे पापके मित्ते न भजे पुरिखाधमे ।

भजेथ मित्ते कल्याणे भजेथ पुरिमुत्तमे ॥ ६ ॥

(धम्मपद, पण्डितवग्ग गाथा ७८)

अकोपेन जिने कोध असाधु साधुना जिने ।

जिने कदरिय दानेन गच्छेनाल्लिग्गदिन ॥ ७ ॥ •

(धम्मपद, कोधवग्ग २२३ गाथा)

कामतो जायते सोको कामतो जायते भय ।

कामतो विप्पमुत्तस्स नत्थि सोको कुतो भय ॥ ८ ॥

(धम्मपद, पियवग्ग २१५ गाथा)

शब्दार्थसंग्रह

शहाणे लंक-विञ्चू, विञ्चु. पु०

दोष देण-उप+वद १ ग० उपवदति.

दोष देतील-उपवदेय्यु.

असं-इति, अ०

थोडेंमुद्धा-किंचिदपि.

दुराचरण-खुद वि०

एह नये-न समाचरे, स+आ+चर-

१ ग० आचरणे.

जेव्हां-यदा, अ०

योधिसत्त्व-योधिसत्त, पु०

माता-मातु (मातृ). स्त्री० मातेच्या-

मातुषा.

उदर-मुण्डि (मुक्षि), स्त्री० उदर,

न०

जन्मणे-उद+पत ४ ग० उप्पज्जति.

जन-जायति, ग०

तेव्हा-तदा, अ०

एव-सेम्ह, पु०

रत्त-रुहिर (रुधिर). न०

मारतलेला नसणं-अमकिरत्त, वि०

जर-सचे, यदि, ज०

तुम्ही-तुम्हे (तुम्ह शब्द प्र० २० व०)

जाईं-मातु (मातृ). स्त्री०

वडील-पितु (पितृ). पु०

सेवा करणें-भज-भजति १ ग०

सेव-सेवति १ ग०

ते-ते, 'त' शब्द पु० प्र० २० व०

पाप-पाप न०

१ 'नामा'पुढे तो (तस्) हे अव्यय लाविलें असता पञ्चमीचा अर्थ होतो. गामतो-गावानून, सालातो-शाळतून, पुष्पतो-फुलातून (फुलपामून).

दूर करणें-नि+वर (धु) १, १० ग०
 निवारति, निवारयति, दूर
 करतील-निवारय्यु
 कला-सिप्प (शिल्प), न०
 शिकविणें-सिक्क १ ग०
 योग्य-पटिरूप, वि०
 मुलगी-कञ्जा, स्त्री० योग्य मुलीर्शी-
 पटिरूपाय कञ्जाय.
 लद्द लवणें-स+युज, १, १० ग०
 सयोजेति, सयोजयति, सयोजेय्यु.
 वाटा, हिस्सा-दायज्ज, (दायाद)न०
 देणें-दा-ददाति, देति, ३ ग०
 देतील-ददेय्यु.
 लोक-मनुस्स, पु०
 दाह-मज्ज (मत्त), न०
 पिणें-पा-पिव-पिवति, १ ग०
 पिणार नाहीत-न पिवेय्यु.
 जुगार-अक्क (अश), पु०
 जुगार खेळणें-दिव-दिब्बति, ४ ग०
 वेण्यागमन-वेसियागमन, न०
 व-च, अ०
 परस्त्रीगमन-परत्थिगमन, न०
 एकमेकाशी-अप्पमप्प, अ०
 भांडणें-वि+वद, १ ग० विवदति,
 सघानें राहणें-सम्मग,
 आरोग्य-आरोग्ग, न०
 द्रव्य-धन, वित्त न०
 आनद-आनद, पु०

मिळविणें-प+आप-पप्पोति, पापु-
 णाति, ५ ग० मिळवतील-पापु-
 णेय्यु.
 उदीर-मूसिक, उदुर, पु०
 माजर-मज्जार(मार्जार), दिळार, पु०
 आणि-च, अ०
 साप-सप्प (सर्प), पु०
 मिणें-भी-भायति, १० ग०
 मुगूस-नकुल, पु०
 गरुड-धेनतेय, पु०
 विंनु-वच्छिक्क (वृक्षिक), पु०
 पाल-धरगोलिका, स्त्री०
 कावळा-काक, वायस, धरु(ध्वाइश).
 पु०
 घुनड-कोसिय, पु०
 चोर-चोर, पु०
 शिपाई-राजपुरिठ, पु०
 अधिकारी-नियुत्त, अधिकारी, पु०
 मृत्यु-मच्चु, पु०
 रोग-आणाध, पु०
 शिक्षा-दण्ड, पु०
 अपकीर्ति-अयस, न०
 शोकारलेलें-मुच्छन्न, न० न शोका-
 रलेलें-दुच्छन्न,
 घर-घर, गेह, आवास, निवेशन, पु०
 पाऊस-शुद्धि (शुद्धि), स्त्री०
 पडणें-पत्त १ ग० पत्तति, पडेल-
 पते, पतेय्यु.

परतु-पन. अ०	गृणाला-आह, अत्रवि, नू मू०
राष्ट्र-रठ, न०	का० नृ० पु० ए० व०
हिंडने-चर, १ ग० चरति, हिंडने- चरेस्यामि,	श्रीमत-अद्, पु०
धर्म-धम्म (धर्म), पु०	दरिद्री-दळिद, पु०
उपदेश करणे-ओ+वद्. १ ग०	आंधळा-अन्ध, पु०
उपदेश करीन-ओवदेस्यामि,	पागळा-पद्गुळ, पद्गु. उ०
असे-इति, पु०	मदत करतील-माहाय्य करिस्मन्ति.
गौतम-गोतम, पु०	विद्वान्-पण्डित पु०
भिक्षु-भिक्षु, पु०	अशिक्षित-अपण्डित पु०
उद्देशून आरम्भ, उद्दिश्य, उन्धाय, अ०	शिक्षिणो-सिस्त्र, १ ग०

पालीत भाषांतर करा —

१. शहाणे लोक दोग देतील असें थोडेमुद्दां दुगाचरण करूं नये.
 २. जेव्हां बोधिसत्व मातेच्या उदरांतून जन्मतो, तेव्हां कपानें, रक्तानं
 मारलेला नसतो, ३. जर तुम्ही आईवडिलांची सेवा कराल तर ते तुम्हाला
 पापकर्मांपासून दूर करतील, कला शिकवतील, योग्य मुलीशी लग्न लावतील.
 ४. लोक दारू पिणार नाहीत, जुगार खेळणार नाहीत, वेम्यागमन व
 परस्त्रीगमन करणार नाहीत (न आचरेयु), एकमेकाशी भांडणार नाहीत
 (फलह न करिस्सन्ति), सधानें राहतील तर ते आरोग्य, द्रव्य, आनंद
 मिळवतील व मुरानें राहतील. ५. उदर मज्जाला (मन्जराम्मा)
 आणि सापाला भितात, साप मुगळाला आणि गळ्जाला भितात, विंचू
 पालीला भितात, घुरडें कावळ्याला भितात, चोर शिपायांना भितात,
 शिपाईं अभिकाऱ्यांना भितात, लोक मृत्यूला, रोगाला, शिभेला, अर-
 कीर्तीला भितात. ६. न शेकाऱेच्या घरांतून पाऊस पडेल, परतु शेका-
 रेच्या घरांतून पडणार नाही. ७. मी राष्ट्रांघांतून (रत्ता ग्ढ) हिंडने आणि
 माणसांना धर्मोपदेश करीन, असें गौतम भिक्षुला उद्देशून गृणाला. ८. श्रीमत
 दरिद्यांना, आंधळ्यांना, पांगळ्यांना मदत करतील आणि विद्वान् अशिक्षि-
 तांना शिकवतील तर राष्ट्रांची उत्पत्ति होईल. (रठ उत्पत्ति गच्छेय्य)

प्रश्नसंग्रह ५

१. विध्यर्थाचा उपयोग सांगून कोणत्याहि चाराची उदाहरणे द्या
२. पचमीचा उपयोग सांगा आणि भीति, रक्षण याच्या अर्थाच्या शब्दाचा वाक्यात उपयोग करा.
३. हपें ओळखाः—दण्डिनो, पितरो, पितुन्न, रणे, वदेय्यासि, पापुणेय्यु.
४. चतुर्थी व सप्तमी याः—पुञ्जकारी, सीली, छत्ती.

छट्टो पाठो

पूर्वतयारी.—दासी, नदी शब्द पाठ करणे.

पठ गण

सहाव्या गणातील धातूना 'ज' विकरण लागते. ह्या गणातल्या धातूतील स्वराचा पहिल्या गणातील धातूप्रमाणे गुण होत नाही.

इस (इप् इच्छ्)—इच्छिणे, इच्छति.

पुच्छ (प्रच्छ् पुच्छ्)—विचारणे. पुच्छति.

मर (मृ म्रिप्)—मरणे. मरति.

विस (विस्)—दिसणे, घुसणे. उप + विस्—यसणे. विसति, उपदिसति.

सिप (क्षिप्)—टाकणे. सिपति.

लिस (लिप्)—लिहिणे. लिप्ति.

दिस (दिस्)—दाखविणे उप+दिस—उपदेश करणे. दिसति, उपदिसति.

वुद (वुद्)—हु स देणे. वुदति.

भन्निष्पन्ना प्रत्यय

परस्मीपद

आत्मनेपद

ए. व.	व. व.		ए. व.	व. व.
इस्सामि	इस्साम	प्र. पु.	इस्स	इस्समहे
इस्ससि	इस्सथ	द्वि. पु.	इस्ससे	इस्सव्हे
इस्सति	इस्सन्ति	तृ. पु.	इस्सते	इस्सन्ते

पठ्यावर लिहून समजावून देणें.

घातु विकरण भविष्यकाळ परस्मैपद प्र. पु. ए' व. प्रत्यय,
इत् इच्छ अ इस्सामि

इच्छ-इच्छ् + अ = इच्छ.

१. भविष्यकाळाचे प्रत्यय जोडण्यापूर्वी एक स्वरापेक्षा अधिक स्वर असलेल्या घातूच्या अत्य स्वराचा लोप होतो. जसे:-इच्छ-इच्छ् + इस्सामि = इच्छिस्सामि, इच्छ् + इस्साम = इच्छिस्साम, इच्छ् + इस्ससि = इच्छिस्ससि, इच्छ् + इस्सथ = इच्छिस्सथ, इच्छ् + इस्सति = इच्छिस्सति, इच्छ् + इस्सन्ति = इच्छिस्सन्ति. आत्मनेपदी.-इच्छ् + इस्स = इच्छिस्स, इच्छ् + इस्साहे = इच्छिस्साहे. याप्रमाणें पुढील हपें पत्तवा.

इत् (इच्छ)—इच्छिणें.

पुच्छ—विचारणें.

ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
इच्छिस्सामि	इच्छिस्साम प्र. पु.	पुच्छिस्सामि	पुच्छिस्साम
इच्छिस्ससि	इच्छिस्सथ द्वि. पु.	पुच्छिस्ससि	पुच्छिस्सथ
इच्छिस्सति	इच्छिस्सन्ति तृ. पु.	पुच्छिस्सति	पुच्छिस्सन्ति

मर (मृ श्रिय)—मरणें.

लित्—लिहिणें.

मरिस्सामि	मरिस्साम प्र. पु.	लितिस्सामि	लितिस्साम
मरिस्सासि	मरिस्सथ द्वि. पु.	लितिस्ससि	लितिस्सथ
मरिस्सति	मरिस्सन्ति तृ. पु.	लितिस्सति	लितिस्सन्ति

भविष्यकाळाचा उपयोग

भविष्यकाळाचें हप, चाड दिवसानंतर क्रिया होणार आहे असें दाखविणें. अहें गाम गमिस्साम ।

ईकारान्तो इत्थिलिङ्गो दासी सद्दो ।

दासी	दासी, दामियो	पठना
दासिं	दासी, दामियो	तुतिया
दासिचा	दासीहि, दासीभि	ततिया
दामिया	दामीन	चतुर्थी

दासिया	दासीहि, दासीभि	पञ्चमी
दासिया	दासीन	छष्टी
दासिया, दासियं	दासीसु	सप्तमी
दासि	दासी, दासियो	आल्पन

एव भिक्षुणी (भिक्षुणी), देवी, दन्वी(दर्वी), ब्राह्मणी, वापी, काकी, हसी, कुमारी, इत्थी (त्थी), व्यग्धी (व्याघ्री) इच्चादयो इकारन्ता इत्थिलिङ्गा ।

ईकारन्तो इत्थिलिङ्गो नदी सद्दो ।

नदी	नदी, नदियो, नज्जो	पठमा
नदिं	नदी, नदीयो, नज्जो	द्वुतिया
नदिया, नज्जा	नदीहि, नदीभि	ततिया
नदिया, नज्जा	नदीनं	चतुर्थी
नदिया, नज्जा	नदीहि, नदीभि	पञ्चमी
नदिया, नज्जा	नदीनं	छष्टी
नदिया, नदियं, } नज्जा, नज्जं }	नदीसु	सप्तमी
नदी	नदी, नदियो, नज्जो	आल्पन

पष्ठीचा उपयोग

पष्ठीचा मुख्य अर्थ संबंध असा आहे.

१ स्वस्वामिभाव जन्यजनकभाव, सेव्यसेवकभाव अवयववायवीभाव अंशांश्रीभाव, गुणगुणीभाव, इत्यादिमधील 'संबंध' पष्ठी विभक्ति दर्शविते. (१) स्वस्वामीभाव.—ममधर, ममधन । (२) जन्यजनकभाव — राहुलस्स जनको गोतमो । (३) सेव्यसेवकभाव —गोतमस्स असोको नाम भूपो सेवको । (४) अवयववायवीभाव —बलीबहस्स सिंग । (५) अंशांश्रीभाव —मत्तिक्कय कणो । (६) गुणगुणीभाव —गोतमस्स पञ्जा ।

२ पुष्कळानून एका भागाचा एणाचा वायतीत निराळेपणा सांगण्याच्या वेळीं व्यापासून निराळेपणा दाखवावयाचा त्या शब्दाची पष्ठी किंवा सप्तमी

योजतात, जसें:—पञ्चह धम्मपद नाम पोत्थक पठन्तेसु (किंवा पठन्तान मनुस्सान) मनुस्सेसु धम्मपदे य वुत्त त करोन्ता मनुस्सा सेडा । एतेसु अस्सेसु सेतो अस्सो सीघ गच्छति ।

३ भेद, अतर, या अर्थांचे शब्द पछीशीं योजतात, जसें:—को भेदो ह्यकाकान ।

शब्दार्थसंग्रह

एथ (अत्र)—अ० येथें,
 दानि, इदानि—अ० आता, हल्लीं.
 य (यत्)—जें.
 त (तत्)—तें.
 इतो (इत्)—अ० येथून.
 मुवे (श्व.)—अ० उद्या.
 भूप—पु० राजा.
 वेतन—न० पगार, वेतनस्थ—पगारा-
 साठीं.
 लेस—पु० लेस.
 ततो (तत्तः)—अ० नतर,
 अमच्च (अमात्य)—पु० प्रधान.
 बाल—पु० मूर्ख.
 यो (यत्तु)—अ० एतरोपर,
 असि—तू आहेस, 'अस्' धातू
 वर्तमा० द्वि. पु. ए. व.
 माणव—पु० तरुण मनुष्य.
 पत्थयसे (प्रार्थयसे)—प + अत्थ—
 इच्छा घरणें पत्थयति—ते. १० ग०
 अपत्थय (अप्रार्थय)—अलभ्य.
 इच्छा करण्यास अयोग्य.
 मन (मन्)—मानणें, ४, ८ मज्जति,
 मनुसे. ग०

नहि—अ० नाही.
 लच्छसि—लभ् धातूचें ' लप्स्यसे ' ह्या
 संस्कृत रूपावरून बनलेलें.
 मिळवशील. भ. द्वि. पु. ए.
 चन्द्रमुरिय (चन्द्रमूर्य)—पु० चन्द्र
 ाणि सूर्य.
 धम्मपदअट्ठथया—' धम्मपद' या-
 वरील टीका. (अर्थांच्या स्पष्टी-
 करणाकरिता).
 परिमण्डल—न० गोल—(गुढाळणें).
 कासोटा बगैरे न घालता वर्तु-
 लाकार नेसणें.
 निवामिस्सामि—नि+वस १ ग०
 (प्रयोजक) न. का. प्र. पु. ए.
 व. नेसेन.
 सिकरा (शिक्षा)—स्त्री० नियम.
 करणीय—विध्यर्थ वि० करावें.
 अतिमहन्त—वि० पार मोठा—ठी-ठें.
 करल (कवल)—पु० घास.
 चपुचपुकारक—पु० लेवताना 'चप-
 चप' असा शब्द करणें.
 भुज—राणे ७ ग० भुञ्जिस्सामि
 भ० प्र. पु. ए. व.

सयनगत (शयनगत)-वि० विद्या-
न्यावर असलेला-स्त्री, लें.
अगिलान (अग्लान)-वि० आजारी
नसलेला-स्त्री-ले.
दिस-उपदेश करणें. ६ ग०
प्रातिमोक्क (प्रातिमोक्ष)-न०
एका पुस्तकाचें नाव. यात भिक्षुनी
व भिक्षुणींनीं कोणत्या गोष्टी
कराव्या व कोणत्या गोष्टी करू
नयेत, यासंबंधीचे नियम आहेत
सेरिय (शिक्ष) -वि० शिक्ष्याजोगें.
पिय (प्रिय) -वि० आवडता-ती-ते.
अदस्सन (अदर्शन) -न० न भेटणें,
न दिसणें.
अप्रिय (अप्रिय) -वि० नावडता-
ती-ते.
दस्सन (दर्शन) -न० भेटणें, दिसणें.
चण्डपञ्जोत (चण्डप्रद्योत)-पु०
एका राजाचें नाव.
उदेन-पु० एका राजाचें नाव.
चोरगेह-न० लुटण.
पनरिप (पनरिप)-टाकणें.
पक्किरपति. १ ग०
अम्भो-ज० सरोधनार्थी, अहो.
हत्थिकन्तमन्त-पु० हत्थीला वदा
करण्याचा मंत्र.
सचे-अ० जर.
कारण-न० शिष्टा, दड.

सरीर (शरीर)-न० शरीर.
इस्सर (ईश्वर)-पु० ईश्वर.
पन-अ० पण.
चित्त-न० मन.
वत्थु-न० गोष्ट.
सूतपुब्ब (भूतपूर्वम्)-अ० पूर्वी.
अञ्जतर (अन्यतर) सर्वनाम-एक.
महल्लक-वि० म्हातारा-री-रें.
दहर-वि० तरुण तरुणी.
गम्भिणी (गम्भिणी) स्त्री० गरोदर स्त्री.
पजापती-स्त्री० स्त्री.
आपण-पु० याजार.
मक्कटच्छापक-पु० माकडाचें पिलू.
काळापनक-न० रोलणें.
भोति-हे स्त्रिये.
कुमारिका-स्त्री० कुमारिका.
विजन-जन्मणें. विजापति. ४ ग०
मड्डिमानीकाय-पु० सुत्तपिटकातील
एका ग्रथाचें नाव.
गोतम (गौतम)-पु० गौतममुद्द.
मुद्धोदन (मुद्धोदन)-पु० गौतम-
मुद्धाच्या पित्याच नाव.
जमनी-स्त्री० आई.
महामाया-स्त्री० गौतममुद्धाच्या
आईचें नाव.
भरिया (भार्या)-स्त्री० पत्नी.
यसोधरा (यसोधरा)-स्त्री० गौतम-
मुद्धाच्या पत्नीचें नाव.

राहुल-पु० शीतमनुद्धाच्या पुत्राचं
 नाव,
 पति-पु० नवरा,
 जनक-पु० बाप,
 समुर (श्वशुर)-पु० सासरा,
 ससु (श्वशु)-स्त्री० माम्,
 जनक-पु० बाप,
 रामिभाता (स्वामिभ्राता)-पु०
 दीर, नवव्याचा भाऊ,
 देवर-पु० दीर,
 भगिनी-स्त्री० बहीण
 नमन्द (ननान्द)-स्त्री० नणद,
 जाया-स्त्री० पत्नी,
 भातिक-पु० भाऊ,
 साल-पु० बायकोचा भाऊ,
 मातुल-पु० मामा, आईचा भाऊ,
 पजापती-स्त्री० पत्नी,
 मातुलानी-स्त्री० मामी, मामाची
 पत्नी,
 मातुभाता (मातुभ्राता)-पु०
 आईचा भाऊ,
 कञ्जा (कन्या)-स्त्री० मुलगी,
 जामाता (जामातृ)-पु० जावई,
 मुलीचा नवरा,
 मुष्टा (स्तुषा)-स्त्री० सूत, मुलाची
 बायको,
 नत्ता (नना, नप्पू)-पु० नाव,
 मुलाचा किंवा मुलीचा मुलगा.

पितामह-पु० आजोबा, वडिलांचे
 वडील,
 पितामही-स्त्री० आजी, वडिलाची
 आई,
 मातामह-पु० आईचे वडील,
 मातामही-स्त्री० आईची आई,
 मातुञ्जा-स्त्री० मावशी, आईची
 बहीण,
 पितुञ्जा-स्त्री० वडिलाची बहीण,
 मगुद्ध-पु० मानी,
 द्विपद-पु० माणूस,
 सेष्ठ (श्रेष्ठ) पु० श्रेष्ठ, उत्तम,
 आज्ञानीय-पु० शिक्षित,
 चतुःपद (चतुःपद)-पु० चार
 पायांच्या प्राणी
 सुस्मृता (द्युधृता)-स्त्री० संवा,
 सेष्ठा (श्रेष्ठा)-स्त्री० श्रेष्ठ, उत्तम,
 अस्सद-पु० आज्ञाधारक, ताच्यात
 असणं,
 सयुत्तनिकाय-पु० मुनपिटकातील
 एका पुस्तकाचं नाव,
 धज (ध्वज)-पु० निशाण,
 रथ-पु० रथ,
 पञ्चाण-न० सून, चिन्ह,
 धूम-पु० धूर
 राज-पु० राजा,
 रठ (राष्ट्र)-न० राष्ट्र
 भता (भतां, भर्तृ)-पु० नवरा, पति.

मराटीति भाषातर करा.—

१. एतथ दानि अग्हे य इच्छिस्साम त न लभिस्साम इतो च गमि-
स्सामाऽति । २. सुवे भूपो वेतनत्थ (वेतनाय) लेय लित्तिस्सति ततो
अमच्चो च अग्हाय वेतन दादिस्सति ।

३. वाळो खो त्व असि माणव यो त्व पत्थयसे अपित्थिय ।

मज्झामि त्वं मरिस्ससि नहि त्व लच्छसि चन्दमूरिये ॥

(महकण्डलवत्थु, धम्मपदअट्ठकथा)

४. परिमण्डल निरासिस्सामीति सिक्खा करणीया । (अ) नाति-
महन्त करल करिस्सामीति सिक्खा करणीया । (आ) न च पुचपुकारक
भुञ्जिस्सामीति सिक्खा करणीया । (इ) न सयनगतस्स अगिलानस्स धम्म
देसिस्सामीऽति सिक्खा करणीया । (पातिमोक्ख, सेखियाधम्म) ५ पियान
जदस्सन दुक्ख अप्पियान च दस्सन । ६. चण्डपज्जोतो उदेन चोसोहे
पक्खिपि अदुक्खि च (आह जग्गि)—अग्गो उदेन, ते इत्थिक्कन्तमन्तो
अत्थि, त मन्त मग्घ दस्ससि ? उदेनो आह—कि पन त्व म वन्दिस्ससि ?
चण्डपज्जोतो आह—न जह वन्दिस्सामी'ति । उदेनो आह—अह
तुग्घ मन्त न दस्सामीऽति । ७ चण्डपज्जोतो आह—सच्चे त्व मग्घ
मन्त न दस्ससि कारण ते (तुग्घ) करिस्सामीऽति । उदेनो आह—त्व
मग्घ कारण करोहि, सरीस्स मे इस्सरो न पन चित्तस्साऽति । (वामुल-
दत्ताय वत्थु, धम्मपद अट्ठकथा) ८ भूतपुञ्च अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स महल्ल-
कस्स दहरा गग्भिनी पजापती अहोसि । ९ अथ पजापती ब्राह्मण एत-
दवोच—गच्छ त्व ब्राह्मण, आपणा मक्कटल्लापक आनेहि यो मे कुमारकत्थ
कील्लापनको भविस्सती'ति । १०. ब्राह्मणो—सच्चे पन त्व भोति कुमारिक
विजायिग्गसि तस्सत्थ अह आपणा मक्कटल्लापक आनिस्सामीऽति ।
(मत्थिमनिक्काय, मज्झिमपण्णासक उपालिसुत्त ।)

टीप - १ शब्द, अन्य, क्रियापद याच्यापुढे 'इति' आल्यास 'इति'-
मधील 'इ'चा लोप होतो हा लोप दाखविण्याकरिता 'इ'च्या 'जार्गी' S असें
किंवा (१) असें चिन्ह घालतात (किंवा दोन्ही चिन्हे योजीत नाहीत)
आणि 'इ' मधील 'ह्रस्व' स्वर दीर्घ होतो.

११. गोतमस्स पिता सुद्धोदणो, जननी महामाया, भरिया यसोधरा.
 पुत्तो राहुलो । १२. पतिस्स जनको सस्सु अथवा भरियाय जनको सस्सु ।
 १३. पतिस्स जननी सस्सु अथवा भरियाय (पजापतिवा) जननी सस्सु ।
 १४. सामिभाता तु देवरो । १५. सामिस्स भगिनी ननन्दा । १६.
 'जायाय भातिको सालो । १७. मातुलस्स पजापती मातुलानी । १८.
 मातुभाता तु मातुलो । १९. कञ्जाय पति जामाता । २०. पुत्तस्स भरिया
 सुष्ठा । २१. पुत्तस्स वा कञ्जाय वा पुत्तो नत्ता । २२. पितुनो पिता
 पितामहो (अय्यको), माता पितामही । २३. मातुया पिता मातामहो,
 माता मातामही । २४. मातुया भगिनी मातुच्छा । २५. पितुस्स
 भगिनी पितुच्छा ।

सम्बुद्धो द्विपदं सेट्ठो आजानीयो चतुप्पदं ।
 मुसूस्ता सेट्ठा भरियानं यो च पुत्तान अस्सवो ॥ १० ॥
 (सयुत्तनिकाय, देवतासयुत्त, नलवग्ग).
 धजो रथस्स पञ्जाणं धूमो पञ्जाण अग्गिनो ।
 राजा रट्ठस्स पञ्जाण भत्ता पञ्जाण इत्थिया ॥ ११ ॥
 (सयुत्तनिकाय)

शब्दार्थसंग्रह

विमला-विमला, स्त्री०	द्यावें-दातव्य, ददाथ.
नावाची-नाम.	तुम्हाला-तुम्हाक.
स्त्री-इत्थी, स्त्री०	देणें-दा, ३ ग० देईन-ददिस्सामि.
वैद्य-वेड्ज, रोगहारी, त्तिकिच्छक.	द्याल-ददिस्सय.
पु०	तुम्ही-तुम्हे.
म्हणाली-आह, अब्रवि, अबोच.	काय-किं, अ०
हर्षी-इदामि, अ०	जर-सचे, यदि, अ०
म्हणून-अतो (अतः). अ०	डोळ्या-नेत्र (नेत्र), लोचन.
मला-मय्ह, म.	चक्रुं (चक्षु). न०
औषध-ओसध, भेसज्ज (भेषज).	पूर्वीप्रमाणें-प्राकृतिक (प्राकृतिक).
न०	वि०

- करणे-कर (कृ) ८ ग० करोति. 'विवाह' (आपली मुलगी दुस-
कराल-करिस्सथ. न्याच्या घरी देणे) असे म्हणतात.
हजार-सहस्र (सहस्र). वि० होणे-हु. भू (भव). १ ग० होईल.
नाण-कहापण (कार्यापण). न० हेरसति.
हिंसा-हिंसा. स्त्री० पाणातिपात. तेव्हां-तदा. अ०
पु० कोणते-के. 'क' शब्द. पु.प्र. व. व.
व्यभिचार-व्यभिचार. पु० लोक-जन, लोक. पु०
चोरी-अदिसादान. न० कोणती कामे-कानि कम्मनि.
असत्यभाषण-मुसावाद. पु० चांगल्या रीतीने-सम्मा (सम्यक्).
सोडणे-हा. ३ ग० तुम्ही सोडणार अ०
नाहीत-न जहिस्सथ. जयत-जयन्त. पु०
व-च. अ० नावाचा-ची-चे-नाम. अ०
पुण्यकर्म-पुञ्जकम्म. न० सोनार-सुवणकार, नाळिन्धम. पु०
ही, मुद्धा-अपि. अ० कठा-कण्ठभूसा. स्त्री०
दुःख-दुक्ख. न० विगवाळी-कणिका, स्त्री० कण्ण-
सुटणे-मुच (मुच्च). ७ ग० तुम्ही विभूसन. न०
सुटणार नाहीत. न मुच्चिस्सथ. आगती-अङ्गुलीयक. न०
सुख-सुख. न० मोर्त्याचा हार-मुत्तावली. स्त्री०
मिळविणे-पनआप. ५ ग० लभ. कमरपट्टा-मेत्तला, रसना. स्त्री०
१ ग० मिळविणार नाहीत. पेंजण-चूपुर. स्त्री० पादकटक. न०
न० पापुणिस्सथ, लभिस्सथ. नथ-नत्थुभूसा. स्त्री०
राजा-भूप. पु० इत्यादि-इच्चादि.
प्रधान-अमच्च. पु० डागिणा-पसाधन, विलन्धन,
महिन्याने-मासे. आभरण, न०
राजपुत्र-राजपुत्त. पु० सोन्याचा करंडा-सुवणसमुपाक.
विवाह-आवाह. पु० पालीत मुला- पु०
च्या विवाहास 'आवाह' (दुसऱ्या- भाड-पत्त (पात्र). न०
ची मुलगी आपल्या घरी आणणे) गडवा-घट. पु०
असे म्हणतात. मुलीच्या विवाहास वनविणे-कर. ८ ग०

सुनाहु-सुगाहु, पु०
 शिंपी-सिन्धक, पु०
 कपडा-वय, न०
 शिवणें-सिव ४ ग० सिन्धति.
 शिवील-सिन्धस्सति.
 नदरु-नन्दक, पु०
 चाभार-चम्मकार (चर्मकार), पु०
 जोडा-उपाहन (उपाहन), पु०
 पाहु, स्त्री०
 जोतिदास-जोतिदास, पु०
 परीट-रजक, निघेजक, पु०
 दररोज-पचह, निघद, अ०
 कपडा-वय न०
 पुणें-धोव १ ग० धुईल-धोविस्सति.
 मुमन-मुमन, पु०
 माली-उय्यानपाल, माल्यकार, पु०
 फुलाभ्या माला-पुष्पमाला (पुष्प-
 माला), स्त्री०
 गुच्छ-गच्छ, पु०
 यशदत्त-यसदत्त, पु०
 कुभार-कुभकार, कुलाल, पु०
 राजण-घट, कुभ, पु०
 जीवक-जीवक, पु०
 रगारी-रगाजीव, पु०
 मित्त-मिस्ती, स्त्री०
 सुतार-तच्छक (तक्षक), पु०
 माडव-मण्डप, पु०
 मित्तविंदक-मित्तविन्दक, पु०
 नोकर-दास, पु०

चोहोंकडे-सन्धरथ (सर्वत्र), अ०
 पताका-पताका, स्त्री०
 निराण-धज (ध्वज) पु०
 त्रिजेचा दिवा-विज्जुदीप, पु०
 दिवे लावील-'दीपयिरसति', 'दीप'
 शब्दावरून नामधातूचे भू० का०
 वृ, पु, ए, व, जलिरसति,
 सुनीत-सुनीत, पु०
 भगी-पुष्पछट्टक, पु०
 सडास-उच्चारधर, शूधधर, न०
 मोरी-पस्तावधर न०
 साफ ठेवाळ-पासु करिस्सति,
 विजया-विजया, स्त्री०
 मोलकरीण-दासी, स्त्री०
 चूल-चुली, स्त्री०
 अगण-अगन, न०
 श्रेण-गोमय, न०
 सारवणें-लिप, ७ ग० लिप्पति,
 भद्रदत्त-भददत्त, पु०
 आचारी-भक्तकारक, सूद, औदनिक,
 पु०
 वीतसोक-वीतसोक, पु०
 वाणी-वाणिज, पु०
 वाजार-भाषण, पु०
 तादूळ-तण्डुल,
 गहू-गोधूम, पु०
 हरमरा-चणक, पु०
 वाटाणा-कलाप, पु०
 गूळ-गुळ (गुळ), पाणित, पु०

१ (अ) धातूला संकेतार्थांचे प्रत्यय जोडण्यापूर्वी भूतकालाप्रमाणेंच धातूच्या पूर्वी 'अ' विकल्पानें लागतो.

(ब) संकेतार्थांचे प्रत्यय जोडण्यापूर्वी धातूच्या अन्त्य स्वराचा लोप होतो. छिद्-छिन्द्-अछिन्द्-अछिन्द्+इस्सं=अछिन्दिस्स (अच्छिदिस्स) किंवा छिन्दिस्स. अछिन्द्+इस्सग्ह्=अछिन्दिस्सग्ह्. अछिन्द्+इस्स=अच्छिन्दिस्स. अछिन्द्+इस्सथ+अच्छिन्दिस्सथ. अछिन्द् + इस्स=अच्छिन्दिस्स. अछिन्द्+इस्ससु=अछिन्दिस्ससु.

याप्रमाणें धातूच्या मार्गें 'अ' न जोडतां भिद्-भिन्द्, हिंस. यांचीं रूपे बनवा.

छिद् (छिन्द्)—कापणें

परस्मैपद

ए. व.

ब. व.

प्र. पु.	(अह्) अ-छिन्दिस्स	(अग्हे) अ-छिन्दिस्सग्हे
द्वि. पु.	(त्व) अ-छिन्दिस्स	(तुग्हे) अ-छिन्दिस्सथ
तृ. पु.	(पुत्तो) अ-छिन्दिस्स	(पुत्ता) अ-छिन्दिस्समु

* आत्मनेपद

ए. व.

ब. व.

प्र. पु.	(अह्) अ-छिन्दिस्सं	(अग्हे) अ-छिन्दिस्साग्हे
द्वि. पु.	(त्व) अ-छिन्दिस्ससे	(तुग्हे) अ-छिन्दिस्सग्हे
तृ. पु.	(पुत्तो) अ-छिन्दिस्सथ	(पुत्ता) अ-छिन्दिस्सिमु
परस्मैपद	भिद् (-भिन्द्)-फोडणें.	प. प. भुज (भुज्ज)-गणणें

ए. व.	ब. व.	ए. व.	ब. व.
अ-भिन्दिस्स	अ-भिन्दिस्सग्ह्	प्र. पु. अ-भुज्जिस्स	अ-भुज्जिस्सग्ह्
अ-भिन्दिस्स	अ-भिन्दिस्सथ	द्वि. पु. अ-भुज्जिस्स	अ-भुज्जिस्सथ
अ-भिन्दिस्स	अ-भिन्दिस्समु	तृ. पु. अ-भुज्जिस्स	अ-भुज्जिस्समु
याप्रमाणें क्ख, छिस्, पिस् हे धातू चालवा.			

संकेतार्थाचा उपयोग

दोन वाक्यार्थामध्ये कार्यकारणभाव असून क्रिया झाली नसेल अथवा व्हावयाची असेल तेथे संकेतार्थाचा उपयोग करितात. जसे:-१, सचे तुम्हे पञ्चद पाठे अ-पठिस्सथ परिवत्ताय उत्तिण्णा अ-भविस्सथ । जर तुम्ही दररोज धडे पाठ कराल तर परीक्षेत उत्तीर्ण व्हाल. २, सचे देवो वरिसस्स धम्म च तिण च उप्पविगस्स । जर पाऊस पडेल तर धान्य आणि गवत येईल (उत्पन्न होईल).

उकारन्तो इत्थिलिङ्गो धेनु सदो ।

धेनु	धेनु, धेनुयो	पठमा
धेनुं	धेनु, धेनुयो	दुतिया
धेनुया	धेनुहि, धेनुभि	ततिया
धेनुया	धेनुनं	चतुत्थी
धेनुया	धेनुहि, धेनुभि	पञ्चमी
धेनुया	धेनुनं	छट्ठी
धेनुया, धेनुयं	धेनुसु, धेनुसु	सत्तमी
धेनु	धेनु, धेनुयो	आल्पन

एव खञ्ज, नस्यु, विञ्जु, हनु, वागु, इच्चादयो

उकारन्ता इत्थिलिङ्गा ।

उकारन्तो इत्थिलिङ्गो वधु सदो ।

वधु	वधु, वधुयो	पठमा
वधुं	वधु, वधुयो	दुतिया
वधुया	वधुहि, वधुभि	ततिया
वधुया	वधुनं	चतुत्थी
वधुया	वधुहि, वधुभि	पञ्चमी
वधुया	वधुनं	छट्ठी
वधुया, वधुयं	वधुसु	सत्तमी
वधु	वधु, वधुयो	आल्पन

एव जाब्, चभू, वामोह, इच्चादयो उकारन्ता इत्थिलिङ्गा ।

सप्तमीचा उपयोग

ही विभक्ति क्रियेचें ठिकाण (आधार), काळ, कारण दर्शविते.

(१) ठिकाण (अधिकरण)—(१) विहारे भिक्खवो विहरन्ति । (२) अह आसने उपविसामि ।

(२) काळः—(१) वेसातमासे बुद्धमहो (जयन्ति) अरियि । (२) आसाब्बहमासे देवो वस्सति ।

(३) कारण—दन्तेसु हज्जते नागो । (दाताकरिता हत्ती मारला जातो.) (अभिधानपदीपिका, सप्तमी विभक्त्युत्थापकरण ।)

सतिसप्तमी

अथ गते सुरिये, भूमिया सीतलाय जाताय, कस्सका सकटानि योजेसु । सूर्यं अस्तास जात असतां, जमीन थड झाली असतांना, शेतकऱ्यांनीं गाड्या जुपल्या.—या वाक्यांत मुख्य वाक्य 'शेतकऱ्यांनीं गाड्या जुपल्या' हें आहे, व सूर्य अस्तास जात असतां, जमीन थड झाली असतां असे तीन वाक्यांश Phrases आहेत, यावरून गाड्या जुपण्याच्या वेळीं परिस्थिति काय होती हें दाखविलें आहे. वरील तीन वाक्यांश निरनिराळे केले तर त्यांतून एक एक स्वतंत्र वाक्य मिघेल. जसें—१ सूर्यं अस्तास जात होता, २ जमीन थड होत होती, ३ शेतकऱ्यांनीं गाड्या जुपल्या. या वाक्यांचें पालीत रूपांतर करताना त्यांतील कर्त्यांची सप्तमी घातलेली दिसते. जसें—सुरिये, भूमिया, त्याप्रमाणें त्रियापदांवरून धातुसाधित विशेषणें योजिलीं आहेत, जसेंः—गते, जाताय, धातुसाधित विशेषणें आपापल्या कर्त्यांच्या लिंग-वचन विभक्तिप्रमाणें अगतात, सप्तमीचा 'अधिकरण' हा अर्थ येथें दिसत नाहीं. या विभक्तिस सप्तमी (भावलक्षणां विभक्ति) म्हणतात. इमानीं हिण Locative Absolute म्हणतात. सन् अग् २ ग. यान्ने वतं. ध. वि. हें अपवाद अगून वयांच्या प्रमाणें तें नेहमीं अगर्त, 'सन्' मुळेच या सप्तमीस 'सतिसप्तमी' म्हणतात.

शब्दार्थसंग्रह

- मन्त्रे-अ० जर.
 बधू-स्त्री०
 धञ्ज (धान्य)-न० धान्य.
 कुट्ट-१ ग० कोट्टेति, कुट्टणें.
 धेनु-स्त्री० गाय.
 दुह-२ ग० धार काढणें. दोहति,
 दुहति
 किंकर-नोकर, पु०
 इन्धन-न० सर्पण.
 कट्ट (काष्ठ)-न० लाकूड.
 सूद-पु० आचारी.
 भक्त (भक्त)-पु० भात (शिजवि-
 लेखा)
 सूप-पु० आमटी.
 पच-१ ग० पचति, शिजविणें.
 ततो (तत.)-अ० नतर.
 भुज (भुञ्ज)-७ ग० खाणें,
 भुञ्जति.
 अथ-अ० नतर.
 एकदिवस-एके दिवर्शा.
 हिमवन्तपदेश-पु० हिमालयाचा प्रदेश.
 एक-सर्वनाम. एक.
 पासाण (पाषाण)-पु० दगड.
 गरुड (गरुड)-पु० गरुड
 पिक-पु० कोकिल
 मुव, मुक (शुक)-पु० पोपट.
 कुक्कुट-पु० कोंबड.
 कोञ्च (कौञ्च)-पु० करकोंचा.
 चक्रवाक (चक्रवाक)-पु० चमयाक-
 पक्षी.
 चातक-पु० चातक पक्षी.
 सतपत्त (शतपत्त)-पु० सुतार पक्षी.
 मोर (मयूर)-पु० मोर.
 यरु-पु० बगळा.
 हस-पु० हस.
 गिञ्ज (गृध्र)-पु० गिधाड.
 शटक-पु० स्त्री० चिमणा-णी
 सेन (श्येन)-पु० बाहिरीससाणा.
 स+नि+पत-१ ग० एकत्र येणें, एत्र
 जमणें
 वि+चिन्त-१० ग० विचार करणें,
 विचिन्तयति.
 मनुस्स (मनुष्य)-पु० माणूस.
 तथा-अ० तस.
 चतुष्पद (चतुष्पाद)-पु० चार
 पायाचा प्राणी.
 मच्छ (मस्य)-पु० मासा.
 पन-अ० पण, परतु.
 अन्तर-पु० मध्ये
 अप्पतिरसवास-पु० राजाशिवाय
 राहणें.
 वट्टति (वृत् वत्तं. वर्तते)-वत-वट्ट
 १ ग० असणें, होणें.
 न वट्टति-२रे नाहीं.

राजधान (राजस्थान)-न० राजाची जागा.	अपि-अ० मुद्रा, देणील.
युक्तक (युक्तक)-पु० योग्य.	महारमुद्र (महासमुद्र)-पु० मोठा समुद्र.
उलूक-पु० घुवड.	वेल-स्त्री० मर्यादा, वेळ.
चटक-पु० चिमणा.	अति+वत्- १ ग० ओलाडणें, अतिवृत्ति
कोप्पिय (कौशिक)-पु० घुवड.	सावक (श्रावक)-पु० विद्यार्थी.
राजाभिसेककाल-पु० राजाचा अभिषेककाल.	सिक्कापद (दिक्षापद)-न० व्रत, नियम.
एवरूप-न० असें.	आति+कम-१ न० ओलाडणें, न पाळणें.
कुद (कुद)-पु० रागीट.	मत (मृत)-वि० मेलेला-ली-लें.
कीदिस (कीदिस)-वि० वसा, कशी, वसें.	कुणप-पु० प्रेत, शव.
गाथा-स्त्री० श्लोक.	सिप्प (क्षिप्र)-अ० तावडतोव. लागलीच.
रुच-१ ग० आवडणें.	तीर-पु० काठ
भद्र (भद्र)-वि० चागले.	थल (स्थल)-न० ठिकाण, जागा.
अभिषेचन (अभिषेचन)-न० अभिषेक.	रिप (क्षिप्)-६ग० टाकणें, पेंकणें.
अकुद (अकुद)-पु० न रागावलेला.	एवमेव-अ० याप्रमाणें. एव+एव= एवमेव.
पडाय-पासून.	दुरसील (दु शील)-वि० वाईट-वर्तनाचा-ची-चें.
अन्नमज्ज (अन्योन्यम्)-वि० एकमेकांशीं.	अशुचि(अशुचि)-अपवित्र, अशुद्ध.
वेर (वैर)-जं० वैर, शत्रुत्व.	अब्रह्मचारी-पु० व्यभिचारी.
सकुण (शकुन)-पु० पक्षी.	सघ-पु० सघ.
खो (खलु)-अ० खरोतर.	स+वस-१ ग० सहवास करणें.
गोतम (गौतम)-पु० गौतमबुद्ध.	गङ्गा-स्त्री० गंगा.
भिक्षु (भिक्षु)-पु० भिक्षु.	यमुना-स्त्री० यमुना नदी.
आ+मन्त-१० ग० बोलावणें.	अचिरवती-स्त्री० नदीचें नाव.
सेय्यथा (तद्यथा)-अ० न्याप्रमाणें.	

सरभू-स्त्री० नदीचें नांव.
 प+हा-३ ग० टाकणें, सोडणें,
 पजहाति.
 पुरिम-वि० पूर्वीचा-ची-चें.
 नाम-न० नाव.
 चत्तारो-चार. चतु शब्द पु० प्र. व. व.
 वण (वर्ण)-पु० वर्ण.
 राक्षिय (क्षत्रिय)-पु० क्षत्रिय.
 ब्राह्मण-पु० ब्राह्मण.
 वेस्स (वैश्य)-पु० वैश्य, वाणी.
 मुद्द (शूद्र)-पु० शूद्र.
 तथागत-पु० बुद्ध.
 पवेदित (प्रवेदित)-वि० सागि-
 तलेला-ही-ले.
 अगार-न० घर.
 प+धज-१ ग० सन्यास घेणें, पन्व-
 जति.
 गोत्त (गोत्र)-न० गोत्र.
 समण (भ्रमण)-पु० भिक्षु.
 सक्कमुत्तिय (शाक्यपुत्र)-पु०
 शाक्याचे अनुयायी.
 उदान-न० उद्गार. मुत्तपिटकातील
 खुद्दकनियाच्या पधरा पुस्त-
 कार्पेकी एका पुस्तकाचें नाव.
 यांत गौतमबुद्धाचे ठिकठिका-
 णचे महत्त्वपूर्ण उद्गार आहेत.
 बोधिसत्त (बोधिसत्व)-पु० भावीबुद्ध.
 बोधि-स्त्री० शान.
 सत्त (सत्त्व)-पु० प्राणि.

दीपङ्कर (शशबल)-पु० गौतम-
 बुद्धाच्या पूर्वी होऊन गेलेल्या
 बुद्धांपैकी एका बुद्धाचें नाव.
 देवता-स्त्री० देवता.
 वचन-न० भाषण.
 अमुणि-मु-ऐकणें. ५ ग० भू. का.
 त्. पु. ए. व.
 भिय्योसोमताय - अ० वारवार,
 अधिक.
 सज्जात-वि० झालेला-ली-ले.
 उत्साह (उत्साह)-पु० उत्साह.
 अमोघवचना-पु० ज्याचें भाषण
 व्यर्थ नाहीं असे.
 कथा-स्त्री० भाषण, गोष्ट.
 अञ्जथत्त (अन्यथात्वम्)-विपरीत-
 पणा.
 आकास (आकाश)-पु० आकाश.
 पित्त (क्षिप्त)-वि० फेंकलेला-ली-ले.
 लेह्हु- (लेह्ट)-पु० टेकूळ.
 पतन-न० पडणें.
 जात-वि० जन्मलेला-ली-ले.
 मरण-न० मरण.
 अरुण-पु० अरुण.
 उग्गत-(उद्गत) वि० वर वेणें,
 उगवणें.
 सुरिय (सूर्य)-पु० सूर्य.
 उडान (उत्थान)-न० उगवणें,
 उठणें.

आसय (आश्रय)- पु० आश्रय,
ठिकाण.

निक्खन्त-वि० निघणारा-री-रें.

सीहनादनदन-पु० सिंहगर्जना.

गरुगन्मा-स्त्री० गर्भिणी स्त्री.

इत्थि (स्त्री)-स्त्री० याई.

भारमोचन-न० वाळत होणें.

धुव (ध्रुव)-वि० निश्चित.

अवस्सभावि (अवश्यभावि)- वि०
अवश्य होणारे.

अडा-अ० तरोत्तर, नफी, कदा-
चित्.

निदानकथा-स्त्री० पुस्तकाचें नाव.

अभय-वि० भय नसलेला ली-लें.

अभये-भय नसलेल्या जागी, स.ए.व.

भयदासि (भयदर्शिन्)-पु० भय
पाहणारा.

अभयदासि (अभयदर्शिन्)-पु०
भय न पाहणारा.

मिच्छादिदि (मिथ्यादृष्टि)-स्त्री०
सोटी दृष्टि.

मराठींत भाषांतर कराः—

१. सुचे वधू धर्म्म अकोदिम्म, धेनु च अदुदिम्म दिवरो शुभनाय
कट्टानि अदिन्दिम्म, सुदो भत्त च गूपं च अरचिम्म, ततो अग्दे अमु-
ञ्चिम्मम्ह ।

२. अथेरुदिवस दिम्वन्तपत्तेमे एवमिं पाम्माणे गम्हा, पिशा, सुवा,
सुटा, कोशा, चणवाका, चातका, सतपत्ता, मारा, यवा, हसा, चटका,
गिज्जा, सेना, मुनिपतिमु विधिन्ताविनु च ।

समादान-न० घेणें.

सत्त [सत्त्व, (सप्त, सत्र)]-पु०
प्राणि.

दुग्गति (दुर्गति)-स्त्री० वाईट
स्थिति.

धम्मचारि (धर्मचारिन्)-पु०
धर्माप्रमाणें वागणारा.

मुचिण्ण-पु० आचरण केलेला.

आनिसस-पु० पायदा.

थेरगाथा-स्त्री० हर्डीच्या हरिजना-

प्रमाणें बौद्धकाळांत विपरीत

परिस्थितीमुळे आत्मोन्नति करून

घेण्यास असमर्थ अशा लोकांनीं

आपण बौद्धसंघांत वा शिराळीं

व सन्यास कां घेतला, त्याचें

प्रत्येकानें ' थेरगाथा ' या

ग्रथात पद्यांनून वर्णन केले

आहे, तद्वत् शिर्षपांनींहि ' थेरी

गाथा ' नांवाच्या पुस्तकांत वर्णन

केंलें आहे.

३. मनुस्सेसु भूपो अत्थि तथा चतुप्पदेसु मच्छेसु च, अम्हाक पन, अन्तरे भूपो नाम नत्थि, अप्पतिस्सवासो नाम न वट्ठति ।

४. अथ राजद्वाने युत्तक उल्लूक अह पस्सामी'ति चट्ठी आह ।

५. कोसियस्स राजाभिसैककाले एवरूपं मुलं होति, कुद्धस्स पन कीदिस भविस्सती'ति काको गाथ आह—

न मे रुच्चति भद्द वो उल्लूकस्सामिसेचन ।

अकुद्धस्स मुलं पस्स कथं कुद्धो करिस्सति ॥ १२ ॥

६. ततो पट्टाय काका च उल्लूका च अञ्जमञ्ज वेर वन्धिनु ।

७. सक्कुणा (दिजा) हस भूपं करिंसूडति ।

८. अथ एते गीतमो भिक्खू आमन्तेसि, अग्रवि च—सेय्यथाऽपि भिक्खवे ! महासमुद्धो वेलं नातिवत्तति एवमेव मम सावका सिक्खापदं नातिक्रमन्ति ।

९. सेय्यथाऽपि भिक्खवे ! महासमुद्धो न मतेन पुणपेन सबसति, कुणप रिप्प येव तीरं नयति, थले खिपन्ति, एवमेव दुस्सीलेन, असुचिना, अब्रह्मचारिणा पुरिसेन सधो न सबसति ।

१०. सेय्यथा'पि भिक्खवे ! गङ्गा, यमुना, अचिरवती, सरभूडति महानदियो यदा समुद् गच्छन्ति, पजहन्ति पुरिमानी नामानि, महासमुद्धो त्वेव सङ्गं गतानि ।

११. एवमेव एते भिक्खवे चत्तारो वण्णा रत्तिया, ब्राह्मणा, वेस्सा, सुद्धा, तयागतप्पवेदित्ते धम्मं अगारस्मा पव्वजन्ति, पुरिमानी नामानि गोत्तानि च जहन्ति । समणा सक्कयुत्तिया त्वेव सङ्गं गच्छन्ती'ति ।

(वरील ८, ९, १०, ११ हीं वाक्यै उदान, उपोसथमुत्तातील आहेत.)

१२. योधिसत्तो दीपङ्करदसवल्लस्स च देवतानं च बचनं अमुणि, भिक्खो-सोमताय सङ्गातुऽस्साहो चिन्तेसि, बुद्धा नाम अमोघवचना, नत्थि बुद्धानं कयाय अञ्जायत्त ।

१३. यथा हि आकासे रित्तस्स लेह्वुस्स पतनं, जातस्स मरणं, अरुणे उग्गते सुभियत्सुद्धानं, आसया निक्खन्तस्स सीदस्स सीद्दिनादनदनं, गरु-ब्भाय इत्थिया भारमोचनं च धुव अवस्सभावि ।

१४. एवमेव बुद्धान वचन नाम धुक्, अमोघ, अढा अह बुद्धो भवि-
स्सामीडति । (निदानकथा)

गाथा

अभये भयदस्सिनो भये चामयदस्सिनो ।

मिच्छादिद्विसमादाना सत्ता गच्छन्ति दुग्गति ॥ १३ ॥

(धम्मपद ३१७)

धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिं धम्मो मुच्चिण्णो सुररमावह्णति ॥

एस्सानिस्सो धम्मो मुच्चिण्णे न दुग्गतिं गच्छति धम्मचारी ॥ १४ ॥

(धेरगाथा ३०३)

शब्दार्थसंग्रह

शुद्धोदन-मुद्धोदन. पु०
महामायादेवी-महामायादेवी. स्त्री०
त्वम-मुपिन. न०
ब्राह्मण-ब्राह्मण. पु०
सागण-जा+चकर. (आ+चक्ष्).
२ ग०
मृणाले-अ-त्रविमु, आहमु. ब्रू.
धा. भू. तृ. पु. व. व.
महाराज-महाराज पु०
काळजी करण-चिन्त. १० ग०
काळजी करू नका-मा चिन्तयित्थ.
देवी-देवी. स्त्री०
पोट-कुण्ठि. स्त्री० उदर. न०
गर्भ-गम्भ. पु०
राहिला आहे-पतिद्वहि.
मुलगा-पुत्त. पु०
होण, असण-हु, भू १ ग० होति,
भवति.

होईल-भविस्सति, हेस्सति.
तो-सो 'त' शब्द पु० प्र. ए. व.
जर-सचे. अ०
राहण-अधि+वस. १ ग० राहिल-
अज्जावसिस्सति.
सार्वभौम-चक्रवर्ती. पु०
राजा-भूप. पु०
घर-अगार. न०
बाहेर पडण-नि+कम-१ ग०
निकलमति-बाहेर पडेल, निकलमि-
स्सति.
सन्यास घेण-प + वज, १ ग०
पव्वजति. सन्यास घेईल-
पव्वजिस्सति,
बुद्ध-शुद्ध. पु०
जेव्हा-वदा. अ०
गौतम-गोतम. पु०

सोळा वर्षांचा-सोळसवसपदेसिक
पु०

झाला-अहोसि. हु. भू. का. वृ.
पु. ए. व.

तेव्हां-तदा. ज.०

गौतमाकरिता-गौतमस्य, गौतमाय,
तीन-तयो ' ति ' शब्द पु. द्वि. व. व.

वाडा-पासाद. पु०

याधर्णे-रच. १० ग० रचयति-
रचेति.

ऋतुक्रम-उतुवार० पु० ऋतुक्रमाने-
उतुवारेन,

राहुलमाता-राहुलमाता, स्त्री०

सह-सद्वि, सह. अ०

राहणे-वि+इर-१ गण० राहत असे
विहरति.

याप्रमाणे-एव. अ०

एके दिवशीं-एकदिवस.

नातेवार्हक-नातरु, सालोहित पु०
जशी-एव. अ० एतादिसी. स्त्री०

चर्चा-कथा, स्त्री०

उत्पन्न होणे-उद+पत १, ४. ग०

उत्पन्न झाली-उदपादि.

सिद्धार्थे-सिद्धस्य, पु०

क्रीडासक्त-क्रीडापसुत, पु०

द्विष्टणे-वि+चर. १ ग० विचरति०

घोडेमुढा-किंचिदपि, अ०

शिकणे-सिकर. १ ग० सिकरति.

वाय-किं. अ०

नतर-अथ, ततो. अ०

बोलावणे-आ+व्हे. १ ग० अब्ध-
यति-अव्हेति.

बाळ-तात. पु०

नातेवार्हक-सालोहित, पु०

कला-सिप्प, न०

नेहमीं-वि० निच्च.

क्रीडासक्त-क्रीडापसुत, पु० क्रीडासक्त

आजपासून-इतोपद्याय,

सातव्या दिवशीं-सत्तमे दिवसे.

दासविणे-दस्स, १ ग०

दासवीन-दस्सिष्ठाभि,

माझी-'अह' शब्द प. ए. व.

कला पाहण्याकरिता-सिप्पदस्सनस्य.

निमंत्रण करणे-नि+मन्त. १० ग०

निमन्तयति, निमन्तेति.

नोकर-मतक, किंकर. पु०

नेम मारणारा-वेधी. पु०

तेथे-तस्य, अ०

जमविणे-स+नि+पत. १ ग०

व-च, अ०

तेव्हापासून-इतोपद्याय, अ०

नगर-नगर, न०

थेट-सेष्ट, उत्तम, पु०

पार्लंत भाषांतर करा:—

१. शुद्धोदनानें (सुद्धोदनो) महामायादेवीचें स्वप्न ब्राह्मणाना सांगिल्लें. २. ब्राह्मण म्हणाले—महाराज, तुम्ही काळजी करू नका, देवीच्या पोटांत गर्भ राहिला आहे. तुम्हाला मुलगा होईल. ३. तुमचा तो मुलगा जर घरी (जगार) राहिल तर सार्वभौम राजा होईल, आणि जर घरातून याहेर पडेल आणि सव्यास घेईल तर बुद्ध होईल (निदानकथा). ४. जेव्हा गौतम सोळा वर्षांचा झाला तेव्हा शुद्धोदनानें गौतमाकरिता तीन वाडे बांधले गौतम ऋतुमानानें राहुलमातेसह बाळ्यांतून (पासादेमु) राहत असे. ५. याप्रमाणें गौतम सपत्नीचा अनुभव घेत असताना (संपत्ति अनुभवन्ते गौतमे) एके दिवशी नातेवाईकांत अशी चर्चा झाली कीं, सिद्धार्थ कीडा करीतच हिंडतो, थोडेंसुद्धा शिकत नाहीं. ६ युद्धाच्या प्रसंग आला असता गौतम काय करील ? ७. नंतर शुद्धोदनानें (सुद्धोदनो) गौतमाला बोलाविल्लें आणि म्हटलें कीं, बाळा, तुझे नातेवाईक ' सिद्धार्थ कला शिकत नाहीं आणि नेहमी कीडा करीत हिंडतो ' असें म्हणतात. ८. गौतम म्हणाला, महाराज, आजपासून सातव्या दिवशीं मी नातेवाईकाना कला दाखवीन. ९. माझी कला पाहण्याकरिता नातेवाईकांना तुम्ही निमंत्रण करा. १० शुद्धोदन नोककाला म्हणाला, आजपासून सातव्या दिवशीं गौतमाची कला पाहण्याकरिता नातेवाईकाना आमंत्रण द्या. ११. नंतर गौतमानें (गौतमो) नेम मारणाऱ्या लोकाना सेथें जमविले व नातेवाईकाना नेम मारणाऱ्याऱ्यापेक्षा उत्तम कला दाखविली. १२. तेव्हापासून नगरांत नेम मारणाऱ्या लोकांत गौतम थेट झाला.

प्रश्नसंग्रह ७

१. सकेतार्थाचा उपयोग सांगून त्याचें एक उदाहरण द्या.
२. सतमीचे उपयोग सांगा आणि सतिसतमीचें एक उदाहरण द्या.
३. माहिती सांगा.—उदान, बोधिसत्त, योगाथा.
४. रूपें ओळखा.—धेनुयो, धेनुय, वधुया, वधुमि.
५. सस्कृतांत रूपांतर करा — १ अस्या अस्सयाळ पबिसन्ति । २ समणा मय महाराज धम्मराजस्स सावका ।

अष्टमो पाठो

पूर्वतयारी:-मातु, धातु हे शब्द पाठ करणें.

अष्टम गण

कर (कृ)- करणें, करोति.

तन- ताणणें, तनोति.

१. या गणातील धातूना 'ओ' विकरण लागतें.

(टीप:- पळयावर लिहून समजून देणें.)

ग.	धातु	विकरण	वर्त. प्र. पु. ए. व प्रत्यय
८	कर	ओ	मि

कर-कर्+ओ=करो+मि=करोमि. करो+म=करोम

याप्रमाणें वर्तमानकाळाचीं रूपें बनवून याकीच्या काळाचीं व अर्थाचीं रूपें बनवा.

वर्तमानकाळ

परस्मैपद	(सालील सोडलेलीं रूपें भरा)	आत्मनेपद
ए. व.	व. व.	ए. व.
करोमि	-म प्र. पु.	कुर्व्ये
-सि	करोथ द्वि. पु.	कुर्वसे
-ति	करोन्ति, कुर्वन्ति तृ. पु.	कुर्वते
परस्मैपद	आज्ञार्थ	आत्मनेपद
करोमि	-म प्र. पु.	कुर्व्ये
कुरु, करोहि	करोथ द्वि. पु.	कुर्वस्सु, कर्स्सु
-तु, कुर्वतु करोतु, कुर्वन्तु तृ. पु.	कुर्वतं	कुर्वन्तो

टीप:- वरील नियमांनुसार ज्या रूपाच्या सारलीं रेष आहेत तीं रूपें सहा-ताच्या रूपावरून आलीं आहेत. नसे:- करोमि (स. करोमि), करोति पा. प्र. ६

(सं. करोपि), करोति (सं. करोति), कुब्धे (सं. कुर्वे), कुब्धे (सं. कुर्महे), कुरुसे (सं. कुरुपे), कुरुते (सं. कुरुते), कुरु (सं. कुरु), करोतु (सं. करोतु), कुर्वन्तु (सं. कुर्वन्तु), कुरुसु (सं. कुरुष्व), कुरुत (सं. कुरुताम्).

भूतकाळच्या दुसऱ्या प्रकारचे प्रत्यय

ए. व.	व. व.	
सि	सिम्ह	प्र. पु.
सि	सित्थ	द्वि. पु.
सि	सिसु	तृ. पु.

भूतकाळच्या दुसऱ्या प्रकारची उदाहरणे

हु-होणे, असणे, दा-देणे.

ए. व.	व. व.	ए. व.	व. व.
अहोसि	अहोसिम्ह	प्र. पु.	अदासि
अहोसि	अहोसित्थ	द्वि. पु.	अदासि
अहोसि, अहुका अहु	अहेसुं	तृ. पु.	अदासि, अदा अदंसु

कर-करणे.

परस्मैपद

आत्मनेपद

अ-करिं	अ-करिम्ह	प्र. पु.	अ-करिं	अ-करम्हसे
अ-करि	अ-करित्थ	द्वि. पु.	अ-करसे	अ-करव्हे
अ-करि	अ-करिसु, अकरुं	तृ. पु.	अ-करित्थ	अ-करुं

परस्मैपद

आत्मनेपद

अकासि	अकासिम्ह	प्र. पु.	अकासिं	अकासम्हे(सिम्हे)
अकासि	अकासित्थ	द्वि. पु.	अकासे(सिसे)	अकासव्हे(सिव्हे)
अकासि	अकंसु	तृ. पु.	अकासित्थ	अकंसुं

विध्यर्थ

परस्मैपद		आत्मनेपद	
ए. व.	घ. व.	ए. व.	व. च.
करेय्यामि	करेय्याम	प्र. पु. करेय्यं, कुब्धेय्यं, करे, कुब्धे	करेय्याम्हे कुब्धेय्याम्हे
करेय्यासि	करेय्याथ	द्वि. पु. करेथो, कुब्धेथो	
करे, करेय्य	करेय्युं	तृ. पु. करेथ, कुब्धेथ	करेरं, कुब्धेर

भविष्यकाळ

परस्मैपद		आत्मनेपद	
करिस्सामि	करिस्साम	प्र. पु. करिस्सं	करिस्सम्हे
-सि	-थ	द्वि. पु. करिस्से	करिस्सब्धे
करिस्सति	करिस्सन्ति	तृ. पु. करिस्सते	करिस्सन्ते

किंवा

काहामि	काहाम	प्र. पु.
काहसि	काहथ	द्वि. पु.
काहति, काहिति	काहन्ति, काहिति	तृ. पु.

संकेतार्थ

परस्मैपद		आत्मनेपद	
अ-करिस्सं	अ करिस्सम्ह	प्र. पु. अ-करिस्सं	अ-करिस्साम्हेसे
अ-करिस्स	अ-करिस्सथ	द्वि. पु. अ-करिस्से	अ-करिस्सब्धे
अ-करिस्स	अ-करिस्संस्तु	तृ. पु. अ-करिस्सथ	अ-करिस्संस्तु

टीपः—व्रील क्रियापदांत ज्या ह्याच्या त्वालीं रेघ आदे तीं ह्यें संस्कृत-
ब्रह्म आलीं आदेत. जसैंः—करिस्सामि (सं. करिष्यामि), करिस्साम
(सं. करिष्यामः), करिस्ससि (सं. करिष्यसि), करिस्सथ (सं. करिष्यथ),
करिस्सते (सं. करिष्यते).

तन-ताणणे

	वर्तमानकाळ		आज्ञार्थ	
तनोमि	तनोम	प्र. पु.	तनोमि	तनोम
	भूतकाळ		विध्यर्थ	
अ-तनिं	अ-तनिम्ह	प्र. पु.	तनेय्यामि	तनेय्याम
	भविष्यकाळ		सकेतार्थ	
तनिस्सामि	तनिस्साम	प्र. पु.	अ-तनिस्स	अ-तनिस्सम्ह

उपसर्गांचा उपयोग

उपसर्गः—१ (प्र), परा, अप, स (सम्), अनु, अव, नि (निस्), नि (निर), वि, आ, अधि, अति, सु, उद, अभि, पति, परि, उप ही अव्ययै धातूंच्या मार्गे जोडलीं असता त्यांना 'उपसर्ग' असें म्हणतात.

१. धातूंच्या मार्गे उपसर्ग जोडल्याने पुढील वेळा धातूंचा मूळचा अर्थ बदलतो. जसेः—

मूळ धातूर्थ	उपसर्गांनीं बदललेला अर्थ
नी (नय)—नेणे.	अप+नी—दूर नेणे.
सर (स्मृ)—आठवणे.	वि+सर—विसरणे. विस्सरति.
गम् (गच्छ)—जाणे.	आ+गम (गच्छ)—येणे. आगच्छति.
विस (विश)—शिरणे.	उप+विस—वसणे. उपविसति.
तर—तरणे.	ओ+तर—उतरणे. ओतरति.

२. उपसर्गांमुळे अकर्मक धातु सकर्मक होतो. जसेंः—

मूळ अकर्मक धातु	उपसर्गांमुळे सकर्मक झालेले धातु
रुद्—वाढणे. रुदति, रोदति.	आ+रुद्—चढणे. आरुदति, आरोदति.
भू (भव)—होणे, असणे, भवति	अनु+भू—(भव)—अनुभव घेणे. अनुभवति.

३. धातूंना एकत्रच वेळीं दोन किंवा तीन उपसर्ग लागतात, जसेंः—
उप+आ+विस=उपाविसति—वसतो. स+उप+आ+विस=समुपाविसति=वसतो. पति+आ+गच्छ=पचागच्छति=परत येतो.

उपसर्ग, न्याचे अर्थ व उदाहरणः—

उपसर्ग

अर्थ

उदाहरण

प (प्र)
परा
अप

आरभ
परत
उणेपणा, दूषण,
दूर

पवत्तति—मुरु होते.
परापतति—परत येतो,
पराजयति—पराभव पावतो
अपभासति—निंदा करतो.
अपनयति दूर नेतो. अपचा-
यति पूजितो.

स (सम्)
अनु

एकत्र
मागून, प्रमाणें

सवसति—एकत्र राहतो.
अनुसरति—अनुसरतो. अनु-
गच्छति—मागून जातो.

ओ (अव)
नि (निस्)
नि (निर्)
वि

साली, तुच्छ
साली
बाहेर.
विरुद्ध, निराळेपणा,
बाहुल्य
पर्यंत, भोवतीं.

ओतरति—साली उतरतो.
निसीदति—साली रसतो.
निगच्छति—बाहेर जातो
विभजति—विभागतो विह-
रति राहतो.
जागच्छति—येतो. आहरति—
आनयति—जागतो.

अधि
अति

वर, अप्रभागी
पलीकडे, अधिक

अधिगच्छति—मिळवितो.
अतिक्रमति, अतिवतति—
ओलाढतो.

उद

वर, गट्टेर

उतिष्ठति—उठतो. उप्पत्तति
उडी मारतो, उत्तरति चढतो.
अभियाति—हला करतो.

अभि
पति (पटि)
परि (पलि, पळि)

कडे, विरुद्ध
उलट, पेड
भोवती

पटिपुच्छति—उलट विचारने
परिधावति भोंवतालीं घावतो
पलिचेटेति भोवतीं गुडाळतो.
उपसक्रमति—जवळ जातो.

उप

जवळ

उत्पन्न (उत्पन्न)-वि० उत्पन्न होणे.
उदपादि-उत्पन्न झाला, उद+पत.

१ ग० भू. का. तृ. पु. ए. व.
ओलोक-ओ+लोक (अव+लोक)
१ ग० पाहणे.

तिकिञ्छापेहि-परीक्षा कर व 'तिकि-
ञ्छ' धातूचे प्रयोजकाचे आशय
त्रि. पु. ए. व.

मोति-हे लिये.

वेज्ज (वैद्य)-पु० वैद्य.

आ+नी+नय-१ ग० आणणे.

घनव्यय-पु० द्रव्याचा खर्च.

यथा-अ० ज्या रीतीने, ज्याप्रमाणे.

अमुरु-वि० अमुरुक, कोणी, एखादा.

भेसज्ज (भेषज्य)-न० औषध.

पुच्छ (प्रच्छ पृच्छ)-१ ग०

विचारणे.

स्कत्त (वृक्ष)-पु० झाड.

तच्चा (त्वरु)-स्त्री० साल, कातडी.

आ+हर-१ ग० आणणे.

एक समय-एके वेळी.

गया-स्त्री० उत्तर हिंदुस्थानातील

एक शहर व हिंदूंचे व थाळांचे

प्रसिद्ध क्षेत्र.

वि+हर-१ ग० राहणे.

तेन ग्यो वन समयन-त्या वेळी.

सम्बहुल-वि० पुष्कळ.

जटिल-वि० जटाधारी.

शत (शीत)-वि० थंड.

हेमन्तिक-पु० हेमन्तकृत, हिवाळा.

रत्ति (रात्रि)-स्त्री० रात्र.

हिमपातसमय-पु० वर्ष किंवा थंड
पडण्याची वेळ.

उम्मुज्जन्ति, निमुज्जन्ति-स्नान कर-

तात, उद+मज्ज (उद+मस्ज्)

६ ग० स्नान करणे, बुडी

माणे, बाहेर पडणे.

ओसिञ्चन्ति-ओ+सिञ्च ६, ७ ग०

शिंपडणे, मार्जन करणे.

उहन्ति-हवन करतात, हु-३ ग०

हवन करणे.

मुद्धितं (शुध्यर्थम्)-अ० शुद्धीसाठी.

अहसा-पाहिले. दिस-पाहणे-या

धातूंचे भू. का. तृ. पु. ए. व.

लो (खलु)-अ० स्फोरार.

उदान-न० उद्गार.

उदानेसि-उद्गार काढिले. 'उदान'

शब्दावह्न यनाविलेखे नामधातूंचे

भू. का. तृ. पु. ए. व.

उदरु-न० पाणी.

मुचि (मुचि)-शुद्ध, पवित्र.

वहु-वि० पुष्कळ.

एत्थ-अ० येथे.

न्हा (स्ना)-२ ग० स्नान करणे.

जन-पु० लोक.

यग्धिह (यस्मिन्)-ज्याच्या ठिकाणी

'य' शब्द पु० सप्तमी ए. व

कण्व (सत्य) - न० परं.
 धम्म (धर्म) - पु० धर्म, नीति.
 साधु - वि० चाग्र्यं.
 सुविहित - पु० सज्जन.
 दस्सन (दर्शन) - न० दर्शन.
 कङ्का (काङ्क्षा) - स्त्री० सशय,
 शका.
 छिञ्जति (छिद्यते) - नार्हाया होतो.
 'छिद्र' - चै कर्मणिचै वर्तमान वृ.
 पु. छ. व.
 बुद्धि - स्त्री० बुद्धि.
 वद्द (वृध, वधे) - १ ग० वादणं.

याल - पु० मूर्ख, लहान मुलगा.
 पाण्डित - पु० शाहणा.
 सत (सताम) - मज्जनाचा. 'सन्त'
 शब्द. प. व. व.
 समागम - पु० समत, भेट.
 य (यत्) - जे.
 नर - पु० मनुष्य.
 कम्म (कर्म) - न० कर्म.
 कल्याण - न० कल्याण.
 यदि - ज० जर.
 पाप - वि० पाप.
 दायाद - पु० हिस्सा, भाग.

मराठीत भाषांतर करा -

१. सावत्थिय फिर अदिन्नपुण्यको नाम ब्राह्मणो अहोसि । २. अदिन्न-
 पुण्यको कस्सचि दान न जदासि तस्मा लोका त 'अदिन्नपुण्यक'
 इति जाहसु । ३. अदिन्नपुण्यकस्स एको पुत्तो अहोसि भियो मनापो च ।
 ४. पुत्तस्य पिलन्धन कारेतुकामो अदिन्नपुण्यको चिन्तेसि - सचे पिल-
 न्धनकरणत्थ सुवण्णहारस्स आचिविसस्सामि वेतन दातव्व भविससतीडति ।
 ५. ततो अदिन्नपुण्यको सय एव सुवण्ण कोट्टेसि, मड्डानि कुण्डलानि च
 अकासि, पुत्ताय भदासि । ६. महकुण्डलधारणं पुत्तस 'महकुण्डले'
 इति नाम अहोसि । ७. महकुण्डलेस्स सोळमवस्सजाले पणुरोगो उदपादि,
 मात्ता महकुण्डले ओलोकेसि, अदिन्नपुण्यक एवमाह-अम्भो ब्राह्मण, पुत्तस्स ते
 पणुरोगो उप्पन्नो, तिक्किच्छापेहि न' ति । ८. अदिन्नपुण्यको अवाच-भोति
 सचे वेज्ज जानेस्सामि, वेतन दातव्व भविससति, त्व मम धनच्छेद न
 ओलोकेस्ससि । ९. ब्राह्मणी आह-किं करिस्ससि ब्राह्मणा ! ति ।
 १०. अदिन्नपुण्यको आह-यथा मे धनच्छेदो न होति (हिस्सति) तथा
 करिस्सामी ' ति । ११. अथ अदिन्नपुण्यको वेज्जान सन्निव्व अगच्छि
 धसुकरोगस्स नाम तुम्हे किं भेयज्ज करोथा' ति पुच्छति, वेज्जा च

स्वगतवादि अचिकरन्ति । १३. अदिन्नदुग्धको दस्सस्स तच्च आहरति, पुत्तस्स च भेसज्ज करोति । (धम्मपद अट्ठकथा, महदुण्डलिवत्थु) १४. एक समय गोतमो गयाय विहरति, तेन खो पन समयेन सम्भुला जटिला सीतासु हेमन्तिकामु रत्तीसु हिमपातसमये गयाय उम्भुज्जन्ति, निमुज्जन्ति, उम्भुज्जनिमुज्जनऽपि करोन्ति, ओसिञ्चन्ति, अग्गिऽपि बुहन्ति च सुदित्थ । १५. अहसा खो गोतमो जटिलान उम्भुज्जनिमुज्जन, ततो उदान उदानेसि—

न उदकेन सुचि होति यद्द्वोऽत्य न्हायती वनो ।

यमिह सञ्च च धम्मो च सो सुचि खो च ब्राह्मणो ॥ १५ ॥

(उदान, जटिलमुत्त)

साधु सुविहितान दस्सन कइत्ता छिञ्जति बुद्धि यद्दति ।

वालऽपि करोति पण्डित तस्मा साधु सत समागमो ॥ १६ ॥ (थेरगाथा ७५)

य करोति नरो कम्म कल्याण यदि पापक ।

तस्स तस्सेव दायारो य व कम्म पकुब्धती' ति ॥ १७ ॥ (थेरगाथा ११४)

शब्दार्थसंग्रह

एकदा-एकदा अ०

सुन्दरीकमारद्वाज-सुन्दरीकभारद्वाज

जु०

नावाचा-नाम,

ब्राह्मण-ब्राह्मण, पु०

महाराज-महाराज, पु० भन्ते,

दररोज-नियद्ध, देवसिक, पञ्चह.

अ०

वाहुका-वाहुका, स्त्री०

नदी-नदी, स्त्री०

ज्ञान-ज्ञान, न०

काय-किं, अ०

मिळणें-लाभ, १ ग० प+आप.

५ ग०

लोकमान्य-लोकसम्मत, वि०

पापनाशार्थ-पापनाशार्थ, अ०

पापनासाय, च. ए.

पुष्यासाठी-पुञ्जर्थ, अ० पुञ्जाय,

च. ए.

छानासाठी-नहामर्थ, अ० नहा-

नाय च ए.

रोगी-आवाधिक, वि०

उत्तम-उत्तम, वि.

ओषध-ओषध, भेसज्ज, न०

नेहमी-मदा, अ० निञ्च, वि०

रोग-गद, रोग, आवाध, पु०	शुद्ध-मुद्ध. वि.
हिंसा-पाणातिपात, पु० हिंसा, स्त्री०	हे-भो, अगमो, अ०
चोरी-अदिवादान, न०	जर-सचे, यदि, अ०
करणारा-करोत्त, पु०	रोट्टे-बोल्णे-मुसावाद, पु०
पापी-पापी, पु०	असुच्य, न०
माणूस-मनुस्स, पु०	बोल्णे-वद १ म० वू, २ म०
गया-गया, स्त्री०	बोल्णार नाहीस-न बदेव्यासि,
मुन्दरीका-मुन्दरीका, स्त्री०	दुवेव्यासि,
गगा-गगा, स्त्री०	हिंसा-पाणातिपात, पु.
सरस्वती-सरस्वती, स्त्री०	करणे-कर, ८ म०
बगैरे-ह्चनादयो,	उवरु-उदवान, पु०
पुण्यकारक-पुञ्जकारिनी, स्त्री०	गया-गया, स्त्री०

पार्लीत भाषांतर कराः--

१. एकदा मुन्दरीक मारदाज नावाचा ब्राह्मण गौतमाला म्हणाला,
२. महाराज, तुम्ही दररोज वाहुका नदीवर स्नानाकरिता जाता का ?
३. गौतम म्हणाला-वाहुका नदीच्या स्नानाने काय मिळते ? वाहुका नदी काय करील ?
४. मुन्दरीक-हे गौतमा, वाहुका नदी लोकमान्य आहे, पापनाशार्थ आणि पुण्यासाठी लोक वाहुका नदीवर स्नानासाठी जातात.
५. गौतम-जसा पथ्य न समाळणारा रोगी रोग नाहीसा करण्याकरिता, दररोज उत्तम औषध घेत राहिला (गण्हेय्य) तरी तो रोगातून उठणार नाही तद्वत् नेहमी हिंसा, चोरी, करणारा पापी माणूस दररोज जरी वाहुका, गया, मुन्दरीका, गगा, सरस्वती बगैरे पुण्यकारक नद्यातून स्नान करील तरी तो शुद्ध होणार नाही.
६. हे ब्राह्मणा, जर तू रोट्टे बोल्णार नाहीस, दिगा करणार नाहीस, चोरी करणार नाहीस तर डवकेमुद्रा तुझी गयाच होय.

प्रभसंग्रह ८

१. उपसर्गाचा उपनोग सागा.
२. हों ओळखा -मातुया, मातून, धीतरा, धीतरेभि,
३. भूतकाल व विध्वर्थ याचा तृतीय पुण्य द्य - तन, कर, रम.

नवमो पाठो

पूर्वतयासी —रत्ति, जाति हे शब्द पाठ करणे.

नवमगण

की (की)—विकत घेणें, कीणाति, विकिणाति.

आ (जा)—जाणणें, जानाति.

मह (ग्रह्, र्ह्)—घेणें, गण्हाति.

अस (अश्)—साणें, अस्नाति.

मि—मोजणें, मिनाति.

ल्—तोडणें, खुडणें, कापणें, लुनाति.

पू—पवित्र करणें, पुनाति.

चि—गोळा करणें, चिनाति.

या गणार्थांत धावुना ' ना ' हें विरूपण लागतें.

धावु विकरण वर्तमानकाळ प्र. पु. ए. व. प्रत्यय

की णा मि

का+णा+मि= कीणामि, की+णा+म=कीणाम.

याप्रमाणें वर्तमानकाळाचीं रावीचीं रूपें बनवा.

वर्तमानकाळ व आत्मार्थ

भूतकाळ

जा—जानामि जानाम प्र. पु. अ जानें (अज्जामि) अ-जानिमिद् (अज्जानिमिद्)

गह—गण्हामि गण्हाम प्र. पु. अ गण्हि (अग्गहि) अ-गण्हिमिद् (अग्गहिमिद्)

अस—अस्नामि अस्नाम प्र. पु. अस्नि अस्निमिद्

मि—मिनामि मिनाम प्र. पु. अ-मिनि अ-मिनिमिद्

ल्—लुनामि लुनाम प्र. पु. अ-लुनि अ-लुनिमिद्

पू—पुनामि पुनाम प्र. पु. अ-पुनि अ-पुनिमिद्

की—कीणामि कीणाम प्र. पु. अ-किणि अ-किणिमिद्

नवमो पाठो

विध्यर्थ

जा-जानेय्यामि जानेय्याम प्र. पु.

गह-गण्हेय्यामि गण्हेय्याम प्र. पु.

अस-अस्नेय्यामि अस्नेय्याम प्र. पु.

मि-मिनेय्यामि मिनेय्याम प्र. पु.

लू-लुनेय्यामि लुनेय्याम प्र. पु.

पू-पुनेय्यामि पुनेय्याम प्र. पु.

क्वि-क्विण्य्यामि क्विण्य्याम प्र. पु.

चि-चिनेय्यामि चिनेय्याम प्र. पु.

जि-जिनेय्यामि जिनेय्याम प्र. पु.

भविष्यकाळ

जानिस्सामि (अस्सामि) जानिस्साम (अस्साम)

गण्हिस्सामि (गहिस्सामि) गण्हिस्सामान गहिस्स

अस्सिस्सामि अस्सिस्साम

मिनिस्सामि मिनिस्साम

लुनिस्सामि लुनिस्साम

पुनिस्सामि पुनिस्साम

क्विण्य्यामि क्विण्य्याम

चिनिस्सामि चिनिस्साम

जिनिस्सामि जिनिस्साम

संकेतार्थ

अजानिस्स अजानिस्सम्ह प्र. पु.

अस्सिस्सम्ह अस्सिस्सम्ह प्र. पु.

अलुनिस्सम्ह अलुनिस्सम्ह प्र. पु.

अक्विण्य्याम्ह अक्विण्य्याम्ह प्र. पु.

अगण्हिस्स अगण्हिस्सम्ह

अमिनिस्स अमिनिस्सम्ह

अपुनिस्स अपुनिस्सम्ह

अचिनिस्स अचिनिस्सम्ह

टीपः—बरील क्रियापदाच्चा द्वितीय व तृतीय पुरुष चाल्वा.
इकारन्तो इत्थिलिङ्गो रत्ति (रात्रि) सहो ।

रत्ति	रत्ती, रतियो रत्त्यो	पठमा
रत्ति	रत्ती, रत्तियो	दुतिया
रत्तिया, रत्त्या, रत्था	रत्तीहि, रत्तीभि	ततिया
रत्तिया, रत्त्या, रत्था	रत्तीन	चतुर्थी
रत्तिया, रत्त्या, रत्था	रत्तीहि, रत्तीभि	पञ्चमी
रत्तिया, रत्त्या, रत्था	रत्तीनं	छठी
रत्तिया, रत्त्या, रत्तियं } रत्त्यं	रत्तीसु	सप्तमी

रत्ति

रत्ती, रत्तियो, रत्त्यो आल्पत

इकारन्तो इत्थिलिङ्गो जाति सद्दो ।

जाति	जाती, जातियो	पठमा
जातिं	जाती, जातियो	दुतिया
जातिया, जत्या, जञ्चा	जातीहि, जातीभि	ततिया
जातिया, जत्या, जञ्चा	जातीनं	चतुथी
जातिया, जत्या, जञ्चा	जातीहि, जातीभि	पञ्चमी
जातिया, जत्या, जञ्चा	जातीनं	छट्ठी
जातिया, जातियं, जत्यं, जञ्चं	जातीसु	सत्तमी
जाति	जाती, जातियो, जत्यो, जच्चो	आलपन

शब्दार्थसंग्रह

सावत्थि (धावस्ति)-स्त्री० नगरीचें नाव.	मञ्चक-पु० पलग.
फिर-अ० सरोसर	नि+पठ-४ ग० पठणें. निपञ्जति.
एक-एक सर्वनाम.	सहायक-पु० मित्र.
सेट्ठि (धेष्ठिन्)-पु० शेटजी.	कस्मा-का.
गेह-न० घर.	सुच-सोचति. १ ग० शोक करणें, दुःख करणें.
चत्ताळीस-स० चाळीस.	पवति (प्रवृत्ति)-स्त्री० बातमी.
कोटि-स्त्री० कोटि.	आ+चकर-१ ग० सागणें, आच-कवति.
धन-न० द्रव्य.	आपण-पु० बाजार.
अगार-पु० कौळसा.	वि+क्किण-९ ग० विकणें.
एव-अ० असेंच, केवल.	आगतागत-वि० येणारे, जाणारे;
प+रुद-१ ग० रडणें. परोदति.	जाणारा-री-रें.
आहार-पु० आहार.	मनुस्स (मनुष्य)-पु० माणूस.
पटि (पति)+रिप-१ ग० सोडणें, टाकणें.	एकच्च-अ० काहींजण-गीण.
	वद-१ ग० बोलणें. वदति.

सेस (शेष)-वि० उरलेटे, बाकीचे,
 व.घ (वस्त्र)-न० वस्त्र,
 तेह-न० तेल,
 मधु-न० मध,
 पाणित-उ० पूळ,
 सपि-तूप,
 दुड-न० दुध,
 लोण-न० मीठ,
 साक-पु० भाजी,
 थडक-न० आलें,
 अविक्रिणन्त-पु० न विक्रणाग,
 हिरत्र (हिरण्य)-न० सोने,
 पुच्छ (प्रच्छ, पृच्छ)-१ ग०
 विचारणें,
 वह-उ० कोटें,
 एथ-अ० येथें,
 हाथ (हस्त)-पु० हात,
 निविक्षफती-स्त्री, ठेवणारी, नि +
 'क्षिप'चें वृत्तं, का, घा, स्त्री, प्र, ए, व.
 सचे-अ० जर,
 कुमारिका-स्त्री० कुमारी,
 पुत्र (पुत्र)-पु० मुलगा, पुत्र,
 आ+हर-१ ग० आणणें, आहरति,
 इत्थि (स्त्री)-स्त्री० नाई, स्त्री,
 वा-अ० किंवा,
 पुत्रि (पुत्र्य)-पु० पुढ्य,
 इतो (इतः)-अ० येथून,
 गत-क, भू, घा० दि० गेलेला-स्त्री-लें,
 अदि-अ० मुढां.

अट्टि (अस्थि)-न० हडक,
 सघाट-पु० सागाडा,
 एस-सर्व० हा,
 महापथ-उ० मोठा रस्ता,
 सञ्च (सर्व)-सर्वनाम, सर्व,
 दान-न० दान,
 धम्मदान-न० धर्मरूपी दान,
 रस-पु० रस,
 धम्मरस-पु० धर्मरूपी रस,
 धम्मरती-स्त्री० धर्मरूपी प्रेम,
 तण्डुलपत्र-(तृणाक्षय) पु०
 अतृतीचा नाश,
 सञ्चदुःख (सर्व दुःख)-न० सर्व
 दुःख,
 जञ्चा-जातीनें, 'जाति' शब्द, तृ,
 ए, व,
 वसल (वृषल)-पु० चाडाल,
 ब्राह्मण-पु० ब्राह्मण,
 कम्मुना-कर्मनिं, 'कम्म' शब्द तृ,
 ए, व
 दिवा-अ० दिवसा,
 तप-१ ग० प्रकाशणें, तापणें,
 आदिच्च (आदित्य)-पु० सूर्य,
 रत्ति-शुभो, रत्ति शब्दाचें द्वि, ए, व,
 आ+भा-२ ग० प्रकाशणें,
 चान्दिमा-पु० चन्द्र,
 सनड-उपहार, सञ्ज, ' सनड-'
 (४ ग० घातू) चें कर्माणि मू,
 घा, वि०

प्राप्तिय (क्षत्रिय)-पु० क्षत्रिय, जायी	विरुहति-उगवते, येते. (वि+रुह)
(ध्यायिन्)-पु० ध्यान करणारा.	१ ग०
अहोरत्त (अहोरानम्)-रात्रदिवस.	शुत्तान-पेरलेत्याचे.
तेज-न० तेज.	अस्नाति-खातो. अस १ ग०
गो-स्त्री० गाय, बैल.	खाणं.
शुत्त(उत्त)-पेरलेले. 'वप' धातूचें	दूम-१ ग० द्वेष करणं.
क. मू. धा. वि०	

मराठींत भाषांतर करा —

१. साषाथिय फिरेरुस्स सेट्ठिस्स गेट्ठे चत्ताळ्ळीस्स कोटिधन अगारा एव अहोसि । २. सेट्ठि परोदि, आहार पटिक्खिपि, मज्झकं निषग्गिज । ३. सेट्ठिस्स एको सहायको सेट्ठि आह—सम्म, कस्मा सोचसीऽति । ४. सेट्ठि सहायकं त पवात्तिं आचिकिय । ५. सहायको आह—सम्म, मा सोचि, अह एक उपाय जानामि, त करोहीऽति । ६. सेट्ठि—किं करोमि सम्भाऽति । ७. सहायको—त्व आपणस्मिं अगारे विक्किणाहि, आगतागतेसु मनुस्सेसु एकच्चे तुव एव वदिस्सन्नि—सेसजना वत्थ, तेल, मधु, पाणित सण्णिय, विक्किणान्ति त्व पन अगारे विन्निक्कणासि । ८. त्व ते मनुस्से वदेय्यासि, मम सन्तक अविक्किणन्तो कि करिस्सामीऽति । ९. एकच्चे तुव एव वदेय्यु, सेसजना वत्थ, तेल, लोण, सार, थदरु, विन्निक्कणन्ति त्व पन हिरञ्जं विन्निक्कणासि । १०. त्व ते मनुस्से पुच्चेय्यासि कह हिरञ्जऽति । ११. मनुस्सा ज्ञाय हिरञ्जं जत्थीऽति वदेय्यु, ततो त्व हिरञ्जं मम हृत्थे निक्खित्तपथा'ति मनुस्स वदेय्यासि । १२. ततो मनुस्सा तव हृत्थे अगारे निक्खिपयेय्यु, एव तव हृत्थ अगारान हिरञ्जं भविस्सुति । १३. तव हृत्थे अगारे निक्खिपयन्तीं सन्ने जुमारिका होति तव गेट्ठ पुत्तस्स न आहर, सन्ने जुमारो होति कन्न्थ न आहराऽति ।

गाथा

नाभिजानामि इत्थी वा उरिसो वा इतो गतो ।

अपि च अट्ठिसघाटो गच्छतेस महापयेऽति ॥१८॥

सन्धदान धम्मदान जिनाति सन्ध रस धम्मरसो जिनाति ।

सन्ध रस धम्मरती जिनाति तण्हकरयो सन्धदुकरय जिनाति ॥१९॥

धम्मपद, ३५४ गाथा

न जच्चा बसलो होति न जच्चा हीति ब्राह्मणो ।

कम्मुना बसलो होति कम्मुना हीति ब्राह्मणो ॥ २० ॥

सुत्तनिपात, वसलमुत्त, गाथा २१.

दिवा तपति आदिच्चो रत्तिं आभाति चदिमा ।

रुनध्दो खत्तियो तपति शायी तपति ब्राह्मणो ।

अय सन्धमहोरत्त बुद्धो तपति तेजसा ॥ २१ ॥

धम्मपद, ३८७ गाथा,

गावो नसस पजायन्ति रोत्ते वुत्त विरूहति ।

वुत्तान फलमस्नाति यो मित्तान न दूमति ॥ २२ ॥

शब्दार्थसंग्रह

किसागोतमी-किसागोतमी, स्त्री०	वाई-अम्म, 'अम्मा' शब्दाच्चै
वाई-इत्थि, स्त्री०	स. ए. व.
सुलगा-पुत्त, पु०	जर-सचे, अ०
मरणे-मर, १, ६. ग० मगति.	जिवत असता-जीवन्ते. (सति
मैला-कालमकासि, मरि, अमरि,	सतमी)
नातेवाईक-सालोहित, आतक. पु०	वैद्य-वेज्ज, चिकिञ्चक. पु०
स्मशान-आळाहन. न०	औषध-ओसध, न०
नेत असता-नयन्ते सति. (सति सत.)	देणे-दा. ३ ग० ददाति. या-देय.
अडधळा करणे-रुध-रुन्ध, ७ ग०	तपासणे-वीनभस १ ग० तपासले-
अडधळा केला-अरुग्धि.	वीमसि.
आणि-च. अ०	सागणे--कय. १० ग० कयपति.
गृणाली-आह.	मैला आहे-कालमकासि, मतो.
औषधासार्ठी - भेसज्जत्थ, अ०	आता-इदानीं, अ०
ओसघाय. च. ए. व.	देणारा-देन्त. पु०
नेणे-नी-नय १ ग० नेईन-नेस्वामि,	मिळविणे-प+आप, ५ ग० लभ. १ ग.
नविस्वामि, नयेध्थ.	उत्तर देणे-उत्तरयति. उत्तर दिले-

उत्तरवि, उत्तरेणि, उत्तर गन्धा- वन्धन वनधिलेखी नामधातूचीं रूपे.	विमुट्ठमर-अच्छरमत्तं, अच्छरा- ली, चिमूट.
व-व, अ०	मोहरी-सिद्धत्परु, पु०
तेयून-ततो, अ०	देणं-दा ३ ग० देखील-ददंय्यामि, ददिससि.
वाहेर पटणं-नि + रुम. १ ग०	मोहव्यासाठी-सिद्धत्प, काथ, अ०
निसरामति,	सुवंग्गाव-सुवंग्गाम, पु०
नतर-अथ, ततो, अ०	हिडणं-चर, १ ग० चरति.
एरु-एरु, एवं०	सुप्पाकार्ळा-साय, अ०
असे-एव, अ०	विचार करणं-चिन्त, १० ग०
पौपध माहीत असलेला-पौपध- जाननरु. पु०	चिन्तयति.
कोटं-कुटिं, अ०	माहाच-ममेव, मम+एव.
सहणं-वस १ ग० वसति. वि+हर.	समजुत कन्ध धेणं-सज्ज+कर, ८ ग०
१ ग० विहरति.	जगणारे (जिघत्त)-जीजत्त, वि०
विचारणं-वुच्छ १ ग० वुच्छति.	अधिकरु (पुक्कळ)-बहु, पु०
गौतम (गौतम)-गौतम, पु०	याप्रमाणं-एवं, अ०
असे-इति, एव, अ०	पुनसोक-पुत्तसोक, पु० पुत्तहु ए. न०
आहे-अत्थि.	कमी होणे-हा ४ ग० हायति,
तो-सो, 'त' शब्द प्र, ए, व.	टाकणं-रिप, ६ ग० रिपति, चज, १ ग० चजति.
विहार-विहार, पु०	नमस्कार करणं-नम, वन्द १ ग०
असणं-अस २ ग० अस्ति.	नमति, वन्दति.
असेल-शिया, अस्स, 'अस' धातूचें विध्यर्थं वृ, पु, ए व.	प्राणी-सत्त, पु०
जो-यो, ज्याच्या-यस्स.	मृत्यु-मच्चु, पु०
मुलगी-कञ्जा, स्त्री०	निश्चित-धुव, वि०
सो-सो, त्याच्या-त्तस्स.	
पालीत भाषांतर करा -	

१. किसागौतमी नावाच्या (नाम) गाईचा मुलगा मेल, २. मेहेल्या

(मत) मुलाला नातेवार्दक रमशानांत नेत जसता किसानोतमीने त्यांना अडपळा केला, आणि म्हणाली की, मुलाला मी औपशासाठी देणारुडे नेईन. ३. नातेवार्दक म्हणाले—यार्द, जर तुझा मुलगा जिवत असता तर धाग्ही देणाला आणले असतें. ४. किसानोतमीने (किसानोतमी) मुलाला देणारुडे (वेज्ज) नेले आणि देणाला म्हणाली की, मादरा मुलाला (पुत्रस्य) औपध या. ५. देणानें (वेज्जो) मुलाला तणामुळे आणि किसानोतमीला असें सांगितलें की, यार्द, तुला मुलगा मेला जाहे. आता औपधाचा काय उपयोग ? ६. माझ्या मुलाला औपध देणारा माणूस मी मिळवीन अस किसानोतमीने देणाला उत्तर दिलें व तेथून ती राहेर पडली. ७. नंतर एका राहण्या माणसानें (पण्डित) किसानोतमीला असें सांगितलें की—यार्द, मला औपध माहीत नाहीं (अह ओग्ध न जानामि), परंतु औपध माहीत असलेला माणूस मी जाणतो. ८. मदारान, औपध माहीत असलेल्या मनुष्याचे नाव काय ? तो कोठें राहतो ? तें किसानोतमीने राहण्या माणसाला विचारलें. ९. औपध माहीत असलेल्या मनुष्याचे 'गौतम' असें नाव आहे. तो विदारांत असेल. १०. नंतर किसानोतमी गौतमाजवळ गेली आणि " माझ्या मुलाला औपध या " असें म्हणाली. ११. ज्याच्या घरांत मुलगा किंवा मुलगी मेलेली नसतों (न मियु) त्याच्या घरातील चिमूटभर मोहण्या देतील तर मी तुझा मुलगा औपध देईन. १२. किसानोतमी मोहण्यासाठीं सर्व गांवांत दिटली परंतु ज्याच्या घरांत मूळ मेलेलें नाहीं असें घर तिला मिळालें नाहीं (न पावुमि). १३. सवाकाळीं किसानोतमीने असा विचार केला की, मी महात्तच मुलगा मेला अशी (इति) समजूत करून घेतली. परंतु सर्व गांवांत जणान्यापैशां मेलेले अधिक जाहेत. १४. याप्रमाणें किसानोतमी विचार करीत असताना (किसानोतमिया चिन्तयमानान) पुनगोरु कमी साता. आणि तिने मेलेल्या मुलाला अरण्यांत टाकलें. १५. नंतर किसानोतमीने गौतमाला नमस्कार केला आणि ती म्हणाली "मदारान, मला मोहण्या मिळाल्या नसतें, सर्व गांवांत जिवत लोकांपैशां मेलेले जस्त आहेत." गौतम म्हणाला, " नपयाना मृत्यु निश्चित असतो, जगणें (जीवन) मध्य अनिश्चित असतें "

प्रश्नसंग्रह ९

१. विध्यर्थ व सकेतार्थ याचे तृतीय पुस्य-धाः— गह, अस, जा.
(दुसऱ्या गणातील अस, इ, या, धातूचा सकेतार्थ होत नाही.)

२. रूपे ओळखाः— रतियो, जच्चा, रतिया, जातमि, जिनाति,
सोचि, वदेय्यु, निपज्जि, चन्दिमा, तुव, दिवा.

३. सधि कराः—किर + एकस्स, सोचसि + इति, अत्थि + इति.

दसमो पाठो

पूर्वतयारीः—कम्म, मन हे शब्द पाठ करणे.

दशमगण

चुर—चोरणे, चोग्यति, चोरेति.

कथ—सांगणे. कथयति, कथेति.

गण—मोजणे. गणति, गणेमि.

पीळ (पीड्)—दुराविणे, पीडणे, पीळयति, पीळेति.

चिन्त—विचार करणे. चिन्तयति, चिन्तेति.

पूज—पूजा करणे. पूजयति, पूजेति.

वण्ण (वर्ण)—वर्णन करणे, स्तुति करणे. वण्णयति, वण्णेति.

पाल—रक्षण करणे, पोसणे. पालयति, पालेति.

मन्त (मन्त्)—बोलावणे, मन्तयति, मन्तेति.

कप्प (बल्प)—सज्ज करणे, करणे, कप्पयति, कप्पेति.

१. या गणातील धातूना अय किंवा ए अर्धी विकरणे लागून धातूचे
अग यन्ते. (अग म्हणजे प्रत्यय जोडण्यापूर्वीची धातूची स्थिति.).

धातु	विकरण	वर्तमान प्र. पु. ए. व. प्रत्यय
चुर	अय किंवा ए	मि

चोर—चोर+अय=चोरय+मि=चोरयामि. चोर+ए=चोरे+मि=चोरेमि.
याप्रमाणे चोरय किंवा चोरे असे ठेवून याकीची वर्तमानकाळाची प्र. पु.
बहुवचन व द्वितीय पुस्यार्थी रूपे बनवा. चोरय्+आन्ति=चोरयान्ति
चोरे+अन्ति=चोरेन्ति.

दसमो पाठो

वर्तमानकाल	व	आहार्य	भूतकाल
चुर-चोरयामि		चोरयाम प्र पु	अ-चोरयि अ चोरयिम्ह
किंवा चोरेमि		चोरेम प्र पु	चोरेसि चोरेसिम्ह
कथ-कथयामि		कथयाम प्र पु	अ-कथयि अ कथयिम्ह
किंवा कथेमि		कथेम प्र पु	कथेसि कथेसिम्ह
गण-गणयामि		गणयाम प्र पु	अ गणयि अ गणयिम्ह
किंवा गणेमि		गणेम प्र पु	गणेसि गणेसिम्ह
पीळ-पीळयामि		पीळयाम प्र पु	अ पीळयि अ पीळयिम्ह
किंवा पीळेमि		पीळेम प्र पु	पीळेसि पीळेसिम्ह
चि त-चि तयामि		चि तयाम प्र पु	अ चि तयि अ चि तयिम्ह
किंवा चि तेमि		चि तेम प्र पु	चि तेसि चि तेसिम्ह
पूज-पूजयामि		पूजयाम प्र पु	अ पूजयि अ पूजयिम्ह
किंवा पूजेमि		पूजेम प्र पु	पूजेसि पूजेसिम्ह
वण्ण-वण्णयामि		वण्णयाम प्र पु	अ वण्णयि अ वण्णयिम्ह
किंवा वण्णेमि		वण्णेम प्र पु	वण्णेसि वण्णेसिम्ह
पाल-पालयामि		पालयाम प्र पु	अ पालयि अ पालयिम्ह
किंवा पालेमि		पालेम प्र पु	पालेसि पालेसिम्ह
म त-म तयामि		म तयाम प्र पु	अ म तयि अ म तयिम्ह
किंवा म तेमि		म तेम प्र पु	म तेसि म तेसिम्ह
कप्प-कप्पयामि		कप्पयाम प्र पु	अ कप्पयि अ कप्पयिम्ह
किंवा कप्पेमि		कप्पेम प्र पु	कप्पेसि कप्पेसिम्ह
			भविष्यकाल
चुर-चोरयेय्यामि		प्र पु	चोरयिस्सामि
किंवा चोरेय्यामि	-य्याम	प्र पु	चोरेस्सामि -स्साम
कथ-कथयेय्यामि		प्र पु	कथयिस्सामि
किंवा कथेय्यामि	-य्याम	प्र पु	कथेस्सामि -स्साम
गण-गणयेय्यामि		प्र पु	गणयिस्सामि
किंवा गणेय्यामि	-य्याम	प्र पु	गणेस्सामि -स्साम

पीळ-पीळयेव्यामि		प्र. पु.	पीळथिस्सामि
किंवा पीळेय्यामि	-य्याम	प्र. पु.	पीळेस्सामि -स्साम
चिन्त-चिन्तयेव्यामि		प्र. पु.	चिन्तथिस्सामि
किंवा चिन्तेव्यामि	-य्याम	प्र. पु.	चिन्तेस्सामि -स्साम

संकेतार्थ प्रथमपुरुष

चुर-अ-चोरयिस्स	अ-चोरयिस्सग्	किंवा	अ चोरेस्स	अ-चोरेस्सग्
कथ-अ-कथयिस्स	अ-कथयिस्सग्	किंवा	अ-कथेस्स	अ-कथेस्सग्
गण-अ-गणयिस्स	अ-गणयिस्सग्	किंवा	अ-गणेस्स	अ गणेस्सग्
पीळ-अ-पीळयिस्स	अ पीळयिस्सग्	किंवा	अ पीळेस्स	अ-पीळेस्सग्
चिन्त-अ चिन्तयिस्स	अ-चिन्तयिस्सग्	किंवा	अ-चिन्तेस्स	अ-चिन्तेस्सग्
पूज-अ-पूजयिस्स	अ पूजयिस्सग्	किंवा	अ-पूजेस्स	अ-पूजेस्सग्
वण्ण-अ-वण्णयिस्स	अ-वण्णयिस्सग्	किंवा	अ वण्णेस्स	अ-वण्णेस्सग्
पाल-अ पालयिस्स	अ-पालयिस्सग्	किंवा	अ-पालेस्स	अ-पालेस्सग्
मन्त-अ-मन्तयिस्स	अ-मन्तयिस्सग्	किंवा	अ-मन्तेस्स	अ-मन्तेस्सग्
कप्प-अ-कप्पयिस्स	अ कप्पयिस्सग्	किंवा	अ-कप्पेस्स	अ कप्पेस्सग्

टीपः-वरील धातूंची पाळांची व अर्थांची द्वितीय-तृतीय पुण्यांची ह्ये चालवा.

अकारन्तो नपुंसकलिङ्गो कम्म (कर्म) स हो ।

कम्मं	कम्मा, कम्मानी	पटमा
कम्मं	कम्मे, कम्मानी	दुतिया
कम्मोत्त, कम्मना, कम्मुना	कम्मोत्ति, कम्मोभि	ततिया
कम्मात्त, कम्मुनो	कम्मानं	चतुर्थी
कम्मा, कम्माम्मा, कम्मम्हा	कम्महेत्ति, कम्मोभि	पञ्चमी
कम्माम्मत्त, कम्मूनो	कम्माम्मं	छठी
कम्मो, कम्माम्मि, कम्माम्मिद्दि, } कम्मनि }	कम्मोसु	सप्तमी
कम्म	कम्मा, कम्मानी	आत्परं

अकारन्तो नपुंसकलिङ्गो मन (मनस-मन, The mind) सद्दो ।

मन	मना, मनानि	पठमा
मनं	मने, मनानि	दुतिया
<u>मनसा, मनेन</u>	मनेहि, मनोभि	ततिया
<u>मनस्स, मनसो</u>	मनानं	चतुर्थी
मनसा, मनस्सा, मनस्साहा	मनेहि, मनेभि	पञ्चमी
मनस्स, <u>मनसो</u>	मनानं	छट्ठी
मने, मनस्मि, मनन्दिह	<u>मनेसु</u>	सप्तमी
मन, मना	मनानि	आत्पन

एव, सिर (सिरस् The head), उर, तेज, रज, वय, पय (पयस्-
Milk), वस, तप, वच (वचस् Speech-भाषण), चेत (चेतस् Mind
मन), अय (अयम् लोखड, Iron), सर (सरस् Lake तळ), एतेस
सदान रूपानि होन्ति ।

विशेषण

१. पालीत विशेषणाचे लिंग, वचन व विभक्ति हीं विशेष्याचें लिंग,
वचन व विभक्ति याप्रमाणें असतात.

जसें — (सालील वाक्यातील ज्या शब्दाच्या वर एकाचा जाकडा आहे
तीं विशेषणें समजावीत आणि ज्या शब्दावर दोनाचा जाकडा आहे तीं
विशेष्यें समजावीत.) १ मधुमेणिनो सिरिणेनो मोरसेल्ल अदस्सनेन च
लोका मसेन पलेन च काक अपूजेसु । २ लोका पभेकरो धम्मराजा बुद्धो थाव
न उपव्वजति ताव अञ्जे पुथू रुमणब्राह्मणे अपूजेसु । ३ अग्गस्स मधुरानि
मुव्वणवण्णानि पक्कानि, पल्लानि होन्ति । ४ तळाके सेतानि, पीतानि,
रत्तानि, पटुमानि सन्ति । ५ पिसुनेस्स मत्तुस्सस्स वाच वो पुरिसो सुणि-
स्सति सो नस्सिस्सति । ६ उय्याने धातेन मुक्खो रक्खतो पवितो, पुस्सेनानि
पण्णानि पवितानि, मुक्खेणो सारणो पविठा ।

२. (१) वर्तमानकालवाचक धातुसाधित विशेषण, (२) भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण. (३) भविष्यकालवाचक धातुसाधित विशेषण. (४) कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण, (५) सख्याविशेषण. या विशेषणाची माहिती १४, १५, १६, १७, या अध्यातून दिलेली आहे.

शब्दार्थसंग्रह

चोर-पु० चोर.	अदिष्टपुं० (अदृष्टपूर्व)-वि० पूर्वी न पाहिलेले.
सेट्टि-पु० शेटजी.	कृतपुं० (कृत पूर्व)-वि० पूर्वी केलेले.
धन-न० द्रव्य, धन.	अकृतपुं० (अकृतपूर्व)-वि० पूर्वी न केलेले.
राजपुरिस-पु० शिपाई.	शेम (क्षेम)-वि० हितकर.
कवि-पु० कवि.	समय-वि० भयकारक.
गुण-पु० गुण.	दूरे-अ० लाव, दूर.
मिलिन्द-पु० ग्रीक राजापैकी एका राजाचे नाव, (Minander)	सन्तिक-अ० जवळ.
मिनेण्डर, हा वेद, पुराण, सहा दर्शने वगैरेचे अध्ययन केलेला होता. याचा काल इ. स. पूर्व १५० वर्ष.	रहुविघ-वि० अनेक प्रकारचा-ची चें.
भन्ते-महाराज.	छ-सहा.
नागसेन-पु० एका भिक्षूचे नाव.	जन-पु० लोक.
लोक-पु० लोक.	वातिक-वि० वायु शालेला-लीं लें.
नरनारियो-स्त्री० स्त्री-पुं०.	पित्तिक-वि० पित्त शालेला-लीं-लें.
सुपिन (स्वप्न)-पु० स्वप्न.	सेगिहक-वि० कफ शालेला-लीं-लें.
दिस-पस्स-पाहणे, दिसणे १ ग०	देवनूपसहार-पु० देवता+उपसहार
कल्याण-वि० शुभ, उत्तम.	देविक सामर्थ्य.
अपि-अ० मुद्रा	समुदाचिण्ण-वि० एतत्या गोष्टीचा
पापक-वि० अशुभ, बाईट.	सारता घ्यास, विचार करणारा-
दिष्टपुं० (दृष्टपूर्व)-वि० पूर्वी पाहिलेले.	री-रें.

- पुत्र्यानिमित्त (पूर्वनिमित्त)-न०
 पूर्वाच्चि कारण.
 तन-अ० तेयें.
 सच्च (सद्य)-न० सरे
 अवसेस (अवशेष)-वि० बाकीचें,
 उरलेलें.
 मिच्छा (मिथ्या)-अ० खोटें, खोटे-
 पणानें, कपटानें.
 किं-काय.
 मनुस्य (मनुष्य)-पु० माणूस.
 चित्त-न० मन.
 सय (स्वयम्)-अ० स्वतः, अतः
 स्फूर्तिर्नि
 निमित्त-न० कारण.
 वि+चि-शोधणें, १ ग० गोळा
 करणें.
 अन्न (अन्व)-सर्व० दुसरा-री-रें.
 कोचि-अ० कोणीहि.
 आ+रुच-१ ग० सामणें.
 आपाय-पु० केंद्र, भाग, टप्पा,
 आटोका.
 यथा-अ० ज्याप्रमाणें.
 आदास (आदर्श)-पु० आरसा.
 कुर्हिचि-अ० कोठेंहि.
 छाया-स्त्री० छाया.
 आरोपेति-घालणें.
 यतो (यत.स्)-अ० जेथून, जेथें,
 ज्या अर्था.
 कुतो (कुतः)-अ० कोठून, कोठें,
 कशावसन, कसें, कारण.
 आ+नाम-नाचठ-वेणें, १ ग०
 मिलिन्दपद्द (मिलिन्दप्रश्न) पु०
 एका प्रधाचें नांव वारा ग्रीसचा
 राजा मिलिन्द यानें मिथु नाग-
 सेन याला जे धार्मिक व सामा-
 जिक प्रश्न विचारले त्या प्रश्नो-
 त्तराचा संग्रह जाहे.
 यत् (यत्)-न० यश, कीर्ति.
 उन्नत-वि० आनदित, उन्नट.
 अयस(अयश) न० अयश, अपकीर्ति.
 जोनत-वि० दुःखी.
 एरुद्ध-वि० एकत्र.
 तादिस- (तादृश) वि० तसा
 तशी, तस.
 समण (धमण) पु० मिथु.
 मुग्ग-न० मुरत.
 दुक्ख-(दुःख)-न० दुःख.
 पन-अ० पण, परतु.
 सम-वि० सारदे, तुल्यप्रमाण.
 निन्दा-स्त्री० निन्दा.
 पससा (प्रशसा)-स्त्री० श्रुति.
 अरुग्ग-वि० चलमिचल न होणारा-
 री-रें.
 अयस-न० लोखंड.
 अतिशोमचारि-पु० पापी.
 सक (स्वक)-वि० स्वतःचे, आपले.

दारु-मुरा, वारुणा, स्त्री० मज्ज, न०	गुर-गो, स्त्री०
दागिना-पिलन्धन, भूसन, आभ- रण, न०	शेत-शेत, न०
कपडे-वत्य, न०	घर-घर, न०
धान्य-घञ्ज, न	विकरणे-वि-किण १, ग० विक्रिणादि.
	व-च, अ०

पार्लीत भाषांतर कराः—

१. दारु पिणारा मनुष्य बेहोप होतो. चालतांना पावलोंपावलीं अडखळतो, नागडा होतो, थायकोला, मुलांना, नातेवाईकाना शिष्या देतो, मारतो, गटारांत पडतो, खड्ड्यांत पडतो, खोळं नये तें वोलतो, खाऊ नये, तें खातो, २. ज्याप्रमाणें बेवारशी पोळ खाण्याकरिता चोहोंकडे हिंडतो व लोकाना त्रास देतो त्याप्रमाणें दारु पिणारा मनुष्य चोहोंकडे हिंडतो व लोकाना त्रास देतो. ३. गाणान्या माणसाचें गायन ऐकतो व गाऊ लागतो, रडणान्या मुलाचें रडणें ऐकतो व रडू लागतो (रोदति), हसणान्या माणसाचें हसणें ऐकतो व हसू लागतो (हसति). ४. मी सार्वभौम राजा आहे, माझ्यासारखा कुलीन, मुदर, विद्वान, दाता, कला जाणणारा, शूर, असा मनुष्य पृथ्वीवर हल्लीं नाहीं असें वोलतो, ५. दारु पिणारा, दारुसाडीं दागिने, कपडे, धान्य, गुरें, शेत, घर विकतो व दारु पितो त्यामुळें त्याची थायको, मुळें मुक्तेने सरतात.

प्रश्नसंग्रह १०

१. तृतीया व सप्तमी याः—अथ, मन, वच, रज.
२. रूपे ओळखाः—कम्मुना, सरसा, यसस्स, पालेसि, कथेव्याथ.
६. माहिती याः—मिलिन्दप्रश्न.
४. अग म्हणजे काय ?

एकादशमो पाठो

पूर्वतयारीः—अकिल, घट्ट, न हे शब्द पाठ करणें.

अव्यय

ज्याला लिंग, वचन, विभक्ति लागत नाहीं त्यास अव्यय असें म्हणतात.

प्रभार्यक अव्यये

कथ-कमें.
 किमु-काय
 ननु-सरेच, नव्हे काय, निश्चय.
 कच्चि-काय,
 नु-एरेच, नव्हे काय.
 किं-काय.

वर्जनार्थक अव्यये

विना-शिवाय, वाचून.
 अन्तरं-शिवाय, वाचून.
 रिते-शिवाय, वाचून
 वितर्कबोधक
 अहो-सबोधन, सदाय, सेद.
 किमु-काय, कसलें.
 उदाहु-किंवा.
 किमुत-किंवा.

कालवाचक अव्यये

अधुना, इदानी, एतरहि—आता.
 यदा-जेव्हा.
 तदा-तेव्हा.
 अज्ज-आज.
 मुवे (श्वः)-उद्यां.
 परमुवे (परश्वः)-परवां.
 द्विय्यो (ह्यः)-हाल (आजच्या
 पूर्वीचा दिवस).
 साय-सध्याकाळ,
 पातो (प्रातः)-सकाळ.
 दिवा-दिवसा.

पयो-पाहटे.

संबोधनार्थक अव्यये

मन्ते-महाराज (श्रेष्ठ व्यक्तीसाठी).
 अग्भो-रे, अरे.
 जे-नोकर, मोलकरीण, याना हांक
 मारण्यासाठी.
 आउसो-भ्रमणाला - हाक मारण्या-
 साठी.
 भो-अरे.

उपमावाचक

यथा-ज्याप्रमाणे, जसे, जितकें.
 तथा-त्याप्रमाणे, तसे, तितकें.
 एव-असे, याप्रमाणे.
 सेय्यथा-त्याप्रमाणे.
 यथरिव-ज्याप्रमाणे.
 तथरिव-त्याप्रमाणे.

हेत्वर्थक अव्यये

यतो-उद्याअर्थी, कारण.
 ततो-त्याअर्थी
 निस्साय-मुळें.
 सघाय-उद्देशून.

निषेधार्थक अव्यये

न-नाहीं.
 नो-नाहीं.
 नोचे-नाहींतर.
 मा-नको, नाही.
 अल्-पुरे.

धनुना	धनूहि, धनूभि	ततिया
धनुस्स, धनुनो	धनून	चतुर्थी
धनुना, धनुस्मा, धनुम्हा	धनूहि, धनूभि	पञ्चमी
धनुस्स, धनुनो	धनून	छठी
धनुस्मि, धनुम्हि	धनूसु	सप्तमी
धनु	धनू, धनूनि	आल्पन
एय चक्खु, आयु, दारु, मधु, मस्तु, जस्तु, वधु, जरु, इच्चादयो		
उकारन्ता नपुसकलिङ्गा ।		

पुलिङ्गो त (तद्) सद्दो ।

सो	ते, ने	पटमा
त, न,	ते, ने	दुतिया
तेन, नेन	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि	ततिया
तस्स, नस्स	तेस, तेसान, नेस, नेसान	चतुर्थी
तस्मा, तम्हा, नम्मा, नम्हा	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि	पञ्चमी
तस्स, नस्स	तेस, तेसान, नेस, नेसान	छठी
तस्मि, तम्हि, नस्मि, नम्हि	तेसु, नेसु	सप्तमी

आल्पन तत्थि ।

इत्थिलिङ्गो त (तद्) मद्दो ।

सा	ता, तायो	पटमा
त, न	ता, तायो, ना, नायो	दुतिया
ताय, नाय	ताहि, ताभि, नाहि, नाभि	ततिया
ताय, नाय	तास, तासान	
तस्सा, नस्सा	नास, नासान	चतुर्थी
तस्साय, तिरसाय		
ताय, नाय	ताहि, ताभि, नाहि, नाभि	पञ्चमी
ताय, नाय,		
तस्सा, तिरसा	तास, नासान	
तस्साय, तिरसाय	नास, नासान	छठी

तायं, नायं तस्सं,
नस्सं, तिस्सं

तासु, नासु

सत्तमा

नपुंसकलिङ्गो त (तद्) सद्दो

तं, नं
तं, नं

ते, ते, तानि, नानि
ते, ने, तानि, नानि

पठमा
दुतिया

वाकीचीं रूपेण पुच्छिगाप्रमाणेण होत्तात,

शब्दार्थसंग्रह

सत्त (सत्त्व)- पु० न० प्राणी.

मर-मरणे, ६ ग०

सत्त्व (सर्व)-सर्वनाम, सर्वे,
काले-योग्य कालीं. स. ए. व.

उदाहु- अ० किंवा.

अकाले-अवेळीं. स. ए. व.

मरण-न० मरण.

दिदुपुब्बा (दृष्टपूर्वाः)-वि० पूर्वा
पाहिलेले.

पन-अ० पण, परतु.

अम्बुक्खत (आम्बुवृक्ष)-पु०
आंब्याचे झाड.

जम्बुक्खत (जम्बुवृक्ष)-पु० जांभ-
ळाचे झाड.

पतन्त-पडणारा-री-रें. ' पत '
धातूचें वर्तमानकालवाचक धातु-
साधित विशेषण.

आम-वि० कच्चा-ची-चें.

पक्क (पक्क)-वि० पिकलेला-ली-ले.

आम-अ० होय.

अवसेख (अवशेष)-वि० शीशक
राहिलेला-ली-ले.

कानिचि (कानिचित्)-अ० काहीं.
किमिविड (क्विमिविड)-वि०

किड्यानी टोंचलेली.

खकुट्ठत-वि० फाटीनें किंवा
सोऱ्यानें-शोडपलेला-ली-ले.

वात-पु० वारा

अन्तोपूतिक-वि० आत दुर्गंधी
असलेला-ली-ले.

जरावेगद्धत-वि० म्हातारपणामुळे
जग्लसड झालेला-ली-ले.

कम्मपटिसाब्द-कर्माचें सामर्थ्य,
जोर.

गतिपटिसाब्द-गतिसामर्थ्य, जोर.
किरियपटिसाब्द-त्रियेचें सामर्थ्य,
जोर.

मातुक्कुच्छिगत (मातृकुक्षिगत)-
वि० आईच्या पोटांतल्या-ली-ले.

विजातपर- न० वाळंतपणाची
गोली, पर.

मायिक-वि० मद्रिन्याचा-ची-चै.
 पे० पेय्याळ-पूर्वोप्रमाणे वर्गरे.
 पालिवाच्यात एगादा विषय निर-
 निराख्या उदाहरणांनी समजून
 देताना दराविक मजकूर चारवार
 येतो तेव्हा त्या मजकुराची पुनराक्ति
 टाळण्यासाठी 'पे० पेय्याळ' याचा
 उपयोग केलेला दिसतो.
 वसुसतिकर (वर्षशतक)-वि० शभर
 वर्षांचा-ची-चै.
 विजजमान (विज्रमान)- वि० अस-
 णार-री-रै.
 विज्जानेऽपि उत्तारि आयुस्मि-
 आयुष्य असतानामुडा.
 कतम-सर्वनाम, पुष्कळातून कोणता.
 जिगच्छा-स्त्री० भूक.
 पिपासा-स्त्री० तहान.
 अदि-पु० साप.
 दद (दष्ट)-वि० चावलेला-शी-छै.
 विस (विप)-न० विप.
 अग्नि (अग्नि)-पु० अग्नि, विस्तव.
 उदक-न० पाणी.
 सत्ति-(शक्ति) स्त्री० शम्भ, तलवार.
 मराठींत भाषांतर कराः—

मीयति (म्रियते)-मरतो. ' मर '
 धातूचें कर्मणिचें वर्तमानकालचें
 वृ. पु. ए. व.
 वात-पु० शरिरातील वायु.
 पित्त-न० पित्त.
 सेग्द (स्नेग्मन्)-पु० कण.
 सुद्विपात-पु० दात, पित्त-कण
 याचा प्रयोग किंवा क्षय.
 उतु-पु० ऋतु, हंगाम, वसंतादि ऋतु.
 विसमोपक्रमक्रम-न० विरुद्ध गोष्टी
 कर्णे, आत्मघातक कर्म कर्णे.
 कत (कृत्)-केलेला-शी-छै. ' कर 'चें
 क. म्. धा.
 अशुसलकर्म (अशुशलकर्म)-न०
 वाईट कर्म-कृत्य.
 विसाक-पु० परिणाम.
 पुत्रे-पूर्वी, पूर्वजन्मी.
 पर-वि० दुमरा.
 मानेति-मागवितो. ' मग् 'धातूचें प्रयो-
 ज्ज्ञाचें वर्तमानकाल वृ. पु. ए. व.
 ददग्-पु० तरण.
 मद्रिन (मध्यम)-मध्य दराचा-
 ची-चै.

भन्ते नागसेन, ये ते सणा मरन्ति, मध्ये ते काळे येव मरन्ति, उदाहु
 अकालेऽपि मरन्तीति । नागसेनो-आन्धि महाराज काळेऽपि मरण,
 अस्थि अकालेऽपि मरणऽपि । मिल्निन्त्रो-के ते भन्ते नागसेन काळे
 मरन्ति, के अकाले मरन्तीति । नागसेनो-दिहपुच्या पन महाराज तथा
 अम्बरुम्बरमा वा जम्बुदम्बरमा वा अम्बरमा वा पन फलम्बरमा
 पा. प्र. ८

फलानि पतन्तानि जामानि च पक्वानि चा'ति । मिलिन्दो-भाम
 यन्ते'ति । नागसेनो-यानि तानि महाराज फलानि स्वस्तो पतन्ति सव्यानि
 तानि काले येव पतन्ति उदाहु अकालेऽपी'ति । मिलिन्दो-यन्ते नागसेन,
 यानि तानि फलानि परिपक्वानि पतन्ति, सव्यानि तानि काले
 पतन्ति, यानि पन तानि अवसेसानि फलानि तेषु कानिचि क्रिमिविद्धानि
 पतन्ति, कानिचि लकुटहतानि पतन्ति कानिचि वातेन पतन्ति,
 कानिचि अतोपूतिकानि हुत्वा पतन्ति, सव्यानि तानि अकाले पतन्ती'ति ।
 एवमेव सो महाराज, ये ते जरावेगहता मरन्ति ते येव काले मरन्ति,
 अवसेसा केचि कम्मपटिवाब्धा मरन्ति, केचि गतिपतिवाब्धा, केचि किरिय-
 पतिवाब्धा मरन्तीति । मिलिन्दो-मन्ते नागसेन, ये ते कम्मपतिवाब्धा
 मरन्ति, येऽपि ते गतिपतिवाब्धा मरन्ति, येऽपि ते किरियपतिवाब्धा मरन्ति,
 येऽपि ते जरावेगपतिवाब्धा मरन्ति सव्ये ते काले येव मरन्ति, योऽपि
 मातुःकुष्ठगतो मरति सो तस्स कालो, काले येव सो मरति, योऽपि
 विजातधरे मरति, सो तस्स कालो, सोऽपि काले येव मरति, योऽपि
 मासिको मरति-पै० योऽपि वत्ससतिको मरति, सो तस्स कालो, काले येव
 सो मरति, तेन हि मन्ते नागसेन, अकाले मरण नाम न होति । ये केचि
 मरन्ति सव्ये ते काले येव मरन्ति । इमे महाराज, विञ्जमानेऽपि उत्तारि
 जायुस्मि अकाले मरन्ति । नागसेनो-कतमे । नागसेनो, आह ।

गाथा

जिघच्छाय पिपासाय अहिना-ददो विसेन च ।

अग्नि-उदक-सर्त्ताहि-अकाले तस्य मीयति ॥ २७ ॥

वात-पित्तेन-सेग्देन-सन्निपातेन-उत्तुहि च ।

विस्रमोपक्रमकमेहि अकाले तस्य मीयति ॥ २८ ॥

केचि महाराज सत्ता पुञ्चे यत्तेन तेन तेन अकुसलकम्मविपावेन मरन्ति ।
 त यथा-यो पुञ्चे परे जिघच्छाय मारति सो इध जिघच्छाय येव मरति
 दहरोऽपि मत्तिमोऽपि । (मिलिन्दपद्, मण्डकपद् ८ वग्ग.)

शब्दार्थसंग्रह

एकदां-अ० एकदा.

मास-मस न०

स्वाभासा-स्वादन्त, स्वादमान. पु०

सिह-सीह, मिगिन्द पु०

पसा-गल, पु०
 हाइक--अट्टि, न०
 आटकणें-लग्ग, १ ग० लग्गति,
 आटकल्लें-लग्गि, भू, का, वृ, पु.
 ए व,
 मुजणें-उद+धमा, १० ग० उट्टु-
 मायति,
 मुजला-उट्टुमायि, 'उद+धमा'
 १० ग, (उट्टु+धमा,)
 धातूंच भू, का, वृ, पु, ए, व,
 वेदना-वेदना, स्त्री०
 होक लागणें-वत्, १ ग० वत्तति,
 नतर-अथ, अ०
 साण्याकरितां- सादितु, भवर-
 नथ, अ०
 हिंङ्गारा-चरन्त, चरमान, पु०
 एक-एक, स०
 पशी-सकुण, पु०
 तेथें-तत्थ, अ०
 येणें-आ + गम गच्छ, १ ग०
 आगच्छति, भाला-आगच्छि, भू,
 का, वृ, पु, ए, व,
 आपि-च, अ०
 म्हणणें-वू, २ ग० व्रवीति,
 मित्रा-गम्भ,
 वाहेर काढणें-नी + हर, १ ग०
 परतु-वन, अ०
 भीति-भीति, स्त्री० भय, न०
 तोंड-मुत्त, तुण्ड, न०

घजणें-वि + सद, १ ग० विसदति,
 कदाचित्-कदाचि, अ०
 सार्णें-साद, १ ग० सादति,
 जीवदान-जीवित, न०
 नतर-अथ, अ०
 ज्या रीतीनें-यथा, अ०
 मिटणें-अपि+धा-३, १ ग० पिदहति,
 अशा रीतीनें-एव, तथा, अ०
 वरचा जगडा-उत्तरोष्ठ, पु०
 सालचा जगडा-अधरोष्ठ, पु०
 काटर्फी-दण्डक पु० रुढ, न०
 गिरणें-प+विस, १ ग० पविसति,
 शिरला-पाविसि, 'प+विस' धातूचे
 भू, का, वृ, पु ए, व,
 वाहेर-गहे, ३०
 अशा प्रकारें-एव, अ०
 वरें होणें-नीरोग, वि०
 एके दिवशीं- एकदिवस,
 रामटी रेडा-वनमहिस, पु०
 तेव्हा-तदा, अ०
 पधी-सकुण, दिज, पु०
 तेथें-तत्थ, अ०
 मृगराज-मिगराज, मिगिन्द, पु०
 नमस्कार असो-नमो अत्थु,
 थोडें-किंचि, अ०
 मास-मस, न०
 देणें-दा, ३ ग० ददाति, देति,
 नेह्मीं-निच्च, वि० सदा, अ०
 मास साणारा-मसमकरक, पु०

रक्त पिणारा-लौहितयानक. पु०	नाहीं-न. अ० नत्थि.
पूर्वी-अतीते.	असा-एतादिस. पु०
जिवत-जीवमान. पु०	सेवा-सेवा. स्त्री०
सुटणें-मुच मुञ्च. ७ ग०	निरर्थक-निरत्थ. वि०
हेंच-एत.	कृतत्र-अकतञ्जू. पु०
आध्वर्य-अच्छरिय. न०	माणुस-मानुस, मनुस्स. पु०
कृतशता-कृतञ्जुता. स्त्री०	सगत धरणें-भज. १ ग० भजति.
पार्लंति भाषांतर करा.—	

१. एरुदा मास राणाच्या अशा सिंहाच्या घशात हाडूक अडकले, घसा मुजला, वेदना होऊ लागल्या. २. नंतर राण्याकरिता हिंडणारा एक पक्षी तेथे आला आणि सिंहाला म्हणाला कीं-मित्रा, तुझे काय दुरतें ? ३. सिंह-माझ्या घशात हाडूक आडकले, त्यामुळे घसा मुजला आहे. ४. पक्षी-मित्रा, मी तुझे घशातील हाडूक बाहेर काढीन; परंतु भीतीमुळे तुझ्या तोंडात शिरण्यास भजत नाही, कदाचित् तू मला राशील. ५. सिंह-मित्रा, तू भिऊ नकोस, तुला मी राणार नाही. मला (मे, मय्) तू जीवदान दे. ६. नंतर पक्ष्याने सिंह ज्या रीतीने आपले तोंड मिटणार नाही अशा रीतीने सिंहाच्या बरच्या जत्रड्यात व रालाच्या जत्रड्यात काटकी उभी टेवली व तोंडात शिरला. हाडूक बाहेर काढले आणि बाहेर आला. ७. अशा प्रकारे सिंह बरा झाला. एके दिवशी सिंह रानटी रेडा खात होता, तेंव्हा पक्षी तेथे आला आणि सिंहाला म्हणाला कीं-हे मृगराज, तुला नमस्कार असो. मला थोडेंसें मास देतोस काय ? ८. सिंह-नेहमीं मास खाणाऱ्या, रक्त पिणाऱ्या माझ्या तोंडातून पूर्वी तू जिवत सुटलास हेंच आध्वर्य. ९. पक्षी-ज्याच्या टिकाणी (यदिम) कृतशता नाही अशाची सेवा करणें निरर्थक होय. १०. कृतत्र माणसाशीं सगत धरूं नका.

प्रश्नसंग्रह ११

१. अव्ययाचे प्रकार सागा आणि प्रभार्यक व निषेधार्थक या दोन अव्ययाचा वाक्यात उपयोग करा.

२. ह्रँ ओळखाः—तेन, तेहि. धेनुनो.

३. द्वितीया व सप्तमी ह्याः—दधि, मधु, वात.

४. पालीत रूपांतर करा :-

(१) क्रीडाङ्गणे बालाः क्रीडन्ति । (२) एतादृशः परानमः त्यादृशस्य वीरस्य शोभते ।

वारसमो पाठो

पूर्वतयारीः—य, भगवन्त, भवन्त हे शब्द पाठ करणें.

कर्मणि प्रयोग

१. धातूच्या मूळ रूपापुढें 'य' लावून पुढें आत्मनेपदी (किंवा परस्मै-पदी) प्रत्यय जोडल्यानें कर्मणिहप तयार होतें. (भावकम्मसुयो । क, व्या.)

जसैंः— नम-नम्+य=नम्य भाषानियम ८० प्रमाणें नम्म+ते=नम्मते किंवा नम्मति, नमीयते, हन-हन्+य=हन्य, भाषानियम ७० प्रमाणें हन्+ते=हन्ते, उपदिश+य=उपदिश्य भाषानियम ८० प्रमाणें उप-दिश्य+ते=उपदिश्यते.

२. कर्मणि प्रयोगात तृतीयात कर्ता (कर्त्यांची तृतीया), प्रथमान्त कर्म (कर्मांची प्रथमा) आणि कर्मांच्या वचनाप्रमाणे क्रियापदाचें पुरुष-वचन असतें.

टीप—पालीत निरनिराळ्या काळाचा व अर्थाचा कर्मणि प्रयोग क्वचित् आढळतो.

वर्तमानकाळ

भूतकाळ

कर्तारिः— पुत्तो बुद्ध नमति ।

पुत्तो बुद्ध अ-नमि ।

कर्मणिः— पुत्तेन बुद्धो नम्मते ।

पुत्तेन बुद्धो अ-नम्मि+थ ।

कर्तारिः— आचरियो म उपदिशति ।

आचरियो म उपादिसि ।

कर्मणिः— आचरियेन अह उपदिसे ।

आचरियेन अह उपादिस्सि ।

कर्तारिः— एळको ब्रह्मचारि हन्ति ।

एळको ब्रह्मचारि अ-हनि ।

कर्मणिः—एळकेन ब्रह्मचारी हज्जते ।

एळकेन ब्रह्मचारी अहज्जि+थ ।

आहार्य

कर्तरि.- त्व पुञ्ज लभाहि ।

कर्मणि:- त्वया पुञ्ज लभत ।

विध्यर्थ

त्व पुञ्ज लभेय्यासि ।

त्वया पुञ्ज लभेध ।

द्विकर्मरूपात्

३. दुह, याच, पच, दण्ड, रुध, पुच्छ, चि, ब्रु, सार, मय, मुस, या
धातून् कर्मणिप्रयोग गीण कर्मोच्ची प्रथमा धातून् करावा. १, २ हीं वाक्ये
याचीं उदाहरणे आहेत. नी, हर, कठ (कृप्), वह, हा चार धातून्
कर्मणिप्रयोग मुख्य कर्मोच्ची प्रथमा धातून् करावा. ३ रे वाक्य याचें
उदाहरण आहे.

कर्तरि १:-आचरियो माणवक पण्हं पुच्छति । कर्मणि १:-आचरियेन
माणवको पण्हं पुच्छियते । कर्तरि.-२ दळिदो भूप धन याचति । कर्मणि
२:-दळिदेन भूपो धन याचियते (याचियते) । कर्तरि ३:- माता पुत्त घर
भयति । कर्मणि ३ - मातरा पुत्तो घर नीयते ।

पुल्लिङ्गो य (यद्) सदो ।

यो	ये	पठमा
यं	ये	दुतिया
येन	येहि, येभि	ततिया
यस्स	येसं, येसानं	चतुत्थी
यस्मा, यम्हा	येहि, येभि	पद्दमी
यस्स	येसं, येसानं	छट्ठी
यस्मि, यस्मिह	येसु	सत्तमी

आलपन नत्थि

इत्थिलिङ्गो य (यद्) सदो ।

या	या, यायो	पठमा
यं	या, यायो	दुतिया
याय	याहि, याभि	ततिया
याय, यस्सा	यास, यासानं	चतुत्थी

याय	याहि, याभि	पञ्चमी
याय, यस्ता	यास, यासान	छद्दी
याय, यस्त	यामु	सप्तमी
नपुसकलिङ्गो य (यद्) सद्दो ।		
य	ये, यानि	पठमा
य	ये, यानि	दुतिया
येन	येहि, येभि	ततिया
यस्त	येस, येसान	चतुर्थी
यस्मा, यम्हा	येहि, येभि	पञ्चमी
यस्त	येस, येसान	छद्दी
यस्मि, यम्हि	येसु	सप्तमी
अकारन्तो पुल्लिङ्गो भगवन्त (भगवन्) सद्दो ।		
भगवन्तो, भगवा	भगवन्ता, भगवन्तो	पठमा
भगवन्त, भगव	भगवन्ते	दुतिया
भगवन्तेन, भगवता	भगवन्तेहि, भगवन्तेभि	ततिया
भगवन्तस्त, भगवतो	भगवन्तान, भगवत	चतुर्थी
भगवन्ता, भगवन्तस्मा	भगवन्तेहि, भगवन्तेभि	पञ्चमी
भगवन्तम्हा, भगवता		
भगवन्तस्त, भगवतो	भगवन्तान, भगवत	छद्दी
भगवन्ते, भगवन्तस्मि	भगवन्तेसु	सप्तमी
भगवन्तम्हि, भगवति		
भगवन्त, भगवन्ता	भगवन्ता, भगवन्तो	जाडन
भगवा, भगव		
अकारन्तो पुल्लिङ्गो भवन्त (भवन्) सद्दो ।		
भव, भवन्तो	भवन्ता, भवन्तो, भान्तो	

भवन्तं, भोतं	भवन्ते, भोन्ते	द्वितीया
भवन्तेन, <u>भवता</u> भोता	भवन्तेहि, भवन्तेभि	तृतीया
भवन्तस्स, भवतो	भवन्तानं, भवतं	चतुर्थी
भवन्ता, भवन्तस्मा, } भवन्तम्हा, भवता }	भवन्तेहि, भवन्तेमि	पञ्चमी
भवन्तस्स, <u>भवतो</u>	भवन्तानं, <u>भवतं</u>	छट्ठी
भवन्ते, भवन्तस्मिं } भवन्तम्हि, <u>भवति</u> }	भवन्तेसु	सप्तमी
भवन्त, भवन्ता } <u>भवं</u> , भवा, }	भवन्ता, भवन्तो	आल्पन

शब्दार्थसंग्रह

अस्सलायन (आश्वलायन)—पु०	मुध (शुध्) —४ ग० शुद्ध होणे.
आश्वलायन नावाचा एरु मनुष्य.	मुज्झति.
माणव—पु० विद्यार्थी.	नो—अ० नाही.
ब्राह्मण—पु० ब्राह्मण.	अब्राह्मण—पु० ब्राह्मणजातिव्यति-
गोतम (गोतम)—पु० गौतमबुद्ध.	रिक्त दुसऱ्या जातीचे लोक,
एव—अ० थाप्रमाणे, असें.	क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, वगैरे.
सेह (श्रेष्ठ)—वि० श्रेष्ठ, उत्तम.	ब्रह्म—पु० ब्रह्मदेव.
वण्ण (वर्ण)—पु० जात.	ओरस (औरस)—वि० स्वाभाविक,
हीन—वि० हीन दर्जाचा-चो-चे.	सवर्ण स्त्रीपासून झालेला-ली-लें.
अन्य (अन्य)—वि० दुसरा-गी-रें.	मुत्ततो—मुत्तात्तून. 'मुत्त' शब्दाला
मुक्क (शुद्ध)—वि० शुद्ध. निर्दोष.	पंचमीच्या अर्थी 'तो' प्रत्यय
क्क (वृष्ण)—वि० काळा, हीन-	लावून बनलेलें अव्यय.
दर्जाचा, अशुद्ध.	जात—झालेला-ली-लें. 'जन'चे
	कर्मणि भू. धा. विशेषण.

ब्रह्मज-वि० ब्रह्मदेवापामून झालेला-
ली-ले.

ब्रह्मनिभक्त-वि० ब्रह्मदेवाने निर्माण
केलेला-ली-ले.

ब्रह्मदायाद-वि० ब्रह्मदेवाचा-ची-चें
नातेवाईक, वराज.

इध-अ० येथें.

भव-आपण. 'भवन्त' शब्द प्र.ए.व
किं-अ० काय.

दिसन्ते (दृश्यन्ते)—दिसतात.

'दिस'चें आत्मनेपदी वर्तमान.

वृ. पु. य. व.

सो-अ०

पन-अ० पण, परंतु.

ब्राह्मणि-स्त्री० ब्राह्मणाची यायत्री.

उतुनि-स्त्री० विटालशी.

गग्निभि (गग्निणी)-स्त्री० गगोदर.

विजायमाना-स्त्री० याळतीण.

पायमाना-स्त्री० पाजणारी.

योनिज-वि० योनीतून जन्मलेला-

ली-ले.

समान-वि० सारग्या-सो-गे.

मन-६ ग० मानणें, मद्भ्रति.

मुत (भ्रुत)-ऐकलेला-ली-ले.

यान-तुर्कस्तान.

कधोज-पु. एका देशाचें नांव.

पञ्चमित्तम-वि० सरइह.

जनपद-पु० देश.

द्वे-दोन.

अय्य (आर्य)-पु० आर्य.

दास-पु० गुलाम.

हुत्वा-होऊन. 'हु'चें त्वान्त अव्यय.

गत्तिय (क्षत्रिय)-पु० क्षत्रिय.

वेस्स (वैश्य)-पु० वैश्य.

मुद्र (शूद्र)-पु० शूद्र.

पाणातिपाति (पातिनी)-वि० हिंसा

करणारा-री-रें.

अदिनादायि (दायिनी)-वि० चोरी

करणारा-री-र.

मुसावादि (वादिनी) (मृपावादिन)-

वि० सोटें बोलणारा-री-रें.

पिमुनवाच-वि० चहाडसार.

फरसवाच-वि० कठोर वाणी अस-

लेला-ली-ले.

मिच्छादिदि (मिच्छादृष्टि)-वि.

सोटी दृष्टि असलेला-ली-ले.

परमरणा-मरणानंतर.

दुग्गति (दुर्गति)-स्त्री० वाईट

स्थिति.

निरय-पु० नरक.

उद+पत-१ ग० उत्पन्न होणें.

उत्पज्जति.

एत्थ-अ० येथें.

यल-न० सामर्थ्य.

अस्सास-पु० आश्वास, प्रमाण. (धीर

देणें, श्वास घेणें.)

पटिविरत-थारणें, परावृत्त होणें.
'पटि+वि+रम' धातूचें क. भू
धा. वि.

सभग (स्वर्ग)-पु० स्वर्ग.

लोक-पु. लोक.

चत्तारो-चार 'चतु' शब्दाचें पु० प्र.
व. व

प+हु-१ ग० समर्थ होणे. पहोति.

सोरिथ (स्वस्ति)-अ. कल्याण.

सिनानि-स्त्री० शिककाई.

आदाय-घेऊन. 'आ+दा' धातूचें
त्वान्त अव्यय.

नदी-स्त्री० नदी.

गन्त्वा-जाऊन 'गम-गच्छ' धातूचें
त्वान्त अव्यय.

रज्जोहह-धाण, मळ.

पवाहेतु-धुण्यास, स्वच्छ करण्यास.

'प+वह' धातूचें प्रयोजनाचें
तुमन्त अ०

मग्गिम्मनिम्माय —सुत्तपिटकातील
एका प्रथाचें नाव. यात १७२
सूत्रें आहेत. भगवान गौतममुद्दानें
जातिभेद, आत्मानात्मवाद, चित्त-
शुद्धि, बगैरे विषयांवर केलेली
महत्त्वपूर्ण चर्चा या प्रथांत आहे.

जात-जन्मलेखा-ली-ल. 'जन'
धातूचें कर्मणि भू. धा. वि.

नन्द-१ ग० आनंद होणें.

भव-पु० भरभराट.

दार, दारा.-पु० स्त्री० पत्नी, बायको.
सम्पुच्छ-मिळून.

सा (श्वन्)-पु० कुत्रा.

वार-१० ग० दूर करणें, निवारण
करणे.

सूकर (शूकर)-पु० हुकर

असन्त-पु० नीच, दुष्ट.

किर (किल) अ० सरोसर.

जम्म (जाल्म)-पु० नीच, दुष्ट.

तात-पु० याग.

भासरे-महणत असत. 'भासन्ते'बद्दल

काव्यात उपयोग 'भास' धातूच
आत्मनेपदी भूतकाळ तृ. पु.

ए. व.

रक्खस-(राक्षस) पु० राक्षस.

उत्तरुप (उत्तरुप)-न० मुलाचें
निमित्त.

हा-३ ग० टाकणें, जहाति.

वयोगत-वि० म्हातारा-री-रें.

अस्स (अश्व)-पु० घोडा.

जिण्ण (जीर्ण)-वि. जीर्ण, टाकाऊ.

निम्भोग(निर्भोग) वि० निरुपयोगी.

ग्गादन-न० खाण, खाद्य.

अप+नी-१ ग० दूर करणें,

धेर-पु. वृद्ध.

परागार-न. दुसऱ्याचें घर.

पर+अगार.

भिक्षु (भिक्ष)-१ ग० भिक्षा
मागणें, भिक्षुत्व.

दण्ड-पु. काठी, सोटा.
किर (किल)-अ० एरोतर.
सेय्य (श्रेयः)-वि० चागले.
अनस्सव-वि० आन्नाधारक नसलेला
लीं ले.

चण्ड-वि० मयकर.
अरि-अ० सुद्धा.
गोण-पु० वैल.

कुकुर-पु० कुन.
अन्धकार-पु० अंधार.
पुरो-अ० पुढें.
गभीर-सोल, गहन.
गाध-(गाह) वि० मुरक्षित जागा.
बुडी मारणें.
आनुभाव-पु० सामर्थ्य.
रखित्वा-पडून. 'रखल' धातूचें
त्वान्त अ०

मराठींत भाषांतर कराः—

अस्सलायनो माणवो भगवन्तं एतद्वोच-भो गोतम, ब्राह्मणा एव
आहसु- ब्राह्मणाऽव सेडो वण्णो हीनो अज्जो वण्णो, ब्राह्मणाऽव सुस्सो
वण्णो अज्जो कण्हो वण्णो, ब्राह्मणाऽव सुज्झन्ति नो अब्राह्मणा, ब्राह्मणाऽव
ब्रह्मनो पुत्ता ओरसा, मुत्ततो जाता, ब्रह्मजा ब्रह्मनिम्भता ब्रह्मदायादाऽति ।
इमं भवं गोतमो किं मज्जति ? । दिस्सन्ते खो पत्त, अस्सलायन, ब्राह्मणान
ब्राह्मणियो उतुनियोऽपि गम्भिनियोऽपि विजायमानाऽपि पायमानाऽपि,
ते ब्राह्मणा, योनिजाऽव समाना एव आहसु ब्राह्मणाऽव सेडो वण्णो
हीनो अज्जो वण्णोऽति । त किं मज्जसि, अस्सलायन ? सुत ते-योनि-
कम्भोजेगु अज्जेमु च पच्चन्तिमेसु जनपदेसु द्वेऽव वण्णा अय्यो च दासो
च, अय्यो हुत्वा दासो होति, दासो हुत्वा अय्यो होति ।

त किं मज्जसि, अस्सलायन ? रत्तियो च वेस्सो च मुत्ते च खो पाणा-
तिपातिनो, अदिन्नदायिनो, मुसावादिनो, पिमुनवाचा, पस्सावाचिनो,
मिच्छादिद्धिनो, कायस्स भेदा परमरणा दुग्गतिं निरय उप्पज्जेय्यु नो ब्राह्मणा ?

अस्सलायनो- नोहिद, भो गोतम, चत्तारो वण्णा पाणातिपातिनो,
अदिन्नादायिनो, मिच्छाचारिनो, मुसावादिनो, पिमुनावाचा, पस्सावाचा,
मिच्छादिद्धिनो, कायस्स भेदा परमरणा दुग्गतिं निरय उप्पज्जेय्युऽति ।

गोतमो-एय्य, अस्सलायन ब्राह्मणान किं वलं, को अस्सासो, यदेत्थ
ब्राह्मणा एवमाहसु ब्राह्मणाऽव सेडो वण्णो अज्जो वण्णो हीनोऽति । त किं

मञ्जसि, अस्सलायन ? ब्राह्मणोऽव नु खो पाणातिपाता, अदिनादाना, पिसुनावाचा फरसावाचा पटिविरतो कायस्स भेदा परमरणा मुगतिं सग्ग लोक उप्पज्जेय्य नो खत्तियो नो वेस्सो नो मुद्दोऽति ? ।

अस्सलायनो— नो हिऽद भो गोतम, चत्तारो वण्णा पाणातिपाता, अदिनादाना, मिच्छाचारा, मुसावादा, पिसुनावाचा, फरसावाचा पटिविरता कायस्स भेदा पर मरणा मुगतिं सग्ग लोक उप्पज्जेय्युऽति ।

(अस्सलायनसुत्त ९३ मञ्जिमनिक्काय, मञ्जिमपण्णामक ।)

गोतमो—त कि मञ्जसि, अस्सलायन ? ब्राह्मणोऽव नु खो पहीति सोत्थि सिनानिं आदाय नदिं गन्त्वा रज्जो जह्ज पवाहेतु, नो खत्तियो भो वेस्सो नो मुद्दो ?

अस्सलायनो—नो हिऽद भो गोतम, चत्तारो वण्णा पहीन्ति सोत्थि सिनानिं आदाय नदिं गन्त्वा रज्जो जह्ज पवाहेतुऽति ।

गाथा

येहि जातेहि नन्दिस्स येस च भवमिच्छसिं ।
 ते मं दारेहि सम्पुच्छ साऽव वारेन्ति सूकर ॥ २९ ॥
 असत्ता किर म जम्मा ' तात ताता ' ति भासरे ।
 खरसा पुत्तरूपेण ते जहति वयोगत ॥ ३० ॥
 अरसोऽव जिण्णो निम्भोगो सादना अपनीयति ।
 बालकान पिता थेरो परागारेभु भिक्खति ॥ ३१ ॥
 दण्डोऽव किर मे सेव्यो य च पुत्ता अनस्सवा ॥
 चण्डऽपि गोण वारेति जयो चण्डऽपि कुक्कुर ॥ ३२ ॥
 अन्धकारे पुरो ह्योति मभीरे गाधमेवति ॥
 दण्डस्स आनुभावेन खलित्वा पतितिठ्ठति ॥ ३३ ॥
 (धम्मपद अट्ठकथा, परिजिण्णब्राह्मणपुत्तवत्थु)

शब्दार्थसंग्रह

एकदा-एकदा. अ०
 उन्हाळा-निदाघ. पु०
 एक-एक, स.
 सरोवर-सर, न०
 पाणी-पानीय, उदक, जल. न.
 आटले-मन्द अहोसि.
 पुष्कळ-रुहु. वि०
 मासा-मच्छ. पु०
 असणे, होणे-हु, अस. २ ग०
 साध्याकरिता-साधितु, 'साद'
 धातूचे तुमन्त अ०
 काठ-तीर-तीर. पु०
 ध्यानस्थ-ज्ञायन्त. पु.
 बसणे-नि+सद-सीद. १ ग०
 बसला होता-निसीदि.
 येथे-एथ. अ.
 कशाकरिता-किमर्थे. अ०
 असे-इति. अ०
 विचारणे-पुच्छ. १ ग. पुच्छति.
 हल्लीं-इदानी, दानि अ०
 पालीत भाषांतर करा:—

उन्हाळा-निदाघ पु०
 कडक-महन्त. पु०
 काय-किं. अ०
 करणे-कर, ८ ग० करतील-
 करेय्यु, करिरसन्ति.
 अशी-इति. अ०
 काळजी करणे-चिन्त. १० ग०
 चिन्तयति, चिन्तेति.
 जर-सचे, यदि. अ०
 एकेक-एकेक. वि०
 मोठे-महन्त. वि०
 सोडणे-वि + सज १ ग०
 विस्सजति.
 युगारभाषासून-पठमकृत्पिकतो, पच-
 म्यर्थी अ०
 कोठे तरी-कुहिचि अ०
 नेणे-नी नय १ ग. नयति-नेति.
 साणे-साद. १ ग०
 म्हणून-तस्मा.

१. एकदा उन्हाळ्यांत एका सरोवरातील पाणी आटलें. त्यात पुष्कळ मासे होते. २. एक बगळा मासाना साध्याकरिता सरोवराच्या काठी ध्यानस्थ बसला होता. ३. "हे बगळ्या, तूं येथे कशाकरिता बसला आहेस ?" असें माशांनीं (मच्छा) बगळ्याला विचारलें. ४. हल्लीं सरोवरांतील पाणी कमी झालें आहे, उन्हाळा तर कडक आहे, तेव्हां मासे काय करतील अशी तुमची मी काळजी करित आहे. ५.

“आता आम्ही काय करावें (किं करेम) ? ” असें माशांनीं वगळ्याला विचारलें. ६. “ जर तुम्ही माझ्या सागण्याप्रमाणें वागाल (मरह वचन करेथ्याथ) तर मी तुमच्यापैवीं एकेकाला मोठ्या सरोवरात सोडीन ” असें वगळा म्हणाला. ७. “ हे वगळ्या, युगाच्या आरंभापासून माशाची काळजी करणारा वगळा झाला नाहीं. ८. तू आमच्यापैकीं एकेकाळा कोठेंतरी नेशील आणि खाशील म्हणून आम्ही तुझ्यासरोवर येणार नाहीं.”

प्रश्नसंग्रह १२

१. कर्मणि प्रयोगाची व्याख्या सांग व कर्मणि प्रयोगाचें एक उदाहरण द्या.

२. ऋषे ओळखाः—याय, यायो, ये, भगवत, भवत.

३. माहिती द्याः—मज्झिमनिकाय.

४. पालींत रूपांतर कराः—

पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगत धनम् ।

कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तत् धनम् ॥१॥

नरस्याभरण रूप रूपस्याभरण गुणः ।

गुणस्याभरण ज्ञान ज्ञानस्याभरण क्षमा ॥२॥

तेरममो पाठो

पूर्वतयारीः—क, राज हे शब्द पाठ करणें.

भावे प्रयोग

(अ) जेव्हा अकर्मक धातूचा प्रयोग बदलावयाचा असेल तेव्हा भावे प्रयोगच करावा. भावेप्रयोगात कर्ता तृतीया विभक्तीचा असतो व क्रियापद नेहमीं तृतीयपुरुषी एकवचनीच असतें, अशा प्रकाराच्या वाक्य रचनेस भावेप्रयोग म्हणतात.

(भाव म्हणजे धातूनें दर्शाविलेल्या क्रियेचा बोध.)

कर्तृभिः—नरोगच्छति । ख तिष्ठसि ।

भावेः—नरेण गम्भते । खया टीयते ।

(आ) ' कर्मणि विध्यर्थक धातुमाधित्वाच्चे तद्ध, रूप वाक्यात् योजून पुढीलप्रमाणे प्रयोग करतात, जसे —बोधिसत्ता धन दिस्वा आह—
प्राचरियेन मम वचन अक्त्वा धन वस्सापित भविस्सति, मन्वेहि विनास
पत्तेहि भवितव्वं ' ति । २. बोधिसत्तो पन इमस्स पासणास्स हेट्ठा उदकेन
भवितव्वं ' ति ज्ञोतरित्वा पासणे जट्ठासि । (वण्णुपथजातन)

संधिनियम

सधि-याख्याः—एकापुढे एक येणारे जवळ जवळचे वर्ण एकरु
होण्याच्या प्रकारास सधि जसे म्हणतात.

टीप —शब्दाचें अग व प्रत्यय, धातु व उपसर्ग यांचा आणि समासा-
तील शब्दाचा सधि नित्य होतो, परंतु वाक्यातील शब्दाचा सधि करणे
किंवा न करणे हें इच्छेवर असतें.

पार्लित क, क, ल, ऐ, औ, श, प, हे वर्ण व विसर्ग नसल्यामुळे
त्याच्यामधर्घीचे होणारे सधि कमी शाले.

भ्रसंधि

१. ' अ ' पासून ' ऊ ' पर्यंत कोणत्याहि स्वरापुढें सजातीय स्वर
जाला असता त्या दोहोंमदल त्याचाच दीर्घस्वर होतो जसे -न+अहोसि=
नाहोसि, च+अपि=चापि, फल+असन=फलासन, सम्मन्ति+इध=सम्मन्तीध
यानि+इध=वानीध, गुरु+उपदेस=गुरुपदेस, मधु+उदक=मधूदक, बहु+
उपकार=बहुपकार, च+अथ=चाथ.

२. ज्या दोन पदांच्या संधीत दुसऱ्या पदाच्या आरम्भीच्या वर्णाचा
लोप होतो, त्यास ' परलोपसंधि ' म्हणतात. (वा परो असरूपा ।
कश्चायन व्याकरण, सधिरूप, २ सू.) (भारतीतील उदाहरणे—
रिडकी+आत=रिडकीत, केलें+अस=केलेंसे.) को+असि=कोऽसि, यो+इध
योऽध, छाया+इव=छायाऽव.

* ३. ज्या दोन पदांच्या संघीत पहिल्या पदाच्या शेवटच्या घर्णाचा लोप होतो त्यास 'पूर्वलोपसंधि' म्हणतात. (मराठीतील उदाहरणे:—हात+ऊन=हातून. घर+ई=घरी.) एकेन+उपायेन=एकेन+उपायेन=एकेनुपायेन. अपि+एते=अप्+एते=अपेते. तस्यं+एव=तस्य+एव=तस्येव. यस्स+इन्द्रियानि=यस्+इन्द्रियानि=यस्सिन्द्रियानि. गच्छति+एस गच्छन्+एस=गच्छतेस.

४. शब्द, अव्यय, क्रियापद यांच्यापुढे 'इति' आल्यास 'इति' मधील 'इ' चा लोप होतो. हा लोप दाखविण्याकरिता 'इ' च्या जागी ऽ असे किंवा—'असे' चिन्ह घालतात किंवा दांन्हीही चिन्हें योजीत नाहीत. जसे:— नमामीऽति, नमामी' ति, नमामीति, आणि 'इति' मधील ऱ्स्व स्वर दीर्घ, होतो. जसे:—पण्डित+इति=पण्डिताऽति. नमामि+इति=नमामीऽति. पठाम+इति=पठामाऽति. बद्धि+इति=बद्धीऽति.

गच्छतु+इति=गच्छतुऽति. तारका+इति=तारकाऽति.

असि+इति=असीऽति. मयं+इति=मयंऽति.

सत्तिके+इति=सन्तिकेऽति.

५. शब्द किंवा अव्यय यांच्यापुढे 'अपि' आल्यास 'अपि' मधील 'अ' चा लोप होतो. हा लोप दाखविण्याकरिता 'अ'च्या जागी ऽ असे (डिलंड, अवग्रह) चिन्ह घालतात किंवा चिन्ह घालत नाहीत. जसे:— जीवको+अपि = जीवकोऽपि. समाना+अपि=समानाऽपि. पन्थको+अपि=पन्थकांऽपि. द्वे+अपि=द्वेऽपि यथा+अपि = यथाऽपि. कण्णेहि+अपि=कण्णेहिऽपि. अह+अपि=अहऽपि. अग्ने+अपि=अग्नेऽपि.

६. पदाच्या शेवटच्या 'ए' पुढे 'अ' आल्यास (कचित् 'अ' चा आ होतो) 'ए' बद्दल अ होतो. (अएदन्तस्सादेसो । संधिरुप्प, दुतियरुण्ड, कच्चादन व्याकरण, सूत्र ६.) ते+अस्स-त् (ए)+य्+अस्स=त्सस्स. ते अह-त् (ए)+य्+आह=त्वाहं. पुत्तो त्याहं महाराज, त्व म पोस जनाधिप । कडहारिजातरु.

अपवाद:—सच्च+अह=सचाह

७. पदाच्या शेवटच्या 'उ' किंवा 'ओ' पुढे स्वर आल्यास उ

आणि ओ वदल व होतो. (व ओदुदन्तान । कच्चायन व्याकरण सन्धिक्रम, दुतियकण्ड. सू. ७.) जसं:- सु+आगत-स् (उ) +व्+आगतं=स्वागतं. सो+अस्-स् (ओ) + व्+अस् = स्वस्. खो+अस्-स् (ओ) +अस्=खवस्. बहु=आवाधो-वह+(उ) व्+आनाधो=बव्हावाधो.

८. अनुस्वारापुढें ' ए ' किंवा ' ह ' आल्यास अनुस्वाराचा विकल्पानें ' ञ ' होतो. आणि तो ञ् ' ए ' किंवा ' ह ' याच्यात मिळून जातो. (एहे ञ. कच्चायनव्याकरण, सन्धिक्रम ३ सू.) जसं:- त+एव=तञ्जेव. तरिंम + एव=तस्मिञ्जेव. एव+हि=एवञ्हि. तुम्हाक + एव=तुम्हाकञ्जेव. विकल्पाची उदाहरणें:-एव एत अभिञ्जाय । एव होति मुमासित ।

९. अनुस्वारापुढें कोणतेंही व्यंजन आलें असता मागील अनुस्वारावदल पुढील व्यंजन ज्या वर्गातील असेल त्या वर्गातील अनुनासिक विकल्पानें हातें. (वगन्त वा वगो । कच्चायनव्याकरण, सन्धिक्रम, २ सू.) जसं:- एव+रतो=एवङ्गो, धम्म+चरे=धम्मञ्चरे.

१०. (अ) स्वरापुढें इ, उ, ए, ओ, आल्यास, इ आणि ए याच्यापूर्वी ' य् ' होऊन तो त्यात मिळतो, उ आणि ओ याच्यापूर्वी ' व् ' होऊन तो त्यात मिळून जातो. (यवमदतरला चारामा । क० व्या. ६ सू.) न+इमस्-न+य्+इमस्=नयिमस्. यथा+इद-यथायिद. मा+एव मा+य् एव=मायेवं.

(आ) काहीं वेळां स्वरापुढें ' इ ' किंवा ' ए ' आल्यास त्याच्यापूर्वी ' म् ' किंवा ' र् ' विकल्पानें होतो. लहु+एस्सति-लहु+म् एस्सति=लहुमेस्सति. कसा+इव-वसा+म्+इव=कसामिव. सासपो+र्+इव=सासपोरिव. आरगो+इव+आरगो+र्+इव=आरगोरिव. सस्मि+एव-सस्मि+र् एव=सस्मिरेव.

(इ) काहीं वेळां स्वरापुढें ' अ ' किंवा ' इ ' आल्यास त्याच्यापूर्वी ' त् ' होतो. जसं:- अञ्ज+अगो-अञ्ज+त्+अगो=अञ्जतगो. यस्मा+इह-यस्मा+त्+इह यस्मातिह.

३. ज्या दोन पदांच्या सर्धीत पहिल्या पदाच्या शेवटच्या वर्णाचा लोप होतो त्यास 'पूर्वलोपसंधि' म्हणतात. (मराठीतील उदाहरणें.—हात+ऊन=हातून, धर+ई=धरी.) एकेन+उपायेन=एकेनू+उपायेन=एकेनुपायेन, अपि+एते=अप्+एते=अपेते तर्ध+एव=तत्थ+एव=तत्थेव, यस्स+इन्द्रियानि=यस्+इन्द्रियानि=यस्सिन्द्रियानि, गच्छति+एस गच्छत्+एस=गच्छतेस.

४. शब्द, अव्यय, क्रियापद यांच्यापुढें 'इति' आल्यास 'इति' मधील 'इ' चा लोप होतो. हा लोप दासविण्याकरिता 'इ' च्या जागीं ऽ असें किंवा—'असें चिन्ह घालतात किंवा दोन्हीही चिन्हे योजीत नाहीत, जसें—नमामीऽति, नमामी' ति, नमामीति जाणि 'इति' मधील 'इ' स्व स्वर दीर्घ, होतो, जसे—पण्डित+इति=पण्डिताऽति, नमामि+इति=नमामीऽति, पठाम+इति=पठमाऽति, वदसि+इति=वदसीऽति,

गच्छतु+इति=गच्छतुऽति, तारका+इति=तारकाऽति

जसि+इति=जसीऽति, मयं+इति=मयऽति,

सत्तिके+इति=सत्तिकेऽति,

५. शब्द किंवा अव्यय यांच्यापुढें 'अपि' आल्यास 'अपि' मधील 'अ' चा लोप होतो, हा लोप दर्शविण्याकरिता 'अ'च्या जागीं ऽ असें (द्विरड, जघमड) चिन्ह घालतात किंवा चिन्ह घालत नाहीत, जसें—जीवको+अपि = जीवकोऽपि, समाना+अपि=समानाऽपि, पन्थको+अपि=पन्थकोऽपि, द्वे+अपि=द्वेऽपि यथा+अपि = यथाऽपि, कण्णेहि+अपि=कण्णेहिऽपि, अह+अपि=अहऽपि, अज्जे+अपि=अज्जेऽपि,

६. पदाच्या शेवटल्या 'ए' पुढें 'अ' आल्यास (क्वचित् 'अ' चा आ होतो) 'ए' बदल थ होतो (थएदन्तस्मादेशो । संधिकप्प, दुत्तिमरुण्ड, कच्चायन व्याकरण, सूत्र ६.) ते+अस्स-त् (ए)+य्+अस्स=यस्स, ते अह-त् (ए)+य्+आह=त्याहं. पुत्तो त्याहं महाराज, त्व म पोस जनाविप । वडहारिजातरु.

अपवाद.—सचे+अह=सचाह

७. पदाच्या शेवटल्या 'उ' किंवा 'ओ' पुढें स्वर आल्यास उ

आणि ओ व्हल व होतो. (व ओदुदन्तान । कच्चायन व्याकरण सधिकरूप, दुतियसण्ड. सूत्र ७.) जसे:- सु+आगत-स (उ) +व्+आगत-स्वागत. सो+अस्-म् (ओ) + व्+अस्स = स्वस्स. सो+अस्-स् (ओ) +अस्स=स्वस्स. बहु=आवाधो-यह+(उ) व्+आवाधो=वह्वायाधो.

८. अनुस्वारपुढे ' ए ' किंवा ' इ ' आल्यास अनुस्वाराचा विकल्पाने ' ञ ' होतो. आणि तो ञ् ' ए ' किंवा ' इ ' याच्यात मिळून जातो. (एहे ञ. कच्चायनव्याकरण. सन्धिकरूप ३ सू.) जसे:- त+एव=तञ्जेव. तस्मि + एव=तस्मिञ्जेव. एव+इ=एवइ. तुम्हाक + एव=तुम्हाकञ्जेव. विकल्पाची उदाहरणे:-एव एत अभिञ्जाय । एव होति सुमासिव ।

९. अनुस्वारापुढे कोणतेही व्यंजन आले असता मागील अनुस्वाराव्हल पुढील व्यंजन ज्या वर्गातील असेल त्या वर्गातील अनुनासिक विकल्पाने होतं. (वगस्त वा वग्ने । कच्चायनव्याकरण, सन्धिकरूप, २ सू.) जसे - एव+तो=एवटो, धम्म+चरे=धम्मञ्चरे.

१०. (अ) स्वरापुढे इ, उ, ए, ओ, आल्यास. इ आणि ए याच्या पूर्वी ' य ' होऊन तो त्यात मिळतो. उ आणि ओ याच्यापूर्वी ' व् ' होऊन तो त्यात मिळून जातो. (यवमदतरला चागमा । क० व्या. ६ सू.) न+इमस्स=न+य्+इमस्स=नयिमस्स, यथा+इद=यथाविद. मा+एव मा+य् एव=मायेव.

(आ) काही वेळा स्वरापुढे ' इ ' किंवा ' ए ' आल्यास त्याच्या पूर्वी ' म् ' किंवा ' र् ' विकल्पाने होतो. लहु+एस्सति=लहु+म् एस्सति=लहुमेस्सति. क्सा+इव=क्सा+म्+इव=क्सामिव. सासपो+र्+इव=सासपोरिव. आरमो+इव+आरग्गे+र्+इव=आरग्गेरिव. सन्निम+एव=सन्निम+र् एव=सन्निमेव.

(इ) काही वेळा स्वरापुढे ' अ ' किंवा ' इ ' आल्यास त्याच्यापूर्वी ' त् ' होतो. जसे:- -अवज्ज+अग्गे—अवज्ज+त्+अग्गे=अवज्जतग्गे, यस्मा+इह=यस्मा+त्+इह यस्मातिह.

११. अ किंवा आ यांच्या पुढें ऱ्हस्व किंवा दीर्घ इ, उ यांपेकी कोणताहि स्वर आल्यास मागच्या व पुढच्या दोन्ही स्वराबद्दल पुढील स्वराचा गुण होतो. ('इ' चा गुण 'ए' आणि 'उ' चा गुण 'ओ')
 विन+ईरित=जिनोरितं. सब+इच्छा=तवेच्छा, चन्द+उदय=चन्दोदय, न+उपेति=नोपेति.

अकारन्तो पुलिङ्गो क (किम्) सद्दो ।

को	के	पठमा
कं	के	द्वितीया
केन	केहि, केभि	तृतीया
कस्स, कस्स	केसं, केसानं	चतुर्थी
कस्मा, कम्हा	केहि, केभि	पञ्चमी
कस्स, कस्स,	केसं, केसानं	छट्ठी
कस्मि, कम्हि, कस्मि	केसु	सप्तमी
किम्हि		

इत्थिलिङ्गो क (किम्) सद्दो ।

का	का, कायो	पठमा
कं	का, कायो	द्वितीया
काय	काहि, काभि	तृतीया
काय, कस्सा	कासं, कासानं	चतुर्थी
काय,	काहि, काभि	पञ्चमी
काय, कस्सा	कासं, कासानं	छट्ठी
काय, कायं, कस्सं	कासु	सप्तमी

नपुंसकलिङ्गो क (किम्) सद्दो ।

किं	के, कानि	पठमा
किं	के, कानि	द्वितीया
केन	केहि, केभि	तृतीया
कस्स, कस्स	केसं, केसानं	चतुर्थी

करमा, कम्हा करस, किरसं करिम, कम्हि, किरिम, किमिह	केहि, केभि केसं, केसानं केसु	पञ्चमी छट्टी सत्तमी
---	------------------------------------	---------------------------

अकारन्तो पुलिन्नो राज (राजन्) सदो ।

राजा राजं, राजानं रञ्जा, राजिना रञ्जो, राजिनो रञ्जा, राजिना रञ्जो. राजिनो रञ्जे, राजिनि राज	राजा, राजानो राजानो राजूहि, राजूभि राजानं, राजूनं. रञ्जं राजूहि, राजूभि राजानं, राजूनं, रञ्जं राजूसु राजा, राजानो	पठमा दुतिया ततिया चतुथी पञ्चमी छट्टी सत्तमी आलपन
--	--	---

शब्दार्थसंग्रह

अतीते-पूर्वी.

वाराणसी-खी० बनारस.

सामराज-पु० साम नावाचा राजा.

राज्य (राज्य)-न० राज्य.

तदा-अ० तेव्हा.

बोधिसत्व (बोधिसत्व)-पु०

भाविबुद्ध.

अमञ्चकुल (अमात्यकुल)-न०

प्रधानाचें कुल, वंश.

निव्यक्ति-जन्मला. 'निर+वत'

धानूचें भू. का. वृ. पु. ए.व.

वयप्पत्त (वयप्राप्त)-वि० वयात
आलेला-खी-लें; तरुण.

अर्थधम्मानुसासक (अर्थधर्मानु-
शासक, -पु० द्रव्य व धर्म (नीति)
यांवावर्तीतील सहागार.

पन-अ० पण.

पण्डव-पु० 'पण्डव' घोड्याचें नाव.

मङ्गलत्स (मङ्गलाश्र)-पु० उत्तम
घोडा.

गिरिदन्त-पु० 'गिरिदन्त' नावाचा
मनुष्य.

अस्सबन्ध-पु० घोड्याला शिक-
विणारा.

- एञ्ज-पु० लगटा,
 मुररञ्जु-पु० लगाम,
 गहैत्वा-वेऊन, 'गह्' ९ ग० धातूचें
 त्वान्त अव्यय,
 पुरतो (पुरत)-अ० पुटें,
 गच्छन्त-पु० जाणारा,
 दिस्वा (दृष्ट्वा)-पाहून, ' दिस ' धातूचें त्वान्त अव्यय,
 सिक्तापेति-शिकवितो, ' सिक्ता ' धातूचें प्रयोजकावरून वर्तमान-काळ तृ. पु. ए. व.
 सञ्जा (सजा)-स्त्री० समजत,
 अनुसिक्तान्त-अनुकरण करणारा,
 ' अनु+सिक्ता ' धातूचें वर्तमान का० धातु सा० वि०
 गज्जभाव-पु० लगडेपणा,
 आरोचेमु-सांगितलें, ' आ+रुच ' धातूचें प्रयोजकाचें भू. वा. तृ. ए. व.
 वेञ्ज (वैच)-पु० वैच, डॉक्टर,
 पेस- १ ग० पाठविणें,
 गन्त्वा-जाऊन, ' गम-गच्छ ' धातूचें त्वान्त अव्यय,
 अस (अश्व)-पु० घोडा,
 शरीर (शरीर)-न० शरीर,
 रोग-पु० रोग,
 पथ-१० ग० सांगण,
 राज-पु० राजा,
 वयस्स (वयस्य)-पु० मित्र,
 एत्थ-अ० येथें,
 कारण-न० कारण,
 आ-९ ग० जाणणें,
 जानाहि-तू जाण, जाणावेंस, 'आ' धातूचें आशार्थ द्वि.पु. ए. व.
 जस्सवन्ध-पु० घोड्याला शिकवणारा, किंवा राखणारा,
 ससग्ग (ससर्ग)-पु० सगत, ससर्ग,
 खल्लभूतभाव-तुं० शालेला लगडेपणा,
 अत्वा-जाणून, 'आ' धातूचें त्वान्त अव्यय,
 अत्थ-पु० हकीगत,
 आरोचेत्वा-साणून, कळवून,
 ' आ+रुच ' धातूचें प्रयोजकावरून त्वान्त अव्यय,
 ससग्गदोस (ससर्गदोष)-पु० सगतीचा दोष,
 दस्सेन्त-पु० दासविणारा,
 दरस-दर्श १ ग० धातूचें वर्तमान-कालवाचक धा० सा० वि०
 पठमा (प्रथमा)-स्त्री० पहिली,
 गाथा-स्त्री० गाथा, श्लोक,
 दूषित (दूषित)-वि० दूषित,
 हय-पु० घोडा,
 सामस्य-'साम' राजाच्या,
 पण्डय-पु० 'पण्डय' घोड्याचें नांव,
 पौराण (पौराण)-वि० जुना-नी-ने.

दूसितो गिरिदन्तेन ह्यो सामस्स पण्डवो ।

पोराण पकर्ति हित्वा तस्से'व अनुविधीयति ॥ ३४ ॥

अथ न राजा 'इदानीं वयस्स किं कातन्व' ति पुच्छि । बोधिसत्तो 'मुन्दर अस्सकन्ध लभिवा अस्सो यथापोराणो भविस्सती' ति वत्त्वा दुतिय गाय आह-

सन्ने वत अनुजो पोसो छिक्कराकारकप्पितो ।

आनने त गहेत्वान मण्डले परिवत्तये ।

खिप्पमेव पहत्वान तस्सेव अनुविधीयति ॥ ३५ ॥

राजा तथा अकासि, अस्सो पकतिभाव पतिट्ठासि ।

(गिरिदन्तजातक १८४)

शब्दार्थसंग्रह

जसा-शी-से-यथा, अ०	यादिसो-	मनुष्य-मनुस्स, मानुस, पु०
सी-स, वि०		नेहमी-निब्ब, वि०
देश-देस, पु०		शोभणे-मुभ, १ ग० सोभति,
तसा शी से-तथा, अ०	तादिसो-	विचार्यो-माणवक, अन्तेवासिक, पु०
सी-स, वि०		गुरु-भाचरिय, गुरु, पु०
भाषा-भासा, स्त्री०		थोडे-अप्पक, वि०
पाणी-पानीय, तोय, न०		असणे-अस, २ ग०
वी-वीज, न०		लाड-लालन, न०
अकुर-अङ्कुर, पु०		लाड करण्थात-लालने,
विद्या-विज्जा, स्त्री०		पुष्कळ-बहु, वि० विपुल,
वत्त-वत्थ, न०		दोप-दोष, पु०
वाणी-वाचा, स्त्री०		शिक्षा-ताळन, न०
शरीर-सरौर, न०	फाय, पु० वपु	गुण-गुण पु०
न०		फायदा-आनिस्स, पु०
विनय-विनय, निघात, पु०		ग्दणून-उरमा,

व्यवहार-बोहार, पु०	पतिव्रता-पतिव्यता, स्त्री०
कोर्णाही-कोऽपि.	मुलगा-पुत्र, पु०
कोणाचाही-कस्तवि, अ०	आज्ञाधारक-अस्थव, वि०
मित्र-मित्त, पु०, न०, सुहृज्ज, पु०	सहा-छ,
नाही-न, अ०	जग-पटवी, स्त्री०
शत्रु-पञ्चामित्त, पु०	सुल-सुल, सात, न०
कारण-कारण, न०	गाय-धेतु, स्त्री०
काळजी-चिन्ता, स्त्री०	मारण-हन, २ ग० मारली-अहनि,
जीर्ण-जिष्ण, वि०	भ्रूण-इति, अ० तस्मा,
ऊन-उण्, वि०	वासरू-वच्छ, पु०
कपडा-कथ, न०	मारू नये-न हनेव्य, 'हन' धातूचें
पति-पति, भत्तु, पु०	विध्यर्थे तु, पु. ए. व.
दुर्वर्तन-दुराचार, पु० दुस्वील,	कर्ज करणारा-री-रें-इणकत्ता, पु०
पत्नी-पजापति, भरिया, स्त्री०	बाप-पितु, जनक, पु०
वृत्त-किस, वि०	शत्रु-पञ्चामित्त, सत्तु, अमित्त, पु०
अभ्यास न करणें-असक्त्याय, अन-	सुदर-अभिरुपा, दस्सनीया, स्त्री०
भ्यास, पु०	बायको-भरिया, पजापती, स्त्री०
मलिन-मलिन, वि०	मूर्ख-मूळ्ह, स्त्री०
द्रव्यलाम-धनलाम, पु०	रोळ-कीळा, स्त्री०
आरोग्य-आरोग्य, न०	पण-पन, अ०
स्वतः-सय, अ०	जीव-पाण, पु०
लोकप्रिय-जनप्रिय, वि०	जाणें-गम-गच्छ १ ग०
बायको-भरिया, पजापती, स्त्री०	

पार्लंत भापांतर कराः—

१. जसा देश तशी भाषा, जसा राजा तशी प्रजा, जशी भूमि तशें पाणी, जशें बीं तशा अक्षुर, २. विद्येनें, वळानें, बाणीनें, शारिरानें, विनयानें मनुष्य नेहमीं शोभतो. ३. विद्यार्थ्यांना शिकविणारे गुरू पुण्डळ अस्ततात, परंतु विद्यार्थ्यांच्या मनान्चें अपहरण करणारे गुरू

गोडे असतात. ४. लाड करण्यात पुष्कळ दोष आहेत, शिक्षा करण्यात पुष्कळ गुण, पायदे, आहेत. म्हणून मुलाचे व विद्यार्थ्याचे लाड करू नयेत. ५. व्यवहारांत कोणीहि कोणाचाहि मित्र नाही व कोणीहि कोणाचाहि शत्रु नाही. कारणाने मित्र व शत्रु होतात. ६. काळजीनें माणसें जीर्ण होतात, उन्हांनें कपडे जीर्ण होतात. पतीच्या दुर्वर्तनांनें पत्नी कृश होते, अभ्यास न केल्यानें विद्या मलिन होते. ७. द्रव्यलाभ होणे, नेहर्मां आरोग्य असणे, स्वतः लोकप्रिय असणे, वायको पतिव्रता असणे, मुलगा आज्ञाधारक असणे, द्रव्य मिळवून देणारी (धनकारी) विद्या असणे, हीं सहा जगांत सुखे आहेत. ८. एकानें गाय मारली म्हणून दुसऱ्यानें वासरू (अज्जो) मारू नये. ९. कर्ज करणारा वाप शत्रु होय, व्यभिचार करणारी (जारी, अभिचारिणी) आई शत्रु होय, सुदर बायको शत्रु होय, मूर्ख मुलगा शत्रु होय. १०. तुमचा खेळ होतो पण आमचा जीव जातो.

प्रश्नसंग्रह १३

१. सधि करा.— देहि+इति, किं+इति, पुत्ता+अपि, एक+एव, न+इमेहि.

२. रूपें ओळखा.—नेस, कासान, किरस, रज्जो, राजूहि.

३. पालींत रूपांतर करा:—१. रत्नानि पुण्याणि वृक्षे सन्ति । २. तुष्टोऽस्मि तव भाषणेन । ३. विदेशेषु धनं विद्या, व्यसनेषु धनं प्रज्ञा, परलोके धनं धर्मः, शीलं सर्वत्र धनम् ।

चुद्दसमो पाठो

पूर्वतचारी.—एस, गच्छन्त हे शब्द पाठ करणे.

अकारन्तो पुलिट्ठो गच्छन्त महो । .

गच्छन्तो, गच्छं	गच्छन्ता, गच्छन्तो	पठमा
गच्छन्तं	गच्छन्ते	दुतिया
गच्छन्ता, गच्छता	गच्छन्तेदि गच्छन्तेभि	ततिया
गच्छन्तम्म, गच्छतो	गच्छन्तानं, गच्छतं	चतुःमी

गच्छन्ता, गच्छन्त्मा, गच्छन्तम्हा, गच्छता	} गच्छन्तेहि, गच्छन्तेभि	पञ्चमी
गच्छन्तस्स, गच्छतो	गच्छन्तान, गच्छत	छट्टी
गच्छन्ते, गच्छन्तरिंम गच्छन्तमिह, गच्छति	गच्छन्तेसु	सप्तमी
गच्छन्तु, गच्छं	गच्छन्ता, गच्छन्तो	आल्पन

ईकारन्तो इतिखलिङ्गो गच्छन्ती सद्दो ।

गच्छन्ती	गच्छन्ती, गच्छन्तियो	पठमा
गच्छन्ति	गच्छन्ती, गच्छन्तियो	दुतिया
गच्छन्तिया	गच्छन्तीहि, गच्छन्तीभि	ततिया
गच्छन्तिया	गच्छन्तीनं	चतुर्थी
गच्छन्तिया	गच्छन्तीहि, गच्छन्तीभि	पञ्चमी
गच्छन्तिया	गच्छन्तीनं	छट्टी
गच्छन्तिया, गच्छन्तियं	गच्छन्तीसु	सप्तमी
गच्छन्ति	गच्छन्ती, गच्छन्तियो	आल्पनं

ईकारन्तो इतिखलिङ्गो गच्छती सद्दो ।

गच्छती	गच्छती, गच्छतियो	पठमा
गच्छति	गच्छती, गच्छतियो	दुतिया
गच्छतिया	गच्छतीहि, गच्छतीभि	ततिया
गच्छतिया	गच्छतीनं	चतुर्थी
गच्छतिया	गच्छतीहि, गच्छतीभि	पञ्चमी
गच्छतिया	गच्छतीनं	छट्टी
गच्छतिया, गच्छतियं	गच्छतीसु	सप्तमी
गच्छति	गच्छती, गच्छतियो	आल्पन

नपुंसकलिङ्गो गच्छन्त सद्दो ।

गच्छ, गच्छन्तं, { गच्छन्ता, गच्छन्तानि,
गच्छन्ति

पठमा, दुतिया

वाकीच्या विभक्त्या पुङ्गिणी शब्दाप्रमाणे चाल्वा,
पुङ्गिङ्गो एस सद्दो ।

एसो एते
एतं एते
एतेन एतेहि, एतेभि
एतस्स एतेसं, एतेसानं
एतस्मा, एतम्हा एतेहि एतेभि
एतस्म एतेसं, एतेसानं
एतस्मि, एतम्हि एतेसु

पठमा
दुतिया
ततिया
चतुर्थी
पञ्चमी
छट्ठी
सत्तमी

आलपनं नदिथ ।

इत्थिलिङ्गो एस सद्दो ।

एसा एता, एतायो
एतं एता, एतायो
एताय एताहि, एताभि
एताय एतासं, एतासानं
एताय एताहि, एताभि
एताय एतास, एतासानं
एताय, एताय एतासु

पठमा
दुतिया
ततिया
चतुर्थी
पञ्चमी
छट्ठी
सत्तमी

अकारन्तो नपुंसकलिङ्गो एस सद्दो ।

एतं एते, एतानि
एतं एते, एतानि

पठमा
दुतिया

सेसं पुङ्गिङ्गसमो ।

वर्तमानकालवाचक धातुसाधित

धातूला अन्त किंवा मान हे प्रत्यय जोडल्यास पुढिंगी वर्तमानकाल-
वाचक धातुसाधित वनतें.

(सस्कृतात परस्मैपदी धातूला अत् (ङत्) आणि आत्मनेपदी धातूला
आन (शानच्) प्रत्यय लागून कर्तारि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित वनतें,
परंतु पाल्ति कोणताहि धातु परस्मैपदी व आत्मनेपदी चालतो म्हणून या
नियमाचा उपयोग होत नाही.) पुढिंझ

१ ग गम-गच्छ-गच्छ्+अन्त-गच्छन्त, गच्छ्+मान=गच्छमान-जाणारा.

१ ग, वद-वद्+अन्त=वदन्त, वद्+मान=वदमान-बोलणारा.

१ ग कर (काद्द्) कर्त्+अन्त=करन्त, कर्त्+मान=करमान-
इच्छिणारा.

१ ग० लभ-लभ्+अन्त=लभन्त, लभ्+मान=लभमान-मिळविणारा.

२ ग० हृद-रोद्+अन्त=रोदन्त, रोद्+मान=रोदमान-रडणारा.

२ ग० सुप-सुप्+अन्त=सुपन्त, सुप्+मान=सुपमान-झोंपणारा.

३ ग० दा-दद्+अन्त=ददन्त, देन्त, दद्+मान=ददमान-देणारा.

३ ग० हा-जद्+अन्त=जहन्त, जह्+मान=जहमान-टाकणारा.

४ ग० युष-युष्+अन्त=युञ्जन्त, युष्+मान=युञ्जमान-रागावणारा.

४ ग० युष-युष्+अन्त=युञ्जन्त, युष्+मान=युञ्जमान-रडणारा.

५ ग० सु-(ध्र) सुप्+अन्त, सुणन्त=सुण+मान=सुणमान-ऐकणारा.

५ ग० सक (शक्) सक्+अन्त=शकणारा.

६ ग० पुच्छ-पुच्छ्+अन्त=पुच्छन्त=पुच्छ्+मान=पुच्छमान-विचारणारा.

६ ग० मर-मर्+अन्त=मरन्त, मर्+मान=मरमान-मरणारा

७ ग० चुम्-चुम्+अन्त=चुम्बन्त, चुम्+मान=चुम्बमान-चुरन घेणारा.

७ ग० भुज्-भुज्+अन्त=भुजन्त, भुज्+मान=भुजमान-राणारा

८ ग० कर (क्) कर्+अन्त=करोन्त

९ ग० गह्-गह्+अन्त=गहन्त, गह्+मान=गहमान=घेणारा

९ ग०वि+की-विक्रिण्+अन्त=विक्रिणन्त, विक्रिण्+मान=विक्रिणमान-
विक्रिणारा

१० ग०चुर-चोरय्+अन्त=चोरयन्त, चोरय्+मान=चोरयमान-चोरणारा
चोरे+अन्त-(अ)न्त=चोरेन्त चोरणारा.

११ कथ-कथय्+अन्त=कथयन्त, कथय्+मान=कथयमान-सागणारा,
कथे+अन्त-(अ)न्त=कथेन्त-सागणारा

टीप —वरील 'अन्त' प्रत्यय लागून बनलेले पुढिली वर्तमानकाल
वाचक धातुसाधित शब्द 'बुद्ध' शब्दाप्रमाणे किंवा 'गच्छन्त' शब्दा
प्रमाणे चालतात.

स्त्रीलिंग

धातूला अती, अन्ती, माना, हे प्रत्यय जोडल्यास स्त्रीलिंगी वर्तमान
कालवाचक धातुसाधित बनते

गम-गच्छ-गच्छ्+अती=गच्छती, गच्छ्+अन्ती=गच्छन्ती, गच्छ्+माना
=गच्छमाना-जाणारी

वद-वद्+अती=वदती, वद्+अन्ती=वदन्ती, वद+माना=वदमाना-
बोल्यास.

कर-कर्त्+अती = करती, कर्त् + अन्ती = करन्ती, कर+माना=
करमाना -दृष्टिणारी.

लभ-लभ्+अती=लभती, लभ्+अन्ती=लभन्ती=लभ+माना=लभमाना
-मिळविणारी.

टीप -वरील 'अती', 'अन्ती' प्रत्यय लागून बनलेले स्त्रीलिंगी शब्द
'गच्छती', 'गच्छन्ती' शब्दाप्रमाणे चालतात

नपुंसकलिंग

धातूला अन्त, मान, हे प्रत्यय जोडल्यास नपुंसकलिंगी वर्तमानकाल-
वाचक धातुसाधित बनते. आणि हे धातुसाधित 'गच्छन्त' शब्दाप्रमाणे
किंवा 'फल' शब्दाप्रमाणे चालते.

शब्दार्थसंग्रह

देव-पु० महाराज,
 निरुद्ध-अ० दरगोज,
 मिगवा (मृगया) स्त्री०-शिवार,
 कम्म(कर्म)-न० काम,
 नामेध-नाम करतां, 'नस' धातूचे
 प्रयोजकाचे वर्तमानकाल द्वि.
 पु. ए. व.
 जम्बपल-न० आना,
 ग्रादन्त-पु० ग्राणारा,
 दविवाहन-पु० एका राजाचे नाव,
 पमिष्ट(प्रविष्ट)-वि० शिल्लेला-ली-ल्ले,
 यूस-पु० रस,
 निम्न-पु० बहुलिंर,
 विय-अ० प्रमाणे,
 जञ्जोहरितु-ग्राण्यास, अधि+जो+
 हर (अधि+अव+हर) धातूचे
 तुमन्त,
 असक्रान्त-पु० न शनगारा,
 मुर्त्तुभि-शुभला नि (तु) + डभ
 (स्तुम, शिव्)- १, ४, ग०
 शुभणे, भू. वा. वृ. पु. ए. व.
 उपायकुशल-पु० उपायकुशल,
 मिगाल (श्रमाल)-पु० कोरडा,
 जन्त-(आत्म)-आत्मा, स्वतः,
 अन्ननो-श्वेत प्या,
 आगतभाव-पु० जालेला, वेणे.

जत्वा-जाणून 'जा' धातूचे त्वान्त
 अव्यय,
 उस्तितु-इसण्यास, 'इस' धातूचे
 तुमन्त अ०
 देन्तो-देणारा, 'दा' धातूचे वर्त,
 कालवाचक घा. पु. प्र. ए. व.
 गीवा (ग्रीवा)-स्त्री० मान, गळा,
 उक्तरपित्वा-वर उच्चरन, उद+रिप
 द्व ग० धातूचे त्वात अ०
 इसमान-वि० इसणारा-री रें,
 गाळहन - वि० बळकट,
 दत्तर-(इत्वर)-वि. अविचार,
 उतावळ, थोडकी गोष्ट-प्रसंग,
 दस्सन(दर्शन -न० पाहणे),
 विस्वास(विश्वास)-पु० विश्वास,
 चतु'पद (चतु'पाद)-पु० चार
 पायाचा प्राणी,
 दळ्ह'पहार(दढप्रहार)-पु० जोराचा
 तडागा-धका,
 अभिङ्गमान-इच्छिणारा री-रे,
 'अभि+कर' धातूचे व, घा, वि०
 अवसकृति-माणे सरतो,
 अव+स्क,
 दसति-देईल, 'दा' धातूचे भविष्य-
 काल वृ. पु. ए. व.
 मु'पहार (मुप्रहार)-पु० जोराचा
 तडागा-धका,

घण्टा(घण्टा)-पु० रग.

गन्ध-पु० वास.

रस-पु० रस.

उपेत-वि० युक्त, सहित.

अम्ब-पु० अना.

अय-हा-ही, 'इद' शब्द पु० स्त्री०

प्र. ए. व.

अहुवा-होता, 'हु' धातु भू. का.

तृ. पु. ए. व.

पुरे-पूर्वी.

तव(त+एव)-तीच.

पूजा-स्त्री० पूजा, आदर.

लममान-मिळणारा-री-रे. 'लभ'

धातूचें व. धा. वि०

केन-का.

कटुकपल-वि० कटुक पलाचा ची-चें.

गम्भिनी (गम्भिणी)-स्त्री० गरोदर,

गामण.

मिगी (मृगी)-स्त्री० हरिणी.

साखमिग (शाखमृग)-पु० 'साख'

नांवाचा हरिण.

सन्तिके-अ. जवळ.

अनुग्रह (अनुग्रह)-पु० कृपा, दवा.

अलभमाना- न मिळविणारी.

'अ+लभ' चें व. धा. वि.

बोधिष्ठ-पु० भावी बुद्ध.

उपसकामि-जवळ गेला-ली-ले.

'उप+स+कम' धातूचें भू. का.

तृ. पु. ए. व.

अत्तनो (आत्मन.)-स्वतःच्या 'अत्त'

शब्द प. ए. व.

वसनघान (वसनस्थान)- न० रह-

ण्याचें ठिकाण.

भिन्ननावमनुस्से-ज्याच्या नावा फुट-

ल्या आहेत अशा माणसाना.

यक्खिणी (यक्षिणी)-स्त्री०

यक्षिणी, हडळ.

अनु+वि+चर-१ग, हिंरणें.

पण्डित-पु० शाइणा.

सत्तमा (ससर्ग)-पु० रावण, सगत,

सहवास.

कथयमाना-सागणारी. 'कथ'

धातूचें स्त्री० व. धा. वि.

इमा-ह्या. 'इद'शब्द स्त्री० द्वि.व.व.

सम्भरेव (सम्भि+एव)-संजनाशी-

बरोबर.

कुन्धे-करा, करावा. 'कर' ८ ग.

धातूचें विध्यर्थ.

सन्धव-पु० प्रेम, ओळख.

सत (सताम)-संजनांच्या 'सन्त'

शब्द प. व. व.

सनिवास-पु० सगत.

सोत्थि (स्वस्ति)-अ० कल्याण.

नहापित-पु० न्हावी.

मराठीत भाषांतर कराः--

१. देव, निबद्ध मिगव गच्छन्ता तुम्हे अग्हाक कम्म नासेय । २. अम्ब-
पळ रसादन्तो दधिवाहनो मुले पविट्ट अग्गयूस, निम्भयूस विय अग्गोहरितु
असक्कोन्तो नुद्धुभि । ३. उपायकुसलो राजा सिगालस्स अत्तनो सन्तिक
आगतभाव अत्वा डठित्तु ओकास देन्तो विय गीवं उक्खित्तपित्वा, गीवाय
हसमानं सिगाल गाळ्हक गण्हि । (महासीलवजातक)

४. मा ब्राह्मणा इत्तरदस्सनेन विस्सासमापज्जि चतुप्पदस्स ।

दळ्हप्पहार अभिकं खमानो अवसक्की दस्सति सुपहार ॥ ३६ ॥

(चम्मसाटक जातक,)

५. वण्णगन्धरसूपेतो अग्गाऽय अहुवा पुरे ।

तव पूज लभमानो केनऽग्गो कट्टुकप्फलो ॥ ३७ ॥ (दधिवाहन जातक),

स्त्रीलिङ्गी उदाहरणे

६. गम्भिणी मिगी सारामिगस्स सन्तिके अनुग्गह अलभमाना बोधिसत्त
उपसक्कमि । (निग्रोधमिगजातक) । ७. अत्तनो वसनट्टाने भिन्ननाव-
मतुस्से अलभन्तिथी यक्खित्तनियो समुदतीर अनुविचरन्ति ।

(वलाहस्थजातक)

८. पंडितससग्गस गुण कथयमाना देवता इमा गाथा अबोच--

सम्भिरेव समासेप सग्भि नुब्बेय सन्धव ।

एत हि सनिवासेन सोत्थि गच्छति नद्दापितो ॥ ३८ ॥

(सीलानिससेजातक)

शब्दार्थसंग्रह

अतीते-पूर्वा.

वाराणसी(वाराणसी)-स्त्री० बनारस.

ब्रह्मदत्त-पु० ब्रह्मदत्त नांवाचा राजा.

रज्ज (राज्य)-न० राज्य.

कारे-ते-करीत असतां. 'कर' चें

प्रयोजक स० ए.

बोधिसत्त-पु० भावी बुद्ध.

हिमवन्तपदेस-पु० हिमालयांतील प्रदेश.

सिगालि (शृगालि)-स्त्री० कोरही.

सवास-पु० सद्वास, एकरु राहणें.

अकासि-करता झाला, 'कर' घातूचें

भू. का. वृ. पु. ए. व.

पितुसदिसो अहोसि, सदेन मातुसदिसो । अयेकदिवस सीहा सीहकीळ
कीळिसु, सीहनाद नदिंसु । अथ सिगालिपुत्तो सिगालिक नाद नदि । अथ
सिगालिपुत्तस्स सह सीहा अस्सोमु, तुण्ही अहेसु । अपरो बोधिसत्तस्स
सजातिपुत्तो सीहछापको-तात, अथ सीहछापको वण्णादीहि अग्हेहि समानो,
सद्दो पनऽस्स अब्भादिसो 'को नामेऽसो' ति पुच्छन्तो पठम गाथ आह-

सीहूङ्गुली सीहनस्सो सीहपादपतिट्ठतो ।

सो सीहो सीहसधग्धि एको नदति अब्जथा ॥ ३९ ॥

ततो बोधिसत्तो ' तात ' एस तव माता सिगालिया पुत्तो. रूपेन मया
सदिसो, सदेन मातरा सदिसोऽति । अथ सिगालिपुत्त सीहो आमन्तेसि,
आह च-तात, त्व इतोपट्टाय दध वसन्तो अप्पसद्दो वस, सचे पुन नदि-
स्सति सिगालभाव ते सीहा जानिस्स'ति जोवदन्तो दुतिय गाथ आह-

मा त्व नदि राजपुत्त, अप्पसद्दो वने वस ।

सरेन रओ त जानेय्यु नहि ते पेत्तिको सरो ॥ ४० ॥

ततोपट्टाय सिगालिपुत्तो न नदि ।

गाथा

हसा कोञ्चा मयूरा च हस्त्रियो पसदा मिगा ।

सञ्चे सीहस्स भायन्ति नात्थि कायरिम तुल्यता ॥ ४१ ॥

एवमेव मनुस्सेसु दहरो चापि पञ्जवा ।

सो हि तत्थ महा होति नेव बालो सरिखा ॥ ४२ ॥

शब्दार्थसंग्रह

एके वेळीं-एकरिम समये.

कोसल राष्ट्र-कोसलरुद्ध. न०

विजया-विजया. स्त्री०

वाई-इत्थी. स्त्री०

नवरा-गामिक, पति. पु०

भाऊ-भातु. पु०

मुलगा-पुत्त. पु०

अरण्य-अटवि. स्त्री० अरञ्ज. न०

जाणारा-री-रें-गच्छन्त-गच्छन्ती-

गच्छन्त. वि०

माणूस-मनुस्स, मानुस. पु०

नेहमी-सदा. अ०

छुटणे-वि+लुप. ६, ७, ग० छुटत-
द्रव्य-धन. न० [विद्रुम्पन्ति.
धेणे-गह्. ९ ग० धेत असत गच्छन्ति.
आणि-च. अ०
पळून जाणें-पळ १० ग० पळून
जात असत-पलायन्ति,

नतर-अथ. अ०

एकदा-एकदा. अ०

चोर-चोर. पु०

म्हणून-इति. अ०

देणें-दा. ३ ग० ताच्यात दिलें-
अदसुं.

स्वकरच-नचिरस्स.

तेथें-तथ. अ०

येणें-आ+गम-गच्छ १ ग०
आगच्छति.

आच्छादन-अच्छादन. न०

असैं-इति. अ०

साडी-साटक. पु०

महाराज-महाराज. पु०

मागणें-याच. १ ग०

स्त्री-इत्थी, स्त्री० मातृगाम पु०

पार्लीत भार्यांतर कराः—

१. एके वेळीं कोसल राष्ट्रात विजया नावाच्या (नाम) बाईचा नवरा,
भाऊ, मुलगा, अरण्यादिन जाणाऱ्या माणसाना नेहमीं छुटत असत, द्रव्य धेत
जसत आणि पळून जात असत, २. नतर एकदा शिपायानीं त्यांना चोर

नवरा-सामिक, पति. पु०

हजार रुपयाची-सहस्रमूल.

नेसणारी पादपन्ती, पादपमाना. स्त्री०

नामडा डी-डें-नगो-नग्गा नग्ग. .

बाई-भोति.

तिधेजण-तयो 'ति' शब्द पु०

प्र. च. व.

भाऊ-भातृ. पु०

मुलगा-पुत्र. पु०

एक-एक. सर्व०

मिळविणें-लभ १ ग० लभति.

परतु-पन अ०

वडील-पितृ, जनक, सात. पु०

बाई-मातृ, अम्मा. स्त्री०

चाणो-मर. ६ ग० मरति. काल
करोति, काल अकमु.

म्हणून-तस्मा.

दुमिळ-दुल्लभो भा-भ. वि०

सोडणें-मुच १, ७, ग० मुञ्चति.

वि+सज. १ ग० विस्सजेति.

मुळें-निस्साय. अ०

लोक-जन, लोक. पु०

दुष्य-दुक्कर. न०

मुक्त-मुक्त. वि०

म्हणून कोसल राजाच्या ताब्यात दिले. ३. लवकरच विजया नावाची बाई तेथे आली आणि माझे आच्छादन द्या, माझे आच्छादन द्या, असे कोसल राजाला म्हणाली. ४. कोसलराजाने (कोसलो) विजया बाईला (विजयाय) साडी दिली. ५. विजया म्हणाली, "महाराज, मी हें आच्छादन मागत नाहीं, स्त्रियाचें आच्छादन नवरा होय. नवरा नसताना (सामिकग्निह असति) हजारूपाची साडी नेसणारी स्त्री नागडी होय." ६. कोसल म्हणाला, "बाई, हे तिघेजण दुझे कोण आहेत?" ७. विजया म्हणाली, "महाराज, माऊ, नवरा आणि मुलगा." ८. कोसल म्हणाला "मी तिघापैकी, एकाला तुझ्या ताब्यात देईन, कोण इच्छितेस बोल." ९. विजया म्हणाली, "महाराज मी जिवत असले (जीवमाना) म्हणजे नवरा आणि मुलगा मिळवीन; परंतु माझे वडील व आई वारले आहेत म्हणून माऊ दुर्मिळ आहे. तेव्हा माऊ मेलो द्या". १०. कोसलाने (कोसलो) विजयेच्या नवऱ्याला, भावाला आणि मुलाला सोडले. ११. एका स्त्रीमुळे तीन लोक दुःखातून मुक्त झाले.

प्रश्नसंग्रह १४

१. वर्तमानकालवाचक धातुसाधिताचे तीन्ही लिंगाचे प्रत्यय सांगून प्रत्येकाचा वाक्यांत उपयोग करा.

२ द्वितीया व सप्तमी द्याः—पठन्ती, नमन्त.

३ रूपे ओळखाः—एताय, एतेहि, एत.

पञ्चदसमो पाठो

पूर्वतदारी—गुणवन्त, इम हे शब्द पाठ करणे.

भविष्यकालवाचक धातुसाधित

भविष्यकाली धातूचें जें अंग वनतें त्या अगाला 'अन्त' किंवा 'मान' हे प्रत्यय जोडल्यास भविष्यकालवाचक धातुसाधिताची पुद्गिगी रूपें बनतात. त्याप्रमाणे 'अती' व 'अन्ती' हे प्रत्यय जोडल्यास भविष्यकालवाचक धातुसाधिताची स्त्रीलिंगी रूपें बनतात. 'अन्त', 'मान' हे प्रत्यय जोडल्यास नपुंसकलिंगी रूपें बनतात. जसें:—पच-पचिरस्+अन्त=पचिरसन्त, पचिस्व+मान=पचिस्समानं- शिजविष्याची

इच्छा करणारा, शिजविण्याच्या वेतात असणारा, पच-पचिस्+अती= पचिरसती, पचिस्+अन्ती= पचिरसन्ती - शिजविण्याची इच्छा करणारी, शिजविण्याच्या वेतात असणारी. पत-पतिस्+अन्त=पतिस्सन्त-पतिस्सन्त फल-पटण्याच्या वेतात असलेले फळ. भुञ्जिरसन्त-भुञ्जस्समान-खादि-रसन्त, खादिस्समान-खाण्याची इच्छा करणारा, खाण्याच्या वेतात असलेला, भुञ्जिरसन्ती, खादिरसन्ती-खाण्याच्या वेतात असलेली, खाण्याची इच्छा करणारी. याप्रमाणें पुढील धातूंचीं रूपें बनवा - वद, पठ, नम, पुरठ, धोव, पूज, चुर, कथ, कुष.

भविष्यकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग

क्रिया करण्याच्या वेतांत असणें किंवा क्रिया करण्याची इच्छा असणें. या दोन वेळां भविष्यकालवाचक धातुसाधिताचा उपयोग करतात. जसें.-
१. राजपुरिसा चौरधिरसन्त मनुस्स अपरिससु । शिपायानीं चोरी करण्याच्या वेतात असलेल्या माणसाला पाहिलें. २. अह दुढं पिविरसन्त मञ्जार व्हटेन जहन्ति । मीं दूध पिण्याच्या वेतात असलेल्या माजराला काठीनें टोकलें. ३. गाम गभिरसन्ती मातर अह अनमि । गावाला जाण्याच्या वेतात असलेल्या आईला मीं नमस्कार केला.

उकारन्तो पुष्टिज्ञो गुणवन्तु (गुणवन्) सद्दो ।

गुणवा, गुणयं	गुणवन्ते, गुणवन्ता	पठमा
गुणवन्त	गुणवन्ता	दुतिया
गुणवता, गुणवन्तेन	गुणवन्तेहि, गुणवन्तेभि	ततिया
गुणवन्तस्स, गुणवतो	गुणवन्तानं, गुणवत	चतुथी
गुणवता, गुणवन्ता, गुणवन्तम्मा, गुणवन्तम्हा	गुणवन्तेहि, गुणवन्तेभि	पञ्चमी
गुणवतो, गुणवन्तस्स		

गुणवति, गुणवन्ते,	}	गुणवन्तेसु	सप्तमी
गुणवन्तस्मिं, गुणवन्तमिह		गुणवन्तो, गुणवन्ता	आल्पन
गुणवं, गुणव, गुणवा			

एव कुलवन्त, धनवन्त, पञ्जावन्त, यसवन्त, महन्त इच्छादयो सदा ।

ईकारन्तो इत्थिलिङ्गो गुणवन्ती सहो ।

गुणवन्ती	गुणवन्ती, गुणवन्तियो	पठमा
गुणवन्ति	गुणवन्ती, गुणवन्तियो	द्वितीया
गुणवन्तिया	गुणवन्तीहि, गुणवन्तीभि	तृतीया
गुणवन्तिया	गुणवन्तीन	चतुर्थी
गुणवन्तिया	गुणवन्तीहि, गुणवन्तीभि	पञ्चमी
गुणवन्तिया	गुणवन्तीनं	छट्ठी
गुणवन्तिया, गुणवन्तियं	गुणवन्तीसु	सप्तमी
गुणवन्ती	गुणवन्ती, गुणवन्तियो	आल्पन

एव कुलवन्ती, भगवन्ती, महन्ती, सतिमन्ती इच्छादयो सदा ।

उकारन्तो नपुंसकलिङ्गो गुणवन्तु सहो ।

गुणवन्तं, गुणवं गुणवन्ता, गुणवन्तानि, गुणवन्ति पठमा, दु.
बाकीञ्च विभक्त्या पुलिङ्गी शब्दाप्रमाणे चालवा.

पुलिङ्गो इम सहो ।

अयं	इमे	पठमा
इमं	इमे	द्वितीया
अनेन, इमिना	{ एहि, एभि इमेहि, इमेभि	तृतीया
अस्म, इमस्म	{ एसं, एमानं, इमेसं, इमेसानं	चतुर्थी

अस्मा, अम्हा, } इमस्मा, इमम्हा)	{ एहि, एभि, { इमेहि, इमेभि	पञ्चमी
अस्त, इमस्त	{ इसं, एसानं, { इमेसं, इमेसानं	छठी
अस्मि, इमस्मि, इमस्मिह	एमु, इमेसु	सप्तमी

आलपनं नत्थि ।

इत्थिलिङ्गो इम (इदम्) सहो ।

अयं	इमा, इमायो	पठमा
इम	इमा, इमायो	दुतिया
इमाय	इमाहि, इमाभि	ततिया
इमाय, इमिस्सा, अस्सा	इमासं, इमासान	चतुर्थी
इमाय	इमाहि, इमाभि	पञ्चमी
इमाय, इमिस्सा, अस्सा	इमासं, इमासानं	छठी
इमाय, इमायं } इमिस्स, अस्त }	इमासु	सप्तमी

आलपनं नत्थि ।

नपुंसकलिङ्गो (इदम्) सहो ।

इदं, इमं	इमे, इमानि	पठमा दुतिया
----------	------------	-------------

वाकीच्या विभक्त्या पुल्लिङ्गी शब्दाप्रमाणे चालवा.

शब्दार्थसंग्रह

अतीते-पूर्वा.	अनुसासक-पु० सङ्हासार.
वाराणसी-स्त्री० बनारस.	अमञ्च (अमात्य)-पु० प्रधान.
ब्रह्मदत्त-पु० ब्रह्मदत्त.	तद्वा-अ० तेव्हा.
कारे-तै-करीत असतां.	अथचरक-वि० दूत.
अत्थ (अर्थ)-पु० अर्थ, द्रव्य.	सेस (शेष)-वि० शेष, वाकीचा-
धम्म (धर्म)-पु० धर्म, नीति.	ची-चै.

परि+भिद भिन्द-७ ग० मृट पाङ्गो.	रुग्गण(रुग्गण)-न० चिन्द, रुग्गण,
दोग (दोपे)-पु० दोग.	गुण.
अपस्यन्त-पु० न पाहणारा.	न उग्मेय्यते-इसत नाहीं.
कथं-अ० कथे.	न पटिनन्दति-आनटीत होत नाहीं.
तु-अ० शस्ययुक्त प्रभ, शस्यता.	पटिलोम (प्रतिलोम)-वि० विरुद्ध,
तो (पाट)-अ० ग्रोरगर.	उलट.
सवा-अ० शस्य आदि-अमणें.	वण्णकाम-वि० वर्ण, स्वरूप, इच्छा.
अमित्त-पु० न० शपु.	निवारोति-निवारण करतो, नि+वर.
धा-अ० किंवा.	१० ग०
मित्त(मित्र)-पु० न० मित्र.	प+सस(प्र+सस)-१ ग० स्तुति करणें.
जातु (जातुम)-जाणव्यास. 'जा'	गुह (गुह्य)-न० गुप्त.
धातूचें तुमन्त अ०	नऽकराति (न+अकराति)-संभात
पुच्छन्त-पु० विचारणारा.	नाहीं.
पडमा (प्रथमा)-स्त्री० पहिली.	गूह-१ ग० गुप्त ठेवणें, आच्छादणें.
गाथा-स्त्री० गाथा, श्लोक.	वण्ण (वर्ण)-१० ग० वर्णन करणें.
कानि-कोणती. 'क' शब्द न०	प्रज्जा (प्रजा)-स्त्री० बुद्धि
प्र. द्वि. व. व.	अस्स (अस्य)-छाची 'इम' शब्दाचें
कम्मनि (कर्माणि)-कथें	प. ए. व.
कुव्वान (कुर्वाण)-करणारा.	अभव-पु० हलासीची स्थिति.
विञ्जू (विश)-पु० गाहणा.	नन्द-१ ग० आनंद होणें.
परक्कमे-पराक्रम करावा, दोष	भव-पु० भरभराट.
सावावा. 'परा + कम' धातूचें	अच्छरिय (आश्चर्य)पु० न० आश्चर्य-
विध्यर्थ नृ पु. ए. व.	कारक, विदीप.
मेधावी-पु० बुद्धिमान.	लद्धा (लब्धा)-मिळवून. 'लम'
दिस्वा (इच्छा)-पाहून. 'दिस' धातूचें	धातूचें स्वात अ०
त्वांत अ०	नुप्पज्जते (न+उप्पज्जते)-उत्पन्न
मुत्वा (धुवा)-ऐवून. 'मु' धातूचें	होत नाहीं.
त्वान्त अ०	सति (स्मृति)-स्त्री० आठवण.
	अनु+कम्प-१ ग० दया करणें.

इच्छेते (इत्येते)—असे हे.

सोळसाकार (पोडशाकार) पु० सोळा
प्रकार.

पतिष्ठिता (प्रतिष्ठिताः)—आहेत.

‘पति+ठ+तिष्ठ’ धातूचें क.

भू धा. पु. प्र. व. व.

महासत्त—पु० बुद्ध.

बन्वा—बांदून. ‘वच’ धातूचें त्वान्त
अ०

पुष्टो (पृष्टः)—विचारलेला. ‘पुच्छ’
धातूचें क, भू. धा. पु. प्र. ए. व.

पशुत्य—वि० परगाधी किंवा परदेशी
अथवा गवासासाठी गेलेला-
ही हें.

मराठीत भाषांतर कराः—

अतीते वाराणसिय ब्रह्मदत्ते रज्ज कारेन्ते बोधिसत्तो तस्स अत्यवग्मा-
नुसासको अमच्चो अहोसि । तदा वारणसिरज्जो एव अत्यचरक अमच्च
सेमा परिभिन्दिमु । राजा तस्स दोस अपस्सन्तो ‘कथं नु रसो सका अमित्त
वा मित्त वा जातु’ ति अमच्च पुच्छन्तो पठम गाथ आह—

कानि कम्मानि कुब्धान कथं विञ्जू परक्खमे ।

अमित्त जानेय्य मेधावी दिस्वा सुत्वा व पण्डितो ॥ ४३ ॥

(तस्स अत्यो—मेधावी पण्डितो पुरिसो चक्खुना दिस्वा सोत्तेन सुत्वा
अयं मग्घ अमित्तोऽति जानेय्य । तस्स जाननत्थाय विञ्जू कथं परक्खमेत्याति ।)

अथऽस्स अमित्तलक्षणं कथेन्तो—

न न उग्मेय्यते दिस्वा न च न पटिनन्दति ।

चक्खुनि चऽस्स न ददाति पटिलोमं च वत्तति ॥ ४४ ॥

आगत—आलेला-ली-लें. ‘आ+गम-
गच्छ’ धातूचें क. भू. धा. वि.

अभि+नन्द—१ ग० अभिनदन
करणे.

केलायित—लाड करणारा री-जें.
गोंजारणारा-री-रें. ‘केल’ धातूचें

क, भू. धा. वि०

तस्सेव (तस्स+एव)—त्याचेंच.

भज—१ ग० सेवा करणे, आदर
ठेवणे.

अक्रोसन्त—शिष्या देणारा. अपमान

करणारा. ‘कुस’ धातूचें वर्तमान
कालवाचक धा. सा. वि०

अत्तमन—वि० सतुष्ट, रूप.

अमित्ते तस्स भजति मित्ते तस्स न सेवति ।
 वण्णकामे निवारोति अक्कोसन्ते पससति ॥ ४५ ॥
 गुद्द च तस्स नऽक्खाति तस्स गुद्द न गूदति ।
 कम्म तस्स न वण्णोति पञ्चऽस्स नप्पससति ॥ ४६ ॥
 अभवे नन्दति तस्य भवे तस्स न निन्दति ।
 अच्छरिय भोजन लद्धा तस्स उप्पज्जते सति ॥ ४७ ॥
 ततो न नानुकम्पति अहो सोऽपि लभेय्य इतो ।
 इच्चेते सोळसाकारा अमित्तास्म पनिद्धिता ॥ ४८ ॥
 महासत्तो इमाहि पञ्चाभि गाथाभि अमित्तलक्खण आह ।
 कानि कम्मानी बुभ्यान कथ विञ्चू परकमे ।
 मित्त जानेय्य मेघावा दिस्वा मुत्वाऽव पण्डितो ॥ ४९ ॥
 इमाय गाथाय मित्तलकरण पुटो सेसगाथा अभासि ।
 पवुत्थ त त सरति आगत अभिनन्दति ।
 ततो केलायितो होति वाचाय पटिनदन्ति ॥ ५० ॥
 मित्ते तस्सेव भजति अमित्ते तस्स न सेवति ।
 अक्कोसन्ते निवारोति वण्णकामे पससति ॥ ५१ ॥
 गुद्द च तस्स अक्खाति तस्स गुद्द च गूदति ॥
 कम्म च तस्स वण्णोति पञ्च तस्स पससति ॥ ५२ ॥
 भवे च नन्दति तस्स अभवे तस्स न नन्दति ।
 अच्छरिय भोजन लद्धा तस्स उप्पज्जते सति ॥ ५३ ॥
 ततो न नानुकम्पति अहो सोऽपि लभेय्य इतो ।
 इच्चेते सोळसाकारा मित्तस्मि मुप्पतिद्धिता ॥ ५४ ॥

राजा महासत्तस्स कथाय अत्तमनो हुत्वा तस्स महन्त यस्स अदासि ।
 (मित्तामित्तजातक. ४७३)

शब्दार्थसंग्रह

एकदा-एकदा. अ०

काशिराजा-काशिराजा. पु०

गोतम-गोतम, पु०

भेटीकरता-दस्सनाय-नत्थ.

विहार-विहार, पु०
 तेव्हा-तदा, अ०
 एक-एक सर्वनाम,
 मिथु-मिथु, पु०
 चर्टई-किलञ्ज, पु० तट्टिका, स्त्री०
 जायस्न-जयस्निवा,
 पडणें-नि+पत्-द ४ ग० निपञ्जति,
 राजा-भूप, राज, पु०
 पाहून-दिस्वा 'दिस १ ग०'
 धातूंचें त्वान्त अ०
 उठणें-उद+ठा-तिष्ठ, १ ग० उत्ति
 इति, उट्टाति, उठला नाही-न
 उट्टासि, न उत्तिडि,
 परतु-पन, अ०
 असें-इति न०
 उद्गार-उदान, पु० न०
 उद्गार काढणें-'उदान' शब्दावरून
 नामधातु उदानेति, उद्गार
 काढले-उदानेसि,
 नंतर-अथ, अ०
 मनात असें जाळें काँ-एतदहोसि,
 हा-अथ,
 मिथु-मिथु, पु०
 अखतुष्ट-अनन्तमन, पु०
 एका बाजूला-एकमन्त, अ०
 यमणें-नि+सद्- स्त्री, १ ग०
 निसीदति, रसला-निसीदि,

महाराज-भन्ते, महाराज, पु०
 आज-अञ्ज, अ०
 आलेला-जागत, पु०
 नवीन-नूतन, नव, पु०
 मूर्ख-मूढ, पु०
 दिसणें-दिस, १ ग०
 घाटणें-मन, ४ ग० मञ्जति,
 जेव्हा-यदा, अ०
 जवळ-सन्तिक, अ०
 तेव्हा-तदा, अ०
 त्याअर्थी-तस्मा, अतो,
 जेवण-भोजन, न०
 सुस्त-मत्त, पु०
 हा-अथ,
 पूर्वी-पुर्वे, अतीते,
 तुमच्यासारखा-तुम्हादिस, वि०
 असें-एव अ०
 शिपाई-राजपुरिष्ठ, पु०
 सरक्षण केलेला - रक्षितमान,
 रक्षित, पु०
 ससाराची बेल-गिहिकाल, पु०
 राज्यवैभव-रुजसिरी, स्त्री०
 अशा प्रकारचे-एतादिस, न०
 सुरा-सुरा, न०
 ऐश्वर्य-इस्तरिय, न०
 मद-मद, पु०
 गर्विष्ठ झालेला-गर्वित, पु०
 चहाटपोर-विमुन, पु०
 सला-अथ, पु०

ऐकणं-सु. ५ ग० सुणोमि.

ऐकला-अमुणि, सुतो.

त्रास देणं- पीळ, १० ग०

बहुजन-बहुजन. पु०

दास-किंकर, दास. पु०

पार्लित भाषांतर करा:-

म्हणून-अतो, तस्मा.

हित-हित. न०

नेहमीं-निच्च. वि०

शटणं-वायम. १ ग०

आजपासून-अज्जपमुत्ति.

रगावणं-बुध (कुञ्ज) ४ ग०

१. एकदा काशिराजा गौतमाच्या भेटीकरिता विहारात आला. २. तेव्हा विहारात एक भिक्षु चटई आयकून पडला होता. राजाला पाहून तो उठला नाही, पण ' अहो मुख, अहो मुख ' असे उद्गार काढीत होता. ३. नंतर काशिराजाच्या मनात असें आले की-हा भिक्षु मला पाहून उठला नाही. याबद्दल असतुष्ट असा तो गौतमाला नमस्कार करून एका बाजूला बसला आणि म्हणाला, " महाराज, आज विहारात आलेला नवीन भिक्षु मूर्ख आहे असें मला वाटते (अह मज्जे). ४. जेव्हा मी त्या भिक्षुजबळ गेलों तेव्हा मला पाहून तो उठला नाही. त्याअर्धी मूर्ख असेल किंवा जेवणामुळे सुस्त पडला असेल." ५. गौतम म्हणाला, " हा भिक्षु, पूर्वी तुमच्यासारखा राजा होता. हल्ली तो आम्हाला असें सागतो की, गृहस्थाश्रमाच्या वेळीं पुष्कळ शिष्यांच्याकडून संरक्षण केलेला आणि राज्यवैभव अनुभवीत असतानासुद्धा अशा प्रकारचें मुण मी अनुभविलें नाहीं. ६. ऐश्वर्याच्या मदनें गर्विष्ठ झालेला मी चहाडरोराचा सहा ऐकला आणि विनाकारण लोकाना त्रास दिला. ७. हे राजा, तुम्ही राजेलोक बहुजनसमाजाचे दास आहात म्हणून तुम्ही बहुजनसमाजाच्या हितासाठीं नेहमीं शटले पाहिजे. " असें गौतम काशिराजाला म्हणाला. ८. " आजपासून मी कोणावरहि (कस्सपि) रगावणार नाहीं आणि कोणालाहि त्रास देणार नाहीं. नेहमीं लोकांच्या हितासाठीं शटेन. "

प्रश्नसंग्रह १५

१. भविष्यकालवाचक धातुसाभिताचा केव्हां उपयोग करतात ?

२. रूपं ओळखा-अस्स, अय, अस्मा, इमेहि, अस्मा, गुणवत.

३. पालीत रूपांतर कराः—१. कन्या वरयते रूप माता वित्त पिता भुतम् । २. मूर्खस्य शरीर वर्धते न ज्ञानम् । ३. अर्थस्य दुरुप दासः । ४. विद्या नाम नरस्य भूषणम् । ५. मेघाना दर्शनेन मयूरा नृत्यन्ति ।

सोळसमो पाठो

पूर्वतयारी—अमु, गो हे शब्द पाठ करणें.

कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित

• १. धातूला 'त' प्रत्यय जोडून कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण बनतें. जसें—जि+त=जित-जिकलेलें. नी+त=नीत-नेलेलें. सु+त=सुत-ऐकलेलें. या विशेषणाला 'आ' लाविला म्हणजे स्त्रीलिंगी कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित बनतें. जसें—जि+त्+आ=जिता-जिकलेली. नी+त्+आ=नीता-नेलेली. सु+त्+आ=सुता ऐकलेली.

२. दहाव्या गणातील धातु, इतर कांहीं धातु, प्रयोजक, नामधातु, इच्छादर्शक या धातूना 'त' पूर्वी 'इ' होते 'त' प्रत्यय जोडण्यापूर्वी दगमगण व प्रयोजक यांतील 'अय' चा लोप होतो. चुर-चौर+इ+त=चोरित-चोरलेलें. पूज्+इ+त=पूजित-पूजा केलेलें.

३. ज्या धातूच्या शेवटी म, न, र, आहेत अशा धातूना 'त' प्रत्यय जोडण्यापूर्वी त्याच्या म, न, र, चा लोप होतो, जसें—गम+त=गत-गेलेलें. इन+त=इन-मारलेलें. कर+त=कत-केलेलें.

४. ज्या धातूच्या शेवटी 'द' आहे अशा धातूना 'त' जोडल्यावर 'द' चा लोप होतो व 'त' चा 'न' होतो जसें.—भिद+त=भिन्न-फुटलेलें. छिद+त=छिन्न-तोडलेलें.

५. ज्या धातूच्या शेवटी 'र' आहे अशा धातूना 'त' जोडल्यावर 'र' चा लोप होतो व 'त' चा 'ण' होतो. 'ण' पूर्वी 'इ' होते. चर+त=चिण्ण-हिडलेलें. जर+त=जिण्ण-जिरलेलें.

कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषणाची नीट करपना यावी म्हणून ग्यालील धातूंच तींही लिंगांचे प्रथमेचें एकवचन दिलें आहे

धातु	पुल्लिग	स्त्रीलिग	नपुसकलिग
गम	गतो	गता	गत
नम	नतो	नता	नत
पुच्छ	पुच्छितो, पुष्टो	पुच्छिता, पुष्टा	पुच्छित, पुष्ट
दिस	दिदो	दिहा	दिद्ध
नी	नीतो	नीता	नीत
ठा-तिट्	ठितो	ठिता	ठित
हन	हतो	हता	हत
पा	पीतो	पीता	पीत
लभ	लब्धो	लब्धा	लब्ध
गह	गहितो	गहिता	गहित
कर	कतो	कता	कत
आ-रभ	आरब्धो	आरब्धा	आरब्ध
दा	दत्तो, दिन्नो	दत्ता, दिन्ना	दत्त, दिन्न
आ-रूह	आरूढो	आरूढा	आरूढ
आ-लोक	ओलोकितो	ओलोकिता	ओलोकित
राद	रादितो	ग्वादिता	रादित
रिप	रित्तो	रित्ता	रित्त
चर	चरितो, चिण्णो	चरिता, चिण्णा	चरित, चिण्ण
छिद	छिदो	छिन्ना	छिन्न
जा	जातो	जाता	जात
धोव	धोवितो	धोविता	धोवित
न्दा	नहातो-न्हातो	नहाता न्हाता	नहात-न्हात
बुध	बुद्धो	बुद्धा	बुद्ध
भास	भासितो	भासिता	भासित
मर	मतो	मता	मत
मुच	मुत्तो	मुत्ता	मुत्त

याच	याचितो	याचिता	याचितं
रक्त्	रक्त्तितो	रक्त्तिता	रक्त्तित
वस	वसितो, वुसितो	वसिता, वुसिता	वसित, वुसितं

ओकारन्तो पुल्लिङ्गो गो सहो ।

गो	गवो, गावो	पठमा
गवं, गावं, गावु	गावौ, गावो	द्वितीया
गवेन, गावेन	गोहि, गोभि	तृतीया
गवस्स, गावस्स	गवं, गोनं, गुत्रं	चतुर्थी
गवा, गवस्मा,	गोहि, गोभि	पञ्चमी
गवम्हा, गावा,		
गवम्हा, गावस्मा		
गवस्स, गावस्स	गव, गोनं, गुत्रं	छट्ठी
गवे, गवस्मि, गवम्हि	गवेषु, गावेषु, गोसु	सप्तमी
गावे, गावस्मि, गावम्हि		
गो	गवो, गावो	आलपन

उकारन्तो पुल्लिङ्गो अमु (अदम्) सहो ।

अमु, अमु	अमू, अमुयो	पठमा
अमुं	अमू, अमुयो	द्वितीया
अमुना	अमूहि, अमूभि	तृतीया
अमुस्स, अदुस्स, अमुनो	अमूस्स, अमूस्तान	चतुर्थी
अमुम्हा, अमुम्हा	अमूहि, अमूभि	पञ्चमी
अमुस्स, अदुस्स, अमुनो	अमूस्स, अमूस्तानं	छट्ठी
अमुस्मि, अमुम्हि	अमूसु	सप्तमी

आलपनं नत्थि ।

उकारन्तो इत्थिलिङ्गो अमु (अदम्) सहो ।

अमु, अमु	अमू, अमुयो	पठमा
अमुं	अमू, अमुयो	द्वितीया

अमुया	अमूहि, अमूभि	ततिया
अमुया, अमुस्सा	अमूसं, अमूसानं	चतुत्थी
अमुया	अमूहि, अमूभि	पञ्चमी
अमुया, अमुस्सा	अमूस, अमूसानं	छट्ठी
अमुया, अमुयं, अमुस्सं	अमूसु	सप्तमी

आलपनं नत्थि ।

उकारन्तो नपुंसकलिङ्गो अमु (अदस्) सहो ।

अदुं, अमुं	अमू, अमूनि	पठमा
अदु, अमुं	अमू, अमूनि	दुतिया
अमुना	अमूहि, अमूभि	ततिया
अमुस्स, अदुस्स, अमुनो	अमूसं, अमूसानं	चतुत्थी
अमुस्सा, अमुम्हा	अमूहि, अमूभि	पञ्चमी
अमुस्स, अदुस्स, अमुनो	अमूसं अमूसानं	छट्ठी
अमुस्सि, अमुम्हि	अमूसु	सप्तमी

आलपनं नत्थि ।

शब्दार्थसंग्रह

यथा-अ० ज्याप्रमाणे.	छेदन-न० तोडणे.
महाराज-पु० महाराज.	पिपासा-स्त्री० तहान.
उदक-न० पाणी.	विनयन-न० दूर करणे, घालविणे.
वीजविह्वन-न० वी उगवणे.	निधि-पु० साठा, रजिना.
अग्नि (अग्नि)-पु० अग्नि.	अस्सास- पु० आधार, विश्वास.
ज्ञापन-न० जाळणे.	कारण-न० कारण.
आहार-पु० आहार	नाया-स्त्री० नाव, बोट, होडी.
दल-न० सामर्थ्य.	तीरसपापन-पु० पैल तीरावर जाणे.
लता-स्त्री० वेळ.	भेसज्ज (भेसज्ज)-न० औषध.
दन्धन-न० दन्धन, दाँधणे.	व्याधिवूपसमन-न० रोग नाहींसा
सत्य (शस्त्र)-न० शस्त्र.	करणे.

यान-न० वाहन, गाडी.
 सुरगमन-न० मुपानें जाणें.
 भीरुहान-न० लपण्याची जागा.
 भयविमोदन-न० भीति नाहीशी
 करणे.
 आरक्तथाय-अ० सरक्षणासाठीं.
 फलक-पु० फळी.
 दण्ड-पु० काठी.
 लेइडु- (लेडु) पु० डेंकूळ.
 लगुळ (लगुड)-पु० सोटा.
 सर (शर)-पु० वाण.
 सति-स्त्री० तलवार.
 पटिसाधन-न० प्रतिकार.
 आचरिय (आचार्य)-पु० शिक्षक.
 अनुसासन (अनुशासन)-न० शिक्षण.
 पोसन (पोषण)-न० पोषण,
 सुरक्षण.
 आदास (आदर्श)-पु० आरसा.
 ओलोकन (अवलोकन)-न० पाहणें.
 अलङ्कार-पु० दागिना.
 सोभन-पु० शोभा.
 वत्थ (वस्त्र)-न० वस्त्र.
 पटिच्छादन-न० शाकणें,
 आच्छादणें.
 निस्त्रेणी-स्त्री० शिडी.
 आरौहण-न० चढणे.
 बुला-स्त्री० तागडी.
 निस्त्रेपन-पु० न० मोजणें.

आशुध (आयुध)-न० शस्त्र, हत्यार.
 तञ्जनिय-न० धाक दाखविणें.
 पदीप (प्रदीप)-पु० दिवा.
 विधमन-न० घालविणें, नाहीसें
 करणें.
 वात-पु० वारा.
 परिळाह (परिदार)-पु० उष्णता.
 निशापन-न० दूर करणें, नाहीसें
 करणें.
 सिष्य (शिष्य)-न० कला.
 वृत्ति (वृत्ति)-स्त्री० उपजीविका.
 जगद-पु० रोग.
 जीवितरक्खन (जीवितरक्षण)-न०
 जीवितार्थें रक्षण.
 धुतङ्ग-विशिष्ट शुद्धीकरिता वाद.
 भिर्भुर्नी आगिकारलेलें व्रत.
 सामञ्ज (धामप्य)-न०
 किलेस (त्रेश)-पु० त्रेश.
 मल-पु० मल, अपविष्टता.
 इदि (ऋदि)-योगसिद्धि.
 सति (स्मृति)-स्त्री० आठवण.
 सवर-पु० तारा, निग्रह.
 निरन्धन-पु० स्थैर्य.
 विश्रुति-स्त्री० शक्ती, विश्वास न वाटणें.
 विचिकिच्छा-स्त्री० संशय.
 निव्यान (निर्वाण)-पु० मोक्ष.
 पटिलाम-पु० लग्न.
 जाति-स्त्री० जात.
 जरा-स्त्री० म्हातारपण.

मरण-न० मरण,
 व्याधि-पु० रोग,
 शोक (शोक)-पु० दुःख,
 दुःख (दुःख)-न० दुःख,
 दोमनस्य (दौर्मनस्य)-न० रोद,
 दुष्टपणा, वैर,
 भय-न० भय, भीति,
 अरति-स्त्री० असमाधान,
 कुवितक्क (कुवितर्क)-पु० वाईट
 विचार,
 अविज्जा (अविद्या)-स्त्री० अज्ञान,
 अधिगम-पु० लाभ, प्राप्ति,
 सुतपुव्व (धृतपूर्व)-पूर्वी ऐकलेलें,
 तथा (त्वया)-तुझ्याकडून,
 रालित (स्वलित)-वि० चुकलेला-
 ली-लें,
 अभिवादन-न० नमस्कार,
 पञ्चुद्धान-न० उभें राहणें,
 सक्कार (सत्कार)-पु० सत्कार,
 उपायन-नजराणा,
 अनुप्पदान (अनुप्रदान)-न० देणें,
 यत्थ (यत्र)-अ० जेथें,
 कत्थ (कुत्र)-अ० कोठें,
 परिभासनारह (परिभाषणाई)-पु०
 निर्दा करण्यास योग्य,
 तज्जनारह (तर्जनाई)-पु० दटा-
 वण्यास योग्य, भिक्खिण्यास योग्य,

उत्तमद्द-न० डोकें,
 अस्स-ह्याचें 'इम' शब्द प. ए. व.
 छिद-छिन्द-७ ग० तोडणें,
 इन-२ ग० मारणें,
 बन्ध-१ ग० बाधणें,
 शाप-ग० जाळणें,
 विरिया (क्रिया)-स्त्री० क्रिया,
 कुरुमान-पु० करणारा,
 पतिरूप (प्रतिरूप)-वि० योग्य,
 अनुच्छविक-वि० योग्य,
 सधन (धवण)-न० ऐकणें,
 तथागत-पु० बुद्ध,
 सदेवक-पु० देवांनीं सुत,
 ओत्तपति-राजतो, ओत्तप (अप+
 जप्) १ ग० लाजणें,
 हिरियति-राजतो, (न्ही) ३, १०
 ग० लाजणें,
 तत्तुत्तरि (तत+उत्तरिं)-नतर,
 पयिरुपासना-स्त्री० उपासना, (
 साय-अ० सध्याकाळीं,
 एके-काहीं जण 'एक' शब्द
 प्र. व. व.
 दिसन्ति (दृश्यन्ते)-दिसतात, 'दिस'
 'पस्स' धातूचें व. तृ. पु. ए. व.
 पातो (प्रातः)-अ० सकाळीं,
 दिह्वा (स्था)-पाहिलेले, 'दिस' धा-
 तूचें क. भू. धा. पुष्टिगी प्र. व. व.
 इत्थिधुत्त-पु० स्त्रीलपट,
 सुराधुत्त-पु० दाखाज.

अकम्पुत्त-पु० जुगार खेळणारा.
लडं (लडधम्)-मिळालेलें, 'लभ'

घातूचें क. भू. धा.

विनासेति (विनाशयति)-घालवितो,
गमावितो, नाहिसें करितो.

त-ते.

पराभवतो-पराभवाचें.

मुर-न० कारण, तोंड.

अत्थ-पु० सद्दा, फायदा.

पुच्छितो-विचारलेला. 'पुच्छ'

घातूचें पुर्हिर्गी क. भू. धा. प्र.

ए. व.

सन्तो-असा, होत्साता. 'सन्त' शब्द
प्र. ए. व.

अनत्थ-पु० वाईट सद्दा.

अनु+सास-१ ग० देणें, सागणें,
उपदेश करणें.

मराठीत भाषांतर करा:-

(अ) यथा वा पन् महाराज उदकं वीजविरूहनाय, अग्नि ज्ञापनाय,
आहारो वलाय, लता बन्धनाय, सत्य छेदनाय, पानीय पिपासाविनयनाय,
निधि अस्त्रासकरणाय. नावा तीरसपापनाय, भेसज्ज व्याधिरूपसमनाय, धानं
मुसगमनाय, भ्रूरुष्टानं भयविनोदनाय, राजा आरकरायाय, फलक, दण्ड,
लेह्हु-लगुळ-सर-सत्ति-पट्टिवाधनाय, आचरियो अनुसासनाय, माता पोस-
नाय, आदासो ओलोकनाय, अलङ्कारो सोमनाय, बत्थ पट्टिछेदनाय,
निस्सेर्णा आरोहणाय, तुला निक्लेपनाय, आबुध तन्जनियपट्टिवाहनाय,
पदीपो अन्धकारविधमनाय, वातो परिळाहनिन्वापनाय, सिप्प बुत्तिनिष्पा-
दनाय, अगद जीवितरक्खनाय । एवमेव रवो महाराज धुतङ्ग सामञ्जवीज-
विरूहनाय, किलेसमलज्ञापनाय, इद्धिवलाय, सत्ति-संवरनिवधनाय, विमत्ति-

पट्टिच्छन्न-लपविणें, चोरून टेवणें,
गुत्त टेवणें, पट्टि+छद-घातूचें

क. भू. धा.

मन्तेति-सद्दा देतो, मन्त १० ग०

त-त्याला 'त' शब्द पु० द्वि. ए. व.

जञ्जा-जाणावा. 'जा' घातूचें

विध्यर्थं नृ. पु. ए. व.

वसल(वृपल)-पु० चाडाळ, हीन.

एकन्त-पूर्णपणें.

निन्दितो-निन्दा केलेला. 'निन्द'

घातूचं पु० क. भू. धा. प्र. ए.

पोस-पु० मनुष्य.

पसंसितो-प्रशंसा केलेला, खुत्य.

न चाहु (च+अहु)-शाला नाहीं.

चेतरदि (च+एतरदि, एतर्हि)-

आणि आता.

विचिकिच्छा-समुच्छेदनाय, निव्व्यानसुखपटिलाभाय, जाति-जरा-मरण व्याधि-सोक-दुक्ख दोमनस्स भय-विनोदनाय, सामञ्जगुणरक्खनाय, अरति कुवि-तक्कपटियाहनाय, अविज्जान्वकारविधमनाय । इति महाराज श्मेस गुणान् अधिगमाय धुतङ्ग । (मिलिन्दपञ्च)

(आ) नागसेनो-अत्थि पन महाराज सुतपुब्ब तथा रत्थितस्स अभिवादन वा पच्चुट्ठान वा सक्कार वा उपायनानुप्पदान वाऽति । मिलिन्दो-नहि भन्ते, यतो वुत्तोचि यत्थ कत्थाचि रत्थितो परिभासनारहो होति, तज्जनारहो होति, उत्तमङ्गऽपि अस्स छिन्दति, हनन्तिऽपि, बन्धन्तिऽपि, घातेन्तिऽपि, क्षापेन्तिऽपीऽति । नागसेनो-तेन हि महाराज भगवता किरिया येव कत्ता नो अकिरिया ति । किरियऽपि भन्ते नागसेन कुष्मानेन पतिरूपेण कातथ्व अनुच्छविकेण, सवनेनऽपि भन्ते नागसेन तथागतस्स सदेवको लोको ओत्त-पति हिरियति भिय्योदस्सनेन, तनुत्तर्हि उपसक्रमनेन पथिरुपासनेनाया ' ति ।

(मिलिन्दपञ्च)

गाथा

सायमेवे न दिस्सन्ति पातो दिट्ठा बहुज्जना ।
पातो एके न दिस्सन्ति साय दिट्ठा बहुज्जना ॥ ५५ ॥
इत्थिधुत्तो मुराधुत्तो अक्खधुत्तो च यो नरो ।
लुद्धं लुद्धं विनासेति त पराभवतो सुखं ॥ ५६ ॥

(मुत्तनिपात, पराभवमुत्त. १६ गाथा)

यो अत्थ पुन्निहतो सन्तो अनत्थमनुसासति ।
पटिच्छत्तेन मन्तेति त जज्जा वसलो इति ॥ ५७ ॥

(मुत्तनिपात, वसन्मुत्त. १६ गाथा)

एकन्त निन्दितो पोसो एक्कन्त वा पसंसितो ।
न चाहु न च हेस्सति न चेतर्हि विज्जति ॥ ५८ ॥

(धम्मपद, १२८ गाथा)

शब्दार्थसंग्रह

पूर्वो-अतीतं, अतीत. वि०
एक-एक. स०

अरथ्य-जरम्र. न०
तपस्वी-तापस. पु०

राहणे-वि+हर, वस. १ ग०
 पुष्कळ-बहु, वि०
 वाघ-व्यघ. पु०
 सिह-सीह, मिगिन्द. पु०
 भीति-भय. न० भीति. स्त्री०
 माणूस-मनुस्स, मानुस. पु०
 शेती-कसि, स्त्री०
 करण्यास-कातु. 'कर' धातूंचे तुमन्त.
 घजणे-वि+सह. १ ग०
 तसेच-तथा. अ०
 पळ-पल. न०
 फूल-पुष्प. न०
 सर्पण-इन्धन. न०
 नेण्यास-नेतु.
 नेहमी-निश्च, वि० सदा. अ०
 नानाप्रकारचा-ची-चे-नानाप्रकार,
 वि०
 पशु-पशु. पु०
 मास-मस. न०
 हाडूक-अडि. न०
 टिकटिकाणीं-तत्थ तत्थ. अ०
 टाकणे-हा. ३ ग० जहाति.
 त्यामुळे-तस्मा.
 सर्व-सर्व. सर्वनाम.
 घाण मुटणे-अमुचिगन्व. पु०
 विचार करणे-चिन्त. १० ग०
 चिन्तयति, चिन्तेति.
 खाना-इमे.

पळवून लावणे- पलापे, पलापय.
 'पल' धातूंचे प्रयोजक.
 आपण पळवून लावू-अग्हे पलापे-
 र्स्वाम.
 इतक्यात-तास्मि रतणे. स० ए. व.
 तेथे-तत्थ. अ०
 गौतम-गोतम. पु०
 येणे-आ+गम-गच्छ. १ ग०
 जागृच्छति.
 तेव्हा-तदा. अ०
 असे-इति. अ०
 सागणे-कथ. १० ग० आ+चक्र.
 १ ग०.
 घर-घर, विमान. न०
 पळाले असता-पलापितेसु. सति-
 सप्तमी.
 नाहीशीं होणे-नस. ४ ग० नाहीशीं
 होतील-नरिसस्सन्ति, नस्सेय्यु.
 पूर्वी-पुञ्चे.
 तेथे-एत्थ. अ०
 लोक-लोक, जन. पु०
 आता-इदानीं. अ०
 तोडणे-छिद (छिन्द). ७ ग०
 पटागण-अङ्गन. न०
 करणे-कर. ८ ग०
 शेत-खेत. न०
 साफ ठेवणे-पासुकर. ८ ग०
 पासुकरोति.

पालींत भाषांतर करा:—

१. पूर्वी एका अरण्यात तपस्वी राहत होते. २. त्या अरण्यात पुष्कळ वाघ व सिंह राहत होते. त्याच्या भीतीने त्या अरण्यांत माणसें शेती करण्यास धजत नसत. तसेंच फळे, फुले, सर्पण नेण्यास धजत नसत. ३. नेहमी वाघ, सिंह नाना प्रकारचे पशु मारीत होते आणि खात होते. खाह्नेल्या पशूंचें मांस, हडके, ठिकठिकाणीं टाकत असत. ४. त्यामुळे अरण्यात चोहोंकडे घाण सुटली होती (वायति, वायि). ५. नंतर एकदा तपस्व्यानीं विचार केला कीं, वाघ व सिंह याच्यामुळे (व्यग्धसीहे निस्साय) अरण्यात चोहोंकडे घाण सुटली आहे. म्हणून ह्याना आज आपण पळवून लावू. ६. त्याच क्षणीं तेथें गौतम आला. तेव्हा तपस्व्यानीं “वाघ-सिंहांमुळे आम्हांला येथें प्रास होतो” असें गौतमाला सांगितलें. ७. गौतम म्हणाला “ महाराज, वाघ-सिंहांमुळे तुमचीं घरें राखली जातात (रक्तीयन्ति) हे वाघसिंह पळाले तर तुमचीं घरें नाहींशीं होतील. ८. पूर्वी वाघ-सिंहाच्या भीतीमुळे येथें लोक आले नाहींत. आता जर तुम्ही वाघ-सिंहांना येथून पळवून लावाल तर लोक येथें येतील, सर्व जगल तोडतील व एक पटागण करतील, शेती करतील. म्हणून तुम्ही वाघसिंहांना पळवून लावू नका; तर जगल साफ ठेवा आणि येथेंच रहा. ”

प्रश्नसंग्रह १६

१. खालील रूपें ओळखा:—पुच्छितो, हेसगति, त, जन्ना, अस, गता.

२. द्वितीया व पठी या:—अमु (खो०), गो, त (पु०).

३. खान्त व तुमन्त यांचीं रूपें बनवा:—रत्न, पत, पून, बुध, चुव (चुव).

सत्तरसमो पाठो ।

पूर्वतयारीः—सव्य, उभ हे शब्द पाठ करणें.

अकारन्तो पुल्लिङ्गो सव्य (सर्व) सद्दो ।

सव्यो	सव्ये	पठमा
सव्यं	सव्ये	दुतिया
सव्येन	सव्येहि, सव्येभि	ततिया
सव्यस्स	सव्येसं, सव्येसानं	चतुर्थी
सव्यस्मा, सव्यम्हा	सव्येहि, सव्येभि	पञ्चमी
सव्यस्स	सव्येसं, सव्येसानं	छट्ठी
सव्यास्मि, सव्यम्हि	सव्येसु	सप्तमी
सव्य	सव्ये	आष्टम

एक पुञ्ज, पूर्व, इतर, अञ्ज, अञ्जतर, अञ्जतम, उभय, कतर, कतम, एतेस सद्दानं रूपानि होन्ति ।

इत्थिलिङ्गो सव्य (सर्व) सद्दो ।

सव्या	सव्या, सव्यायो	पठमा
सव्यं	सव्या, सव्यायो	दुतिया
सव्याय	सव्याहि, सव्याहि	ततिया
सव्याय, सव्यस्सा	सव्यासं, सव्यामानं	चतुर्थी
सव्याय	सव्याहि, सव्याभि	पञ्चमी
सव्याय, सव्यस्सा	सव्यासं, सव्यासानं	छट्ठी
सव्याय, सव्यायं, सव्यारसं	सव्यासु	सप्तमी
सव्ये	सव्या, सव्यायो	आष्टम

नपुंसकलिङ्गो सव्य (सर्व) सद्दो ।

सव्यं	सव्ये, सव्यानि	पठमा
सव्यं	सव्ये, सव्यानि	दुतिया
सव्येन	सव्येहि, सव्येभि	ततिया

सव्वस्स	सव्वेस, सव्वसासनं	चतुर्थी
सव्वस्सा, सव्वस्साहा	सव्वेहि, सव्वेभि	पञ्चमी
सव्वस्स	सव्वेसं, सव्वेसानं	छद्दी
सव्वस्सिं, सव्वस्सिंह	सव्वेसु	सत्तमी
सव्वं	सव्वे, सव्वानि	आपलन

लिङ्गचये समो उभ सहो ।

उभो,	उभे	पटमा
उभो,	उभे	द्वितीया
उभोहि,	उभोभि	ततिया
	उभिन्नं	चतुर्थी
उभोहि,	उभोभि	पञ्चमी
	उभिन्नं	छद्दी
	उभेसु	सत्तमी

कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण

१. धातूला तन्व, अनीय, य, हे प्रत्यय जोडल्यास कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण बनते.

२. उपयोग — क्रिया करणं योग्य आहे किंवा क्रिया केली पाहिजे, असें दाखवावयाचें असल्यास कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषणाचा उपयोग करतात. त्याचा वाक्यात उपयोग करताना कर्मणि प्रयोगासारखा होतो. म्हणजे (कर्माच्या लिंग, वचन, विभक्तीप्रमाणें) तृतीयान्त कर्ता, प्रथमान्त कर्म आणि कर्माप्रमाणें कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण असते.

जसें—१. माणवकेहि सज्जारागे कातव्वो । विद्यार्थ्यांनीं अभ्यास करावा, करणं योग्य आहे. २. भिक्षुभि बहुजनहित कातव्व, सील च रक्खितव्व । भिक्षुंनीं बहुजन समाजाचें हित करावयास पाहिजे—करणं योग्य आहे व सील रक्षणं योग्य आहे. ३. माणवकेहि आचरियान आगमने उट्ठत्वर । विद्यार्थ्यांनीं निक्षकाच्या येत्याच्या वेळीं उठलें पाहिजे—उठणं योग्य आहे.

३. धातूला तन्व, अनीय, य, हे प्रत्यय जोडण्यापूर्वी धातूतील च्हरव वपान्य स्वराचा व अन्य स्वराचा गुण होतो, 'तन्व' प्रत्ययापूर्वी काही धातूना 'इ' हा स्वर लागतो, अनीय' प्रत्ययापूर्वी धातूना 'इ' लागत नाही.

१ ग० वन्दु+इ+तन्व=वन्दितन्व, वन्दु+अनीय=वन्दनीय, वज्ज=वन्दन करण्यास योग्य,

१ ग० रक्त-रक्षितन्व, रक्षनीय, रक्त=रक्षण्यास योग्य.

७ ग० छिद-छेदन्व, छेदनीय, छेज्ज=तोडण्यास योग्य.

५ ग० सु-सोतन्व, सुणितन्व, स्वणीय, सन्व(व्य) (ध्रव्य)=देण्याजोगें.

१ ग० गम-गन्तन्व, गमनीय, गम्म=जाण्यास योग्य.

३ ग० दा-दातन्व, देय्य, देण्याजोगें.

सह-सकृणितन्व, सक, शक्य असणें, योग्य.

१० ग० कथ-कथयितन्व, कथेतन्व, कथनीय, सागण्यास योग्य.

१० ग० पूज-पूजयितन्व, पूजेतन्व, पूजनीय, पूज्ज=पूजा करण्यास योग्य,

८ ग० कर-कातन्व, कतन्व, करणीय=करण्यास योग्य.

टीप.—बरील पुष्टिगी विशेषणे 'बुद्ध' शब्दाप्रमाणें व स्त्रीलिंगी विशेषणें 'पत्नी' शब्दाप्रमाणें चालतात.

नपुमकलिंगी विशेषणे 'फल' शब्दाप्रमाणें चालतात.

जसैं:—पुष्टिग	स्त्रीलिंग	नपुमकलिंग
कातन्वो	कातन्वा	कातन्व
करणीयो	करणीया	करणीय
रक्षितन्वो	रक्षितन्वा	रक्षितन्व
रक्षनीयो, रक्षो	रक्षनीया, रक्ता	रक्षनीय

कर्मणि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित

१. धातूला 'य' जोडून नंतर 'मान' प्रत्यय जोडल्यास कर्मणि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित पुष्टिगी विशेषण बनतें. जसैं.— १. जाति-

जनेहि आळाइन नीयमानं जीवक नाम मतपुरिस पापको नाम माणवको अपरिस ।

२. इसेहि नीयमानं कच्छप गामदारका अपस्सिमु । (कच्छपजातक)

त्वान्त अव्यय

१. धातूला त्वा, त्वान, तून, य, हे प्रत्यय जोडल्यास त्वान्त अव्यय (पूर्वकाल्याचक धातुसाधित अव्यय) बनते. (पुंन्य काले ऋक्तुक्रान तून-त्वान-त्वा-वा । पुंन्यकाले एकऋक्तुक्रान धातून तून, त्वान, त्वा, इच्छेत पञ्चमा होन्ति । क० व्या०)

अर्थ.— ' त्वान्त ' अव्ययाचा अर्थ मराठीतील 'ऊन' प्रत्ययान्त धातु-साधित अव्ययांप्रमाणे होतो जसे — जाऊन, चढून, उडून

२. त्वा, त्वान, तून, हे प्रत्यय धातूला जोडल्यापूर्वी कित्येक धातूना ' इ ' जोडतात. काहीं धातूना ' इ ' विकल्पाने जोडतात व काहीं धातूना ' इ ' मुळीच जोडीत नाहीत.

१ ग० काळ-काळ+इ+त्वा=कीळित्वा, काळ+इ+त्वान=कीळित्वान,
काळ+इ+तून=कीळितून=खेळून.

१ ग० रिप-रिपित्वा, रिपित्वान, रिपितून=पेकून, टाकून.

१ ग० पिव-पिवित्वा, पिवित्वान, पिवितून=पिऊन.

१ ग० वस-वसित्वा, वसित्वान, वसितून=वसून, राहून.

१ ग० धोव-धोवित्वा, धोवित्वान, धोवितून=धोऊन, धुऊन.

१० ग० चिन्त-चिन्तयित्वा, चिन्तयित्वान, चिन्तयितून=चिंतून.

चिन्तेत्वा, चिन्तेत्वान, चिन्तेतून=चिंतून, विचार करून.

७ ग० छिद्-छिन्दित्वा, छिन्दित्वान, छिन्दितून, छिंदून, छाडून, तोडून.

७ ग० भुज-भुजित्वा भुजित्वान, भुजितून=राऊन.

भुत्वा, भुत्वान=खाऊन.

१ ग० ठा-ठत्वा, ठत्वान=उभे राहून

१ ग० गह-गहेत्वा, गहत्वान, गहेतून=घेऊन.

गणित्वा, गणित्वान, गणितून=घेऊन.

१० पीळ-पीळयित्वा, पीळयित्वान, पीळयितून=पिळून.

पीळेत्वा, पीळेत्वान, पेळेत्न.

३. संस्कृतांत जेव्हा उपसर्गयुक्त धातूचे त्वान्त अव्यय वनवितात तेव्हां 'त्वा' प्रत्ययावद्दल 'य' प्रत्यय लावतात. जसे:--आ+गम-गच्छ-आगम्य, आगत्य. प्र+क्षिप्=प्रक्षिप्य. प्र+विश-प्रविश्य. अभि+रुह-अभिरुह्य.

परंतु पालींत उपसर्गयुक्त धातूंचें त्वान्त अव्यय वनवावयाचें असल्यास 'त्वा' वगैरे किंवा 'य' हे प्रत्यय लागतात. जसे -आ+गम-गच्छ-आगन्त्या, आगम्म=येऊन. प+क्षिप-पक्षिपित्वा, पक्षिपित्वान, पक्षिपितून, पक्षिप्य=पेऊन, टाऊन. प+विस-पविसित्वा, पविसित्वान पविसितून, पविस्स-डिह्त्न. अभि+रुह-अभिरुहित्वान, अभिरुहितून, अभिरुह्य-चहून.

तुमन्त अव्यय

धातूला तुं, तवे, ताये, हे प्रत्यय जोडल्यास तुमन्त अव्यय (हेत्वर्थक धातूसाधित अव्यय) बनते. (इच्छत्येमु समानकसु केमु (ताये) तवे, तु, वा। क० व्या०)

१. काही धातूना तु, तवे, (ताये) हे प्रत्यय जोडताना ह्या प्रत्ययाच्या मागे 'इ' लागतो.

टीप:- 'ताये' प्रत्यय क्वचित् आढळतो.

२. तुमन्तांचा उपयोग:- 'इच्छा करणें', 'एखादी क्रिया करावयाची आहे' असा हेतु दाखवावयाचा असल्यास तुमन्त अव्ययाचा उपयोग करतात.

१ ग० कीळ-कीळ+इ+तु=कीळितु, कीळ+इ+तवे=कीळितवे, कीळ+इ+ताये=कीळिताये-रेळण्याकरितां.

१ ग० पठ-पठ्+इ+तु=पठितु, पठ्+इ+तवे=पठितवे, पठ्+इ+ताये=पठिताये=पठण करण्याकरितां.

१ ग० याच-याचिद्दु, याचितवे, याचिताये-याचना करण्याकरितां.

१ ग० पठ-पठितु, पठितवे, पठिताये-पडण्यास, पडण्याकरितां.

१ ग० चर-चरितु, चरितवे, चरिताये-हिंडण्यासाठीं, हिंडण्यास.

- २ ग० रुद-रोदितु, रोदितवे, रोदिताये-रडावयास, रडप्प्यास.
 १ ग० पस्सितु, पस्सितवे, पस्सिताये-पाहप्प्यास, पाहप्प्याकरिता.
 ४ ग० नत्त-नच्चित्तु, नच्चित्तवे, नच्चित्ताये-नाचप्प्यास, नाचप्प्याकरिता.
 ४ ग० मत्त-मज्जित्तु, मज्जित्तवे, मज्जित्ताये-माजावयास, माज्जप्प्याकरितां
 ६ ग० लिख-लिखित्तु, लिखित्तवे, लिखित्ताये-लिहिप्प्यास, लिहिप्प्याकरिता.
 ७ ग० चुम्भ-चुम्भित्तु, चुम्भित्तवे, चुम्भित्ताये-चुम्भनासाठीं, चुम्भनाकरिता.
 १० ग० कथ-कथयित्तु, कथयित्तवे, कथयित्ताये - सागप्प्यासाठीं,
 सागप्प्याकरिता

१. ग० गह-गण्हित्तु, गण्हित्तवे, गण्हित्ताये-घेप्प्यासाठीं, घेप्प्याकरिता.
 अपवाद-गहेत्तु, गहेत्तवे, गहेत्ताये-घेप्प्यास.

३ काहीं धातूना तु, तवे, ताये, हे प्रत्यय लागतांना धातूच्या अन्व
 स्वरास व उपान्तव ह्रस्व स्वरास गुण होतो.

- १ ग० जि-जेत्तु, जेतवे, जेताये-जिक्कप्प्यास, जिक्कप्प्याकरिता.
 १ ग० नी-नेत्तु, नेतवे, नेताये-नेप्प्याची इच्छा करप्प्यास.

उपसर्गयुक्त धातु

- १ ग० प+हृत्-पहरित्तु पहरित्तवे, पहरित्ताये-प्रहार करप्प्यास.
 २ ग० वि+हृत्-विजहित्तु, विजहित्तवे, विजहित्ताये-टाकप्प्यास,
 १ ग० नि+कम्-निकम्मित्तु, निकम्मित्तवे, निकम्मित्ताये-निघप्प्यास

शब्दार्थसंग्रह

अतीते-वि० पूर्वा. अतीत.	मन्त (मन्त्र)-पु० मन्.
तक्कसिला (तश्शशिला)-स्त्री० तप्त- शिला, कदाहार. (येथे पूर्वी प्राचीन विद्यार्थीट हाते.)	सज्जावित्तु-शिकप्प्याकरितां. तुमन्त अन्वय.
सरत्त (सहत्त)-पु० 'सर' नावाचा मनुष्य.	असुत्त-वि० अमुक्क, पलाणा. सहायक-पु० मित्र
सुसीम-पु० 'सुसीम' नावाचा.	अधीयस्सु-तू अध्ययन कर 'अधि+ इ' धातूचे आत्मनेपद आज्ञार्थे
सोळसवस्सुहेसिक-पु० सोळा वर्षांचा	द्वि. पु. ए. व.
उप+स+कम्-१ग० जवळ जाणे.	साधु-वि० ठीक, होय, चांगले.

पाठि+सु-५ ग० उत्तर देणें.
 अनुपुञ्जेन-कमानें.
 पत्ना-प्राप्त होऊन, भिळवून. 'प+
 आप' ५ ग० धातूचें त्वान्त अ०
 पहितभाव-पु० पाठविलेव्यासत्रकीं.
 आ+चक्र-२ ग० सांगणें.
 पटिपस्तद्वदरथ-व्याख्या ठिकाणचे
 क्लेश किंवा त्रास नाहीसे झाले
 आहेत असा.
 भद्र (भद्ररु)-दि० चागला ली लें.
 वाचेतु-शिकविण्यास.
 आ+रम-१ ग० आरंभ करणें.
 लहु (लघु)-थोडें, लहान.
 वहु-वि० पुष्कळ.
 गण्ट-पु० घेणारा
 गहित (गृहीत)-घेतलेला-ली ले.
 'गह' धातूचें क. भू. धा. वि.
 सुवर्ण (सुवर्ण)-न० सोनें.
 भाजन-न० भांड.
 पकिरत (प्रथित)-टाकलेलें, ठेव-
 लेला-ली-लें. 'प+रिष' ६ ग०
 धातूचें क. भू. धा. वि.
 सिंहतेल (सिंहतेल)-न० सिंहाची
 चरबी-तेल.
 अदिनस्तमान-ठिकाळपणा.
 धारत-पु० धारण करणारा.
 न चिरस्सेव (चिरस्स+एव)-
 खबर, पार उशीर न लावतां.

सम्पुजतो (सम्पुजतः)-तोंडून,
 तोंडातून. पञ्चम्यधीं अ०
 उगाण्हित-शिकण्याजोगें. 'उद+
 गह' ९ ग० धातूचें कर्मणि
 विध्वर्यक धातुपाधित वि०
 स० (सर्व)-स० सर्व.
 उगाण्हित्वा-शिकून, 'उद+गह'
 ९ ग० धातूचें त्वान्त अ०
 सञ्जाय (स्वाध्याय)-पु० अभ्यास,
 जप्यन.
 अतनो (जातन.)-स्वतःच्या.
 उगाण्हित-शिकलेले. 'उद+गह'
 धातूचें क. भू. धा. वि.
 सिप्प(शिल्प)-न० कला.
 आदिमञ्ज-पु० आरंभ व मध्य.
 परियोगान (पर्यवसान)-शेवट,
 तात्पर्य, रहस्य.
 हसिपतन(ऋषिपतन)-न० ऋषि-
 पतन
 इति (ऋषि)-पु० ऋषि.
 वि+हर-१ ग० राहणें.
 पुच्छसु-विचार, विचारा, विचारा
 वेस. 'पुच्छ' ६ ग० धातूचें
 आत्मनेपदी आज्ञार्थं द्वि.पु ए.व.
 विहार-पु० विहार, मठ.
 वसन्तो-राहणारा, 'वस' १ ग०
 धातूचें वर्तमानकालवाचक धा.
 पु. प्र. ए. व.
 आम-अ० होय.

अप्रव्यजित (अप्रमजित) - पु०

सन्यास न घेतलेला,

पव्वज्जस्सु - नू सन्यास घे, 'पव्वज्ज'

धातूचें आत्मनेपदी आशयं द्वि.

पु. ए. व.

मित्त (मित्र) - पु० न० मित्र.

ससग्ग (ससर्ग) - पु० ससध. (बोलणें,

राणें-पिणें, ऐकणें वगैरे याचर्त्ती-

तील ससध.)

योगक्खेम - पु० चरितार्थ.

विहिंसति - नमी होतें, नाहींसैं होतें.

वि+हिंस. १ ग०

पुन्वे - पूर्वो.

ज्झामवन (अध्याभवन) - वर्चस्व,

प्राप्त्य.

अकित (अधि) - न० डोळा.

रक्खे (रक्षेत) - रक्षण करवें. 'रक्ख'

१ ग० धातूचें विध्यर्थ वृ. पु.

ए. व.

पण्डित - पु० शहाणा,

अत्तसम (आत्मसम) - वि० आपल्या

सारखा - सी खं.

वुत्ति (वृत्ति) - स्त्री० वागणूक.

सच्चकिच्च (सर्व कृत्य) - न० सर्व

कृत्य.

मराठीत भाषांतर करा:—

अतीति पन तत्तसिलाम सत्तो नाम ब्राह्मणो अहोसि । सव्वस्स सुसामी नाम पुत्तो सोळसवरसुदेसिको एकदिवस पितर उपसकमि आह च-तात, इच्छामऽह वाराणसिं गन्त्वा मन्ते सज्जायितुऽति । अथ सङ्खो सुसामि आह तेन हि तात असुको नाम ब्राह्मणो मम सहायको, तस्स सन्तिक गन्त्वा अधीयस्सुऽति । सुसामी साधुऽति पटिसुणित्वा अनुपुब्बेन वाराणसिं पत्वा ब्राह्मण उपसंकमित्वा पितरा पहितभाव आचिकखि । अथ न ब्राह्मणो सहायकस्स मे पुत्तोऽति संपटिच्छित्त्वा पटिपत्तद्धदरम भदकेन दिवसेन मन्ते वन्नेत्तु आरभि । सुसामी लहु च गण्हन्तो बहु च गण्हन्तो गहित च सुवण्णभाजने पक्खित्त सीहितेत्त इव अविनस्समान धारेन्तो नचिरस्सेव आचरियस्स सम्मुखतो उग्गण्हितव्यं रुब्ब उग्गण्हित्वा सज्जाय करोन्तो अत्तना उग्गण्हित्तिपस्स आदिमज्झ एव पस्सति नो परियोसान । सुसामी आचरिय उपसंकमित्वा आह-आचरिय, अह इमस्स सिण्णस्स आदिमज्झ एव पस्सामि, नो परियोसानऽति । आचरियां आह-अहऽपि तात परि-

योऽसौ न परस्मैऽति । ' को जानाति परियोऽसौ ' ति सुसीमो आचरिय
पुष्टि, आचरिया आह-तात्, इसिपतने इसयो विहरन्ति, ते परियोऽसौ
जानेयुऽति, तेस सन्तिक उपसकमित्वा पुच्छस्सुऽति । ततो सुसीमो विहारे
वसन्तान इसीन सन्तिक गन्त्वा पुच्छि-तुहे किर परियोऽसौ जानय ।
आम जानाम इति इसयो आहसु । तेन हि मे आचिक्रत्थाऽति सुसीमो
इसयो आह । न मय पन अपञ्जितस्स आचिक्रत्ताम, सचे ते परियो-
सानेन अत्थो पञ्जितस्सुऽति । (धम्मपदअट्ठकथा, गगारोहणवत्थु)

गाथा

येन भित्तेन ससग्गा योगकरेमो विहिंसति ।

पुब्बेऽव अज्झाभव तस्स रक्खे अक्खीऽव पण्डितो ॥ ५९ ॥

येन भित्तेन ससग्गा योगकरेमो पवहति ।

करेय्य अन्नसम बुत्ति सञ्चक्रिञ्चेसु पण्डितो ॥ ६० ॥

(ध्यग्धजातरु २७२.)

शब्दार्थसंग्रह

गौतम (गौतम)-गौतम, पु०

हे, अरे-भो, आभो, अ०

अग्वह-अग्रह पु०

श्रेष्ठ-अनुत्तरा, स्त्री०

विद्या-विज्ञा, स्त्री०

आचरण-आचरण, न०

जातिवाद-जातिवाद, पु०

गोत्रवाद-गोत्रवाद, पु०

मानवाद-मानवाद, पु०

अथवा-वा, अ०

तू भाइयाथरोवरीचा आदेश-त्व

म अरहसि,

जेयें-यय, अ०

तरोरर-र्रो, अ०

मुलाचें लग्न-जावाह, पु०

मुलाचें लग्न-विवाह, पु०

तेयें-तय, अ०

जे कोणी-ये केचि,

भाडणें-विभवद, १ ग० विवदति,

साक्षात्कार होईल-सञ्चिकिरिया

भविस्सति,

दरिद्री-दळिद, पु०

रोगी-व्याधित, गिलान, पु०

मूर्ख-मूळह, पु०

प्रवासी- पवासी, पु०	द्रव्य-धन, न०
सेवक-किडुर पु०	थोडेसे-फिटिच अ०
पाच-पञ्च,	धापण-अत्त, पु०
लोक-जन, लो० पु०	नातेवाईक-सालोहित, जातरु, पु०
जिवत अमून सुद्धा-जीवन्ताऽपि,	गरीर-दुग्गत, वि०
जीवन्ता+अपि,	देगें-दा. ३ ग०
मेलेला ली-लै-मतो-ता त ' मर '	मरणानतर-परमरणा
धातूचें क भू, धा वि०	चोर-चोर, पु०
कृपण-कदरिय, पु०	किंवा-वा अ०
मिळविलेला-ली-ले-लडो लडा-	राजा-भूप, राज, पु०
लड.	नेणे-नी-नय १ ग०

पार्श्वत भाषांतर करा —

(अ) गौतम म्हणाला "हे अरुहा, श्रेष्ठ विद्या व आचरण यामध्ये जातीचा वाद, गोत्राचा वाद, मानाचा वाद, अथवा तू माझ्या वरोधरीचा आहेस, तू माझ्या वरोधरीचा नाहीस असा वाद उत्पन्न होत नाही जेथे वरोधर मुलाचें लग्न किंवा भुलीचें लग्न असते तेथे हे वाद उद्भवतात. जे कोणी जातीचा वाद, गोत्राचा वाद, मानाचा वाद, किंवा तू माझ्या वरोधरीचा आहेस, तू माझ्या वरोधरीचा नाहीस या वादांनीं भाडलात, ते श्रेष्ठ विद्या व आचरण मिळविण्यास योग्य ठरत नाहींत (लडु न अरहन्ति). जेव्हा ते हे वाद सोडतील तेव्हा त्यांना श्रेष्ठ विद्या व आचरण याचा साक्षात्कार होईल. " (दीघनिकाय)

(ब) १. दरिद्री, रोगी, मूर्ख, प्रवासी, सेवक, हे पाच लोक जिवत अमून मेलेले होत. २ कृपण लोक मिळविलेल्या द्रव्यापैकी थोडेंसे द्रव्यसुद्धां आपल्या नातेवाईकांना किंवा गरिमाना देत नाहींत त्याच्या मरणानंतर चोर किंवा राजा द्रव्य नेतो.

प्रश्नसंग्रह

१. नस्कृतात् ऋपातर करा --- (१) कस्वका पुत्तेहि सेत मच्छन्ति ।
(२) सीहा च व्यग्धा च सिगाला च पसून मस सादन्ति ।

२. तुमन्त व त्वान्त या दोन अव्ययाचे प्रत्यय व त्याचा उपयोग सागा.

३. हपे ओळखा --- उपसक्रमिन्वा, पितर, मन्ते, मम, इश्यो.

अट्टारसमो पाठो

पूरतयारी --- पुम च सख्यावाचक शब्द पाठ करणे

अकारन्तो पुल्लिङ्गो पुम (पुमन्) सहो ।

पुमा	पुमा, पुमानो	पठमा
पुमान, पुम	पुमा, पुमानो	दुतिया
पुमाना, पुमुना, पुमेत	{ पुमानेहि, पुमानेभि, पुमेहि, पुमेभि	ततिया
पुमस्स, पुमुनो	पुमान	नहत्थी
पुमा, पुमम्हा, पुमम्हा, पुमाना, पुमुना	{ पुमानेहि, पुमानेभि, पुमेहि, पुमेभि	पञ्चमी
पुमस्स, पुमुनो	पुमान	ढट्ठी
पुमे, पुमस्मि पुमग्दि, पुमाने	{ पुमेसु, पुमासु, पुमानेसु	सप्तमी
पुम	पुमा, पुमानो	आल्पन

पुल्लिङ्गो एक (सख्यावाचको ' एक ' सहो निच एकचने) सहो ।

एको	एके	पठमा
एक	एके	दुतिया

एकेन	एकेहि, एकेभि	ततिया
एकस्स	एकेसं, एकेसानं	चतुर्थी
एवस्मा, एकम्हा	एकेहि, एकेभि	पञ्चमी
एकस्स	एकेसं, एकेसानं	छट्ठी
एकस्मि, एकम्हि	एकेसु	सप्तमी
	इत्थिलिङ्गो एक सद्दो ।	
एका	एका, एकायो	पठमा
एकं	एका, एकायो	दुतिया
एकाय	एकाहि, एकाभि	ततिया
एकिस्सा, एकस्सा	एकास्सं, एकासानं	चतुर्थी
एकाय	एकाहि, एकाभि	पञ्चमी
एकिस्सा, एकस्सा, एकाय	एकासं, एकासानं	छट्ठी
एकिस्सं, एकस्सं, एकाय,	एकासु	सप्तमी
	नपुंसकलिङ्गो एक सद्दो ।	
एकं	एके, एकानि	पठमा
एकं	एके, एकानि	दुतिया

सेसं पुद्दिगसमो ।

संख्यावाचक सद्दा ।

लिङ्गत्तये समो द्वि सद्दो

द्वे, दुवे	पठमा
द्वे, दुवे	दुतिया
द्वीहि, द्वीभि,	
दुवेहि, दुवेहि	ततिया
द्विन्नं, दुविन्नं	चतुर्थी
द्वीहि, द्वीभि,	
दुवेहि, दुवेभि	पञ्चमी
द्विन्नं, दुविन्नं	छट्ठी
द्वीसु, द्वेसु, दुवेसु	सप्तमी

पुलिङ्गो ति (त्रि) सहो (निचचं बहुवचने)

पुलिङ्गे	इत्थिलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे	
तयो	तिस्सो	तीणि	पडमा
तयो	तिस्सो	तीणि	दुतिया
तीहि, तीभि	तीहि, तीभि	तीहि, तीभि	ततिया
तिण्णं, तिण्णन्नं	तिस्सन्नं	तिण्णं, तिण्णन्नं	चतुत्थी
तीहि, तीभि	तीहि, तीभि	तीहि, तीभि	पञ्चमी
तिण्णं, तिण्णन्नं	तिस्सन्नं	तिण्णं, तिण्णन्नं	छट्ठी
तीसु	तीसु	तीसु	सत्तमी

चतु (चतुर) सहो निचचं (बहुवचने) ।

पुलिङ्गे	इत्थिलिङ्गे	नपुंसकलिङ्गे	
चत्तारो	चतस्सो	चत्तारि	पडमा
चत्तारो	चतस्सो	चत्तारि	दुतिया
चतूहि चतूभि,			
चतुभि	चतूहि-भि	चतूहि, चतूभि	ततिया
चतुन्नं	चतस्सन्नं	चतुन्नं	चतुत्थी
चतूहि, चतूभि	चतूहि-चतूभि	चतूहि, भि	पञ्चमी
चतुन्नं	चतस्सन्नं	चतुन्नं	छट्ठी
चतूसु	चतूसु	चतूसु	सत्तमी

• लिङ्गत्तये समा पञ्च, छ (पद्), सत्त (सप्त)

सहा (बहुवचनीया)

पञ्च (पञ्चन्) छ (पद्) सत्त (सप्त)

पञ्च	छ	सत्त	पडमा
पञ्च	छ	सत्त	दुतिया
पञ्चहि-भि	छहि-भि	सत्तहि-भि	ततिया
पञ्चन्नं	छन्नं	सत्तन्नं	चतुत्थी

पञ्चहि-भि	छहि-भि	सत्तभि	पञ्चमी
पञ्चन्नं	छन्नं	सत्तन्नं	छट्ठी
पञ्चसु	छसु	सत्तसुं	सत्तमी

लिङ्गत्वे अट्ट (अष्टन्), नव (नवन्), दस (दशन्)
सहा (बहुवचनन्ता) ।

अट्ट	नव	दस	पठमा
अट्ट	नव	दस	दुतिया
अट्टहि-भि	नवहि-भि	दसहि-भि	ततिया
अट्टन्नं	नवन्नं	दसन्नं	चतुर्थी
अट्टहि-भि	नवहि-भि	दसहि-भि	पञ्चमी
अट्टन्नं	नवन्नं	दसन्नं	छट्ठी
अट्टसु	नवसु	दससु	सत्तमी

एव एकादस, द्वादस, तेस, चतुस, पञ्चदस, सोळस,

सत्तदस, अट्टादस एतेषु रूपानि होन्ति ।

इकारन्ता एकूनवीसति, वीसति, सहा (एकवचनन्ता)

एकूनवीसति	वीसति (विंशति)	
एकूनवीसति	वीसति	पठमा
एकूनवीसति	वीसति	दुतिया
एकूनवीसतिया	वीसतिया	ततिया
एकूनवीसतीया	वीसतिया	चतुर्थी
एकूनवीसतिया	वीसतिया	पञ्चमी
एकूनवीसतिया	वीसतिया,	छट्ठी
एकूनवीसतिया	वीसतिया, वीसतियं	सत्तमी
एकूनवीसतियं		

एवं ' एकवीसति ' शब्दो पठ्ठाय ' नववणुठि ' परिपन्तानं

- ' इकारन्तानं इत्थिलिङ्गानं सशानं रूपानि होन्ति ।

अथ संख्यावाचकसदा

१ एक	२६ छत्र्यासति, छत्र्यासा
२ द्वि	२७ सत्तवीसति, सत्तवीसा
३ ति	२८ अट्टवीसति, अट्टवीसा
४ चतु	२९ एकूनतिसति
५ पञ्च	एकूनतिसा
६ छ (छत्र)	३० तिसति, तिसा
७ सत्त	३१ एकतिसति, एकतिसा
८ अट्ट	३२ द्वत्तिसत्ति, द्वत्तिसा,
९ नव	वत्तिसति, वत्तिसा
१० दस	३३ तेतिसति, तेतिमा
११ एकादस	३४ चतुत्तिसति, चतुत्तिसा
१२ द्वादस, बारस	३५ पञ्चत्तिसति, पञ्चत्तिसा
१३ तैरस, तैरस	३६ छत्तिसत्ति, छत्तिसा
१४ चतुदस, लुदस, चौदस	३७ सत्तत्तिसति, सत्तत्तिसा
१५ पञ्चदस, पण्णरस	३८ अट्टत्तिसति, अट्टत्तिसा
१६ सोळस	३९ एकूनचत्ताळीसति,
१७ सत्तदस, सत्तरस	एकूनचत्ताळीसा
१८ अट्टादस, अट्टारस	४० चत्ताळीसति,
१९ एकून वीसति, एकूनवीसा	चत्ताळीसा
२० वसति, विसा	४१ एकचत्ताळीसति,
२१ एकवीसति, एकवीसा	एकचत्ताळीसा
२२ द्वावीसति, द्वावीसा,	४२ द्विचत्ताळीसति,
वात्रीसति, वात्रीसा,	द्विचत्ताळीसा
दुयीसति	४३ तेचत्ताळीसति,
२३ तेवीसति, तेवीसा	तेचत्ताळीसा
२४ चतुयीसति, चतुयीसा	४४ चतुचत्ताळीसति,
२५ पञ्चयीसति, पञ्चयीसा	चतुचत्ताळीसा

- ४५ पञ्चचत्ताळीसति,
 पञ्चचत्ताळीसा
 ४६ छचत्ताळीसति,
 छचत्ताळीसा
 ४७ सत्तचत्ताळीसति,
 मत्तचत्ताळीसा
 ४८ अट्टचत्ताळीसति,
 अट्टचत्ताळीसा
 ४९ एकूनपञ्चासति,
 एकूनपञ्चासा
 ५० पञ्चासति, पञ्चासा
 ५१ एकपञ्चासति,
 एकपञ्चासा
 ५२ द्विपञ्चासति, द्विपञ्चासा
 द्वेपञ्चासा
 ५३ तिपञ्चासति, तेपञ्चासति
 तिपञ्चासा
 ५४ चतुपञ्चासति,
 चतुपञ्चासा
 ५५ पञ्चपञ्चासति,
 पञ्चपञ्चासा
 ५६ छपञ्चासति
 छपञ्चासा
 ५७ सत्तपञ्चासति,
 सत्तपञ्चाम्मा
 ५८ अट्टपञ्चासति,
 अट्टपञ्चासा
 ५९ एकून(ण)सट्ठि
 ६० सट्ठि
 ६१ एकसट्ठि
 ६२ द्वासट्ठि
 ६३ तेसट्ठि, तिसट्ठि
 ६४ चतुसट्ठि
 ६५ पञ्चसट्ठि
 ६६ छसट्ठि
 ६७ सत्तसट्ठि
 ६८ अट्टसट्ठि
 ६९ एकूनसत्तति
 ७० सत्तति
 ७१ एकसत्तति
 ७२ द्विसत्तति
 ७३ तिसत्तति
 ७४ चतुसत्तति
 ७५ पञ्चसत्तति
 ७६ छसत्तति
 ७७ सत्तसत्तति
 ७८ अट्टमत्तति
 ७९ एकूनासीति
 ८० असीति
 ८१ एकासीति
 ८२ द्वासीति
 ८३ तिसीति
 ८४ चतुरसीति
 ८५ पञ्चामीति
 ८६ छसीति
 ८७ सत्तासीति

८८ अट्टासीति	९८ अट्टनवुति
८९ ण्णूननवुति	९९ नवववुति
९० नवुति	ण्णूनसत्त
९१ ण्णनवुति	१०० सत्तं
९२ द्विनवुति	१००० सहसं (दससत्त)
९३ तिनवुति	१०,००० नहुत्तं
९४ चतुनवुति	१००,००० लक्खं
९५ पच्चनवुति	कोटी
९६ छनवुति	पकोटि
९७ सत्तनवुति	अट्ट

द्वियद् १३. अट्टतिय २३. अट्टद्वादस ११३. अट्टसत्त ९९३.

१. उपयोगः—(अ) ' एक ' पामून ' चतु ' पर्यंतचे सरयावाचक शब्द विशेषणं वनून विशेष्याचें लिंग, वचन व विभक्ति धेतात. जैसेः—
१. एको पुरिसो गाम गच्छति । २. वाणिजो सिण्ण भिक्कून चीवरानि व्हाति । ३. चतस्सो इत्थियो पानीयत्थ वापीं गच्छन्ति । ४. चतस्सन्न रत्तान एत्ता रत्ता पुत्तिना अत्थि ।

(आ) ' एकवीसति ' शब्दापासून ' नवनवुति ' पर्यंतचे शब्द वीसति शब्दाप्रमाणे चालतात. या शब्दाचा प्रयोग तिर्हा लिंगातील सव्येषवाचक शब्दाशी (स्त्रीलिंगी) एकवचनी होतो. जैसे — १ वीसति माणवका सिण्ण सिक्किम्मु । २. मडिक्कमानिकाये चतुच्चलाळीसतिया मुत्तान अत्थ अइ माणवक्कान जयेसिं । ३. अट्टाक गामे अट्टमनुत्तसत्तानि विहरन्ति, तेस सत्त गहट्टा, गहपत्तानियो च होन्ति, तेसु गहट्टेसु सत्तवीसति गहट्टा कसिक्कम्भेन जीविक कप्पेन्ति, तिसति गहट्टा वत्थानि सिच्चन्ति, चतुवीसति गहट्टा आचरिया होन्ति, सत्तेसु गहपत्तानीसु तेवीसति गहपत्तानियो अज्जापन करोन्ति, अट्टवीसति गहपत्तानियो वेज्जजरुम्भेन जीविक कप्पेन्ति ।

२. क्रमवाचक संख्याविशेषणे (अ) :— ' एक ' पामून पटमो, पठमा, पठम, आदिमो, आदिमा, आदिम. ' द्वि ' पामून दुतियो, दुतिया, दुतिय,

‘ति (त्रि)’ पासून ततियो, ततिया, ततिय, ‘चतु (चतुर)’ पासून चतुथो, चतुथी, चतुथ्य अशी अनियमित तीन्ही लिंगाचीं क्रमवाचक सख्याविशेषणें बनतात.

(आ) पञ्च, छट्ठ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, या शब्दांना ‘मो’, ‘मी’, ‘मं’ हे प्रत्यय लागून पञ्चमो, पञ्चमी, पञ्चम, छट्ठो (छट्ठमो), छट्ठी (छट्ठीमी), छट्ठ (छट्ठम), सत्तमो, सत्तमी, सत्तम, अट्ठमो, अट्ठमी, अट्ठम, नवमो, नवमी, नवम, दसमो, दसमी, दसम, एकादसमो, एकादसी, एकादसम, अशीं पुढिलीं, खीलिनी, नपुंसकलीं, क्रमवाचक सख्या-विशेषणें बनतात. (सख्यापूरणे मो । क० व्या० ३० सू०)

३. (अ) सख्यावाचक शब्दाना करत्तु (कृत्वस्), सो (शस्) हे प्रत्यय लागून सख्यावाचक क्रियाविशेषणें बनतात. जसे—ति+करत्तु, तिक्खत्तु—तीनदां, पञ्च+ करत्तु=पञ्चकरत्तु—पाचदा. पञ्चवीसति+क्खत्तु =पञ्चवीसतिकरत्तु (पञ्चविंशतिकृत्व)—पचवीसदा. सत+करत्तु=सत-करत्तु (शतकृत्व)—शभरदा.

(आ) ‘एक’ ह्या शब्दापासून सकदा किंवा सकि, सकिदेव असें रूप होतें.

टीप —सम्भूतात एक, द्वि, त्रि, चतु, या शब्दांना ‘कृत्वस्’ प्रत्यय लागत नाही, परंतु पालीत ‘क्खत्तु’ हा प्रत्यय ‘एक’ शब्दापेरीज सर्व सख्यावाचक शब्दाना लागतो.

उपयोग—वर्षं, महिना, दिवस, इत्यादि कालवाचक शब्दातून ‘अमुक वेळा’ असा अर्थ दाखवावयाचा असल्यास कालवाचक शब्दाची पट्टी विभक्ति योजतात. जसें—१. सब्बस्स सत्तक्खत्तुं वेज्जो सन्धे ओवे बीमसति । २. मासस्स अट्ठक्खत्तु मय खेत्त गच्छाम । ३. सत्ताहस्स पञ्चकरत्तुं माणवका साल गच्छन्ति । ४. सत्ताहस्स तिक्खत्तुं नहापितो मम मस्सु करोति । ५. दिवसस्स तिक्खत्तुं ओसधाय अह वेज्जस्स धर गच्छामि । ६. निदाघे दिदसस्स तिक्खत्तुं एकच्चे न्हायन्ति ।

(इ) ‘धा’ प्रत्ययाचा उपयोग.—‘अमुक इतवया प्रकारांनी’ असा अर्थ दाखवावयाचा असल्यास सख्यावाचक शब्दापुढें ‘धा’ प्रत्यय

लावावा. (विभागे धा च । क० व्या० नामकृष्य, तद्धितकृष्य, ५४ सू०)
जसं:--एक+धा=एकधा. द्वि+धा=द्विधा-दोन प्रकारांनी. सत्त+धा=
सत्तधा-सात प्रकारांनी. अष्टधा-आठ प्रकारांनी.

(ई) 'सो' प्रत्ययाचा उपयोग:--एक एक, दोन दोन, तीन तीन,
शेकडोनी, असा अर्थ दाखवावयाचा असल्यास सख्यावाचक शब्दाला
'सो' प्रत्यय लावावा. जसं:--एक+सो=एकसो-एक एक, द्वि+सो=
द्विसो-दोनदोन; सत्त+सो=सत्तसो-शबर शबर, राजपुरिसा द्विसो वा
चतुसो वा मगोन गळुन्ति ।

शब्दार्थसंग्रह

दक्षिणायन (दक्षिणायन)--वि०
दक्षिणायन. सूर्य व चंद्र यांचे
दक्षिण दिशेकडे जाणे.

उत्तरायन (उत्तरायण)--वि० उत्त-
रायण. सूर्य व चंद्र यांचे उत्तर
दिशेकडे जाणे

अयन-वि० अयन.

इरु-पु० ऋग्वेद.

यजु-पु० यजुर्वेद

साम-पु० सामवेद.

वेद-पु० वेद.

पिटक-हिंदूंचे जसं वेद, मुख्य-
मानाचे जसं पुराण, शिक्षनाचे
जसं वायजल, व्याप्रमाणे बौद्ध
लोकांचे त्रिपिटक (त्रिपिटक)
आहे. याचे १ सुत्तपिटक,
२ विनयपिटक, ३ अभिधम्म-
पिटक असे तीन भेद आहेत.

(१) सुत्तपिटक--यात भगवान्
बुद्धाने निरनिगळ्या वेळीं
केलेल्या उपदेशाचा संग्रह
आहे. याचे १ दीघनिकाय,
२ मज्झिमनिकाय, ३ संयुत्त-
निकाय, ४ अंगुत्तरनिकाय,
५ खुदकनिकाय असे पाच भाग
आहेत. (२) विनयपिटक--यात
भिक्षु व भिक्षुणी यांच्या सघाने
कसे वागावे यासंबंधी नियम
दिलेले आहेत. (३) अभिधम्म-
पिटक--यात बौद्धांचे तत्त्वज्ञान
आहे.

हत्थी (हस्तिन)--पु० हत्ती.

अस्स (अश्व)--पु० घोडा.

पत्ती-पु० स्त्री० पायदळ.

चतुरङ्गिणी-स्त्री० चार जमें जा
सेनेत आहंत अशी.

रौर (क्षीर)-न० दूध.
 दधि-न० दही.
 घत (शुत)-न० तूप.
 तक्ष (तम)-न० ताक.
 नोनीत (नवनीत)-न० लोणी.
 गोरस-पु० गोरस.
 कसाव (कपाय)-वि० तुरट
 तित्त-वि० तिरपट
 म्पुर-वि० गोड.
 लवण-वि० रारट.
 अभिरल-वि० आब्रट.
 रुटुक-वि० कडू.
 रस-पु० रस.
 वसन्त-पु० वसन्त ऋतु.
 गिम्ह (ग्रीष्म)-पु० ग्रीष्म ऋतु.
 वसमान-पु० वर्षा ऋतु. पावसाळा
 सरद (शरद्)-पु० शरद् ऋतु.
 हेमन्त-पु० हेमन्त ऋतु.
 हिवाळा.
 सिसिर (शिशिर)-पु० शिशिर ऋतु.
 उतु (ऋतु)-पु० ऋतु.
 सार्मा (स्वामिन्)-पु०
 अमच्च (अमाच्य)-पु० प्रधान.
 सरता-पु० मिन.
 कोस (कोप)-पु० राजिना.
 दुग्ग (दुर्ग)-पु० किल्ला.
 विजित्त-न० राज्य.

बल-न० सैन्य.
 रज्जङ्ग (राज्याङ्ग)-न० राज्याचें
 अग.

संगीतांतील स्वरांची नांवे

उचम (ऋषभ)-पु० ऋषभ,
 गायनातील एक स्वर.
 धेवत (धैवत)-पु० धेवत.
 छञ्ज (पङ्कज)-पु० पङ्कज.
 गन्धार (गान्धार)-पु० गान्धार.
 मज्झिम (मध्यम)-पु० मध्यम.
 पञ्चम-पु० पञ्चम.
 निपाद (निपाद)-पु० निपाद.
 गदित-सांगितलेला-टी-ले. 'गद'
 सांगणें, या धातूचें क. भु.
 धा. वि.
 सर (स्वर)-पु० स्वर.
 मुरिय (सूर्य)-पु० सूर्य.
 चन्द (चन्द्र)-पु० चन्द्र.
 अङ्गार-पु० मगळ.
 बुध-पु० बुध.
 जीव-पु० गुरु.
 मुक्क (शुक्र)-पु० शुक्र.
 असित-पु० शनि.
 राहु-पु० राहु.
 केतु-पु० केतु.
 नवग्गह (नवग्रह)-पु० नऊ ग्रह

सिंगार (शृंगार) - पु० शृंगार रस.
 मरण - पु० करुण रस.
 वीर - पु० वीर रस.
 अभुत (अद्भुत) - पु० अद्भुत रस.
 हस्य (हास्य) - पु० हास्य रस
 भयानक - पु० भयानक रस.
 रीमच्छ (वीभत्स) - पु० वीभत्स
 रस.

रुद्र (रौद्र) - पु० रौद्र रस.
 चित्त - पु० चित्र.
 वेश्या (वेश्या) - पु० वेश्या.
 जेष्ठ (जेष्ठ) - पु० जेष्ठ
 जासाब्ध (जापाद) - पु०
 आपाद.

भावण (भावण) - पु० भावण.
 पौष्टपाद - पु० भाद्रपद.
 जम्बुवृक्ष - पु० अश्विन
 कर्तिक (कार्तिक) - पु० कार्तिक
 मार्गशिर - पु० मार्गशीर्ष
 पुष्य - पु० पौष.
 माघ - पु० माघ.
 फल्गुन - पु० फाल्गुन.
 मास - पु० महिना

नक्षत्रांची नावे

जम्बुवृक्ष - पु० अश्विनी.
 भगि - स्त्री० भरणि

कृत्तिका (कृत्तिका) - स्त्री०
 कृत्तिका.
 रोहिणी - स्त्री० रोहिणी
 मंगलशिर - न० मृग
 अर्द्रा (आर्द्रा) - स्त्री० आर्द्रा.
 पुनर्वसु (पुनर्वसु) - पुनर्वसु.
 पुष्य - पुष्य.
 आश्लेषा (आश्लेषा) - स्त्री० आश्लेषा.
 मघा - स्त्री० मघा
 पुष्यशिर - स्त्री० पूर्वा.
 उत्तराशिर - स्त्री० उत्तरा
 हस्त - पु० हस्त.
 चित्रा (चित्रा) - स्त्री० चित्रा
 साति (स्वानि) - स्वाति.
 विशाखा (विशाखा) - स्त्री०
 विशाखा.

अनुराधा - स्त्री० अनुराधा.
 जेष्ठा (जेष्ठा) - स्त्री० जेष्ठा.
 मूला - स्त्री० मूला,
 पुष्यशिर (पूर्वाषाढा) -
 पूर्वाषाढा.
 उत्तराषाढा (उत्तराषाढा) -
 उत्तराषाढा.
 श्रवण (श्रवण) - न० श्रवण.
 धनिष्ठा (धनिष्ठा) - स्त्री० धनिष्ठा.
 शतभिषा - पु० शततारका.

पुण्यभद्रपदा (पूर्वाभाद्रपदा)-स्त्री०
पूर्वाभाद्रपदा.

उत्तरभद्रपदा (उत्तराभाद्रपदा)-
स्त्री० उत्तराभाद्रपदा.

रेवती-स्त्री० रेवती.

नक्षत्र (नक्षत्र)- न० नक्षत्र.

तिथीर्थां नक्षत्रे

पटिपदा (प्रतिपदा)-स्त्री०

प्रतिपदा.

द्वितीया (द्वितीया)-स्त्री० द्वितीया.

तृतीया (तृतीया)-स्त्री० तृतीया.

चतुर्थी (चतुर्थी)-स्त्री० चतुर्थी.

पञ्चमी-स्त्री० पञ्चमी.

छट्ठी (षष्ठी)-स्त्री० षष्ठी.

सप्तमी (सप्तमी)-स्त्री० सप्तमी.

अष्टमी (अष्टमी)-स्त्री० अष्टमी.

नवमी-स्त्री० नवमी.

दशमी (दशमी)-स्त्री० दशमी.

एकादशी, एकारशी (एकादशी)-

स्त्री० एकादशी

द्वादशी, बारशी (द्वादशी)-स्त्री०

द्वादशी.

तेरशी (त्रयोदशी)-स्त्री० त्रयोदशी.

चतुर्दशी (चतुर्दशी)-स्त्री०

चतुर्दशी

पुण्यरशी, पञ्चदशी, }
पुण्यमासी, पुण्यमा } -पौर्णिमा.

अमावसी, अमावासी- स्त्री०
अमावास्या.

शुद्धक पाठ—शौद्ध संप्रदायात्
नवीन प्रवेश केलेल्या लोकांच्या
करिता असलेले प्राथमिक ल्हान
पुस्तक.

धम्मपद—हिंदूंची जशी ' भग
वद्गीता ' त्याप्रमाणे बौद्धांचे
' धम्मपद ' आहे. यात धर्म, नीति
वगैरे विषय आहेत २६ वर्ग
व ४२३ गाथा आहेत.

उद्दान—भगवान गौतमबुद्धाने
टिकठिकार्णी जे उद्दार काढले
त्या उद्दाराचा संप्रह या पुस्त
कात आहे

इतिवृत्तक—या पुस्तकात क्रोध,
मोह, मान अतृप्ति, दान, सध,
शील, विद्या, धर्म, वगैरे विषय
प्रथम गद्यात माळून नंतर तेच
विषय थोड्या निराळ्या परकाने
पद्यात माळलेले आहेत. यात
१२ सूत्रे आहेत

सुत्तनिपात— यात माणसाने
नेहमी कसे वागले पाहिजे,
माणसाचा व्यवहारात कोणत्या
कारणांनी पराभव होतो, जाती-
वर माणसाचा उच्च नीच भाव

जाहे किंवा नाही इत्यादि गोर्षीचा विचार या पुस्तकात केला आहे हें पुस्तक पंचमय आहे

विमानपत्थु—विमान-राजवाडा, घर, वस्तु—गोष्ट. या पुस्तकात देव घगरेच्या वाड्याचे वर्णन पद्यातून आहे, घात ८७ विमानें ८ वर्गांत विभागलेली आहेत.

पेतवस्तु—प्रेतासपर्धी गोर्षीचा समूह. ५० पेतवस्तु आहेत.

थेरगाथा, थेरीगाथा—बौद्ध काळात हल्लीच्या हरिजनाप्रमाणे बरेच्य लोकांच्या घासानें जाणो प्रति व बहुजनसमाजोन्नति करून घेण्यास वाचन मिळालेल्या लोकांनी आपण बुद्धाच्या सघात का शिरले त्यांची वैध्य-क्ति व कारणे पुरुषांनी 'थेर गाथा' नावाच्या पुस्तकात दिली आहेत. त्याचप्रमाणें स्त्रियांनी 'थेरीगाथा' नावाच्या पुस्तकात बुद्धसघात शिरण्याचीं कारणे दिली आहेत. ही दोन्ही पुस्तके पंचमय आहेत.

जातक—बुद्धाच्या जन्माच्या गोष्टी. जातकाचे पाच विभाग आहेत. १. पञ्चुप्पत्रवस्तु—ज्या

प्रसंगामुळे बुद्धानें वर्तमानकालीन गोष्ट सांगितली तो प्रसंग.

२. अतीतवस्तु—ज्या प्रसंगामुळे बुद्धानें भूतकालची कथा सांगितली तो प्रसंग. हा जातकाचा मुख्य भाग होय. ३. गाथा—या जातकाच्या मध्ये किंवा शेवटीं येतात व त्यास अनुसरूनच मार्गील कथा सांगितलेली असते ४. वेय्याकरण—गाथातील शब्दावर टीका (जयांच्या स्पष्टीकरणकरिता)

५. समोधान—समोधान म्हणजे उपसंहार यात भूतकालीन कथेतील व वर्तमानकालीन प्रसंगातील माणस किंवा प्राणी याचा समूह दाखविलेला असतो. प्रथम जातके पद्याच्या स्वरूपात होतां, नंतर त्यांचे गद्यात रूपांतर झाले. जातकातील विषय—अद्भुतकथा, नीतिकथा, आध्यात्मिक कथा, विनोदी कथा, विनोदी प्रहसनें, म्हणी, सुभाषितें जातकांतील विषयावरून बौद्धकालीन सामाजिक परिस्थिति कळते एकदर ५५० जातके आहेत.

निद्वेस-मुलनिपातावरील एका टांकेचें नाव.

पटिसंभिदासग्ग-अभिधम्मपिट-
कातील एक ग्रंथ.

अपदान-अपदान, उपदेश. यात बुद्धाच्या शिष्यांच्या व शिष्यिणींच्या गोष्टींचा पद्यमय संग्रह आहे.

बुद्धवंस - गांठमबुद्धाच्या पूर्वो होऊन गेलेल्या चौवीस बुद्धा-पैकी प्रत्येकाचें वर्णन यात पल्ल मय आहे.

चरियापिटक--यात ३५ पद्य-मय जातकाचा संग्रह जाहे व्यक्ति, प्राणी यांच्या ठिकाणी सर्व पारमिता-कथा होत्या तें यात पद्यात सांगितलें आहे. प्रत्येक पारमितेला एक एक प्रकरण दिलें आहे.

शीलवा-शीलवान्.

मराठीत भाषांतर करा --

१. काळपक्खो, मुक्कपक्खो, इति द्वे पक्खा । २. दक्खिणायन, उत्तरा-यनइति द्वे अयनानि । ३. (अ) इक्, यजु, साम, इति तयो वेदा । (आ) मुत्तपिटक, विनयपिटक, अभिधम्मपिटक इति तीणि पिटकानि होन्ति । ४. हत्थीऽस्सो, रथो, पत्ती, इति चतुराहिसनी

सयम-पु० इद्वियनिग्रह.

अभि+गम-गच्छ-मिळविणे.

दुस्सील (दु शील)-पु० वार्डट

शीलाचा, वार्डट वर्तनाचा.

घस (घस)-१ ग० नाश पावणें.

आचर-आचरणारा, करणारा.

‘ आचर ’ धातूचें व. का. धा.

सा. पु. प्र. पु ए. व.

अवण्ण-पु० दोष, निर्दा.

अकिति (अक्रीति)-स्त्री० अक्रीति,

अपचम.

वण्ण-पु० गुण, रूप.

किति-(कीति)-स्त्री० कीति, वश.

पससा (प्रशसा)-स्त्री० प्रशसा,

स्तुति.

अप्पदिम (अप्रतिम)-वि०

आयुध (आयुध)-न० आयुध.

उत्तम-वि० उत्तम.

सील (शील)-न० स्वभाव, शील

आभरण-न० दागिना.

कवच-न० पु० कवच, चिलपत.

अम्भुत (अद्भुत)-वि० आश्चर्य.

सेना अस्थि । ५. (अ) अरवीर, दधि, घृत, तर्क, नोनीत, इति पञ्च गोरसा. (जा) दीवनिकायो, मक्षिमनिकायो, सयुत्तनिकायो, अगुत्तरनिकायो, गुदकनिकायो, इति पञ्चनिकाया होन्ति । ६. कसावो, तित्तो, मयुरो, एवणो, अम्बिलो, कटुको, इति छ रसा होन्ति । ७. वसन्तो, गिम्हो, वस्वानो, सरदो, हेमन्तो, सिसिरो, इति छ उतवो होन्ति । ८. सामी, अमच्चो, सरा, कोसो, दुग्गा, बिजित, मल, इति सत्ता रज्जगानि ।

९ उसमो धेवतो चैव छञ्ज- गवार मक्षिमा ।

पञ्चमो च-निसादोऽति सत्तोऽते रदिता सरा ॥

१०. सूरियो, चन्दो, अङ्गारो, बुधो, जीवो, मुक्को, असितो, राहु, केतु, पत सूरदधो नवमाहा सन्ति । ११ सिंगारो, करुणो, बीरो, अम्भुतो, हसो, भयानको, सन्तो, ग्रीमच्छो, बहो इति इमे नजरसा होति । १२. चित्तो, वेसाजो, जेहो, आसाब्हो, सावणो, पोहपादो, अस्सयुज्जो, कत्तिको, मागसिरो, पुस्सो, माघो, फग्गुनो, इति द्वादस मासा । १३. अस्सयुज्जो, भरणी, कत्तिका, रोहिणि मग्गसिर, अदा, पुनब्बमु, पुन्स, आसिलेसा, मघापुब्बा, फग्गुनी, उत्तरफग्गुनी, हत्थी, चित्ता, साति, विसारता, अनुराधा, जेह्ठा, मूला, पुब्बासाब्हा, उत्तरासाब्हा, सवनो, धनिह्ठा, सतभिसज्जो, पुब्बभदपदा, उत्तरभदपदा, रेवती इति सराविसति नस्तत्ता । १४. पाटिपदा, हुतिया, ततिया, चतुथी, पञ्चमी, छट्ठी, सत्तमी, जह्मयी नवमी, दसमी, एकादसी, द्वादसी, तेरसी, चतुदसी, पुण्णमासी, अमावासी इति तिथियो । (मोग्गल्लानथोरविरचिता, अभिधानव्पदीपिका) १५. खुदकपाट, धम्मपद, उदान, इतिउत्तक, मुत्तनिपात, विमानवत्थु, पेतवत्थु, थेरगाथा, थेरीगाथा, जातक, निहेध, पटिसाभिसम्मग्ग, अपदान, पुज्जवस, चरियापिटक, इति खुदकनिकायस्स पण्णरस पोत्थकानि सन्ति (होन्ति) ।

गाथा

सीलदा हि बहू भित्ते सयमेनाधिगच्छति ।

दुस्सीलो पन भित्तेहि भसते पापमाचर ॥ ६१ ॥

अवण्ण च अकित्तिं च दुस्सोलो लभते नरो ।
 वण्ण, कित्तिं, पसस च सदा लभति सीलवा ॥ ६२ ॥
 साल वल अप्पटिम सील आवुधमुत्तम ।
 सील आभरणं सेट्ट सील कवचमम्भुत ॥ ६३ ॥

शब्दार्थसंग्रह

बुद्धवस-बुद्धवस. पु.	तिस्स (तिष्प)-तिस्स. पु०
नाव-नाम.	पुस्स-पुस्स. पु०
पुस्तक-पोत्तक न०	विपस्स (विपस्य)-विपस्स. पु०
दीपङ्कर-दीपङ्कर. पु०	सिस्सि (शिस्सि, शिस्सिन्)-सिस्सि (स्त्री). पु०
कौण्डिन्य (कौण्डिन्य)-कौण्डिन्य पु.	वेस्सभू-वेस्सभू. पु०
मङ्गल-मङ्गल. पु०	ककुसन्ध-ककुसन्ध. पु०
सुमन-सुमन. पु०	कोणागमन-कोणागमन. पु०
रेवत-रेवत. पु०	कस्सप (काश्यप)-कस्सप. पु०
साभित (शोभित)-सोभित. पु०	गोतम (गौतम)-गातम. पु०
अनोमदस्सि-अनोमदस्सि. पु०	पच्चवीर-पच्चवीरसि. स्त्री०
पटुम (पद्म)-पटुम. पु०	बुद्ध-बुद्ध. पु०
नारद-नारद. पु०	वर्णन-वण्णना, स्त्री०
पटुमुत्तर (पद्मोत्तर)-पटुमुत्तर. पु०	निदानकथा-निदानकथा. स्त्री०
सुमेध-सुमेध. पु०	पारमी-पारमी, स्त्री०
सुजात-सुजात. पु०	दहा-दस
पियदस्सि (प्रियदर्शिन)-पियदस्सी.	जशी-यथा, अ०
अत्थदस्सि (अर्थदर्शिन)-अत्थदस्सि (स्त्री), पु०	वनगाय-चमरो, स्त्री० गवा, मृग विशेष.
धम्मदस्सि (धर्मदर्शिन)-धम्मदस्सि (स्त्री). पु०	आपण-अत्त. पु० आपत्त्या-अत्तनो, प्राण-पाण. पु० जीवित. न०
सिद्ध थ (सिद्धार्थ)-सिद्धत्थ. पु०	शेपूट-वाल. पु० न० वालधि. पु० न०

जपणें-रक्त, १ ग०
 त्याप्रमाणें-तथा, अ०
 शील-सील, न०
 महावस-महावस, पु०
 तिसरा-ततिय, पु०
 परिच्छेद-परिच्छेद, पु०
 पहिली-पठमा, स्त्री०
 सद्गति-सद्गति, स्त्री०
 चांथा-चतुर्थ्य,
 धम्मपद (धर्मपद)-धम्मपद, न०
 चारशे-तेवास-गाथा-तेवीसति
 गाथा चतुस्र (४२३)
 सव्वीस वर्ग-सव्वीसति वग, पु०
 पालीत भाषांतर करा —

दर महिन्यांत-पट्टिमास, पट्टिमाससिंम,
 पाठ करण-पठ, १ ग०
 काल-हिय्यो, अ०
 शेतनरी-कस्सक, पु०
 वाप-व्यग्घ, पु०
 प्रत्येक-एकेक, पच्चेक, पु०
 नाणें-वहापण,
 बेल-गोण, पु०
 शेत-गेत, न०
 नागरणे-कस, १, ६ ग०
 आजपासून-अज्जतगो,
 कोलरो-कोलनगर, न०

१. 'बुद्धवस' नावाच्या पुस्तकात दीपकर, कोंडञ्ज, मगल, सुमन, रेवत, सौभित, अनोमदस्सि, पटुम, नारद, पटुमुत्तर, मुमेध, मुजात, पिप-दस्सि, अत्थदस्सि, धम्मदस्सि, सिद्धत्थ, तिस्र, कुम्भ, विपस्स, सिग्गि, वेस्सभु, कटुसन्ध, कोणागमन, कस्सप, गोतम अशा पचवीस बुद्धांचें वर्णन आहे. २. 'निदानकथा' नावाच्या पुस्तकात दानपारमी, सीलपारमी, नेक्कम्मपारमी, पञ्चापारमी, विरियपारमी, एन्तिपारमी, सच्चपारमी, अधि-हानपारमी, मेत्तापारमी, उपेक्कतापारमी अशा दहा पारम्यांचें वर्णन केलें आहे. या दहा पारम्यांच्यामुळें योधिसत्त बुद्ध झाला. ३. जर्दी वनगाय आपल्या प्राणाची पर्वा न करता आपल्या शेपटीला जपते त्याप्रमाणें जो मनुष्य आपल्या प्राणाची पर्वा न करिता शीलाचे रक्षण करील तर तो बुद्ध होईल. हें निदान कथेंतील सीलपारम्यांचें वर्णन आहे. ४. 'महावस' नावाच्या पुस्तकांतल्या तिसऱ्या परिच्छेदात पहिल्या सर्गीतीचें वर्णन आहे. चांथा

परिच्छेदात् दुसऱ्या सगीतीचें वर्णन आहे. पाचव्या परिच्छेदात् तिसऱ्या सगीतीचें वर्णन आहे. ५. 'धम्मपद' नावाच्या पुस्तकात् चारशें त्सेवीस गाथा आहेत, आणि सव्वीस वर्ग आहेत. त्या सव्वीस वर्गांपैकीं दर महिन्यात् तुम्ही दोन वर्ग पाठ करा. ६. या अरण्यात् काल सत्तावीस शेतकऱ्यानीं पाच वाघ मारले, म्हणून राजा त्यांना प्रत्येकीं सत्तर नार्णी देणार आहे. ७. वीस शेतकरी दहा बैलांनीं पाच शेते नागरतात. ८. आग्ही आज-पामून नऊ दिवसांनीं कोल्होला जाणार जाहोंत.

प्रश्नसंग्रह १८

१. रूपे ओळखाः—पुमुनो, एकेस, चत्तारो, तिण्ण द्विज.
  २. पालींत रूपांतर करा.—
१. पालिभाषाया श्रीणि डिङ्गानि वचनानि सन्ति त्रयश्च पुरुषाः ।
  २. चतस्र कन्या शालां गच्छति ।
  ३. उद्याने पञ्चविंशति वृक्षाः इदानीं सन्ति ।

एकूनवीसतिमो पाठो

पूर्वतयारीः—सा (श्वन), अत्त, युव हे शब्द पाठ करणें.

अकारन्तो पुल्लिंगो अत्त (आत्मन्) सद्यो ।

अत्ता	जना,	अत्तानो	पट्टमा
अत्तान, अत्त	अत्तानो,	अत्ते	दुविया
अत्तना, अत्तेन	अत्तनेहि, अत्तनेभि		ततिया
अत्तनो	अत्तान		चतुथी
अत्तना	अत्तनेहि, अत्तनेभि		पञ्चमी
अत्तनो	अत्तानं		छडी
अत्तनि	अत्तनेसु		सत्तमी
अत्त	अत्ता, अत्तानो		आल्पन

अकारन्तो पुलिङ्गो युव (युवन्) सहो ।

युवा	युवानो, युवाना	पठमा
युवं, युवानं	युवे, युवाने	दुतिया
युवाना, युवानेन, युवेन	{ युवेहि, युवेभि, युवानेहि, युवानेभि	ततिया
युवस्स, युवानस्स	युवानं, युवानानं	चतुथी
युवा, युवम्मा, युवद्दा, युवाना, युवानम्मा, युवानम्हा	{ युवेहि, युवेभि, युवानेहि, युवानेभि	पञ्चमी
युवस्स, युवानस्स	युवानं, युवानानं	छट्ठी
युवे, युवस्मिं, युवस्मिह युवाने, युवानस्मिं, युवानस्मिह	{ युवासु, युवेसु, युवानेसु	सत्तमी
युव, युवान	युवानो, युवान	आल्पन

अकारन्तो पुलिङ्गो 'सा' (श्वन्) सहो ।

सा	सा, सानो	पठमा
स, सानं	साने	दुतिया
सेन	साहि, साभि	ततिया
सस्स, साय	सानं	चतुथी
सा, सस्मा, सम्हा	साहि, साभि	पञ्चमी
सस्स	सान	छट्ठी
से, सस्मिं, सम्मिह	सासु	सत्तमी
स	सा सानो	आल्पन

प्रयोजक (Causel)

धातूला ए, अय, आपे, आपय, ह्य प्रत्ययापैर्की कोणताहि एक प्रत्यय लाविला म्हणजे प्रयोजक धातूचें रूप बनतें. (धातूहिणे णय-णापेणापया कारितानि हेत्वत्थे । कञ्चायन व्याकरण. आख्यातरूप दुतिय कण्ड)

प्रयोजकाचा उपयोग - मूळ धातूने जी क्रिया दागविली जाते किंवा ज्या स्थितीचे शान होते ती क्रिया करण्यास दुसऱ्याला प्रवृत्त करणे किंवा त्या स्थितीचा अनुभव घेण्यास लाक्षणें असा प्रयोजकाचा उपयोग करतात.

बरील सूत्राचा अर्थ - यो क्वचित् करोति त बुद्ध्यन्त अन्वो करोहि इत्येव ब्रवीति अथवा वरोन्त पयोजयति-करोति, वारयति, कारापेति, कारापयति । ये केचि करोन्ति ते बुद्ध्यन्ते अन्वे (पुरिसा) करोथ, इत्येव ब्रुवन्ति-करोन्ति, वारयन्ति, कारापेन्ति, कारापयन्ति ।

भक्तकारको ओदन पचति । जाचारी भात शिजवितो, प्रयोजक -- देवदत्तो भक्तकारक (भक्तकारकेन) ओदन पाचेति (पाचयति, पाचापेति, पाचापयति) । देवदत्त आचा-शाला (आचान्याकडून) भात शिजविण्यास सावितो.

उदाहरणें

गण. धातु.

१	कीळ-कीळेति,	कीळयति,	कीळापेति,	कीळायपति.
६	रिप-रिपेति,	रिपयति,	रिपापेति,	रिपापयति
९	गह-गह्हेति,	गहयति,	गहापेति,	गहापयति
	गाहेति,	गाहयति,	गाहापेति,	गाहापयति.
	हन-घातेति,	घातयति,	घातापेति,	घातापयति.
	हनति,	हनयति,	हनापेति,	हनापयति.

७ छिद (छिन्द)-छिन्देति, छिन्दयति, छिन्दापेति, छिन्दापयति

३	हा-	हायति,	हापेति,	हापयति.
१	टा-		टापापेति,	टापापयति.
३	दा-	दायति,	दापेति,	दापयति
१, १०	दूस- दूसेति,	दूसयति,	दूसापेति,	दूसापयति.
१	नास- नासेति,	नासयति,	नासापेति,	नासापयति.
१	पात- पातेति,	पातयति,	पातापेति,	पातापयति,

१ प+आप	पापेति,	पापयति,	पापापेति,	पापापयति.
७ जुज	भोजेति,	भोजयति,	भोजापेति,	भोजापयति.
६ मर	मारेति,	मारयति,	मारापेति,	मारापयति.

प्रयोजकामुळे धातूच्या मूळ अर्थात बदल.

धातु व त्याचा मूळ अर्थ

प+ज्रा-जाणणे

वद-बोलणे

या-जाणे

प+जुग-बोलावणे

प्रयोजकामुळे अर्थबदल

पञ्जापेति, पञ्जापयति-व्यवस्था करणे

वादापेति, वादापयति-वाजविणे.

यापेति, यापयति-मदत करणे.

पक्रोसापेति, पक्रोसापयति पाठविणे.

प्रयोजकाचा कर्मणि

प्रयोजक कर्त्तरि प्रयोगः—१. देवदत्तो भक्तकारकं (भक्तकारकेन) ओदन पाचापेति । २. माता पुंत्तेन पितर दायाद याचापेति ।

प्रयोजक कर्मणि प्रयोगः—१. देवदत्तेन भक्तकारकेन ओदन पाचापी-यति । २. मातरा पुंत्तेन पिता दायाद याचापीयति ।

नामधातु

१. नामातुद्धं 'आय' प्रत्यय जोडला म्हणजे नामधातु बनतो. नतर नेहमीच्या धातूप्रमाणे प्रत्यय जोडून रूपे बनवतात. नामानें दर्शविलेल्या अर्थाप्रमाणे आचरण करणे किंवा होणे असा नामधातूच्या क्रियापदाचा अर्थ होतो. जसे—पञ्चत+आय+ति=पञ्चतायति पण्डित+आय+ति=पण्डितायति, एसां मनुसो पञ्चतायति—हा मनुष्य पर्वताप्रमाणे स्थिर आहे, मम त्रिङ्करो पण्डितायति—माझा नोर पण्डिताप्रमाणे वागतो. ('आय' नामता ऋणुप्रमानादाचारे) क० व्या० सू० ४.)

उपमान व आचारायां नामाला 'ईय' प्रत्यय लागतो. पुत्त+ईय+ति=पुत्तीयति. छत्त+ईय+ति=छत्तीयति. जसे—जाचरियो माणवक पुत्तीयति, शिक्षक विद्यार्थ्याला पुत्राप्रमाणे वागवितो. इदानी बहवो जना क्रीयति—आता पुढील लोक कवि होण्याची इच्छा करतात. (ईयुप्रमानाच्च । क० व्या० सू. ५)

इच्छार्थक

कोणत्याहि धातूला 'स' प्रत्यय जोडून नंतर त्रियापदान्चे प्रत्यय जोडल्यास 'इच्छार्थक त्रियापद' तयार होते. पा-पिपा+स+ति=पिपासति. मुज-बुमुक्तति, हर-जिगि सति.

तर, तम

१. विशेषणाला तर, तम, इस्त्रि, इय, इट्ट, या प्रत्ययांपैकी एक प्रत्यय जोडला असता त्या विशेषणाचा गुणातिशय दिसतो. 'तर' हा प्रत्यय दोहोपैकी एकाचा व 'तम' हा पुष्कळांपैकी एकाचा गुणातिशय दर्शवितो. जसें —

१. गोविन्दस्मा नारायणो षटुतरो । २. सन्धेसु मनुस्सेसु अय मनुस्सो पापतरो (पापतमो, पापिस्सको, पापियो, पापिटो)

२. तर, तम, इस्त्रि, इय, इड, हे प्रत्यय लागलेल्या विशेषणाचे 'आ' लावून स्त्रीलिंगी रूप बनते. जसें:--१. कनिष्ठा कञ्जा जीवितस्माऽपि पियतरा (पियतमा, पियिस्सका, पिया, पियिष्ठा). २. सन्ध्यासु दासीसु अय दासी मुचितमा (मुचितरा, मुचिस्सिका, मुचिया, मुचिष्ठा, मुचिष्ठा). (विसेसे तर तमि'स्सका कियिष्ठा । क० व्या० । सू० २०.)

अपत्यार्थक

१. 'त्याचें अपत्य' या अर्थी 'अ' प्रत्यय लागतो. जसें:--वासिद्धो-वसिद्धस्स अपच्च पुत्तो=वासिद्धो, वसिद्धस्स अपच्च इत्थी वासिद्धी, गोतमो-गोतमस्स अपच्च पुत्तो=गोतमो. गोतमी० गोतमस्स अपच्च गोतमी. (वाणपच्चे । क० व्या० सू. १.)

२. 'एखाद्या गोत्रात उत्पन्न झालेले अपत्य' या अर्थी आयन, आन, असे प्रत्यय लागतात. जसें-वच्छायनो-वच्छरस अपच्च पुत्तो-वच्छायनो किंवा वच्छानो, स्त्रीलिंगी रूप-वच्छायनी, वच्छानी. याप्रमाणे साकटायनो, साकटानो, कच्चायनो, कच्चानो मोग्गहायनो, मोग्गहानो. (गायन-गानवच्छादितो क० व्या० सू० २.)

समूहवाचक

१. समूहार्थी क किंवा अ प्रत्यय लागतात. जसें:--राजपुत्तान्

समूहो=राजपुत्रको (राजपुत्रो) । मनुस्मान समूहो=मानुस्सको (मानुस्सो) ।
महिसान समूहो=महिसको (माहिसो) । (समूहार्थे कणा क० व्या० ११
सू०) गामान समूहो=गामता । जनान समूहो=जनता । यन्धून समूहो=
यन्धुता ।

(१) ज्यामुळें उपजीविका करणें, (२) जी कला येणें, (३) ज्या विद्येचा
अभ्यास करणें, (४) ज्यामुळें जें घडणें—या अर्थां 'इक' प्रत्यय लागतो.
जसें:—(१) उरुभं हन्त्वा जीवति इति ओरन्मिको । माराविको, सानुणिको ।
(२) वीणा अस्स सिप्प इति वेणिको । मोदगिको, पाणिविको । (३) विनय
अधीते इति वेनपिको । अमिधम्मिको, सोत्तन्तिको । (त अधीते तेनक-
तादि । क. व्या.) (४) कायेन कत इति कायिक । वाचिक (वाचसिक),
मानसिक.

जि ज्याच्याजवळ आहे' त्याअर्थां इक, इ. प्रत्यय होतात. दण्डो-
यस्स अत्थि सो दण्डिको दण्डी वा ।

जि ज्यामुळें वनळें' या अर्थां 'मय' प्रत्यय होतो. जसें:—अयोमय,
शुवण्णमय, जतुमय, रजतमय, मत्तिकामय, कट्टमय. (अयसा पद=
अयोमय.)

शब्दार्थसंग्रह

पुत्रे—पूर्वी.

(अनु+शास्) धातूचें क. मू.

सम्बोध—पु० ज्ञान होणे.

धा. वि०

अनामिसम्बुद्ध—पु० ज्ञान प्राप्त न
हालेला.

तत्थ (तर)—अ० तेथें,
वीतिनामंसी—घालविता झाला.

सतो—असा, अशाचें.

कतम—कोणता—ती—सं. स०

आचरिय (आचार्य)—पु० गुर्व,
शिक्षक.

अट्ट (अट्ट)—जाड.

अनुसिद्ध (अनुशिष्ट)—शिकविलेला.
शिक्षण दिलेला. 'अनु+सात्'

ज्ञातमत्त (ज्ञातमात्र)—वि०

जन्मल्यासरोर.

लक्षण (लक्षण)—न० चिन्ह,
लक्षण.

- परि+गद्- १ ग० परीक्षा करणे,
शोधणे.
- सेष्यधीद (सेष्यधा+इद) त्याप्रमाणे हे.
धज-पु० धज.
- लकरण (लथमण)-पु० 'लकरण'
नावाचा मनुष्य.
- मन्ती- 'मन्ती' नावाचा मनुष्य,
यज्ज (यज्ञ)- पु० 'यज्ज'
नावाचा मनुष्य.
- मुयाम-पु० मुयाम.
- मुमोज-उ० मुमोज.
- मुदत्त-पु० मुदत्त.
- सोत्थि (स्वस्ति)-कल्याण, शुभ.
पवेदयित्वा-सागून. प + विद
धातूचे त्वात अ०
- रक्काकम्म (रक्षकर्म)- न० सर-
क्षणार्थे काम.
- पग्ग-उच्च.
- अभिजात-वि. पिढीजात कुलीन.
उदिच्च-(औदीच्य) वि० उत्तरे
कडचा.
- जातिवन्त-उ० चागल्या जातीत
जन्मलेला.
- पदक-पु० वेदातल्या सहितेंतील
'पद' जाणणारा, गिकलेरा.
- वेध्याकरण-पु० व्याकरण जाणणारा
छळ्ळवन्त (पड्डवान्)- पु०
शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त,
- छन्द, ज्योतिष, या सहा वेदा-
गाचा अभ्यास वेदेल्लेरा.
- सन्धमित्त (सन्धमित्त)- पु०
'सन्धमित्त' नावाचा मनुष्य.
- उपनेत्वा-जवळ नेऊन. 'उप+नी-
नय' धातूचे त्वात अ०
- सोवण्ण (सावर्ण)-वि० सोन्याने
वनविलेला-ली-ले.
- भिद्धार-पु० क्षारी.
- ओणोजेत्वा- देऊन. ओ + णिज
(निष्) ३, १० ग० देणे.
- सिक्क्य (सिक्क)-१ ग० शिकविलेणे.
सवेजेसि-बीट आणणे, वासणे. म+
विज. १, ६ ग०
- सविग्ग (सविग्ग)-वि० टु रती.
- दुव्विग्ग-वि० सट्ट.
- ग्गण (क्षण)-पु० क्षण
- निकरमिधा-निघून 'नि+कर्म'
धातूचे त्वात अ०
- प+वज्ज-सन्वास घेणे. १ ग०
- जय-हा, ही, 'अय' हें रूप सस्कृतात
'इदम' शब्दाचे प्रथमेच ए. व.
आहे. परंतु पालीत 'इम' शब्दाचे
पुल्लिगी व खल्लिगी प्रथमा-
द्वितीया ए. व आहे.
- टोक्कत्तर (लोकोत्तर)-वि० विशेष.
- सर्वज्जुता (सर्वज्ञता)-स्त्री० सर्वज्ञता,
सर्वज्ञपणा.

- जाण (जान)-न० जान.
 पटिवेध (प्रतिवेध)-प्रवेश, प्राप्ति.
 तथागत-पु० बुद्ध.
 अनुत्तर-वि० विशेष, उत्तम.
 अनुसासक-पु० गुरु, उपदेशक.
 सयम्भु-वि० (स्वयम्भु)-स्वतः उत्पन्न
 इण्डो-नी रें.
 जनाचारियक (जनाचार्यक)-पु०
 ज्याला गुह नारी असा.
 जायस्मा (जायमान)-पु० दीर्घा
 सुपी.
 जानन्द-पु० आनन्द, गौतमबुद्धान्ता
 शिष्य.
 आभिवादेत्वा-वदन करुन 'अभि+
 वद' धातूचें व्या-त अ०
 एकमन्त-एका याजूला.
 नि+गुह सोद-१ ग० वरणे.
 निगिन्न (निपण्ण)-असंसेला-ली रें.
 'निगसुद-सीद.' धातूचें व. मू.
 धा. वि.
 महापजापती-स्त्री० गातमबुद्धाची
 मावशी
 मुन- (गून)-वि० मुज्जलेसा-
 ली रें.
 पाद-पु० पाव
 रजाकिण्ण (रज कीर्ण)-त्रि० धु-
 छानि मारतेला ली-रें
- गत (गान)-न० अवयव.
 दुग्मना-स्त्री० दु.स्त्री, जित्चें मन
 दु र्वा जाहे जशी.
 अस्मुग्गो(सुग्गी)-स्त्री० रडगारी.
 रुदमाना-स्त्री० रडगारी 'रुद'
 धातूचें वर्तमानकालवाचक धा.
 स्त्री० वि०
 वहि(रहिस्)-अ० बाहेर.
 द्वारकोट्ट (द्वारकोष्ठ)-दरवाजा,
 (भाग)
 मातुगाम-पु० स्त्री.
 तधागत-पु० बुद्ध.
 पधेदित्त-नामित्तलेरें.
 धम्मविनय-पु० धर्म व धाचार.
 अगार-न० घर.
 जनगारिय(व)-न० घर नारी जशी
 स्थिति
 प उवजा(प्रवज्या)-स्त्री० स-यास.
 अनु+जा-परधानगी देणें.
 खाधु-होय, ठान.
 मन्ते-महागज.
 लम-१ ग० मिळणें, मिळविणें.
 जल-ज० जुरें.
 तिस्यत्तु-अ० तीन बेळा.
 उदिस-ज० उद्देशन.
 मातुग्गो-स्त्री० मावशी.

आपादिका-नर्स, बाढबणारी.

पोसिका-स्त्री० पोषण करणारी.

सीर(क्षीर)-न० दूध.

दायिका-स्त्री० देणारी.

जनेत्ति (ज)-स्त्री० जन्म देणारी,

आई.

कालंक्ता-स्त्री० मेलेली.

यञ्ज(स्तन्य)-न० स्तनातील दूध.

पायेसि-पाजती झाली, पाजिले

उपसपदा-स्त्री० दीक्षा.

सचे-अ० जर.

चिरडितिक (चिरस्थितिक) -वि०

चिरकाल टिकणारा री-रें.

ब्रह्मचरिय (ब्रह्मचर्य)-न० ब्रह्मचर्य.

वस्ससहस्स (वर्षसहस्र)-हजार वर्ष.

सद्धम्म (सद्धर्म)-पु० धर्म.

इत्थिक-ज्यात ख्रिया आहेत असे.

अप्प (अल्प)-थोडे.

पुरिसक-ज्यात पुरुष आहेत असे.

मुप्पघसि (मुप्रध्वसिन्)-पु० नाश

पावणारे.

सम्पन्न-वि० पूर्ण.

सालि (शालि)-साळीचे भात.

सेत्त (क्षेत्र)-न० शेत.

सेतडितिका-स्त्री० धान्यावरील

एका रोगाचे नाव.

सेल-(शैल) पु० पर्वत.

एरुधन-पु० भरीव, छिद्र नसलेला.

वात-पु० वारा.

न समीरति-हलत नाही. समीरति-

'सं+ईर' धातूचे व नृ. पु.

ए. व.

पससा (प्रशसा)-स्त्री० स्तुति.

न समिञ्जन्ति-चलरिचल होत

नाहीत

आरोग्य-न० चांगली प्रकृति

असणे. रोग नसणे.

राम-वि० पायदा.

सन्नुट्टि (सन्नुट्टि)-स्त्री० सत्तोप

विस्सास (विश्वास)-पु० (आत्म)-

विश्वास.

प्राति (शाति)-स्त्री० नातेवाईक.

निम्बाण (निर्वाण)-पु० मोक्ष.

परदुक्खपदान-न० दुखन्याना दुःख

देणे. (पर+दुक्ख+उपदान)

वेरससंगससट्ट (वेरससंगससट्ट)-वि०

वैरभावाने युक्त.

वेर (वैर)-न० वैर, शत्रुत्व.

मराठीत भाषांतर करा --

(ज) नागसेनो मिलिन्द आह-पंच इमे महाराज, पुन्वेऽव सभोधा अनभिसम्बुद्धस्य रोधिसत्तस्य सतो आचरिया, येहि अनुसिद्धो रोधिसत्तो, तथ तथ दिवस वीतिनामेति, मिलिन्दो-कृतमे पंच रोधिसत्तस्य आचरिया ।

नागसेनो-ये ते महाराज अष्ट ब्राह्मणा जातमते रोधिसते एकूतणानि परिशद्विदु मेघधोद-रामो, धजो, एकूरणो, मन्ती, यन्भो, सुवामो, सुभोजो, मुदतो, ते तस्य सारोधि पवेदपित्वा रसरकम्म अकमु, ते च पठम आचरिया । पुन च परम महाराज रोधिसत्तस्य पिता मुद्धोदनो राजा य तेन समयेन अभिजात उदिच, जातिवन्त, पदक, वेय्याकरण, छळद्वगवन्त म-समित्तं नाम ब्राह्मण उपनेत्वा सोवण्णेन भिद्धारिण उदक त्रेणोवेत्वा-इम कुमार विष्णुपावेहि इति अदासि । अय दुतियो आचरियो । पुन च परम महाराज, या गा देवता रोधिसत्तं सवेजेति, यसा वचन मुत्वा रोधिसत्तो सुविगो, दुम्बिगो, तम्मि येव रणे निरतामित्वा पञ्चजि, अय उतियो आचरियो । पुन च परम महाराज, आठारोवाठामो अय चहुत्थो आचरियो । पुन च परम महाराज, उदकांराममुत्तो अय पञ्चमो आचरियो । इमे एव महाराज, पुन्वे व सभोधा अनभिसम्बुद्धस्य रोधिसत्तस्य पंच आचरिया, ते च वन आचरिया लोकिये धम्मे । इतरिं च वन महाराज लोपुत्तरे धम्मे सञ्चरुत्तन्नाणपटिवेषाव नत्पि तथागतस्य अनुत्तरो जनुत्ता-एहो । गयम्भु महाराज तथागतो जनाचरियको । (मिलिन्दपञ्च. ६ वया) (आ) अथ एव आवस्मा आनन्दो येन भगवा तेनुपसद्धमि, उपसद्धमित्वा भगवन्त अभिवादेत्वा एहमन्त निसीदि, एकमन्त निसिद्धो एव आवस्मा आनन्दो भगवन्त एतदवोच-एसा मन्ते, महापजापती गोतमी मुनेहि पादेहि रजोकिण्णेन सत्तेन दुर्गिण, दुग्मन, अरमुपुरा, रदमान इदि द्वारतोहे किता, भगवा मातुगामस्य तथागतपवेदिते धम्मविनये अगाररमा जनगारिय पव्यञ्ज न अनुजानाति । साधु, भन्ते एभेय्य मातुगामो तथागतपवेदिते धम्मविनये अगाररमा अनगारिय पव्यञ्जऽति । भगवा-अहं आनन्द, मा ते दच्चि मातुगामस्य पञ्चऽति । अय आनन्दो तिसरसु भगवन्त मातुगा

मस्य पञ्चञ्ज उद्दिग्गु(मन्धाम)अनुत्ति । भगवन्तोऽपि तिकग्गु 'अह मातुगा-
मग्ग पञ्चञ्ज न अनुजानामोऽमि जाह । आनन्दो-भन्ते, बहुपकारा महा
पजापती गोतमी भोगवतो मातुच्छा, आपादिका, पोमिरा, रारिस्स दायिका
भगवन्त जनेसिया कालत्ताय थन्त्र पाथेसि । भगवा-सुचे आनन्द, महा-
पजापती गोतमी धम्मे पटिगद्दाति होतु अस्सा उपसम्पदा । नचं नात्-
भिस्स मातुगामो तथागतपवेदिते धम्मविनये अगारस्सा अनगारिय पञ्चञ्ज,
चिरदितिक ब्रह्मचरिय अभविम्स, वस्ससहरस्स सुद्धम्मो तिहेत्थ । सेव्यथापि
आनन्द, यानि कानिचि तुलानि बहु इत्थिजानि, अप्परिसकानि तानि
मुप्पधसियानि होन्ति, चरेदि तुम्भत्थेनकेदि एवमेव सो आनन्द
यस्मिं धम्मविनये लभति मातुगामो अगारस्सा अनगारिय पञ्चञ्ज, न त
ब्रह्मचरिय चिरदितिक होति । सेव्यथापि आनन्द सम्पत्ते सालिकरेत्ते
सोत्तिदितिक नाम रोगत्ताति निपत्तति, एव त सालिकरेत्ते न
न चिरदितिक होति एवमेव सो आनन्द यस्मिं धम्मविनये लभति मातु-
गामो अगारस्सा अनगारिय पञ्चञ्ज न त ब्रह्मचरिय चिरदितिक होति ।
(विनयपिटक. बुद्धवग्ग)

गाथा

सैलो यथा एकघनो वातेन न समीरति ।
एव निन्दापससामु न समिञ्जन्ति पण्डिता ॥ ६४ ॥
आरोम्य परमा लामा सन्तुद्धा परम धन ।
विस्सास परमा जाति निञ्चाण परम मुत्त । ॥ ६५ ॥
परदुग्गपदानेन यो अत्तनो मुखमिच्छति ।
वेरससग्गससद्धो वेरा सो न पमुच्चति ॥ ६६ ॥

शब्दार्थसंग्रह

सिलोन- सीहलदेश, पु० सिंहलदीप सयाम-सियाम, (ग्धाम)सयामरह.न०
पु० स्त्री० लद्धा, स्त्री० काम्पोडिया-कम्पोज्जदेश. पु०
ब्रह्मदेश-भरमदेश, बुद्धधर्मानुयायी-बुद्धधर्मानुयायी.

हीनयान-हीनयान.
 महायान-महायान.
 तिबेट-मोट.
 मगोलिया-मगोलिया.
 चीन-चीनदेश. पु०
 जपान-जपान देश. निपोन, पु०
 येथे-एथ.
 राहणारा-विहरन्त. पु०
 आई-मातु. पु०
 मूळ-मूल. पु०
 दासी-दासी. स्त्री०
 स्नान घालावयास लावणें-
 न्हापेस्सति, न्हापयिस्सति. 'न्हा'
 धातूचें प्रयोजक. म. का०
 जेऊ घालणें-भोजापेस्सति, भोजा-
 ययिस्सति. 'भुज' चें प्रयोजक.
 म० का०
 नोकर-किद्धर. पु०

पार्लीत भाषांतर कराः--

१. सीलोन, ब्रह्मदेश, सुयाम, काम्बोडिया या ठिकाणच्या बुद्धधर्मानु-
 यारी लोकांना 'हीनयानी बुद्ध' असे म्हणतात. आणि तिबेट, मगोलिया,
 चीन, जपान, या ठिकाणी राहणाऱ्या बुडाना 'महायानी बुद्ध' असे
 म्हणतात. २. आई दासीकडून मुलाला स्नान घालील व जेऊ घालील.
 ३. तुम्ही नोकराकडून आज या (इमरिम) अरण्यातील लाकडे तोडवा.
 ४. आम्ही परटारुडून कपडे धुऊन घेतों, न्हाव्याकडून दाढी करवितां,
 आचार्याकडून भात, भाजी, आमटी, शिजवून घेतों.

आज-अज्ज. अ०
 अरण्या-अरञ्ज. न०
 तोडविणें-छिन्दापेथ, छिन्दापय.
 परीट-रजक. पु०
 कपडा-वत्थ. न०
 धुऊन घेवविणे-धोवाप, धोवापय.
 'धोव' चें प्रयोजक.
 न्हावी-नहापित. पु०
 दाढी-मस्सु. न०
 करविणे-कारापय, कारय, कारापे.
 'कर' चें प्रयोजक.
 आचारी-भक्तकारक. पु०
 भात-भत्त. पु०
 भाजी-साक. पु०
 आमटी-सूप. पु०
 शिजवून घेणे-पचापय, पचापे.
 'पच' चें प्रयोजक.

पार्लति भापांतर कराः--

वाराणसीमध्ये बोधिसत्त्व प्रसिद्ध शिक्षक होता. तो पाचवे विद्यार्थ्यांना शास्त्र, कला शिकवता असे. विद्यार्थ्यांच्यामध्ये सजय नावाचा विद्यार्थी होता. बोधिसत्त्वाने त्याला मेलेल्याला जिवत करण्याचा मंत्र दिला. नंतर एके दिवशी सजीव विद्यार्थ्यांच्याबरोबर लाकडाकरिता अरण्यात (अरञ्ज) गेला आणि तेथे एका मेलेल्या वाघाला पाहून विद्यार्थ्यांना म्हणाला-अरे, ह्या मेलेल्या वाघाला मी उठवितो, विद्यार्थी म्हणाले "शक्य नाही." नंतर सजीव मेलेल्या वाघाला मजानें उठवितो, विद्यार्थी झाडावर (स्वल्प) चढतात. वाघ उदून सजीवाच्या गळ्याला किंचित् डसतो. तावडतोव सजीव त्याला मजानें मारतो. नंतर विद्यार्थी लाकडें घेऊन परत येतात आणि गुह्या ती शतमी सांगतात. गुरु म्हणतो, "वाचानो, अयोग्य ठिकाणीं सत्कार करणारा असें दुःख मिळवितो. "

प्रश्नसंग्रह १९

१. प्रयोजकाचा उपयोग सांगून दोन उदाहरणे द्या.
२. रूपे ओळखाः--सा, साने, अत्तान, सुवान.

वीसतिमो पाठो

पूर्वतयारीः--अरहन्त, अद्र हे शब्द पाठ करणे.

अकारन्तो पुल्लिङ्गो अरहन्त सद्यो ।

अरहा, अरहं	अरहन्ता, अरहन्ता	पठमा
अरहन्तं, अरहं	अरहन्ते	द्वितीया
अरहन्तेन, अरहता	अरहन्तेहि, अरहन्तेभि	तृतीया
अरहन्ता, अरहन्ताम्मा	अरहन्तेहि, अरहन्तेभि	चतुर्थी
अरहन्तम्हा, अरहता		
अरहन्तम्म, अरहतो	अरहन्तानं, अरहतं	पंचमी

अरहन्ते, अरहन्तस्मि, } अरहन्तस्मि, अरहति }	अरहन्तेसु	सप्तमी
अरहन्त, अरहन्ता, } अकारन्तो पुलिङ्गो अद्ध (अध्वन्-मार्ग) सद्दो ।	अरहन्ता, अरहन्तो	आलपन
अद्धा	अद्धा, अद्धानो	पटमा
अद्धानं	अद्धाने	द्वितीया
अद्धाना, अत्तुना	अद्धानेहि, अद्धानेभि	तृतीया
अत्तुनो	अद्धानं	चतुर्थी
अद्धाना, अद्धाना	अद्धानेहि, अद्धानेभि	पञ्चमी
अद्धानो	अद्धानं	छट्ठी
अद्धानि, अद्धाने	अद्धानेसु	सप्तमी
अद्ध	अद्धा, अद्धानो	आलपन
एक मुद्द (मूर्धन्), अम्म (अश्मन्) इन्चादयो सद्दो ।		

समास

समासव्याख्याः—अर्थाच्चा दृष्टीने एकमेकाच्चा एकमेकाशीं सवव अस-
लेले दोन किंवा अधिक शब्द जोडून जो एक शब्द बनवितात त्यास
'समास' असे म्हणतात, समासासुल्ले अर्थ थोडक्यात दाखविता येतो.
(नामान समासो युक्तयो । तेषु नामान पशुजमानपदस्थान यो युक्तयो सो
समाससञ्ज्ञो होति क० व्या०)

समासांचे प्रकार—द्वंद्व, तत्पुरुष, बहुव्रीहि, अव्ययीभाव, असे समासाचे
मुख्य चार प्रकार आहेत.

१. शब्दाच्चा सगास होताना पूर्वपदाच्चा विभक्तिप्रत्ययाच्चा लोप होतो.
(हा नियम अलुक् समासाला लागत नाहीं.) विभक्तिप्रत्ययाच्चा लोप
हालेले पूर्वपद व उत्तरपद यांचा नित्य सधि हातो. (तेस विभक्तियो

लोपा च । तेस युक्तध्यान समासान विभक्तियो लोपा होति । क० व्या २ सू० प० पति चस सरन्तस । हुत्तासु विभक्त्यासु असु सरन्तसु लिङ्गसु प० क० विभक्त्यानि होन्ति ।)

विग्रहव्याख्या - समासाच्या अर्थाचें स्पष्टीकरण करणाऱ्या वाक्यास विग्रह असें म्हणतात

तत्पुरुष

या समासात उत्तरपदाला (अर्थाला) प्राधान्य (मुख्यत्व) असतें, तत्पुरुषाचे भेद — १ विभक्तितत्पुरुष, २ कर्मधारय, ३ द्विगु, ४ जलच् तत्पुरुष, ५ उपपद तत्पुरुष, (अमादयो परपदेहि । ता अमादयो विभक्तियो नामेहि परपदेहि यदा समसन्ते तदा सो समासो तत्पुरुषसञ्ज्ञो होति । क० व्या० १२ सू०)

विभक्तितत्पुरुष

तत्पुरुष समासातील पूर्वपदाची जी विभक्ति असेल तस त्या समासाला नाव पडतें (प्रथमेचा तत्पुरुष होत नाहीं) द्वितीयेपासून सप्तमीपर्यंत विभक्तितत्पुरुष समास होतात

१. द्वितीया तत्पुरुष — गामगतो—गाम गतो (गावाला गेलेला). निरय पतितो—निरय पतिनी (नरकात पडलेला) देशगतो—देश गता (देशाला वर गेलेला)

२. तृतीया तत्पुरुष — ईश्वरकृत—ईश्वरेन कृत (ईश्वराने केलेले, ईश्वरकृत) बुद्धभासित—बुद्धेन भासित.

३ (अ) चतुर्थी तत्पुरुष — एताद्या पदार्थवाचक शब्दाचा त्याच्या-करिता तो पदार्थ उपयोगात आणवयाचा त्या अर्थाच्या चतुर्थीत पदार्थी चतुर्थी तत्पुरुष समास होतो असें — सपभक्त—सधाय भक्ता (सधाकरिता भात) निवापतिण, (आ) या समासात 'करिता' या अर्थी नामाला 'अर्थ' हा शब्द जोडला म्हणजे विशेषण हांतो. असें — पूनाय अर्थो—अर्था—अर्थ (ई) विकृतिवाचक (वनलेला—वनवावयाचा पदार्थ) चतुर्थीत नामाचा मूलद्रव्यवाचक नामार्थी समास होतो असें — कुड्याय मुबण्ण=कुडलमुबण्ण

४. पञ्चमी तत्पुरुष — चोरभय-चोरस्मा भय, नगरनिग्गतो-नगरस्मा निग्गतो, पापमुक्तो-पापस्मा मुक्तो,

५. षष्ठी तत्पुरुष — धञ्जरासि-धञ्जान रासि राजपुत्तो-रञ्जो पुत्तो, राजपुरिसो-रञ्जो पुरिसो, नदीतीर-नदिया तीर (रे)

६. सप्तमी तत्पुरुष — ससारदुक्ख-ससारे दुक्ख जलकीळा-जले कीळा,

कर्मधारय

यथा तत्पुरुष समासत दोन्ही पदाचें एकच अधिकरण असतें त्याला कर्मधारय समास म्हणतात. (द्विपदे तुल्याधिकरणे कर्मधारयो । अथो — द्वे पदानि तुल्याधिकरणानि यदा समरसन्ते तदा सो समासो कर्मधारय सञ्जो ह्येति क० व्या० उभे तत्पुरिसा । उभे दिगुक्कर्मधारयसमासा तत्पुरिससञ्जा ह्येति । क० व्या० ११ सू०)

विशेषणपूर्वपद कर्मधारय — महापुरिसो-महन्तो पुरिसो, कण्हसप्पो-कण्हो सप्पो, नीलुत्पल (नीलोत्पलम्-निळें कमळ) नील उत्पल,

विशेषणोत्तरपदकर्मधारय — नराधमो-जधमो नरो

विशेषणोभयपदकर्मधारय — सीतुण्ह (सीतोष्णम्)-सीत च उण्ह च, अन्धदधिरो-अन्धो च दधिरो च,

उपमानपूर्वपद कर्मधारय — हिम इव सीत=हिमसीत,

उपमानोत्तरपदकर्मधारय — मुग्धचन्दो-मुग्ध चन्दो विय पञ्जामुगियो-पञ्जा मुरियो विय (बुद्धि सूर्याप्रमाणे तेजस्वी)

अवधारणापूर्वपद कर्मधारय — यांत प्रथमपदाच्या अर्थावर द्वितीयपदाच्या अर्थाचा आरोप केला जातो, जसें -विन्तापन (विया हेंच धन), विन्ता एव धन

विशेष वाचकाचा सामान्य वाचकाशी होणारा कर्मधारय — मगधरट-मगध नाम रट.

तद्विदित (अनियमित कर्मधारय) — देशतर (देशान्तरम्) — अज्जो देशो, भाषान्तर (भाषान्तरम्) — जञ्जा भाषा, गुणान्तर (गुणान्तरम्) अज्जो गुणो,

द्विगु

यथा कर्मधारय समासान् पहिलें पद शुद्धवाचक असून त्या पदाच्यापुढें समाहाराचा (समुद्रायाचा) अर्थ उत्पन्न होतो त्याच द्विगु समास म्हणतात. ।

(सन्ध्यापुञ्जो दिग् । सन्ध्यापुञ्जो कम्मधारयसुमारो दिग्गुञ्जो होति. क०
स्य० १० सू०) दससीलानि-दस-सीलानि समाहारदिग्गुः— पञ्च
अमान समाहारो-पञ्चग, दसन्न सीलान समाहारो-दससील,

नञ् तत्पुरुष

'न' हैं अव्यय पूर्वपद अगून उत्तरपद व्यजनादि असल्यास 'न' चा अ
होतो व उत्तरपद भ्वरादि असल्यास 'न' चा अन् होतो. (काहीं टिकार्णी
'न' कायम राहतो.) जसैं:-न पण्डितो (पंडित नन्दे तो) अपण्डितो.
न वसलो (चाडाल नन्दे तो) अवसलो. न ब्राह्मणो (ब्राह्मण नन्दे तो)
अब्राह्मणो.

नञ् तत्पुरुषाचें सहा अर्थ आहेत. सादस्य, अभाव, अन्वय, अत्यता,
अप्राशस्त्य, विरोध. १. अनस्यो-अस्येन सदिसो (गाढव वंगेरे) सादस्य.
२. अगस्यो-सस्यस्य अभावो-अभाय. ३. अनाभिन्नु-अभिन्नुमा
अञ्जो-अन्यत्व. ४. अनुस्रा (कञ्जा) क्रिञ्चि उदर-अल्पता. ५. अकारिय
-अयुक्त कारिय-अप्रादास्त्य. ६. अधम्मो-धम्मसु विरुद्धो-विरोध.

विशेष:-मगधराजा-मगधानं राजा-मगधराजो.

अलुक् तत्पुरुष

ज्या समासात् पूर्वपदाच्या विभक्तिप्रत्ययाचा लोप होत नाही त्यास
'अलुक् तत्पुरुष' असे म्हणतात. जसैं:-अन्तेवासी-अन्ते वसति. परस्मैपद
परस्मै पद. पभं करो-पभ करोति.

उपपद तत्पुरुष

जेव्हा तत्पुरुष समासातील दुसऱ्या पदाचा वाक्यांत स्वतंत्रपणे उपपन्न
होत नाही आणि जें धातुसाधित असतें, तेव्हा त्याच उपपद तत्पुरुष असे
म्हणतात. जसैं:-जुम्भकारो-जुम्भ करोति इति. ब्रह्मचारी-ब्रह्म चरति
इति. धनदो-धन इदाति इति. धम्मञ्जु-धम्म जानाति.

बहुव्रीहि

ज्या समासातील कोणतेहि पद प्रधान नगून त्या सर्व समाधिक
शब्दापासून त्यांत असणाऱ्या पदांच्या शिवाय निराळ्याच शब्दांचा प्रमु-
ख्यानं थोड होतो व तो सामाधिक शब्द निराळ्या पदाचें विशेष

असतो त्या समासास बहुव्रीहि समास म्हणतात. (अग्निपदत्येसु बहुव्रीहि । अर्थोः-अग्नेस नामान अग्नेसु नामानि यदा समरसन्ते तदा सो समासो बहुव्रीहि सञ्जो होति । क० व्या० १३.)

जित्तिन्द्रियो (समणो)-जितानि इन्द्रियानि येन (जनेन) सो, (जित्कर्त्तुं आहेत इन्द्रिये ज्यानीं असा भ्रमण.) निग्गतजनो (गामो)-निग्गता जना यस्मा सो, (निघ्नून् गेले आहेत लोक ज्यामधून असा गाव.) छित्रहृत्यो (पुरिसो)-छिन्नो हृत्यो यस्स सो, (तुटला आहे हात ज्याचा असा घुघ्प.)

(अ) व्यधिकरण (भिन्नअधिकरण) बहुव्रीहि-दडो हत्ये यस्स सो दडहृत्यो (मनुस्सो) उप्पल हृत्ये यस्सा सा-उप्पलहृत्या (इत्थी)

(आ) ह्या समासात ' तु ' पुढें काम शब्द आल्यास ' तु ' वरील अनुस्वाराचा लोप होतो, जसें --खादितुकामो-खादितु कामो यस्स सो.

मध्यमपदलोपी समास

ज्या समासात (कर्मधारय) पहिल्या पदान्चा दुसऱ्या पदार्था सन्ध दाल-विणारा शब्द छुत असतो आणि विग्रहाचे वेळी छुत झालेला शब्द अथवा हत ध्यावा लागतो त्यास मध्यमपदलोपी समास म्हणतात. गन्धतेल-गन्धेन मिस्सित तेल, पिष्टिपासाणो-पिष्टिया उगगतो पासाणो

द्वन्द्व

च (आणि) ह्या अव्ययाच्या अर्थाने युक्त असलेल्या शब्दान्चा जो समास होतो त्यास द्वन्द्व समास म्हणतात. (नामान समुच्चयो द्वन्द्वो । अर्थो- नामान एकविभक्तिकान यो समुच्चयो स द्वन्द्वसञ्जो होति । क० व्या०)

१. ज्या द्वन्द्व समासात दोन्ही पदाना शारर्येच प्राधान्य असतें त्यास इतरेतर द्वन्द्व असें म्हणतात. जैसें:-दासी च दासा च इति दार्सादासा, नरा च नरियो च इति नरनारियो.

२. ज्या द्वन्द्व समासात पदानां दारुविलेख्या वस्तूच्या समुदायाला मुख्यत्व असतें त्यास 'समाहार द्वन्द्व' असें म्हणतात, जैसें:-व्यग्धा च सीहा च एतेस समाहारो इति व्यग्घसीह, दासी च दासा च एतेस समाहारो इति दासादास.

द्वन्द्व समासाच्या शेवटच्या शब्दाचें जें लिंग तें समासाचें लिंग असतें व वचन एकदर शब्दांनीं दाखविलेल्या सव्येवरून ठरतें. 'समाहार द्वन्द्व' हा नेहमीं नपुंसकलिंगी व एकवचनी असतो.

प्राण्याचे अवयव, सेनेचीं अंगें (पायदळ, घोडदळ, हत्तिदळ, रथदळ), वाघें वाजविणारे, प्राणिवर्ज जातिवाचक शब्द (सामान्यनाम), शुद्र जतु-वाचक शब्द, नित्यविरोधि प्राणिवाचक शब्द याचा समाहार द्वन्द्व होतो. (तथा द्वन्द्वे प्राणितुरिय योगसेनङ्ग एहजन्तुक विविधविष्टविसभागत्या-दीनञ्च । क० व्या०)

१. प्राण्याचे अवयव.—चक्रु च सोत च एतेस समाहारो—चक्रुसोत, सुर च नासिका च एतेस समाहारो—सुरनासिक.

२. सेनाग*—हृथी च अस्तो च रथो च पतिको च—हृथयग्मरथपतिक, धनु च कलाप च धनुकलाप.

३. वाद्य वाजविणें—गीत च वादित च—गीतवादित, ददरि च दिण्डिम च—ददरिदिण्डिम.

४. योगग*—पाल च पाचन च—पालपाचन युग च नगल च—युगनगल.

५. शुद्र जतुवाचक शब्द —डस च मसक च—डसमसक. कुन्ध च किपिलिक च—कुन्धकिपिलिक, कौट च सिरिं च सपो च—कौटसिरिसपु.

६. नित्यविरोधि प्राणिवाचक शब्द —अदि च नतुलो च—अदिनतुल, त्रिळारो च मूसिको च—त्रिळारमूसिक. काको च उद्रको च काकोद्रक.

अव्ययीभाव

जो समास अव्यय बनतो त्यास अव्ययीभाव अर्थे म्हणतात. याचें पूर्वपद अव्यय असतें.

जसे --कम्म अनतिकम्म—पयाकम्म. जीव अनतिकम्म—यावजीव अहे अहे पच्चद्द, गगाय समीप उपगग, वत्से वत्से अनुवत्स,

ममासाचा नमुनाः—

मत्तभमरणचुम्भितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खोपसोभितकन्दरोः—मत्ता
भमरा—मत्तभमरा, क. धा. मत्तभमरान गणो—मत्तभमरगणो, प. त. मत्त-
भमरणेहि चुम्भितानि—मत्तभमरणचुम्भितानि, वृ. त. विकसितानि
पुष्पानि—विकसितपुष्पानि, क. धा. मत्तभमरणचुम्भितानि च विकसित-
पुष्पानि च—मत्तभमरणचुम्भितविकसितपुष्पानि, क. धा. वह्नी च नाग-
रुक्खो च वह्निनागरुक्खा, क. धा. मत्तभमरणचुम्भितविकसितपुष्पा च
वह्निनागरुक्खा च—मत्तभमरणचुम्भितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खा, क.
धा. मत्तभमरणचुम्भितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खेहि उपसोभितानि—मत्त-
भमरणचुम्भितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खोपसोभितानि, वृ. त. मत्तभमर-
रणचुरितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खोपसोभितानि कन्दरानि यस्य सो—मत्त-
भमरणचुम्भितविकसितपुष्पवह्निनागरुक्खोपसोभितकन्दरो (पचतो)—
वहुवीहि.

शब्दार्थसंग्रह

दिशा—स्त्री० दिशा.
राजगह—(राजगृह)—न० मगध
देशाची राजधानी.
वि+हर—९ ग० राहणं.
कलन्दकनिवाप—पु० मगध देशाच्या
राजधानीतलें एक ठिकाण.
तेन री पनसमयेन—त्या वेळी.
(सप्तमीच्या अर्धा तृतीया.)
सिगाल—पु० मुलाचें नाव.
गहपतिपुत्त (गृहपतिपुत्र)—पु०
गृहस्थाचा मुलगा.
कालसेव—सकार्त्वीच.

अह (आर्द्र)—दि० जोलें.
जलवत्थो—ओलें आहे वख ज्याचें
असा.
अहकेसो—ओले आहेत केस ज्याचे
असा
पञ्जलिक—दोन्ही हात जोडलेला.
पुथु—प्रत्येक.
पुरत्थिमा—स्त्री० पूर्व.
दक्खिणा—स्त्री० दक्षिण.
पच्छिमा—स्त्री० पश्चिम.
उत्तरा—स्त्री० उत्तर.
हेट्ठिमा—स्त्री० सालची दिशा.

उपरिमा-स्त्री० ऊर्ध्व दिशा.
 पुष्यण्ड (पूर्वाण्ड)-पु० सकाळ,
 दिवसाचे पहिले २ प्रहर.
 समय-पु० वेळ.
 निवासेत्वा-पोषारण करून. 'नि+
 वस' १ ग० धातूचे प्रयोज-
 काच्चें त्वान्त अ०
 पत्त (पात्र)-न० भाडें, भिक्षा-
 पात्र.
 चीवर-न० वस्त्र.
 पिण्ड-पु० भिक्षा, अन्न.
 अदसा-पाहता झाला.
 काल करोन्तो-मरताना.
 सङ्करोन्तो-स्वागत किंवा मान
 देणारा 'सङ्कर' ८ ग. व. धा.वि.
 अरिय (आर्य)-पु० आर्य.
 विनय-पु० आचार.
 कम्मकर-पु० कामकरी.
 समण (ध्रमण)-पु० बुद्धभिक्षु
 नैस-त्याचें. 'त' शब्द पु० प. व. व.
 दाय-ज-न० वडिलोपाजित सप
 तीचा वाटा (हिस्सा).
 पेत (प्रेत)-वि० मृतलोक.
 दक्षिणणा--(दक्षिणा)--स्त्री०
 द्रव्यदान.
 अनुपदस्सामि-मी देतो. अनु+पदा.

पञ्चुपट्टित-वि० सेवा केलेला-ली-लें.
 अनु+कम्प-१ ग० दया करणें.
 पृतिरूप (प्रतिरूप)-वि० योग्य,
 अनुरूप.
 स+युज-१ ग० लग्न लावणें.
 समय-पु० योग्य वेळ.
 निम्यादेन्ति-ता-यात देतात.
 (निर्यातय्)
 अन्तेवासी-पु० विद्यार्थी.
 आचरिय (जाचार्य)-पु० गुरु
 पञ्चुपट्टातथ्या-सेवा करण्यास योग्य.
 उपह्वान (उत्थान)-न० उभें राहणें.
 उह्वान-न० सेवा.
 सुस्मूसा (शुश्रूषा)-स्त्री० सेवा.
 पारिचरिया-स्त्री० सेवा, आदर.
 सक्कच्च-वि० आदर.
 सिप (शिल्प)-न० कला.
 उग्गाहण-न० शिऊणें.
 सुविनीत-वि० शिष्टाचार, पद्धति.
 समन्वायी-वि० माहिती करून
 देणारा, भागणारा.
 परित्ताण(परिणाण)-न० सरभूण.
 खेमा-स्त्री० मुग्धित.
 अप्पट्टिभया (अप्रतिभया)-स्त्री०
 निर्भय.
 सामिक-पु० नवरा.

सम्मानना-(स+मानना)-स्त्री०

अत्यंत आदर, भ्रडा,

अनवमानना-स्त्री० अपमान न
करणे.

अनतिचरिया-स्त्री० व्यभिचार न
करणे.

इत्सरिय-न० ऐश्वर्य, सपत्ति

ओसम्म-ताव्यात देणे.

अनुत्पदान-न० देणे.

मुखविहितकम्मन्ता-स्त्री० चांगले

काम करणारी.

सगहितपरिजना-नातेवार्द्धक, गडी
वगैरेशी चांगली वागणारी.

अनतिचारिनी-स्त्री० व्यभिचार न
करणारी (परनुरुपाशी अनेतिक
संरंध न ठेवणारी).

दक्का (दक्षा)-स्त्री० हुपार

अनल्सा-स्त्री० आळशी नसलेली.

सव्वक्किच्च (सर्व कृत्य)-न० सर्व
कृत्य

मित्त (मित्र)-पु० न० मित्र

अमच्च (अमात्य)-पु० प्रधान.

अत्थचरिया-स्त्री० सरळ वर्तन,

चांगले वर्तन

समानतत्ता-स्त्री० शांत वृत्ति,

नि पक्षपाती वृत्ति, न्याय्य वृत्ति.

अविसवादनता-स्त्री० प्रामाणिक.

पमत्त (प्रमत्त)-पु० उन्मत्त.

सापत्तेय्य (स्यापतेय)-न० द्रव्य,
सपत्ति.

आपदा-स्त्री० आपत्ति, सऋट.

अपरपजा-स्त्री० भावी पिढी, नाते

वार्द्धक, मित्र वगैरे लोक.

यथायल-सामर्थ्याप्रमाणे.

कम्मन्तसविधान-कामाची आगाऊ

तयारी करून ठेवणे.

भत्तवेतनानुत्पदान (भत्तवेतना

नुत्पदान)-न० निर्वाह चालव्या

इतके वेतन देणे.

मिलानुपहान-न० आज्ञान्याची

सेवा करण

अच्छरिय-(आश्रय) आश्रय

रस-पु० रस.

सविभाग-पु० विभागणी, वाटणी

वोत्सम्म-पु० देणे

अयिरक-पु० आर्थ, भेट

पुब्बुत्तायिनो-पूर्वी उठणारे (स-

कार्त्वी मालकापूर्वी उठणारे).

पच्छानिपाती-पु० नंतर शोषणार.

दित्रादायी-पु० दिलेले धेणारा

कित्तिवण्णहर-वि० कीर्ति व गुण,

हप याचे वर्णन करणारा-री रं.

अनावटद्वारता-घराचा दरवाजा
नेदमी उघटा असणे.

आमिस-पु० न० नजराणा, दान.

अस्तुत (अधुत)-न ऐकलेले.

सावेगित-ऐकवितात.

'सु' ५ ग० प्रयोजकाचे वर्तमान-
काळ वृ. पु. व. व.

सर्ग (स्वर्ग)-पु० स्वर्ग.

पाप-न० पापें तीन प्रकारचीं
आहेत. १. काचिक-प्राणघात

करणे, चोरी करणे, परस्त्रीगमन

करणे, २. वाचिक-खोट बोलणे,

चहाडी करणे, कटोर खोले.

३. मानसिक--मनाने पाप

कर्म करणे.

अकरण-न० न आचरणे, न करणे.

बुराल-न० पुण्यकर्म, कर्तव्य.

उपसपदा-स्त्री० मिळविणे, सचय

करणे, सांठा.

सचित्तपरियोदपन-मनशुद्धि, मनावर

ताबा असणे.

सासन-न० उपदेश.

मराठीत भाषांतर करा -

नमस्सित्तव्या* छ दिमा

एव मे सुत । एकं समय भगवा राजगहे विहरति वेदुवने कल्दकनि-
वापे । तेन एव पन समयेन सिगालो गदपतिवसो कालस्मेव उहाप

* नमस्सित्तव्या-स्त्री० नमस्कार (पूजा) करणाय योष्य.
'नमस्स' नामधातूचे विध्यर्थे वि०

मत्ता (मात्रा)-स्त्री० अल्प.

परिच्चाग (परिव्याग)-पु०

टाकणे, त्याग

पस्ये- (पश्येन्)-पार्श्व. ' दिस-

पस्य ' धातूचे विध्यर्थे वृ. पु.

ए. व.

विपुल-न० पुःकळ.

धिरःशु-धिरार असो. या प्रधरपाला

द्वितीया विभक्ति लागते.

यम्-न० पश.

वृत्ति (वृत्ति)-स्त्री० उपजीविका,

जीवन.

विनिपात-पु० कर्मापणा, अपमान.

अधम्मचरण-न० अधर्माचे आचरण

वड (वृद्ध)-पु० वृद्ध, म्हातारा.

अपचायति-पूजा करतो, आदर

करतो.

कोविद-पु० निष्णात, ज्ञाता.

दिद्वघम्म-पु० इदलोक

पासम्-पु० स्तुत्य.

सपराय-पु० परलोक.

सुग्गति-स्त्री० चागली स्थिति.

राजगृहा निक्खमित्वा अल्लवत्थो, अल्लकेसो, पञ्जलिको, पुशुदिसा नमस्सति, पुरत्थिम दिस, दक्खिण दिस, पच्छिम दिस, उत्तर दिस, हेट्ठिम दिस, उपरिम दिस । अथ सो भगवा पुब्बण्हसमय निवासत्वा पत्तचीवर आदाय राजगृह पिण्डाय पावेत्ति । अइसा सो सिगालिक गहपतिपुत्त कालस्सेव उदाय राजगृहा निक्खमित्वा अल्लवत्थ अल्लकेस पञ्जलिक पुशुदिसा नमस्सन्त, पुरत्थिम... पे०.....उपरिम दिसं । दिस्वा सिगालिक गहपतिपुत्त एतदवोच-किं नु सो त्व गहपतिपुत्त कालस्सेव उदाय राजगृहा निक्खमित्वा अल्लवत्थो, अल्लकेसो, पञ्जलिको, पुशुदिसा नमस्सति, पुरत्थिम...पे० . . . उपरिम दिसइति । पिता म भन्ते काल करोन्तो (मरण्याच्या वेळीं) एव अवच-दिसा तात नमस्सेव्यासीइति । सो सो अह भन्ते पित्तु वचन सकरोन्तो, गरु करोन्तो, मानेन्तो, पूजेन्तो, कालस्सेव उदाय राजगृहा निक्खमित्वा अल्लवत्थो, अल्लकेसो, पञ्जलिको, पुशुदिसा नमस्सामि, पुरत्थिम... पे० . . . उपरिम दिसइति । न सो गहपतिपुत्त अरियस्स विनये एव छ दिसा नमस्सितत्वाइति । यथा कथ पन भन्ते अरियस्स विनये छ दिसा नमस्सितत्वा । साधु मे भन्ते भगवा तथा धम्म देसेत्तु, यथा अरियस्स विनये छ दिसा नमस्सितत्वाइति । तेन दि गहपतिपुत्त सुणाहि, साधुक मनसि करोहि, माग्गिस्सामीइति ।

छ इमा गहपतिपुत्त दिसा वेदित्त्वा । पुरत्थिमा दिसा मातापित्तरो वेदित्त्वा, दक्खिणा दिसा आचरिया वेदित्त्वा' पच्छिमा दिसा पुत्तदारा वेदित्त्वा, उत्तरा दिसा मित्ता, अमच्चा वेदित्त्वा, हेट्ठिमा दिसा दासकम्मकरा वेदित्त्वा, उपरिमा दिसा समणब्राह्मणा वेदित्त्वा ।

(१) पञ्चहि सो गहपतिपुत्त ठानेहि पुत्तेन पुरत्थिमा दिसा मातापित्तरो पच्चुपट्टातत्त्वा, भतो नेस भरिस्सामि, किच्चं नेस करिस्सामि, कुल्लवत्थ सट्ठपेस्सामि, दायञ्ज पट्टिपञ्जामि, अथ वा पन पेतान कालकृतान दक्खिण अनुपदस्सामीइति । इमेहि सो गहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि पुत्तेन पुरत्थिमा दिसा मातापित्तरो पच्चुपट्टिता पञ्चहि ठानेहि पुत्त अनुकपन्ति । पापा निवारोन्ति, कल्याणे निवेशेन्ति, सिप्प सिकरतापेन्ति, पतिरूपेण दारेण सयोजेन्ति, समये दायञ्ज निव्यादेन्ति । इमेहि सो गहपतिपुत्त पञ्चहि

ठानेहि कुलपुत्त अनुकपन्ति । एवमस्स एसा उत्तरा दिसा पटिच्छन्
होति रेमा अप्पटिभया ।

(५) पञ्चहि खो गहपतिपुत्त ठानेहि अयिरकेन हेट्ठिमा दिसा दासक
म्मकरा पञ्चुपट्ठातव्या, यथारल कम्मन्तसविधानेन, भत्तवेतनानुपदानेन
गिलानुपदानेन, अच्छरियान रसान सविभागेन, समये वोस्सग्गेन । इमेहि
गहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि अयिरकेन हेट्ठिमा दिसा दासकम्मकरा पञ्चु
पट्ठिता पञ्चहि ठानेहि अयिरक अनुकपन्ति । पुब्बहायिनो होन्ति,
पच्छानिपातिनो च, दिनादायिनो, मुकतकम्मकरा च, किंत्तवण्णहरा च ।
इमेहि खो गहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि अयिरकेन हेट्ठिमा दिसा दासकम्म
करा पञ्चुपट्ठिता इमेहि पञ्चहि ठानेहि अनुकपन्ति । एवमस्स एसा
हेट्ठिमा दिसा पटिच्छन्ना होति रेमा अप्पटिभया ।

(६) पञ्चहि खो गहपतिपुत्त ठानेहि कुलपुत्तन उपरिमा दिसा समण-
ब्राह्मणा पञ्चुपट्ठातव्या, मेत्तेन कायकम्मेन, मेत्तेन वचीकम्मेन, मेत्तन
मनोरुम्मेन, अनावटद्वारताय, जामिसानुपदानेन । इमेहि खो गहपतिपुत्त
पञ्चहि ठानेहि कुलपुत्तेन उपरिमा दिसा समणब्राह्मणा पञ्चुपट्ठिता छहि
ठानेहि कुलपुत्त अनुकपन्ति । पापा निवारोन्ति, कल्याणे निवेशेन्ति, कल्या
णेन मनसा अनुरुपन्ति, असुत सावेन्ति, सुत परियोदपेन्ति, सग्गास्स मग्गा
आचिक्खन्ति । इमेहि खो गहपतिपुत्त पञ्चहि ठानेहि कुलपुत्तेन उपरिमा
दिसा समणब्राह्मणा पञ्चुपट्ठिता इमहि छहि ठानेहि कुलपुत्त अनुकपन्ति ।
एवमस्स उपरिमा दिसा पटिच्छन्ना होति रेमा अप्पटिभयाऽति ।

गाथा

स्वरपापस्स अकरण कुसलस्स उपसपदा ।
सच्चित्तपरियोदपन एत बुद्धान सामन ॥ ६७ ॥
मत्तामुत्तपरिच्चागा पस्से चे विपुल मुत्त ।
चजे मत्तामुत्त धीरो सपस्स विपुल मुत्त ॥ ६८ ॥
धिरत्थु त यस्सलाभ धनलाभ च त्राक्षण ।
या बुत्ति विनिपातेन अधम्मचरणेन वा ॥ ६९ ॥

ये वळ जपनायन्ति नरा धम्मसु कोविदा ।

दिट्ठेऽत्र धमे पाससा सपराये च सुगर्ति ॥ ७० ॥

यो उन्निसुत्तां वरयोधिमूले मार ससेन महतिं विञ्जिवा ।

संयोधिमागच्छि जनन्तज्जाणो लोडुत्तमो त पणमामि बुद्ध ॥ ७१ ॥

कायकम्म तिधा डुत्त वाचाकम्म चतुम्भिय ।

मनया तिविध चेति दस कम्मवथा इमे ॥ ७२ ॥

पाणपात-परहृष्य-परदारच कायतो ।

मुग्धा-वैमुड्ज-पथ्य सम्पत्त्यादि वाचतो

अभिज्ज्ञा जेव व्यापादो मिच्छादिद्विच मानसो ॥ ७३ ॥

पूर्वा-अतीते.

दिग्गलवाचा प्रदेश-हिमवन्त पदेस.

पु०

भव्य वट-महानिग्रोध. पु०

तिष्ठिर-नित्तिर. पु०

पक्षी-सद्रुण. पु०

वानर-वानर, भकटो. पु०

दत्ती-दृषी. पु०

राहणै-वि+हर. १ ग०

एकमेकानदल-अञ्जमञ्ज. अ०

जादरभाव नसणारे-जगारथा पु.

प्र. २. व.

विचार करणै-चिन्ता १० ग०

चिन्तयति, चिन्तेति

राहण योग्य नार्ही-विहरितु न वदति.

यसिषु न वदति.

बुद्ध-महल्लक. पु०

उपदेश-ओवाद् पु०

उपदेशात् राहणै-ओवादे टस्साम

नतर-अथ अ०

विचारणै-पुच्छ १ ग०

मिन्ना-सम्म.

वडाचै झाड-निग्रोधरुक्ता पु०

वेव्हापासुन-कीर्षयमाणकालतो.

पञ्चम्यथी अ०

जोळरणै-जा जानाति.

हृद्गनपण-पोतकाल. पु०

जकुन-अश्चुर. पु०

राणै-साद १ ग० अस ० ग०

सादति, अरनाति,

वेथै-एथ. अ०

डुन-पोरण वि०

फळ-फल. न०
 शौचविधि-वच्च. न०
 त्वामुळें-ततो, अ०
 उगवर्णे-उद+पत ४ न०
 उपपञ्जति.

तेव्हापासून-ततोपट्टाय.
 असें-एवं. अ०
 म्हटल्यावर-उत्ते.
 आजपासून-अज्जतमो. अ०

पार्लोत भाषांतर करा:-

पूर्वी हिमालयाच्या प्रदेशात एका भव्य वडाच्या आश्रयानें (उपनिस्ताय) तित्तिर पक्षी, वानर व हत्ती राहत होते. ते एकमेकानहून आदरभाव नसणारे असे होते. एकादा त्यानी असा विचार केला कीं, आम्हाला (अम्हाक) असें राहणें योग्य नाहीं. आपल्यामध्ये जो वृद्ध असेल त्याच्या उपदेशात आपण राहावें. नंतर वानरानें (वानरो) हत्तीला विचारलें, “मित्रा तू ह्या वडाच्या झाडाला किती दिवसापासून ओळखतोस ?” हत्ती म्हणाला “मी ल्हानपणापासून हे झाड पाहतो, तुम्ही दोघें ह्या झाडाला केव्हापासून पाहता ?” वानर म्हणाला “मी जेव्हा ल्हान होतो तेव्हा ह्या वडाच्या झाडाचे अकुर खात होलों.” तित्तिर म्हणाला “जेथें पुनें वडाचें झाड होतें त्याची फळे खाऊन मी ह्या ठिकाणी शौचविधि करीत असें. त्वामुळें हें झाड येथें उगवलें. तेव्हापासून मी ह्या झाडाला ओळखतो. म्हणून मी तुम्हापेक्षा वृद्ध आहे.” असे म्हटल्यावर हत्ती व वानर तित्तिर पडाला असे म्हणाले- “मित्रा, तू आमच्यापेक्षा वृद्ध आहेस म्हणून आजपासून आम्ही तुझ्या उपदेशात राहू.”

प्रश्नसंग्रह २०

१. समास व विग्रह यांची व्याख्या सागा.
२. ह्ये ओळखा :-विजित्वा, एमे, विजहन्ति.
३. द्वितीय व सप्तमी या :-सुद्ध, अद्ध, अरहन्ति.
४. समासाचें नाव सांगून समास सोडवा (Name and dissolve the following compounds):-अमनुसो, रथकरो, सुरदुःभताति ब्राह्मण-गृहपतिना, महाज्जी.

संक्षेप व चिन्हें

अ०-अव्यय.

ए० व०-एकवचन.

तृ०-तृतीया.

द्वि०-द्वितीया.

न०-नपुंसकलिङ्ग.

पु०-पुङ्गिण्य

स्त्री०-स्त्रीलिङ्ग.

व० व०-बहुवचन.

वि०-विशेषण.

ग०-गण.

मू. का. तृ. पु. ए. व. -भूतकाल तृतीय पुरुष एकवचन.

तृ. पु. ए. व. -तृतीय पुरुष एकवचन.

स०-सर्वनाम.

क० व्या-कञ्चायन व्याकरण.

व्याकरणसज्ञा, त्यांचे इंग्लिश पर्याय व त्यांचे उच्चार

विभक्ति Case (केस्)

प्रथमा Nominative (नॉमिनेटिव्ह्)

द्वितीया Accusative (अॅक्युझेटिव्ह्)

तृतीया Instrumental (इन्स्ट्रुमेंटल्)

चतुर्थी Dative (डेटिव्ह्)

पचमी Ablative (अॅब्लेटिव्ह्)

षष्ठी Genitive (जेनिटिव्ह्)

सप्तमी Locative (लोकेटिव्ह्)

सरोधन Vocative (व्होकेटिव्ह्)

पुरुष Person (पर्सन्)

लिङ्ग Gender (जेंडर)

वचन Number (नम्बर)

एकवचन Singular number (सिंग्युलर नम्बर)

बहुवचन Plural number (प्ल्यूरल नम्बर)

पुल्लिङ्ग Masculine gender (मॅस्कुलाइन जेंडर)

स्त्रीलिङ्ग Feminine gender (फेमिनाइन जेंडर)

नपुंसकलिङ्ग Neuter gender (न्यूटर जेंडर)

काळ व अर्थ (Tenses and Moods)

वर्तमानकाळ Present tense (प्रेझेन्ट टेन्स)

भूतकाळ Past tense (पास्ट टेन्स)

भविष्यकाळ Future tense (फ्यूचर टेन्स)

आज्ञार्थ Imperative (इम्पेरेटिव्ह्)

विध्यर्थ Potential (पोटेन्शाल)

संकेतार्थ Conditional (कण्डिशनल)

प्रक्रिया

नामधातु Denominative or Nominal verb

(डिनोमिनेटिव्ह् ऑर नॉमिनल व्हर्ब)

इच्छादर्शक Desiderative (डेसिडरेटिव्ह्)

प्रयोजक Causal (कॉझल)

धातुसाधित विशेषण (Participial Adjectives)

वर्तमानकाळवाचक धातुसाधित Present Participle

(प्रेझेन्ट पार्टिसिपल)

भविष्यकालवाचक धातुसाधित वि० Future Participle
(फ्यूचर पार्टिसिपल)

कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित वि० Past Passive Participle
(पास्ट पॅसिव्ह पार्टिसिपल)

विध्यर्थक कर्मणि धातुसाधित वि० Potential Passive Participle
(पोटेन्शल पॅसिव्ह पार्टिसिपल)

तुमात् Infinitive (इन्फिनिटिव्ह)

त्वात् Gerund (जैरण्ड)

प्रयोग

कर्तरि प्रयोग Active Voice (अक्टिव्ह व्हाइस)

कर्मणि प्रयोग Passive Voice (पॅसिव्ह व्हाइस)

भावे प्रयोग Impersonal Construction (इम्पर्सनल कन्स्ट्रक्शन)

परिशिष्ट

१ ग० नम-नमस्कार करणे

वर्तमानकाळ		आहार्य	
ए. व.	य. व.	ए. व.	य. व.
नमामि	नमाम	प्र. पु. नमामि	नमाम
नमसि	नमथ	द्वि. पु. नम, नमाहि	नमथ
नमति	नमन्ति	तृ. पु. नमतु	नमन्तु

भूतकाळ		विध्यर्थ	
ए. व.	य. व.	ए. व.	य. व.
अनमि	अनमिद्	प्र. पु. नमेय्यामि	नमेय्याम
अनमि	अनमित्थ	द्वि. पु. नमेय्यासि	नमेय्याथ
अनमि	अनमिन्तु, अनमन्तु	तृ. पु. नमे, नमेय्य	नमेय्यु

भविष्यकाळ		संकेतार्थ	
ए. व.	य. व.	ए. व.	य. व.
नमिस्वामि	नमिस्वाम	प्र. पु. अनमिस्त्य	अनमिस्त्यद्
नमिस्त्यमि	नमिस्त्यथ	द्वि. पु. अनमिस्त्य	अनमिस्त्यथ
नमिस्त्यति	नमिस्त्यन्ति	तृ. पु. अनमिस्त्य	अनमिस्त्यन्तु

२ ग० अण व इ पा धातून्ता ०३ धानांत वर्तमानकाळ पहा.

शुद्धिपत्र

पान	ओळ
४	८
३१	११
६२	२६
७६	२६
७७	२५
८९	६
९३	४
१००	९
१०५	२५
१०६	२७
११०	८
११८	२
१३७	१
१४५	५
१४५	१
१४६	११
१४६	११
१४७	२०
१४९	१५
१६७	९
१८०	१९
१८२	१७
१८३	२
१९१	१

-अशुद्ध
 ऐम्हल
 भिस्सके
 किंवा (१) असें
 कुटा
 अञ्जाथत्त
 कङ्का
 गहिस्स
 गणति, गणेभि
 घालणे
 अय व
 उद्देशून म्हणाला
 लम्बेथ
 गच्छतरमा
 कोच
 पेतिक-

स्सति
 जानिस्सु'ति
 विस्सजेति
 गमिस्स ती
 सन्नास्मि
 एकूनवीसतीया
 छसत्तति
 नववधुति
 अतीर

शुद्ध
 एव्हल
 भिक्खवे
 किंवा-' असें
 कुक्कुटा
 अञ्जयत्त
 फररा
 गहिस्साम
 गणयति, गणेति
 घालतो
 अयसाव
 उद्देशून गौतम म्हणाल
 लम्बेथ
 गच्छन्तस्मा
 कोच्च
 पेतिक (पैतृक)-पु०
 बडिलांभ्यासारत्ता
 स्सति
 जानिस्सन्ति
 विस्सज्जेति
 गमिस्सन्ती
 सव्यस्मि
 एकूनवीसतीया
 छसत्तति
 नववधुति
 खीर